

ალექსანდრე ფრონელი

ამბოხება კახეთისა

(1812 წ.)

ისტორიული ამბავი

ტფილისი

ელექტრონის სტამბა გაგომცემელ ქართველი ამხანაგობისა
1907

ამბოხება კახეთისა

(1812 წ.)

ისტორიული ამბავი

ნაწილი პირველი

შფოთისა და მღელვარების ნაპერწკალი პირველად ამოვარდა ს. ახმეტას 31 იანვარს 1812 წ. აქედან ამბოხების ალი მოედო კახეთს, გადავარდა შუაგულ ქართლში, დასავლეთით უწია ოსეთს და მოუახლოვდა ტფილისს. მღელვარების ცეცხლსა და ბოლში გაეხვია ქიზიყი, შეიტრუსა დღევანდელი ზაქათალა და თითქმის შექვის სახანოს მიაღწია აჯანყებამ.

უბედური იყო პირველი ხანა რუსის მთავრობის და მკვდრებისა საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში. მღელვარებითა და დრტვინვით მიეგება კნორრინგს საქართველოს წარჩინებული თავადიშვილობა. დიდად იუცხოვეს თავადიშვილებმა კნორრინგის უცნაური საქციელი, რომელმაც

საღდათები გარს შემოავლო სადგურს, სადაც 8 მაისს 1802 წ. რუსის იმპერატორის ერთგულობის ფიცი მიიღო ქართველმა თავადიშვილობამ და მოქალაქეთ. ყველაზე მეტად გულნაკლულად იყო კახელობა. მათში გაატარა სიყმაწვილე და სიჭაბუკე სახელოვანმა მეფემ ერეკლე მეორემ, მათთან იღწოდა ქვეყნისათვის და მათშივე მიებარა საფლავს. ალბად, ეს იყო მიზეზი, რომ უწინარეს ყოვლისა ამბოხებამ კახეთში იჩინა თავი. არ გასულა დიდი ხანი ნამძალადევი ფიცის შე-

2

მდეგ და იმავე 1802 წ. კახეთში დაიწყო ამბოხება. მთავრობამ მალე ჩააქრო მღელვარება თავად-აზნაურობისა, ბევრნიც დასჯა, მაგრამ ვინც გადარჩა სასჯელს, ადვილად არ ურიგდებოდა ახალს რეჟიმს და ჰფანტავდა საქართველოში უკმაყოფილების თესლსა. უფრო საშიშო და სავალალო იყო რუსის მთავრობისათვის აჯანყება მთიულეთისა 1804 წ. ათას რვაას ორს წელს პროტესტს აცხადებდა ფეოდალობა, 1804 წელსკი ამხედრდა თვით ერი, შეჰკრა საქართველოს სამხედრო გზა და მთლად მოსწყვიტა მეტროპოლიას საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში გაზნეული მხედრობა.

თუ ამ დროს თ. პავლე ციციშვილი არ ყოფილიყო საქართველოში მთავარმართებლად, ეგები რუსეთი სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა ამიერ-კავკასიაში ბატონობას. ამ შესანიშნავმა სარდალმა მცირე მხედრობით მოახერხა და ჩააქრო აღგზნებული ცეცხლი და რუსეთის გვირგვინს შეუნარჩუნა ჩვენი ქვეყანა.

1812 წლამდე მთავარ-მართებლობდნენ საქართველოში ციციშვილის სიკვდილის შემდეგ გუდოვიჩი და ტორმასოვი. არც ერთს მათგანს ერთი ბედნიერი დღე არ უნახავთ ჩვენს ქვეყანაში. ან ოსმალეთსა და სპარსეთს ებრძოდნენ, ან შინაურ ამბოხების ჩაქრობას უნდებოდნენ. ტორმასოვმა მთელი თვისი ძალღონე იმერეთის უკანასკნელ მეფე სოლომონთან ბრძოლას მონაწილე.

წარსულ საუკუნის განმავლობაში მღელვარება და შფოთი თითქმის არ შეწყვეტილა საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს.

1810-1811 წელს ბატონიშვილმა ლევანმა ააჯანყა ოსეთი, 1813 წელს ბატონიშვილმა ალექსანდრემ ფეხზედ დააყენა ხევსურეთი. დიდი ამბოხება მოედო იმერეთს 1820 წ. და ბევრი სისხლიც დაიღვარა. დიდმა უკმაყოფილებამ იჩინა თავი ქართლში 1830-32 წ. ყველას ეხსომება აგრედვე გლეხთა აჯანყება სამეგრელოში ეკატერინე მთავრინას დროს.

თუ არ ვიანგარიშებთ წვრილ-წვრილ მღელვარებას გურია-სა, სვანეთსა და აფხაზეთში, უკანასკნელ ამბოხებად უნდა

3

მივითვალთ მღელვარება აფხაზეთისა წარსულ რუს-ოსმალოს ომის დროისა 1878 წ. სიწყნარე და მშვიდობიანობა ამ დროიდან თითქმის აღარ შერყეულა საქართველოში. ამბოხების ცეცხლი რომ მოედო კახეთს 1812 წ., ჩვენში მთავარ-მართებლობდა მარკიზი პაულუჩჩი. როგორც 1804 წ. თ. ციციშვილმა იხსნა რუსის მხედრობა გაწყვეტისა და განადგურებისაგან, ისე მარკიზი პაულუჩჩიმ გაუწია პატრონობა რუსის ჯარსა და მოხელეობას. ამბოხებამ რომ იფეთქა, მარკიზი ქართლში არ იყო. აღმოსავლეთ კავკასიაში ჯარებს ათვალთქმობდა და თავდარიგს იჭერდა სპარსელების შემოსევის წინააღმდეგ. გაიგო თუ არა კახეთის ამბები, ფიცხლავ გაჩნდა ტფილისში და სულ რაღაც ორი-სამი თვის განმავლობაში ჩაანელა აგიზგიზებული ცეცხლი. ძნელი დრო იყო რუსის მთავრობისათვის ეს დრო. იმპერია ემზადებოდა ნაპოლეონის დასახვედრად და თავი ვისა ჰქონდა ეზრუნა საქართველოში დაბანაკებულ ჯარისათვის. ჯარის მომატებაზე მთავარ-მართებელი კრინტსაც ვერა სძრავდა. მომატება-კი არა, კიდევაც შეუმცირეს. ჯერ ისევ 111 წელს სამხედრო მინისტრმა მოსთხოვა ტორმასოვს – დააბრუნე რუსეთს ორი დრაგუნის პოლკი: ტაგანროგისა და ვლადიმირისა და ორიც ქვეითა ჯარის პოლკი: სევასტოპოლის მუშკეტერისა და 46 ეგერებისა. ტორმასოვმა დრაგუნთა პოლკები დააბრუნა რუსეთს და ითხოვა ქვეითი ჯარის პოლკები მაინც დაეტოვებინათ, მაგრამ თხოვნა უყურადღებოდ დასტოვეს, შინ რომ ბავშვი ტიროდეს, ტაბლას გარედ რა ხელი აქვსო.

ტორმასოვი გაიბუტა, მცირე მხედრობით რას გაგზდები ამ შფოთიან ქვეყანაშიო და სამსახურს დაეთხოვა. 1811 წ. 6 ივლისის რესკრიპტით ავადმყოფობის გამო ტორმასოვი დაითხოვეს სამსახურიდან და იმის ადგილზე დაინიშნა იმავე რესკრიპტით მთავარ-მართველად მარკიზი პაულუჩჩი.

1812 წ. გაზაფხულზე სრულიად საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში რუსის მხედრობა არ აღემატებოდა 28,000 ჯარის კაცს. აქედან ხუთი ბატალიონი და ერთი ყაზახთა პოლკი

4

იყო დაბანაკებული იმერეთსა, სამეგრელოსა, გურიასა და აფხაზეთში; ქართლში შვიდი როტა, სამი ესკადრონი და ყაზახთა ერთი პოლკი; ჯავახეთში სამ ნახევარი ბატალიონი და ყაზახთა ერთი პოლკი; ბამბაკში გუმბრისაკენ ხუთი ბატალიონი და ორი პოლკი ყაზახებისა; შამხორის მხარეს სამი ბატალიონი და ყაზახთა პოლკი; ყარაბაღში ექვსი ბატალიონი და ერთი ჩარეჟი და ერთი ც ყაზახთა პოლკი.

აქ მოხსენებული არაა, თუ რამდენი ჯარი იდგა კახეთში, ეს იმითი აიხსნება, რომ ჯარი მაშინდელ შფოთიან დროს ხშირად იცვლიდა ბინას და, ალბად, როცა გენერალი რტი-შჩევი ამ მოხსენებას ჰგზავნიდა პეტერბურგს, კახეთიდან, აღელვების დაცხრომის შემდეგ, სხვაგან სადმე თუ გადაუყვანია იქაური მხედრობა. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამზოხების დროს კახეთში ისე მცირე ჯარი იდგა, რომ სათქმელადაც არა ღირს.

დიახ, ჯარი რომ ცოტა იყო, მოშველების იმედიც არა ჰქონდა მარკიზ პაულუჩჩის, მტერი კი ურიცხვი ეხვია გარს. სპარსეთი და ოსმალეთი მოდარაჯებულნი იყვნენ, რომ როგორმე გაემევებინათ საქართველოდან რუსები და მოსვენებას არ აძლევდნენ. როგორც ლახვარი, ისე მოხვდათ ერთსაცა და მეორესაც ამზავი რუსობის დაბუდებისა საქართველოს მიდამოებში. ინგლისის წაქეზებით ოსმალეთმა და სპარსეთმა კავშირი შეჰკრეს, რათა თანხობით ემოქმედნათ რუსების წინააღმდეგ. ინგლისმა 20,000 თოფი გამოუგზავნა სპარსეთს, ინსტრუქტორები ჯარის გასაწვრთნელად, ციხეების ასაგებად

და ზარბაზნების ჩამოსასხმელად. ფულს აუარებელს უგზავნი-
და ინგლისი სპარსეთს ჯარის საჭიროებისათვის, ოქროს არც
ოსმალეთი იშურებდა სპარსეთისათვის, ოღონც-კი ხელი არ
აელო რუსეთის სამტროდ. სპარსეთის შაჰის ფირმანებით იფი-
ნებოდა საქართველო, ემისრები დამრწოდნენ და აღელვე-
ბდნენ ქართველებს რუსების წინააღმდეგ.

ამას ისიც უნდა მიუმატოთ, რომ დაუძინებელი მტერი
რუსეთისა, ტახტის მაძიებელი ბატონიშვილი ალექსანდრე

5

ერეკლეს ძე, სპარსეთის საზღვარზე იდგა და ელოდდა მო-
ხერხებულს დროს შემოსეოდა საქართველოს სპარსელთა
მხედრობით და ან სულ გაეწყვიტა რუსის ჯარი, ან გადა-
ერეკნა კავკასიის უღელ-ტეხილს იქით. ბატონიშვილის წე-
რილებით სავსე იყო საქართველო. ერთგულნი მხლებელნი
როგორღაც უსხლტებოდნენ რუსის დარაჯებს და მრავლი-
საგან მრავლად აზნევენდნენ მის პატარა ლაკონიურ ბარათებს.
სიყვარულით აღსავსე წერილები გულს უთუთქავდა ქართვე-
ლობას და აძულებდა რუსობას. ასე გასინჯეთ, დაღესტანი,
რომელიც ჩვენის მოყვრობით თავს ვერ გამოიდეგს, ისიც კი
მზად იყო ხელი შეეწყო ტახტის მაძიებელისთვის და ბე-
ვრჯერ გაუწევია მასპინძლობა ალექსანდრესთვის. ტანჯვა-
ვაებამ და კაემანმა, დაუსრულებელმა წოწიალ-ხეტიალმა მთასა
და ბარსა, შინ და გარედ, ზღაპრულ გმირად გარდაქმნა
ბატონიშვილი ალექსანდრე ქართველთა და მთიულთა თვალ-
ში. ტუჩ-მოკუმული სახე სამეფო მომთა-ბარესი შეიმოსა
შარავანდელით და სადაც კი მივიდოდა ხოლმე, იქ უსათუოდ
ამბოხება იფეთქებდა რუსობის წინააღმდეგ.

ასეთი იყო გარეშე ვითარება საქართველოში, კახელებმა
რომ აჯანყების დროშა ააფრიალეს. შინაური საქმენი უარე-
სად იყო აწეწილ-დაწეწილი. გლეხ-კაცობა ისე იყო გაბეგ-
რილ-აკლებული, რომ მოთმინების ფიალა აევსო და იარაღს
წამოავლო ხელი.

მასალად ამ ისტორიულ ამბის დასაწერად გვაქვს მეოთხე
და მეხუთე ტომი არხეოგრაფიულ კამისიის მიერ დაბეჭდილ

აქტებისა და მეორე ტომი გენერალ პოტოს რედაქციით დაბეჭდილ წიგნისა, სახელად რუსთა მფლობელობის დამკვიდრება კავკასიაში.

სულით და გულით ვსწუხვართ, რომ ამ ჟამად შეუძლებელია მიუდგომელის, მეცნიერულად დამუშავებულის ისტორიის დაწერა. ძვირფასი მასალა შეკრეფილი აქტებში, ცოტა რამ სხვაგანაც მოიპოვება, ასე რომ ადვილად მოხერხდებოდა პირუთვნელი გამოკვლევა წარსულთა დროთა და ჟამთა. მაგ-

6

რამ, ვიმეორებთ, დრო მეტის მეტად უხერხულია და ფუჟად ჩაივლის აღნიშნულ ხასიათის შრომა. ამის გამო იძულებული ვართ ზედა პირზე ვიაროთ, გაბნეული ფაქტები რიგზე დავაწყოთ და ამ გვარად როგორმე მოვახერხოთ პერსპექტივის გაჩენა. დოკუმენტებში მოყვანილი ფაქტები ძალა-უნებურად აკრიტიკის ქარცეცხლს ასცდებიან, მაგრამ რა ვუყოთ, უსარგებლოდ არც ეს შრომა ჩათვლის. უეჭველია, იგი დიდად შეუწყობს ხელს ერის თვით-ცნობიერებას. კარგი და ავი, ბნელი და ნათელი ხელის გულზე გადიშლება და მხოლოდ ბრმა თუ ვერ გაიკვლევს ცხოვრების გზს, თორემ თვალთა მხედველს არ გაუძნელდება გზის პოვნა და მასზე სიარული.

აქტების შემდეგ ფრიად საყურადღებოა დასახელებული პოტოს წიგნი. ზოგი ამბავი ისეთის სითამამითაა აღნიშნული, რომ ჩვენ სრულიად კმაყოფილი დავრჩებით, თუ უცვლელად შევძელით მისი თარგმნა. სიტყვასაც აღარ მიუმატებთ ჩვენ თავად. წიგნი დაფუძნებულია აქტებისა, სამხედრო შტაბთა და არქივთა მასალაზე. წიგნი შედგენილია საგენერალო შტაბის კაპიტან ნ. ს. ანოსოვის მიერ, ხოლო რედაქცია ეკუთვნის გენერალ პოტოს. დაბეჭდილია სახელმწიფო ხარჯით.

რადგან მოთხრობას პოპულარულს ხასიათს ვაძლევთ, ამის გამო ტექსტს არ ავაჭრელებთ გადამეტებულის შენიშვნებით და სხოლიოებით. ვისაც სურვილი, ან დრო და მოცალეობა ექნება, იმან უნდა იშოვნოს ორთავ წიგნი და დასტკბეს თავის ქვეყნის ამბავთა კითხვით. მართალია, კილო ბევრჯელ ეუცხოვება, შეიძლება ბევრჯელაც გაწიწმატდეს,

მაგრამ ვინ უშლის მონათლული გადანათლოს და ფაქტსა და ამბავს ჭეშმარიტი ელფერი მისცეს. საწყენი მხოლოდ ერთია, აქტებიცა და ანოსოვის წიგნიც ძნელი საშოვნელია და თითქმის ხელმიუწვდენელი, განსაკუთრებით აქტები.

I

ქვეყნის დაპყრობა და შექმნა ხმლითა და იარაღით არც ისე ძნელია, როგორცა ჰგონიათ. საქმე დაპყრობა და დამონება-კი არ არის, საქმე მოვლა-პატრონობაა ერისა, დადგენა სამართლისა და შემოღება დაპყრობილის ერის ზნისა და ხასიათის შეფარდებულის მართვა-გამგეობისა. ვერც ერთი და ვერც მეორე ვერ მოახერხა მაშინდელმა რუსის მთავრობამ. ღვთის წინაშე, ვერც მოახერხებდა. შინ რომ არა ეყარა რა, გარედ რას გაიტანდა. ბევრი იყო ჩვენში უნანუსო, ყაჩაღსავით თავზე ხელაღებული მოქრთამე მოხელე, მაგრამ ნიჭიერი, პატიოსნებით სავსე მმართველებიც მოიპოვებოდნენ, აი თუნდ თავადი პავლე ციციშვილი და მარკიზი ფილიპე ოსიპის ძე პაულუჩჩი. სულითა და გულით ჰსურდათ ერთავეს საქართველოს დაწყნარება, გაბედნიერება, მაგრამ დახეთ ბედსა, ყველაზე მეტი მწუხარება და სევდა-ვარამი ამათ ხელში გამოიარა ჩვენმა სამშობლომ.

მიზეზი სულ უბრალოა. თავიდანვე ახალი მთავრობა მრუდე გზას დაადგა. არ შეიწყნარა საქართველოს ერის ისტორიული უფლებანი, დასთრგუნა იგინი და ისე ეპყრობოდა საქართველოს, როგორც ველურს ტომს, როგორც უმნიშვნელო და გათახსირებულს სახანოს. საქართველო მიეკედლა რუსეთს მზა-მზარეულ სახელმწიფო მექანიზმით, ჯარით, მოხელეობით, კანონმდებლობით, პოლიცია-ადმინისტრაციით, განვითარებული წოდებრივი უფლებით, – თავალ-აზნაურობით, სამღვდელოთი, გლეხ-კაცობით. მიწის მფლობელობაც კელაპტარისავით ჩამოსხმული იყო და საკუთარი, გარკვეული ფორმა ჰქონდა. დარღვევას ვერავინა ჰბედავდა, რადგან და-

ნზე უფრო სასტიკი და ულმობელი იყო. იგივე ჩვეულება-ადათს განსაზღვრული ჰქონდა ხარჯი და ბეგარა. ორივენი მძიმე ტვირთად არ აწვა ერსა, რადგან პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრება სადა და მარტივი იყო. ძველს ცხოვრებას ახალთან შედარებით ის უპირატესობა ჰქონდა კიდევ, რომ გლეხ-კაცის ხელში და ხმარებაში იყო მამულ-დედული, ტყე და წყალი. კანონი და ჩვეულება სიმარტივისა გამო ყველასათვის მისაწდომი იყო. ქართველობას პირველობითაც მოჰქონდა თავი მთელს კავკასიაში. საბუთიც ჰქნდა. მარტო ის რადა ჰღირდა, რომ კავკასიის სხვა-და-სხვა კუთხიდან ელჩი ელჩზე მოდიოდა ტფილისსა და თელავს ერეკლესთან რჩევა-დარიგების საკითხავად. დღევანდელის ლექსით რომ დავასურათოთ ეს აზრი, ასე უნდა ითქვას: მეფე ერეკლე კავკასიის საერთო, საზოგადო მედიატორობას ეწევოდა. თუ არ ასეთი ბუნებრივი პირველობა ქართველის ერისა, შექმნილი კულტურის წყალობით, მაშ რითი აიხსნება თითო-ოროლა საოცარი ფაქტი წარსულისა? უსუსური ბავშვი, რაღაც 18-19 წლის ჭაბუკი ბატონიშვილი ლევან თვეობით თავს აფარებს თოვლიან-ყინულიან ოსეთს და მთელს ამ მხარეს ფეხზე აყენებს და აბრძოლებს რესობის წინააღმდეგ. ან კიდევ ასეთი ამბავი. ყაზარდო გარემოცულია რუსის მხედრობით, აჯანყება ადვილი საქმე არ არის. ყაზარდოს თავადიშვილები წერილით ატყობინებენ სპარსეთში გადახვეწილს, ბატონიშვილ ალექსანდრეს: ჩვენ, ყაზარდოელებს სახლ-კარი მაგარსა და მიუვალ ადგილებში გვაქვს აშენებული. თვით უფალი იფარავს ჩვენს ბინასა. იალბუზის აქეთ მობინადრე მთიელნი კასპის ზღვამდე მაჰმადის რჯულისა ვართ. იმედი გვაქვს, ჩაჩნებსაც შემოვიერთებთ. – ბარათიდან ვსცანით თქვენი სურვილი. გნებავთ დაიპყრათ საქართველოს პროვინციანი და ადარბეიჯანი, რაიცა გეკუთვნით სამფლობელოდ მეფე ერეკლეს შემდეგ. ¹⁾ დრო უკვე მოვიდა. ამის გამო თქვენის

1) რუსულად: слѣдумые вамъ, но владѣніе по смерти царя Ираклія Азербайджанъ и Грузинскія провинціи. об. Акты... т. I v, გვ. 123.

9

მოწოდებისამებრ ჩვენ მზადა ვართ ხელი შევუწყოთ თქვენს განზრახვას. ვიდრე ამ წერილის პასუხი მოგვივა, ჩვენ საერთოდ აქაურნი მოსვენებას არ მივსცემთ თქვენს მტერსა და დუშმანს და იარაღით ყოველგვარ ზარალს მივაყენებთო.

არ დავმაღავთ, საპოლიტიკო სხეული საქართველოსი შესამჩნევად გაიზარა უკანასკნელ ჟამს, მაგრამ არც ისე, როგორც მეცადინეობენ აჩვენონ ქვეყანას გენერალი ქიშმიშევი და ეზოვი. 2) დიახ, რუსების მოსვლის წინა დღეს, საქართველოს ჯერ კიდევ ჰქონდა პოლიტიკური იერი და მიმზიდველობა.

მერე და რა თვალთ შეხედა ახალმა მთავრობამ საქართველოს საპოლიტიკო სახელს და პრესტიჟსა, მის წარსულსა და აწმყოსა? გამოიყენა მისი სახელი და მზა-მზარეული სახელმწიფო მოწყობილობა, განადიდა და გააპატიოსნა საქართველოს ჭირნახულობა, თუ ზურგი შეაქცია და ეცადა არსებულის წესისა და რიგის დაქცევასა და დამხოვას? ჩვენდა საუბედუროდ, მთავრობამ უკანასკნელი გზა ამოირჩია. რუსის მხედრობას ჯერ ფეხი არ შემოედგა სამუდამოდ დასამკვიდრებლად. ჯერ არ გაეთავებინა საბოლოოდ დიპლომატიური მიწერ-მოწერა, თუ რა პირობით იღებდა ხელს მეფე გიორგი XIII სამეფო პრეროგატივებზე, რომ პეტერბურგს საქართველო გამოაცხადეს პროვინციად და გუბერნიად.

შემდეგი მოქმედება მთავრობისა შედეგია პირველის ნაბიჯისა. რაკი საქართველო გუბერნიად გამოცხადდა, საჭირო აღარ იყო თავის მტვრევა და თავის ტეხა. რისთვის უნდა გაეწყალებინათ გული და მიჰყოლოდნენ არსებულის წესწყობილების კვლევა ძიებას, შესწავლას და შეკეთებას, სადაც საჭიროება მოითხოვდა? აკი არც შეიწუხეს თავი. აიღეს მზა-მზარეული ფორმა რუსეთის გუბერნიის მართვა-გამგეობისა და გადმონერგეს ჩვენში. ნიადაგი ქვა-კლდიანი აღმოჩნდა

2) იხ. Послѣдніе годы Грузинскаго царства პირველისა და Сношенія Петра Великаго съ Аریانскимъ народомъ – მეორისა.

10

და ვერ იხეირა უცხოეთიდან მოტანილმა კანონმა. ფორმა-კანონს მოჰყვა მთელი ჯელგა მოხელეებისა, რომელთაც არც ზნე და ხასიათი ერისა, არც წარსული და არც აწმყო ჩვენი არ იცოდნენ და სურვილიც არა ჰქონდათ შეესწავლათ და გაეგოთ რამე. ისედაც უხეირო კანონი გლახა და ანგარებით საესე მოხელეთა ხელში სწორედ ღვთის რისხვად გარდაიქცა. მთელი საქართველო გაიძაბრა კაპიტან-ისპრავნიკებით, „ზემსკი სუდიო“, „ვოენნი პოსტოით“, საინტენდანტო ვახტერებით, კამისიონ ერებით და სხვა და სხვა კლასის ჩინოვნიკებით. ჯერ დღევანდელი მოხელე ღმერთმა შეინახოს და ამ ასის წლის წინად რაც ბძანდებოდა, ნუღარ იკითხავთ. მათი საქმენი საგმირონი და საარაკონი დაწვრილებით არის აწერილი მატიანეში.

მაშინდელს ქართველობას ჯერ თვალი რიგიანად არ მოეფშვნიტა, საბოლოოდ ჯერ არ გამოეტირა „პატარა კახი და მეგრძოლი ბატონიშვილი, რომ ახლად მოვლენილი მოხელობა კალიასავით მოედო ქვეყანას და მიჰყო ხელი მკვიდრის დაწოკებას. ერი აიძრიზა და ამბოხების გზას დაადგა. საკმარისი იყო ხოლმე ძვირე საბუთი, რომ აჯანყება გაეჩაღებინა. 1802 წ. კახელები რომ აჯანყდნენ, იმას გაიძახოდნენ, მოგვატყუეს, დაგვირდნენ – მეფე იქნება და ბტონიშვილებსაც-კი არ აყენებენ აქაო. 1804 წ. მთიულები გარკვევით ამბობდნენ – აღარ შეგვიძლიან მოხელეთა თვითნებობის ატანაო, ამდენს ცეცხლსა და ვარამს სიკვდილი გვირჩვენიაო და თოფს წაავლეს ხელი.

თუ რა ჯურის მოხელობა ესეოდა საქართველოს, ან რა ზნეობისანი ბძანდებოდნენ ეს ვაჟბატონები, დაწვრილებითა გვაქვს მოხსენებული ამ ათის წლის წინად დაწერილ წიგნში „მთიულეთი 1804 წ.“ და აქ აღარ შევუდგებით მათ ფიზიონომიის დასურათებას. ზნე და ხასიათი მათი არ გამოცვლილა 1812 წელსაც. მარკიზ პაულუჩჩისა და გენერალ

ტორმასოვს თუ დავეუჯერებთ, – ან კი რა ნება გვაქვს არ დავეუჯეროთ, – უფრო გათამამებულან და თავს წასულან. აი

რა თვალთ უყურებდა მარკიზი მაშინდელ მოხელეობას: უნამუსობა სუფევს აქაურ რუსის მოხელეთა შორის, ღმერთი ამათ არა სწამთ და ჯვარი; მრავალს დანაშაულობას ჰკადრულობენ და ამის გამო ქვეყანა აივსო უზომო და მეტის-მეტ ბოროტ-მოქმედებით. კახეთის მღელვარებას მარკიზი რევოლიუციას ეძახდა. ეს მოხელეთა მიწერ-მოწერაში არა ჩვეულებრივი ლექსი იმითი აიხსნება, რომ მარკიზი, როგორც იტალიელი, კარგად იცნობდა ამ ტერმინს. ეგება რუსული სიტყვა ბუნტი არც-კი იცოდა, ან თუ ეხამუშებოდა განვითარებულს ყურსა. იმავე უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში 1812 წ. 22 მარტისა, საიდანაც ზემოდ მოყვანილი სიტყვებია აღებული, ასე ამკობს პაულუჩჩი საინტენდანტო მოხელეებს: სასურსათო უწყების მოხელენი ათასობით სჩადიან საზიზღრობასა და ღირფობას. მცირე ხანია, რაც ჯარის უფროსად ვარ და ჯერ ვერ გამოვაამკარავე ეს საზიზღარი სამაგლობა და ვერ შევაჩერე ბოროტება, თუმცა გაფაციცებით ვადევნებ თვალყურსა. გენერალ თავად ციციშვილის სიკვდილის შემდეგ ხელს არ იღებენ მოხელენი ბოროტებაზე ქვეყნის დასაღუპად და ხაზინის საზარალოდაო ³⁾. მოგეხსენებათ, რომ თვით მრისხანე ციციშვილი ვერას გახდა და ვერ აღმოფხვრა მოხელეთა ბოროტ-მოქმედებანი და რაკი მათ უნამუსობას თავი ვერ აართვა, სასოწარკვეთილი აპირობდა სამსახურისთვის თავი დაენებებინა ⁴⁾. მაღლიერი მაშინდელის ადმინისტრაციისა არც მთავარ-მართებული გენერალი ტორმასოვი ბრძანდებოდა. გენერალი სურამს ასულა და მოხელეები ვერ უპოვნია, მზად არაფერი ჰქონიათ, არც სურსათი, არც ბეგრის ურმები. განზრახვა მაქვს, – სწერს სურამიდან ტორმასოვი საქართველოს გამგებელს გენერალ-მაიორ ახვერდოვს, – ბოლო მოვულო მოხელეთა დაუდევნე-

³⁾ დედანში: тысяча дѣламышъ подлостей чиновниками провѣиант-

Скаго вѣдомства...

4) იხილე „მთიულეთი“, აკტები, ტ. II და „утверждение Рус. Владычества“ т. II. გვ. 340.

12

ლობას, უთაურობასა და უსაქმურობას, რადგან, როგორც ვატყობ, სათემო პოლიციაზე გარყვნილი და გაფუჭებული სხვა არა მეგულება-რაო. იმასაც ვფიქრობო, – ამბობს ტორმასოვი, რომ აქაურ პოლიციაზე ცუდი და უვარგისი მთელ ქვეყნიერობაზე არა მოიპოვება-რაო ⁵⁾).

მთავარ-მართველი ემუქრებოდა ახვერდოვს, ხელმწიფესთან დაგაბეზღებ, თუ არ ეცადე და სათემო პოლიცია არ გააუკეთესეო. მაგრამ კუზიანს მარტო სამარე ასწორებს, ბრძანება და დატუქსვა არა სჭრიდა და გათახსირებული მოხელეობა თამამად განაგრძობდა ხალისის დაწიოკებას. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან მარტო ოხერი და ტიალი მოდიოდა ჩვენს ქვეყანაში. რიგიანი, მადლიანი კაცი არ ეტანებოდა ცხრა მთას იქით გადაკარგულს საქართველოს. აქ წამოსულს დიდი უპირატესობა ჰქონდა სამსახურში, მაგრამ მაინც პატიოსანი მოხელე ვერა ჰბედავდა გადაღუპულიყო რაღაც ჯანდაბა „გრუზია“-ში. „ესაა მიზეზიო, ამბობს საგენერალო შტაბის კაპიტანი ნ. ს. ანოსოვი, – რომ კავკასიაში მოდიოდნენ მომეტებულ ნაწილად ისინი, ვინც ცხოვრებას გაერიყა, ვისაც აღარ ედგომილებოდა შუაგულ რუსეთში, საეჭვო ზნეობისანი, ხარბნი და გაუმადლარნი, ვერცხლის მოყვარენი და ანგარებით სავსენი, შებღალულის სახელისა და რეპუტაციისა. ხალისით მოდიოდნენ ესენი კავკასიაში იმ იმედით, რომ დავიკმაყოფილებთ ქვენა გრძნობათა და ალღოსა ამ მოუწყობელ ქვეყანაში. საიდანაც „ღმერთი ძალიან მაღლა იმყოფებოდა და მეფე მიუწდომელს სიშორეზე“ ⁶⁾

თურმე ნუ იტყვით, ეს შესანიშნავი ანდაზა, მაჩვენებელი იმისი, რომ სამართლის კარს ვერ მიაგნებ, რადგან მოსამართლენი, – ღმერთი და მეფე შორს არიანო, – ჩვენის კურთხეულის სამშობლოს ნიადაგზე აღმოცენებულა. დედა-აზრი ანდაზისა ჩასახულა პირველად ქიზიყში, ს. ბოდბისხევში. სიღნაღის

---

⁵⁾ об. Акты, т. IV, гв. 4; II, 340. დედანში: не нахожу начего
Распутице земской полициѣ и которой хуже я думаю, нигдѣ нѣтъ

⁶⁾ об. Утв., т. II, гв. 341.

მოურავს თ. იოსებ ანდრონიკაშვილს შესჩივლეს ბოდბისხე-
ველებმა და მოახსენეს, რომ სამართალი გაწყდა ჩვენთვისაო.
სასამართლოში საჩივრულად რომ მივდივართ, კარები გამო-
კეტილია ხოლმეო. მივედით სიჩივლელად ამის გამო
კაპიტან-ისპრავნიკთან და კახეთის ოლქის უფროსთან გე-
ნერალ პორტნიაგინთან და ასე გვითხრეს: რო სჩივით,
რასა სჩივით? „სამართალს ვინ გაგიჩინთ? ღმერთი და მეფე
შორს არიანო“ ⁷⁾. დასრულებული ფორმა მიუღია ანდაზას
თ. ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძის წერილში. სახელო-
ვანს პოეტს ცალკე წერილით მოუხსენებია 1837 წ. იმპერა-
ტორ წიკლოოზისთვის, რომ როცა შეწუხებული და ილაჯ-
გაწყვეტილი ხალხი მიჰმართავდა რუსის მთავრობის დაბალ
ხარისხოვან მოხელეს და ეტყოდა, – ნუ გვაწუხებთ, ან ღმე-
რთი, ან მეფე მოიგონეთო, თურმე მოხელენი ასე უპასუხებ-
დნენ: გასწით, წაეთრიეთ, რას დაგვაკლებთ: „И до Бога
Высоко, и до Царя далеко“ ⁸⁾.

„მოხელენიო, – გვიამბობს კაპიტანი ანოსოვი, თავიანთ
თავს ისე უყურებდნენ, როგორც ქართველების „კეითლის-
მყოფელთ“, „გამაბედნიერებელთ“ და „მხსნელთ“. ამის
გამოვო რიდი და ხათრი არა ჰქონდათ, არ ერიდებოდნენ
ადგილობრივ მკვიდრსა და ჰფიქრობდნენ, რომ „ტუზემცები“
უნდა გაიმსჭვალნენ მაღლიერობის გრძნობით და სიტყვის
შემოუბრუნებლად და ფეხის გაუნძრევლად აასრულონ მათი
ჟინი, ახირება და გულის თქმა, თუნდ რომ ნამეტანი და
წრეს გადასული იყვეს ჟინიანობა და გულის თქმა. მოქრთა-
მეობას და ფულის უკანონო მობოჭვას საზღვარი არა ჰქონ-
და. ქრთამის აღებაში ყოველი რიდი და თავაზიანობა მოის-
პოვო“.

7) იხ. Акты, т. IV, гв. 62. რუსულად: кто может доставать вамъ судъ? Богъ далеко в Государь.

8) კაპიტან ანოსოვის აზრით, ამას დაბალ ხარისხოვანი მთიელნი ამბობდნენო. თუ გენერალი პორტნიაგინი დაბალია, მამ მაღალი ვინაა? ყველა ხომ მთავარ-მართებელთან ვერ გაიქცეოდა საჩივლოვად.

14

ასე სასტიკად და ულმობელად ამკობს თანამედროვე რუსის მწერალი მაშინდელს მოხელეობას. კარგი რამ მჭირდეს გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია, ამას თუ დავუმატებთ ჩვენა. – უცნაური არსებაა მოხელე. შეიძლება ფერი და ხორცი იცვალოს, მაგრამ სული და არსება უცვლელია. თითქოს ხანი და ჟამი, თითქოს ცივილიზაცია და კულტურა არ არსებობს მისთვის. ზოგიერთი გუშინდელი ამბავი სწორედ ასლია მაშინდელისა. ერთის სასწავლებლის უფროსს, რომელსაც, დარწმუნებული ვარ, არც აქტები წაუკითხავს და არც რუსთა მფლობელობის დამკვიდრების ისტორია, ბავშვებისთვის მიუმართავს, რას იპრანჭებით და იგრიხებით, ჩვენი „მადლობელნი“ და „მადლიერნი“ უნდა იყვნეთ, თორემ ოსმალთა და ყიზილბაშთა ჰარამხანებში ამოგხდებოდათ სულიო. ვინ იცის, ეგებ ჰარამხანაში ყოფნა კიდევაც სჯობდეს დამყაყებულ, დაობებულ გულიდან გესლიანისა და შხამიანის ამონასუნთქის ყნოსვას.

ძველის საქართველოს წეს-წყობილება უფრო ფეოდალურ-არისტოკრატიული იყო. მართვა-გამგეობა და ლაშქარი თავადობას ეკითხებოდა. მღვდელ-მთავარნი, მდივან-ბეგნი, მსაჯულნი, მოურავნი და სარდალნი მომეტებულად დიდის გვარისანი იყვნენ. ხალხიც მიჩვეული იყო თვითოეულს გვარსა. თიანელები, ფშავ-ხევსურნი ისე შეეჩვივნენ ჩოლოყაანთ გვარის მოურავობას, რომ სხვა გვარის კაცის დანახვა თვალითაც არ უნდოდათ. პოდპოლკოვნიკ ივანე ჩოლოყაშვილის სიკვდილის შემდეგ, ადათისა და ჩვეულების ძალით, მოურავობა ეკუთვნოდა ბატონიშვილის რიფსიმე გიორგის ასულის შვილებს, ზურაბსა და ალექსანდრე ჩოლოყაშვილებს. რადგან მცირე წლოვანი ზურაბ და ალექსანდრე პაჟთა კორპუსში სწავლობდნენ, მათი მოურავობა არ იქნებოდა. მარკიზ პაუ-

ლუჩჩის სურდა ჩოლოყაანთ გვარი, ვითარცა მოღალატენი, მოემორებინა თავიდან და თიანეთის სამოურავო ჩაებარებინა რუსეთის სხვა მომხრე და ერთგულ გვარისათვის. შემდეგ ზურაბ ჩოლოყაშვილი სრული წლოვანი რომ შეიქნებო-

15

და, მაინც მრურავობას ვერ მიიღებდა, რადგან სამოურავოს მაგიერ, რიფსიმეს თხოვნით, შვილებს სათითაოდ წლიურად 500 მ. პენსია დაუნიშნა მთავრობამ და ზურაბი თუ მოურავობას მოითხოვდა, ეტყოდნენ, – რაღა გინდა, პენსიას იღებ და შენს ქერქში იყავიო. ასე ჰფიქრობდა და ბჭობდა მარკიზი, მაგრამ თიანელები და ფშავ-ხევსურნი სხვა თვალით უცქეროდნენ თავიანთს უფლებას.

სამოურაოდ მარკიზმა აარჩია თავადი მაცაშვილი, დაჯილდოვებული კოლლეჟსკი სოვეტნიკის ჩინით. მაცაშვილი ჟამთა მეფობისა სახლთ-ხუცესობდა და, მარკიზის აზრით, კახელობა დიდ პატივსა სცემდა. რუსის მთავრობისა და სამსახურსაც ერთგული ყოფილა. ⁹⁾

უმველებელი აურზაური ასტეხეს თიანელებმა – არ გვინდა მაცაშვილი, 500 წილიწადზე მეტია, რაც ჩოლოყაანი გვმოურავობდნენ და სხვას როგორ გავაჭაჭანებთ ჩვენშიო. მაცაშვილმა მარკიზზე უკედ იცოდა თვისთა თანამემამულეთა ზნე-ხასიათი და ხელი აიღო თიანეთ-ფშავ-ხევსურეთის მოურავობაზე, ასე გასინჯეთ, ისიც-კი ვერ გაჰბედა, რომ თვალთ მაინც სჩვენებოდა თიანელებს. მთავარ-მართებელმა რტიშჩევმა თიანელებს მოურავად დაუდგინა თხოვნისამებრ თ. გრიგოლ ჩოლოყაშვილი. ¹⁰⁾ თიანელებმა თავისი გაიტანეს და მოურავად ჩოლოყაშვილი იშოვნეს. თუ ქართველთა ერის თემები ასე შეეჩვია და ერთგულობდა სათითაო გვარსა, ახლა იფიქრეთ, რა გუნებაზე იქნებოდა მაშინდელი დიდკაცობა, მიჩვეული მართვა-გამგეობას, წვრილ-ფეხა მოხელეთა ყოყლოჩინობას რომ დაინახავდა? ფეოდალურ ქვეყანაში რუსის მთავრობამ გააბატონა ბიუროკრატიული სისტემა მართვა-გამგეობისა. ეს კი ისეთი წესია, რომელიც უკარგავს ფასსა და იერს გვაროვნებას და შთამომავლობას. ¹¹⁾ ხშირად ჰა-

⁹⁾ იხ. АКТЫ, т. V. გვ. 106-108.

¹⁰⁾ რტიშვევი ზურაბს ზაქ რიად იხსენიებს АКТЫ, т. V. გვ. 527-528, УТВ.

ტ. II. გვ. 384-385.

¹¹⁾ სიტყვა „ბიუროკრატია“ ზ-ნ ანოსოვს აქვს ნახმარი, იხ. УТВ. ტ. II. გვ. 338.

ტარა, უთვისტომო მოხელე, დიაკვნისა, ან ნასალდათარის შვილი, ნელ-ნელა მიცოცავს საიერარქიო კიბეზე და ბოლოს, დაჯილდოვებული ჩინ-ორდენებით, იბერება და იფხვირება ინდოურსავით. ამისთანა ბიუროკრატს ცა ქუდად არ მიაჩნია და დედა-მიწა ქალამნად.

II

სასურსათო უწყების მოხელეთა მოქმედებამ ყველაფერი დაავიწყებინა კახელობას. ვიღას ახსოვდა ყოყლოჩინა კოლლე-ჟსკი რეგისტრატორი, ან ფუყი სტატსკი სოვეტნიკი, ინდოურსავით გაბერილ-გაფხვერილი? ეს პატივცემული მოღვაწენი სავესებით დაჩრდილა საინტენდანტოს მოხელემ. იგინიო, ამბობს კაპიტანი ანოსოვი, სწორედ ღვთის რისხვად გარდაიქცნენ ერისათვის. აქ, საქართველოში, გამოიჩინეს იგივე ბრწყინვალე ღირსება – ქველობა და მამულიშვილობა, რისთვისაც იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა ნაპოლეონთან ლაშქრობის გათავების შემდეგ აჰხადა პატივი და აუკრძალა ეტარებინათ აფიცრის ეპოლეტები. მათს უნამუსობა, ყაჩაღობა-ღირფობას არავითარი საზღვარი არა ჰქონდა, საკუთარ ჯიბის გასასქელებლად და უზომო მადის დასაკმაყოფილებლად არაფერსა ზოგავდნენ ეს მართლა რომ თავლავ დასხმული მოხელენი. ატყუებდნენ ხალხს წონა-ზომაში, იღებდნენ ქრთამს, აორკვეებდნენ გაწერილ ხარჯსა, არიგებდნენ მოხერხებულ კვიტანციებს, არა თაკილობდნენ „პადლოგების“ ჩადენას, ოღონდ-კი ამოეყორათ უძირო და მსუნაგი მუცელი.

სწორედ აღდგომა უთენდებოდათ კამისარ-ვახტერებს, სურსათის შემზადებას რომ შეუდგებოდნენ ხოლმე ჯარისათვის. სათემო პოლიციასთან ერთად მოედებოდნენ სოფლებს

კალიასავით და სულ ბღღვირს ადენდნენ ქვეყანას. მიტრო-პოლიტი ბოდბელი იოანნე მოახსენებს მარკიზ პაულუჩჩის: დიდია იწროება ერისა. მთავრობის მიერ გამოცხადებული ფასი პურის უსამართლო და შეუფერებელი იყო, მაგრამ

17

ამასაც არ იძლეოდნენო. მანათის საღირალში ათი შაური არ მოსდიოდა ხორბლის მომტანსა. ეს კიდევ არაფერი, მთავრობა რომ მანათში იწონავდა პურსა, იგივე საწყაო ბაზარში 4-5 მანათად ფასობდა.

ტანჯვა-ვაება განა ამით თავდებოდა? ვსთქვამთ მეურმემ მოიტანა ხორბალი მაღაზიაში ჩასაბარებლად. ორი-სამი კვირა აჩერებდნენ, არ იღებდნენ მოტანილ პურსა, ვიდრე ქრთამს არ გაიღებდნენ. სასურსათო მაღაზიები ივსებოდა პურით უფრო შემოდგომა-ზამთრობით. იდგნენ საცოდავი მეურმენი გულ-ხელ დაკრეფილნი თოვლსა და ჭყაპში, იტანჯებოდნენ თვითონ და ეხოცებოდათ საქონელი შიმშილითა და სიცივითაო. ¹³⁾

გენერალი ტორმასოვი რომ გამოეთხოვა საქართველოს, ჯარი მარკიზს ჩააბარა, თან ისიც შეატყობინა ახალს მთავარმა(თებელს, რომ სურსათისთვის ზრუნვა საჭირო აღარაა, რადგან ხორბალი ნაყიდა და საწყობები სავესაო. მართლაც ტორმასოვს უკვე გაეგზავნა კომისიონერებისთვის სურსათისთვის გადაღებული ფული, კამისიონერები-კი ჩვეულებრივის ოინბაზობით მოქცეულან, დაერიგებინათ ხალხისათვის ბეები და მოახსენეს მთავრობას, – პური ნაყიდა და მოზიდულიო ¹⁴⁾. ასე რომ ტორმასოვს ჰქონდა საფუძველი ეთქვა მარკოზისათვის, არხეინად ბრძანდებოდეთ, სასურსათო მაღაზიები სავესეა პურითაო, ნამდვილად კი შიგ არა ეყარა-რა და თავგები დაფხაკუნებდნენ. იქნება სხვა დროს ამ ხრიკს გაეჭრა, მაგრამ მაგარი ის იყო, რომ 1811 წელს საშინელი შიმშილობა ჩამოვარდა კახეთში. ¹⁵⁾ მოსავალი არ მოვიდა და ალექსანდრე

¹²⁾ იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 82. утв. გვ. 343.

¹³⁾ ibid. გვ. 66. რუსთველ არქივის სკოპოზ სტეფანეს მოხსენება. ამ მოხ-

სენებას კიდევ დავუბრუნდებით.

¹⁴⁾ დედანში „съ свойственным и пропырством ., ტ. II, გვ. 347.

¹⁵⁾ ბატონიშვილი დავით ამბობს, რომ შიმშილობა 1812 წ. ანო-სოვი-კი 1811 წელსაო. იხ. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის ბატონიშვილის დავით გიორგის ძისა და მის ძმებისა.

18

ჭავჭავაძის სიტყვით, ერი ტყეებში დამრწოდა და ბალახ-ბულახით ირჩენდა თავსა.

მემატიანე ბატონიშვილში დავით ასე აგვიწერს ამ ხანას: „წელსა ამას 1812, ქ-ნს ფ, იქმნა ფრიად სიყმილი საქართველოსა შინა და იმერეთსაცა და ჭირიცა ფრიად განგრძელეულიყო, რომელიცა ტორმასოვმან შთამოიტანა ახალციხით, და ოდეს არღარა აქენდათ პური მცხოვრებთა და ვერ ძალ-იდვეს მოსყიდვად, ნაცვლად პურისა ევედრებოდნენ მცხოვრებნი, რათა მიიღონ დედაწულნი მათნი. მაშინ ტირანმან მარკიზმან ჩაუყენა ყოველსა სოფელსა ეკზეკუცია (ესე იგი იასაულად სალდათნი) და იყო ჭირვებაი და ვალალე-ბაი ერთა ზედან.

შიმშილ-სიყმილის წყალობით პურის ფასმა მეტის-მეტად აიწია, ერთი სამად და ხუთად სჭარბობდა თურმე მთავრობის მიერ გამოცხადებულ ფასსა. ზოგან ისეთი ნაკლებობა იყო პურისა, რომ ბაჯადლო ოქრო დაგეთვალათ, პურს მაინც ვერ იშოვნიდით სასყიდლად. აბა თუ ერი ბალახ-ბულახით იკვებებოდა და პურის მაგიერ შვილებს იმეტებდა, ადვილად წარმოდგენს ადამიანი, რა ცეცხლის ალი და გეენია დატრიალებულა კახეთში 1812 წელსა.

მოულოდნელად დიდ გაჭირვებაში ჩაცვინდნენ კამისიონერები. მთავრობას თავის დროზე მოახსენეს, პური ნაყიდია და ფასიც მიცემული გვაქვსო, რა ქნან ახლა, როგორ დაამკრინონ თავი ამ ხათაბალას? დაფაცურდა გაიძვერა და გაქნილი მოხელეობა და აი რა ხრიკი გამოიგონა. „ჩვეულებრივის სითამამით, მოახსენებს ალექსანდრე ჭავჭავაძე იმპერატორ ნიკოლოზს, კამისიონერებმა შეატყობინეს მთავარ-მართებელს, პური დიდი ხანია ნაყიდი გვქონდა თა-

ვის დროზე, ფასიც სავსებით ჩავაბარეთ, მაგრამ ხალხს არა
ჰსურს მოხიდოს მაღაზიებში, რადგან ანგარებით გამსჭვავა-
ლულ-შეპყრობილია და სცდილობს ბაზრის ფასები გადა-
გვახდევინოსო“.¹⁶⁾

---

¹⁶⁾ ჭავჭავაძის სიტყვები ანოსოვს აქვს მოყვანილი და შეუცვლელად ამო-
ვიღეთ. უთბ. ტ. II, გვ. 348.

ფრიად საყურადღებოა გავიგოთ და შევიტყოთ, თუ რა
თვალთ უყურებს ასის წლის წინად მოპარპაშე მოხელეთა ნავარ-
დობას დღევანდელი ოფიციალური ისტორიკოსი ბ-ნი ნ. ს.
ანოსოვა. იმდენად გულსახმიეროა ანოსოვის ნათქვამი, რომ
ვერა ვბედავთ მცირედი რამ ცვლილება შევიტანოთ და სავსე-
ბით გადმოვიღებთ მისს აზრსა და მსჯელობას.¹⁷⁾ „ეჭვი
არაა, ბოლო რომ მოღებოდა ჯარისათვის სურსათის სყიდვის
გამო ატეხილ დავიდარაბასა და აურზაურს, ერთად-ერთი
საღსარი ეს იყო, მთავრობას ფასები უნდა აეწია და გაეთა-
ნასწორებინა ბაზრის ფასისათვის. მაგრამ, როგორც ყოველ-
თვის და ყველგან არის, აქაც გამოჩნდნენ იმისთანანი, რო-
მელთაც მოისურვეს დაემტკიცებინათ უმაღლეს მთავრობისა-
თვის საკუთარი ერთგულობა და დაუწყეს მთავრობას ჩიჩი-
ნი, ტყუილია, ვითომც საქართველოს პური აკლდეს, ქვე-
ყანა ქადა-ნაზუქის სუნითაა დაბნედილი, ხოლო ჩვენის გა-
ჭირვების მიზეზი სურსათის ნაკლებობის გამო იმის ბრალია,
რომ ქართველობა უმადურია და გამსჭვალული ბოროტ-გან-
ზრახვით. ცხადია, ამა და ამ გვარის ჩურჩულის წყალობით
შეითვისა მარკიზ პაულუჩჩიმ უცნაური აზრი, – თუ კი მეფე
ერეკლესა და გიორგის დროს ქართველები უსასყიდლოდ
ასაზრდოვებდნენ ჩვენ ჯარებსა, მაშ ეხლა რა ნაირად გაუ-
ჭირდებათ გვაძლიონ პური თუნდ ნახევარ ფასში. სჩანს,
არ აუწონია მარკიზსა არც ქვეყნის ვითარება და არც ის
გაუთვალისწინებია, რომ მეფეთა ჟამს მცირე მხედრობა გვე-
ყენა საქართველოში.¹⁸⁾ მოულოდნელი დასკვნა მარკიზისა
იყო მიზეზი, რომ მთავრობა კოდ პურში (2 ფუთი და 10

გირვანქა) ექვეს აბაზს აძლევდა ძველებურად ქართველებს, ესენი-კი იმავე კოდ პურსს ვაივაგლახით შოულობდნენ ოთხ-

---

¹⁷⁾ ibid გვ. 348-349.

¹⁸⁾ მაშინ სულ რაღაც ორი ბატალიონი იდგა საქართველოში. მეფე გიორგი ისე გულუხვობდა. რომ რუსის სალდათებს კახურ ღვინოს და ზურგიელ-დოშს უგზავნიდა პირის ჩასაგემრიელებლად. გრაფ ტოტლებენმა ჩამოიყვანა 5000 კაცამდე, მაგრამ ვერც ეს რაოდენობა შეედრება მარკიზის დროის მხედრობის რიცხვსა – 28,000-ს .

20

ხუთ მანეთად ბაზარში. ამ ჟამად სურსათის შოვნის ჩვეულებრივს წესსა – რეკვიზიციას ¹⁹⁾ სასურველი ნაყოფი აღარ მოჰქონდა. ამისგამო რეკვიზიციაზე გასულ კამისიონერების შესაშველებლად იგზავნებოდა სამხედრო კამანდები. საბაზად ჯარების გაგზავნისა იმას ამბობდნენ, რომ ხაზინის ფულსა და დოვლათს პატრონობა-ჩაფრთხილება ეჭირვებაო. ნამდვილი საბაზი კი ისა ყოფილა, რომ გულ მოსული და გაბრაზებული მცირე ფასებით მკვიდრი ნებაყოფლობით არ უთმობდა პურსა კამისიონერებს, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, იცავდა საზრდოს და ვიდრე როზგს არ უცხუნებდნენ, ხორბალს არ იმეტებდა. მაგრამ მომეტებულ ნაწილად ვერც რეკვიზიცია შველოდა საქმეს, რადგან შეუძლებელია გამობერტყო თუნდ ერთი მარცვალი გლეხისაგან, როდესაც თვითონ იკვებება ბალახითა და მცენარეთა ფესვებით".

„ამისთანა გარემოებაშიო, – ბრძანებს ბ-ნი ანოსოვი, – უმაღლესი ადმინისტრაცია მოვალეა სიფრთხილით მოიქცეს, არ აჰყვეს გულის თქმასა და ცხრაჯერ გაზომოს, ვიდრე გამოსჭრისო. სიფრთხილისა და მოფიქრების მაგიერ, ატყდა თუ არა აურზაური სურსათის შოვნის გამო, საქართველოს გამგებელის თანამდებობის აღმასრულებელმა გენერალ-მაიორ სტალმა მოახსენა მარკიზ პაულუჩჩის: სიღნაღის მაზრის მცხოვრებნი თანახმანი არიან მარტო 10,000 კოდი მოზიდონ მაღაზიებში. თან იმ პირობასაც გვიდებენ, რომ ერთი მესამედი ქერი ავიღოთ. ბევრი უჩიჩინა გაჯიუტებულ სიღნაღის მცხოვრებლებს მიტროპოლიტმა იოანნე ბოდბელმა,

მოურავმა თ. ი. ანდრონიკაშვილმა და ამავე მაზრის კაკი-ტან-ისპრავნიკმა სოროკინმა, ნუ ჯიუტობთ და მოგვიტანეთ თქვენზედ შეწერილი 440,000 კოდიო, მაგრამ ვერა შევას-

---

¹⁹⁾ რეკვიზიცია – ძალდატანებით შემენა და აღებაა ჯარისათვის საჭირო სურსათისა ლაშქრის მოქმედების რაიონში (ლექს. ბროკჰაუზისა, ტ. 65, გვ. 525) აბა კი გუნებაზე რად იქნებოდა ქართველობა, თუ ანოსოვის მოწმობის თანახმად რეკვიზიციის წესით აგროვებდნენ სურსათსა ახალის მთავრობის ჩამოხიზნების დღიდან. მდაბიო ქართულით რეკვიზიცია დარბევას.

21

მინეთ რა. გენერალ სტალის აზრით, ეს ცარიელი ჯიუტობა იყო, სხვა არაფერი. სულ იმ თავადების ბრალია, ჩვენ რომ კეთილის თვალთ არ გვიყურებენ, ეგენი რომ არ აქეზებდნენ, სიღნაღელები ამას როგორ გაბედავენო და სთხოვა მთავარ-მართველს, – ნება მომეცი ხალხს ეკზეკუცია ჩავუყენო და ძალით წავართვა პური, რა კი ნებაყოფლობით არ იძლევიანო. ეკზეკუცია ჭკუას ასწავლის ხალხსა და აგრძობინებს რუსის მართვა-გამგეობის ძალასა და სუსხსა, ააღები-ნებს ხელს თვითნებობაზე, რომელმაც თავი იჩინა მას შემდეგ, რაც სამი პოლკი ჯარი გამოვიყვანეთ სიღნაღის მაზრიდან. ურჩობა-ჯიუტობის გაძლიერებას ხელს უწყობს ბლომად მოფენილი ამრევი და ამაშფოთებელი წერილები ლტოლვილ ბატონიშვილის ალექსანდრესიო.

სრულიად მართალია ბ-ნი ანოსოვი. დიდი სიფრთხილე, კეთილგონიერება და წინდახედულობაა საჭირო უმაღლესის ადმინისტრაციის წარმომადგენელისათვის. ამ მშვენიერ სიტყვებს იმას მიუმატებთ, რომ ნაკლებ საჭირო არაა სიყვარული იმ ერისა, რომლის გამგეობა და ბატონობა ბედმა გარგუნა. თუ ამ ღვთური ცეცხლით არაა ადამიანის ბუნება გამსჭვალული, თუ შენს გამგეობაში მყოფი ერი შენიანად არ მიგაჩნია, თუ მისი დარდი და ვარამი არ გაკვნესებს და მისი სიხარული არ გახარებს და არ გაცინებს, ტყულია კეთილ-გონიერებაც, სიფრთხილაც და წინდახედულობაც. იქნება „პადლოგები“ არ ჩაიღინო, იქნება სისხლის წყარონი არ ააჩუხჩუხო, ან შეიძლება მათრახისა და კნუტის ჟაპა-ჟუ-

პით მთა და ველი არ ააყივლო, მაგრამ მაინც ამისთანა გამგე-მმართველის გარჯა-სარისტიანობა ერის გულს არ ჩასწვდება. იგი ერისათვის დარჩება ყინულის სვეტად.

მარკიზი გაება მახეში. გენერალმა სტალმა დიდის მოხერხებით დაუგო მთავარ-მართველს კაკანათი. ცილი დასწამა ქართველობას, მსუნაგ ვახტერ-კამისიონერებს სასუსნავი გაუჩინა, ხოლო წამებულს ერს ჭიაკოკონას უმზადებ-

22

და. – მარკიზმა ბრძანება გამოიღო – კახეთში ეგზეკუციასა ვნიშნავო.

გენერალ სტალმა ზემოდ აღნიშნული მოხსენება მიართვა მარკიზს 1811 წლის აგვისტოს თვეში, მამასადაძმე, სამხედრო ქამანდები შეუდგებოდნენ საქმეს ესე სექტემბრის გასულს ან ოქტომბრის დასაწყისში. ²⁰⁾

მეცხრამეტე საუკუნის ევროპამ არ იცოდა ეგზეკუცია. ეს „ინსტიტუტი“ ჩვენებური, აზიურია. რუსეთში თათრებმა შემოიტანეს და მას აქეთია დღესაც არ ამოვარდნილა. მარკიზი ევროპიელი იყო და როგორ იკადრა ეგზეკუციის მოხმარება, არ გვესმის. ალბად, ქართულმა ანდაზამ თუ იმოქმედა კეთილშობილ მარკიზზე – სადაც მიხვიდე, იქაური ქუდი დაიხურეო.

ძველმა საქართველომ არ იცოდა, რა ხილი იყო ეგზეკუცია. რასაკვირველია, ჩვენშიაც მოიპოვებოდა დარბევა-დაწიოკება, აკლება სოფლისა, მაგრამ ყველა ამ საძაგლობას წუთიერი ხასიათი ჰქონდა. სისტემატიური დარბევა და აკლება სოფლისა, წინადავე განზრახული და გათვალისწინებული, ჩვენმა ისტორიამ არ იცოდა.

რუსეთში მყოფ ბატონიშვილ დავითისათვის დიდად მოუკლავს გული მარკიზის განკარგულებას ეგზეკუციის ჩაყენების გამო კახეთში. მემკვიდრის გულში ლახვარივით მოხვედრია სამშობლოდან მოსული სამწუხარო ამბავი. სევდა-ვაებითაა შეზავებული კილო ბატონიშვილისა, როცა ამ მართლა რომ სავალალო ამბავს მოიხსენიებს. აი თვით მემკვიდრის სიტყვანი: „წელსა ამასვე 1811, ქ-კს უჟთ, გამოჰსცვალეს ტორმასოვი

და წარგზავნეს მარკიზი პაულიჩი, იტალიელი, ღიანარაღ-
ლეიტენანტი, აგვისტოში; კაცი ელამი რაგვართაც თვალ-
თა, ეგრეთვე სულითაცა და მოქმედებითა. მაშინ იყო შე-
მჭირვებაი დიდი ქართველთა ზედან მარკიზისაგან, ესრეთ:
ართმევდიან ხშირად ურემთა და ხართა სახმარად მხედრობი-

---

²⁰⁾ სტილის რაპორტი ხელმოწერილია 25 აგვისტოს.

სა, რომელ კნინდა ²¹⁾ დაჰშთათ ხარი სოფელსა შინა. ეგრე-
თვე სადაც განვლილიდიან რუსნი, ამჭირვებდიან სოფლებთა
ცემითა, ტაცებითა და რთმევითა, თვინიერ თეთრისა, და
იყო ესრეთცა სიყმილი, რომელ კოდი პური იყო ექვს მი-
ნანთულადა თეთრს ფულად. მაშინ მარკიზმან უბრძანა წა-
რსულისა ორისა წლისა პურისა მოკრეფაი სურსათისა კახთა-
გან, ვინაიდგან სიმცროისა გამო მოსავლისა ვერ ძალ ედვათ
მიცემაი, და ბრძანა ყოველსავე სოფელსა ეგზეკუციის ჩაყე-
ნებაი (ესე იგი იასაულთა), – ორასისა და სამასისა თითო სო-
ფელთა, და სადაც მივიდოდიან, იყო ვაეზაი მათ ზედან მით,
რამეთუ ჰსცემდიან დედა-კაცთაცა, და ხელითა ჰკიდებდიან
და ართმევდიან პურთა ძალითა. თუმცაღა კახნი ევედრებო-
დიან, რომელ მიიღონ ნაცვლად პურისა ექვსი მინანთული
კოდში და რომელთაც არა აქვენდათ თეთრი, მაშინ ძე და
ასულითა თვისთა ამლევდიან, გარნა უქმ იყვის ვედრებაი მა-
თი, და იყო ვალალებაი ერთა შორის. გარნა სხვათაცა ბოროტ-
მოქმედებათა შორის ესეცა ჰქმნეს, რომელ თიანეთს მთვრა-
ლამა აფიცართა შეიპყრეს დედა-კაცი და საშოსა შინა შთა-
სხეს ძაბრითა ღვინო. ვერლარა მოითმინეს თიანელთა ესე
ვითარი სირცხვილი, და იქმნა შფოთი ქართველთა და რუსთა
შორის. ხოლო პირველად მისცეს მიზეზი შფოთისა რუსთა,
მით, რამეთუ დაკოდეს თიანეთს ამბოხსა ამას თიანელნი
რაოდენიმე. იხილეს რა ესე თიანელთა, მოსწყვიტნეს ყოვე-
ლნივე რუსნი, ვიდრე ას-ორმოც-და-ათამდე და მუნით შთა-
ვიდნენ მატანსა." ²²⁾

სამწუხაროდაო, ამბოხს იგივე ისტორიკოსი ანოსოვი,

ჩვენ ბრწყინვალე და ქველობით განთქმულს ჯარსა, ჩამო-

²¹⁾ ძალიან ცოტა.

²²⁾ იხ. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, შვერებილი ბატონიშვილის დავით გიორგის ძისა და მის ძმებისა. 1744 -1840 წ. წ. რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა, ჟურნალ „მოამბის“ პრემია. გვ. 99-100. წინააღმდეგ ბატონიშვილ დავითის მოწმობისა, აქტებში შვერებილი მასალა ნათლად გვიჩვენებს, რომ პირველად შეუტყეს რუსობას ს. ახმეტას, 31 იანვარს 1812 წ. და არა თიანეთლებმა. მაგრამ ეს წვრიმალნი შეცდომა ვერ გააბათილებს თანამედროვე მოწმობის უადრეს მნიშვნელობას.

24

სვლისათანავე საქართველოში, ვიდასიც უპატრონობითა და უყურადღებობით მავნე სული აეკვიატა და სახელს უტეხავდაო. უთიერთობა მკვიდრისა და მხედრობის შორის უმზგავს ნიადაგზე დამყარდა. ²³⁾ მართლაც ისეთი განწყობილება ჩამოვარდა ქართველობასა და რუსის მხედრობის შუა, რომ გეგონებოდა, ჯარი საქართველოს საპატრონოდ კი არა, ასაკლებადაა მოსულიო. არც სალდათი, არც აფიცერი ქართველს არ ინდობდა და სადაც-კი შესამღებელი, ან მოხერხებული იყო, თავში უბრაგუნებდა, მასხარად იგდებდა, დოვლათსა სტაცებდა და გარყვნილების მორევში აბანავებდა. ჯერ ისევ გენერალი ლაზარევი ²⁴⁾ სჩიოდა 1802 წელსა და ღონეს ღონობდა, ეგები როგორმე მოვაშლევიანო ჯარს მკვიდრის დაწიოკება-განადგურებაო. აფიცრები, მარტოოდენ ჟინიანობით გატაცებულნი, თხოულობენ საბეგრო ცხენებსა და ურმებს, შაურს არ აძლევენ პატრონებს და ამით ოჯახს უღუპავენო; სალდათები პირადად შეურაცხყოფას აყენებენ მცხოვრებლებს, სტაცებენ საქონელს, ფრინველსა და ხილსა: ანადგურებენ ბოსტან-ბაღჩებსა, ვენახებს; ღვინოს რომ დაღევენ და გაილეშებიან, ქვევრებს მიწითა სჩურთავენ, იქამდინ მიდის მათი უგუნურობა, ავზნიანობა, სიცელქე და გიჟმაჟობაო. ²⁵⁾

უფრო მკაცრად და სასტიკად იხსენიებს დისციპლინას მოწყვეტილ სალდათის თვითნებობას პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე: „ზოგიერთა პოლკები, – ამბობს ჭავჭავაძე, – თავად ციციშვილის სიკვდილის შემდეგ, იმისთანა სასტიკს თვით-

ნებობასა და თავხედობას იჩენდნენ, რომ სრულიად გაანადგურეს და მოაოხრეს სოფლები, სადაც ბინასა სდებდნენ. განა მარტო ის სოფლები, ახლო მახლო სოფლებიც თავს

²³⁾ იხ. Утверждение... ტ. II. გვ. 349.

²⁴⁾ მარიამ დედოფალმა რომ გაჰგმირა ხანჯლით. ეს ამბავი „მთიულეთშია“ ნაჩვენები.

²⁵⁾ დედანში „опустошают сады и огороды и, выпивая вино из кувшиновъ, отъ безразсудной шалости заполняют ихъ землею“. იხ. утн... ტ. II. გვ. 349.

ვერ იცავდნენ გაონავრებულ პოლკებისაგან. საკუთრება აღარა შერჩათ-რა გაოხრებულ და გატიალებულ სოფლებს. მკვიდრთა ღვინოს, ბოსტან-ბაღებსა, ფრინველსა და საქონელს, ცხენსა და ურემს, ისე ხმარობდნენ, როგორც მოისურვებდნენ. ყაზარმების გასათობობად ვენახების ღობეებს არღვევდნენ და სწვავდნენ. აშკარად დაუსჯელად იქცეოდნენ. დამშლელი და დამტუქსავი არავინ იყო. რომ ეჩივლათ, უარესი დღე დაადგებოდათ: სცემდნენ, დასჯიდნენ და დაემუქრებოდნენ: „ეგ თუ ცოტაა, მაშ აბა იცოდეთ, შემდეგ უკეთესს დღეს დაგაყენებთ“.

მამა-კაცს ვინღა სჩივის. დედა-კაცებსაც აწვალებდნენ და სტანჯავდნენ. ქვემოდ მოვიყვანთ მაგალითებს, თუ რა მწარე დღეს აყენებდა კახელ მანდილოსანს გამხეცებული და გაონავრებული ჯარის-კაცი.

წინად, როცა ეკზეკუცია არ იყო ჩაყენებული, აუტანელი ტანჯვა-მწუხარება ადგა მკვიდრსა ჯარის-კაცისაგან. ადვილად მოხვდებით, რა შავი დღე გაუთენდებოდა კახელობას, ეგზეკუცია რომ ჩაუყენეს სოფლად. წინანდელმა შეწყება-შევიწროებამ, – ამბობს კაპიტანი ანოსოვი, ერთი ათად იმატაო. ჯარებს ნაბძანები ჰქონდა – ძალით გამომართვით პურიო. რაც-კი რამ ებადა სოფლელსა, უძრავი და მოძრავი ქონება, სალდათების ხელში გადავიდაო. ეს კიდევ რაა, თვით ოჯახის სიწმინდე შეუბრალებლად ილახებოდა. ²⁶⁾

ხალხი ემუდარებოდა და ევედრებოდა უფროსებს, ჯარი

გაგვაცალეთ, ცოლშვილი წაგვიპილწეს, აღარ შეგვიძლიან მეტის ატანაო. ოღონდ მოგვაშორეთ სალდათები და საცა გვეტყვიო, იქ აგიშენებთ ყაზარმებს ჩვენის ხარჯითაო.

გამკითხავი არავინ იყო. ჩქარა მოზიდეთ პური, ეხლავე გაავსეთ მაღაზიებიო, – ეს იყო ხალასის კვენესა-ვედრების პასუხი.

---

²⁶⁾ ibid, გვ. 350-351. დედანში: „семейная честь подвергалась утонченному поруганию“.

III

მართალია, ჩათრევით ჩაითრია და გააბა გენერალმა სტალმა მარკიზი პაულუჩჩი ბოროტების ქსელში, მაგრამ, როგორც საქმის ვითარება გვიჩვენებს, მარკიზს სავსებით არ შეუწყნარებია სტალის დაბეზლება. როგორღაც გული ეთანა-ღრებოდა და ჰსურდა დანამდვილებით გაეგო ყველაფრის მიზეზი. დიდი კვლევა-ძიება არ იყო საჭირო გამოსაცნობად, ამას ყველა ჰხედავდა. მარკიზს უნდოდა შეეტყო, მართლა ურჩობით და ჯიუტობით მოსდიოდა კახელობას, პურს რომ არ იძლეოდა, თუ სხვა რამ დარდიც აწუხებდა. მარკიზმა ისიც კარგად იცოდა, რომ ბატონიშვილები აღელვებდნენ ქართველობას, რომ სამაზრო და სათემო სამსჯავროები ხალხში უკმაყოფილების მეტს არას იწვევდა. დიახ, იცოდა ესა და მეცადინეობას არ იშურებდა, როგორმე თავიდან აეცილებინა სახიფათო მიზეზი. გაჩაღებული მიწერ-მოწერა ჰქონდა პაულუჩჩის ბატონიშვილ ალექსანდრეს ხელში ჩასაგდებად. მოსვენებით მაშინ მოისვენებდა, ხელში რომ ეგდო ეს დაუძინებელი მტერი რუსეთის მართვა გამგეობისა და სხვა ბატონიშვილებივით გაესტუმრებინა რუსეთში. ვიდრე ალექსანდრეს გაბაწრავდა, მარკიზი მხნედ შეუდგა სასამართლოს რიგიანად მოწყობას. გააუქმა თელავისა და სიღნაღის სამაზრო და სათემო სამსჯავრონი და დააწესა დროებით სამსაჯულო, სადაც სამოქალაქო საქმეები ირჩეოდა ვახტანგ VI-ს კანონების ძა-

ლით. სიღნაღის სამსაჯულოს თავმჯდომარედ დანიშნა მაიორი თ. ივანე ორბელიანი, წევრებად სამი ადგილობრივი თავადი-შვილი. თელავის სამსაჯულოს თავმჯდომარედ-კი მაიორი შმატოვი, თელავის ციხის კამენდანტი და წევრებად აქაც სამი თავადიშვილი. აზრი და სურვილი მარკოზისა ის იყო, რომ სამართალი მკვიდრის ხელში ყოფილიყო, ხოლო თავმჯდომარედ სამსჯავროისა – უსათუოდ რუსის მოხელე. სამსჯავროს გადაწყვეტილება ასრულებაში მოჰყავდათ თელავისა

27

და სიღნაღის მაზრათა მარშლებს, ან მოურავებს, თელავში თავად სოლომონ ავალიშვილს და სიღნაღში თ. იოსებ მულქი-სედეკის ძე ანდრონიკაშვილს.

ასე მოქმედობდა და იღვწოდა მარკიზი, მაგრამ მაინც გული-გულის ალაგას არ ეგულებოდა. მაშინდელ რუსის მოხელის ხელში გავლილი სამართალი, ბატონიშვილ ალექსანდრეს „ინტრიგები“ და გენერალ პორტნიაგინის უფროსობით მისეული საეგზეკუციო კამანდები ვის არ ააღელვებდა და გააორგულებდა, მაგრამ მარკიზის თვალში არც ამას ჰქონდა ჯეროვანი ფასი. პაულუჩჩის ჰსურდა შეეტყო „პირდაპირი მიზეზი განვლილის ამბოხებისა, რომ შემდეგ ეღონა საჭირო ღონისძიება ბოროტების აღმოსაფხვრელად და საუკეთესო მართვა-გამგეობის დასამყარებლად საქართველოში“²⁷).

პაულუჩჩი თითქმის ყველაფერში ჰბამავდა თ. პ. დ. ციციშვილს და იმისავით ფიცხად მოახსენებს იმპერატორ ალექსანდრე პირველს: თუ ნამდვილად გსურთ და თქვენი კეთილი ნებაა, რომ საქართველო სამუდამოდ რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში დარჩეს, მაშინ უქვეშევრდომილესად გემუდარებით, მალე და დაუყოვნებლივ ამისრულოთ ხოლმე მოხსენებანი და მომცეთ საღსარი ქვეყნის საკეთილდღეოდ, თორემ მინისტრებთან მიწერ-მოწერაში საქმე ჭიანურდება და ვეღარას ვაკეთებო²⁸).

თ. ციციშვილსავით მარკიზმა დააარსა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორ მალინსკის თავმჯდომარეობით განსაკუთრებული კამისია ასეთის სახელწოდებით: საქართველოში

მომხდარ ამბოხების მიზეზთა გამოკვლევა. – კამისიის წევრებად დაინიშნენ: სახაზინო ექსპედიციის უფროსი ვასილიევი, აღმასრულებელ ექსპედიციის მრჩეველი სტატსკი სოვეტნიკი ფალავანდიშვილი, მრჩეველი სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეთა ექსპედიციისა (Экспедиція суда и расправы)

²⁷⁾ იხ. АКТЫ. ტ. V. გვ. 64-65.

²⁸⁾ ibid გვ. 61.

28

თ. ზურაბ ორბელიანი, თ. სულხან, ან ეგნატე თუმანიშვილი თავმჯდომარის ამორჩევით, თელავისა, სიღნაღისა, გორისა და ანანურის მარშლები. კამისიის მდივნობა დააკისრეს სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეთა ექსპედიციის მრჩეველს იანიშევსკის.

მარკიზს ძალიან ეშურებოდა ამბოხების მიზეზთა გამოკვლევა და საქმის დაბოლოვება. პეტერბურგს აპირებდა წასვლას სამსახურის გამო და თან უნდოდა წაეღო კამისიის დასკვნა და პირადად მოეხსენებინა იმპერატორისათვის ამბოხების ყოველი წვლილი. ადვილი გასაგებია ასეთი სურვილი პაულუჩჩისა. ამ დროს რუსეთი გაფაციცებით ემზადებოდა საეროვნო ომისათვის ნაპოლეონთან და მარკიზს ენატრებოდა გაეხარებინა იმპერატორი სასიამოვნო ამბით – ამბოხების ცეცხლი უცბად ჩავაქრე, საშიშო აღარაფერია და მხედრობის დარდი ნულარა გაქვთო.

კამისია შეუდგა მოქმედებას 13 მარტს 1812 წ. დიდი მასალა შეკრეფილი კამისიის მიერ. განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია მოხსენებანი ბოდბისხეველთა, მირზაანელთა და პრასიანელებისა. მარტივად, გულწრფელად უამბობენ ქიზიყელნი სიღნაღის მოურავს თ. ი. მ. ანდრონიკაშვილს თავიანთ მწუხარება-გაჭირვებას. სამივე მოხსენება ძლიერა ჰგავს ერთი მეორეს. მაგრამ ჩვენ მაინც თითქმის უცვლელად მოვიყვანთ სამთავეს. სამწუხარო მხოლოდ ისაა, რომ დედანი მოხსენებისა არაა დაბეჭდილი აქტებში, თარგმანი-კი ძველია და უვარგისი, ზოგჯერ ისე ბუნდოვანადაა ნათარგმნი, რომ

სწორედ გვიჭირდება აზრის გაგება.

ვრცლად მოვიყვანთ აგრედვე მიტროპოლიტ იოანნე ბოდბელის მოხსენებას, სტეფანე რუსთველ არქიეპისკოპოზისას, თავად თამაზ ორბელიანისას, თელაველ მეამბოხეთა წერილს და სხვას. ეს წერილ-მოხსენებანი სარკესავით დაგვანახებებს კახეთის ვითარებას 1812 წ.

მთავარ-მართებლის ბრძანებით გვეკითხებიო, – მოახსენებენ ბოდბისხეველები თავიანთ მოურავს თ. იოსებ ანდრონიკა-

29

შვილს, – თუ რამ გვაიძულა გვეღალატნა ხელმწიფისათვის და აჯანყება მოგვებდინა. ღალატი გულში არ გაგვიტარებია, მაგრამ ცამეტი წლის განმავლობაში რაც ხელმწიფემ ღირსი გაგვხადა მფარველობისა, სული ამოგვხადა უსამართლობამ. ამგვარი უღვთოობა და უბედურობა არ გამოგვიცდია ლეკთა, ყიზილბაშთა და ოსმანთა ბატონობის დროსაც-კი. ვითმენდით, ვიტანდით თავზე მოვლენილ ჭირსა, რადგან ერთგულობის ფიცი მივეცით ხელმწიფეს, მაგრამ როდესაც ხელიდან ცოლები წაგვგლიჯეს, ვეღარ მოვითმინეთ და ავიშალენით. რუსებმა მოსტაცეს ცოლი ბინობაშვილს, ორი კვირა ჰყავდათ ბოდბისხევში და შემდეგ დაითხოვეს. ბაღაშვილსა და ხოპაშვილსაც წაართვეს ცოლები, თითო კვირა ჰყავდათ თავიანთსა და მერმე დაითხოვეს. ცოლთა გაუპატიურება და ნამუსის ახდა საკუთარის თვალთ იხილეს ამ უბედურებამო. კანონი ხელმწიფისა ისეთია, რომ თუ მამა-კაცი რასმეს დააშავებს, სასჯელიც დამნაშავეს გადახდეს. ამის მაგიერ წაავლებდნენ ხელს დედაკაცებს, ჩახდიდნენ ნიფხვებს და ჯოხებით უკან ტანს უჭრელებდნენო.

ამ სიშორიდან გაგვრეკეს ურმებით ფოთში სურსათის საზიდავად. სულ თხუთმეტი ურემი იყო ჩვენნი და ერთი ხარი აღარ დაგვბრუნებია ცოცხალი. ნახევარი მეურმეც გაწყდა ლაშქრობაში, ვინც დაბრუნდა, ისიც ვეღარ გამოდგა, რადგან სასტიკი ზამთრის გამო ხელ-ფეხი და ტანი დამრული ჰქონდათ – საითაც-კი დაიძვროდა ხელმწიფის მხედრობა, ჩვენც უკან მივდევდით ურმებით, დაგვქონდა სურსათი ერე-

ვანს, გუმბრს, განჯასა და სხვაგან. გავდიოდით სადარაჯოდ და საომრად, ასე რომ თუ სალდათები ანთხევდნენ სისხლსა, ჩვენც მათთან ვიჭლიტებოდით. პური იყო ჩვენზე გაწერილი, კოდში ექვს აბაზს იძლეოდნენ. მარტო გადატანაში ვამლევდით თითო მანეთსა, ასე რომ კოდზე აბაზი გვრჩებოდა, მაგრამ რადგან შიმშილობის გამო ჩვენი სამყოფიც არა გვქონდა, პურს სხვაგან ვყიდულობდით ოთხ მანეთად კოდსა. – ერთხელ, სურსათს რომ აგროვებდნენ, მარტო 350 ქათამი

30

მოგვტაცეს; პურს, ქერსა და ღვინოს ვინდა დასთვლისო? გენერალ პორტნიაგინმა სოფელში ჯარი ჩაგვიყენა. ვიდრე თხუთმეტი ურემი ხორბალი არ გავუგზავნეთ, ჯარი არ მოგვაშორა. პურისა, ღვინისა, და საქონლის გარდა 4 ურემი ქერი დახარჯეს თვით სოფელში. მარცვა-გლეჯისა და ცემა-ტყეპის გარდა სული გაგვიძწარეს ქრთამების აღებით. ერთხელ კაპიტან-ისპრავნიკმა იასაულის პირით შემოგვითვალა, – ჩემთან ამოდითო. შეგვეშინდა და არ წავედით, რადგან ისპრავნიკი ბრალიანსა და უბრალოს არ არჩევდა, ყველას ფულს ახდევინებდა, ზოგს 20 მ., ზოგს 30 მ. შიშისაგან ერთი ვაქირელი კაცი სამუდამოდ სადღაც გადავარდა. ბოდბელ გოგია ოთარაშვილს ცილი დასწამეს, გაქცეული შენი ნათესავიაო, დაატუსაღეს და 180 მან. წაართვეს. ლაზარე ხუნაშვილი დაატუსაღეს და ვიდრე 70 მან. არ მისცა, არ გამოუშვეს. გოგია ხუნაშვილის დაჭერა უნდოდათ, გამოუდგნენ, მაგრამ ვერ დაიჭირეს – გაჯავრებულებმა გოგიას ოჯახს 60 მან. გადაახდევინეს. სულ ტყუილ-უბრალოდ გათოკვეს აბრამა ძმანაშვილი და მაშინ გაანთავისუფლეს, როცა 70 მან. ქრთამი მისცა. ასევე მოექცნენ გოგიაშვილს, ნოდარაშვილსა და დათია ბაღაშვილს, რომელთაც რვა-რვა თუმნად დაიხსნეს თავი ნაობახტიდან. გოგია ბაღაშვილს-კი 70 მანეთს დასჯერდნენ. ბეგრის ურემების გასაყვანად სალდათები მოდიოდნენ. ვაი ჩვენი ბრალი, თუ ერთი-ორი საათი დაგვაგვიანდებოდა და დროზე არ შევბამდით ხარებსა. გამორეკდნენ ხოლმე დედა-კაცებსა და ურემში აბამდნენ. ვასმევდით, ვაჭმევდით,

თუ ქრთამს ვაძლევდით, სულ ერთი იყო, მაინც განუწყვეტ-
ლივ გვამათრახებდნენ.

სამართალი ხომ არ არსებობდა ჩვენთვის. ისპრავნიკი ნა-
მდვილი ძილის გუდა იყო. მომჩივანს კარებს არ გაუღებდნენ,
ვიდრე ქრთამს არ დაანახებდა. ბავშვებს პურსა ჰგლეჯდნენ
ხელიდან, დედაკაცებს კისერზე ქვებსა ჰკიდებდნენო. ისპრა-
ვნიკმა უდანაშაულო რევაზს და იოსებს 140 მ. წაართვა;
მამუკასა და ზურაბს ცხრა-ცხრა თუმანი. ხორბლის საწყაო

31

მოიტანა კაპიტან-ისპრავნიკმა და გამოგვიცხადა, ფუთიანიო.
ამ საწყაოთი იბარებდა ხორბალს ჯარისათვის. როცა გამო-
ვზომეთ ისპრავნიკის საწყაო, აღმოჩნდა, რომ შვიდ ლიტრას
იწონიდა. (ლიტრა ათი გირვანქაა, ზოგან ცხრა). ჩვენი
აჯანყების მიზეზი სულ გენერალი პორტნიაგინი და ისპრავნი-
კებია, სხვა არაფერი. ბოლოს ამასაც ამბობენ, ნეტა ხელმწი-
ფეს რა სარფა ჰქონდა ჩვენის ასეთის დაწიოკება-დარბე-
ვისაგანაო 29).

ამავე სიღნაღის მოურავს თ. იოსებ ანდრონიკაშვილს მო-
ახსენებენ პრასიანელები: ისე დაგვარბიეს და შეგვაწუხეს მოხე-
ლებმა, რომ გამწარებული სიკვდილს ვეძებდით, მაგრამ ჩვენი
მფარველი და პატრონი არსადა სჩანდა, გაუნელებელ ცეცხლის
ალში გავვხვიეთ, ვიწოდით და ვიდაგებოდით, მაგრამ მანუგე-
შებელი ვერავინ ვნახეთ. ჯარისთვის ხორბალი უნდა გაგვე-
ლო, როცა არა გქვონდა, რას მივცემდით, მაინც ვყიდულო-
ბდით, ლიტრაში 40 კაპ. ვაძლევდით, პროვიანტის მოხელენი-კი
10 ან 7^{1/2} კაპ. ანგარიშობდნენ. ურმის ქირას 6 მანათს
ანგარიშობდნენ, როდესაც ჩვენ თითოს 30 მ. გვიჯდებოდა
ურემი. უღმერთოდა ჰტვირთავდნენ ურემსა, კარგ ამინდში
კიდევ 3ო, ურემი დაიძვროდა, მგრამ თოვლსა და ჭყავში
უზომოდ დადებულს ურემს საძრავი არა ჰქონდა. გაბრაზებუ-
ლი სალდათები ჩვენ თითონ, მეურმეებს, გვაბამდნენ და
ცემა-ტყეპით მიგვერეკებოდნენ. ეს კიდევ რა უბედურება
ის იყო, რომ ორი-სამი სოფლისაგან ქრთამს აიღებდნენ და
ბეგრისაგან ანთავისუფლებდნენ, და ამ გვარად იმათ წილ

ბეგარასაც ერთს სოფელს ახდევიანებდნენ ხოლმე. ორზ დღით რომ წაგვიყვანდნენ ბეგარაზე, სამ თვეს გვტოვებდნენ. ნებას არ გვაძლევდნენ საქონელი ურმებიდან გამოგვეშვა საბალახოდ, ან ჩვენ წავსულიყავით სადმე საჭმლის საშოვნელად. ვიხოცებოდით სიმშლით და როცა ვითხოვდით ან პური გვაჭამეთ, ან გაგვიშვით სოფლად საგზლის საშოვნელად,

---

²⁹⁾ იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 61-62.

32

დედა-მიწაზე მიგვითითებდნენ ხოლმე, – სჭამეთო. გაშემებუღვივით ვიდექით ზეზე როგორც მეურმენი, აგრედვე საქონელი. დიდძალი ხარ-კამეჩი იხოცებოდა ბეგარაზე. საქონლის მაგიერ ჩვენ გვაბამდნენ და მათრახის ცემით მიგველალებოდნენ.

ყველაზე მეტად სულს გვიმწარებდა გენერალი პორტნიაგინი, კაპიტან-ისპრავნიკი და ყარაღაჯის უფროსი. ყველაფერი მიჰქონდათ, რაც რამ გვებადა, მაგრამ ამითაც არ კმაყოფილდებოდნენ. ზამთრობით ჯარს ჩაგვიყენებდნენ ხოლმე სახლებში და ძალას გვატანდნენ გამოგვეკვება სალდათები გაზაფხულამდინ. ღვთის რისხვა იყო სწორედ ჯარის ჩაყენება ოჯახებში. ვასმევდით სალდათებს, მაინც გვცემდნენ, ვაჭმევდით, მაინც მათრახს ვერ ავცდებოდით. ლოგინებიდან წამოგვლავლავდნენ ხოლმე და თვითონ წვებოდნენ შიგა. ვინ მოსთვლის რამდენი ცოლი და შვილი გაგვიუპატიურეს და ნამუსი აჰხადეს.

სამართლის კარი ხონ დაიკეტა და დაიხშო ჩვენთვის. გაგონებითაც არა გვქონია გაგონილი, რომ ჩვენში დავიდარაბა ატეხილიყოს წყლისა და მამულის გამო. განზრახ წაჰკიდებდნენ სოფლებსა, ჩამოაგდებდნენ შურსა, შულლსა და შემდეგ 400-600 მანათ ქრთამს რომ ასწაპნიდნენ, ბრალიანსა და დამნაშავეს ამართლებდნენ. უმიზეზოდ უდანაშაულო კაცს გადაეკიდებოდნენ და იძულებულ ჰყოფდნენ იწროებას შინა ჩავარდნილი ადამიანი გადახვეწილიყო სადმე. მაშინ გადახვეწილის მეზობლობას ღალატს შეგვწამებდნენ

და მოგვისევდნენ ჯარსა დასარბევად, იჭერდნენ და ატუსა-
ლებდნენ უდანაშაულო კაცსა და ანთავისუფლებდნენ ნაო-
ბახტიდან, თუ 400 მ. სასყიდელს მივართმევდით. სწორედ
ამ ნაირად გვექცეოდნენ ლეკებიც. – საჩივრულად მისულს
თუ მუშტი შეკუმშული არა ჰქონდა ნიშნად იმისა, რომ
ხელში ქრთამი უჭირავს, სასამართლოში არ უშვებდნენ და
ბევრსაც მიაყოლებდნენ ხოლმე. არა, ცარიელ-ტარიელი რომ

33

მოდინხარ, სად მოდინხარო, ხუთი მანათის საღირალი საქმე რომ
გვექონოდა, ხუთი თუმანი უნდა დაგვეხარჯაო³⁰).

ჰკითხულობ ამ გულუბრყვილო და ნაწყვეტ-ნაწყვეტად
მოთხრობილს ამბავს და თვალს არ უჯერებ. ნეტა რა მო-
თმინება და შეძლება ჰქონია ერსა, რომ კვერცხივით ზედ არ
შეასკდა ზნედაცემულს ჯარის-კაცსა და მსუნაგსა და გაწუწ-
კებულს მოხელეს! უსამართლობა, ცემა-ტყეპა, დარბევა-და-
წიოკება სოფლისა, ქურდობა, განზრახ დავი-დარაბის ატეხა,
უზნეობა-გარყვნილობის შეტანა, ქალწულთა და დედა-კაცთა
ნამუსის ახდა აშკარად, ქმართა და მახლობელთა თვალწინ,
ქალისა და კაცის უღელში შებმა, გატიტვლებულის დედა-
კაცის გაჯოხვა, – ეს რაღაც დაუჯერებელი ამბავია, ისეთი
ველურობა, რომლის მზგავსი თვით თემურ-ლანგის დროსაც
არ იქნებოდა. ავი სჩივიან ბოდბისხეველნი და პრასიანელნი,
რაც რუსობამ მწუხარება მოგვაყენა, მაგ გვარი თურქთა
ციხილბაშთა და ლეკთა ჟამთა ბატონობის დროსაც არ გამო-
გვივლიაო! – იმპერატორი ალექსანდრე I კურთხეული საქვე-
ყნოდ დაჰპირდა საქართველოს პატრონობა-მფარველობას.
თურმე თორმეტი წლის შემდეგ ამ პატრონობას უწევდნენ
მოხელენი ერთმორწმუნე ერს! ³¹)

ქვემოდა დაწვრილებით იქნება ნაამბობი, ეხლა მარტო
აღვნიშნავთ, რომ მეამბოხეებმა შეიპყრეს სიღნაღში მაიორი
ზეინე, ქვედა-ნოვგოროდელთა დრაგუნის პოლკის კამანდი-
რი მაიორი პოტლოგი და რამდენიმე აფიცერი და ნაკუწ-
ნაკუწად ასჩეხეს. ვიდრე ამას მოიქმედებდნენ, მეამბოხეებმა
თურმე დასჭრეს ენები, ჯერ გადააყლაპეს და მხოლოდ შე-

მდეგ ასჩეხეს. ამ ამბავს ასე მოახსენებს უქვეშევრდომილესად
ალექსანდრე პირველს მარკიზი პაულუჩჩი: გამხეცებულმა

³⁰⁾ ibid. ტ. V, გვ. 62-63.

³¹⁾ ეს ის ცნობილი მანიფესტია, ასის წლის იუბილეთ ამას წინაზე რომ
ვიდდესასწაულეთ. მანიფესტის თარიღი 22 სექტემბერი 1801 წ. მანიფესტის პირვე-
ლი სტრიქონი ამოჭრილია სპილენძის ფიცარზე და გამოკიდულია „დიდების
ტაძრის კედელზე, გალავნის პროსპექტზე.

34

მეამბოხებმა დახოცეს აფიცრები და უსასტიკესად აწამეს.
რხდგხწ ვიცი თქვენი გულკეთილობა, ვერა ვბედავ აგიწეროთ
აფიცრების ტანჯვა-წამებანი. ვერავითარი ფანტაზია ვერ წა-
რმოიდგენს და ვერ გაითვალისწინებს ამ ტირანობას. მისი
ხილვით ან გაგონებით კაცობრიობა შეძრწუნდებო. ³²⁾
უკვირს გარიბალდის თანამემამულე მარკიზს ქიზიყელთა მა-
რთლა რომ ბარბაროსული და ველური გაბოროტება და იმას-
კი არ დაგიდევს, თუ რამ გამოიწვია ასეთი ველურობა. ათვა-
ლწუნებული აზია და აფრიკა დიდი ხანია საჯირითო მოედ-
ნადაა აღიარებული. თიანელი აფიცრები როგორ გავამტყუ-
ნოთ, როდესაც დღევანდელი ევროპიელი, კულტურით და-
მშეენებული, შინ ნაზი და წყნარი, დასდგამს თუ არა ფეხსა
აფრიკისა და აზიის ნიადაგზე, პირუტყვად ხდება. გეცოდინებათ,
რა დაუჯერებელი და შემაძრწუნებელი ამბები მოდის ხოლმე
კონგოდან. ისე, ვითომც აქ არაფერიაო, გულის გადასაყოლებ-
ლად, ევროპიელნი თოფითა ჰხვრეტენ ზანგებსა. აღმფოთებუ-
ლის სვინდისის დასამშვიდებლად იტყვიან ხოლმე – გაგიჟებუ-
ლან და აბა გიჟს რა მოეთხოვებო. კარგია თქვენმა მზემ?
გიჟს რა მოეთხოვებო. გიჟი საგიჟეთში უნდა იჯდეს. ვინც
ჰკუაზე მწყრალადაა, განა ხალხის მოსავლელად გაიგზავნება?
ევროპიელებმა მაინც ასე იციან, ღვთის ნიერი და გონიერი
ადამიანი აზია-აფრიკისთვის არ ემეტებათ, რაც დამთხვეული
და გადარეული ჰყავთ, აზიისკენ ელალებიან. ესენიც სულ
მუშტსა და ხმალზე იყურებიან და არიან ერთ ამბავში.

ყოვლად შემძლებელს ღმერთს გასცემთ პასუხს, – მოახსენებენ მირზაანელნი თ. იოსებ ანდრონიკაშვილს, – თუ ჩვენს ამბავს სავსებით არ მიუტანთ მთავარ-მართებელსო. ჩვენი და მირზაანელ ქეცხა დიმიტრას საჩივარი და შევიწროება ისაა, რომ ცოლებსა გვტაცებდნენ, ქმრებს ხელებს უკრავდნენ და ჩვენ თვალწინ ჩვენ ცოლებთან მრუმობდნენ. დედა-კაცი

---

³²⁾ ibid ტ. V, გვ. 13; უკვ., ტ. II, გვ. 336.

წივის და ჰვივის, კაცო, მიშველე; ქმარი-კი ლულულღებს: რა გიშველო შეკრულ-შებოჭილმაო.

სოფლად ვილაც კაპიტანი მაჟაროვი ჩაგვიყენეს ჯარით შვიდის კვირით. მტერი არ დააწიოკებს ისე სოფელსა, როგორც მაჟაროვმა აგვიკლო და დაგვანელა. კაცი აღარ დარჩენილა მირზაანში, შიშით მამა-კაცობა აქეთ-იქით მიიმალა. საცა-კი მოგვასწრობდნენ, ცემით ტყავს გვადრობდნენ. გვექონდა რამე თუ არა, სულ ერთი იყო მაჟაროვისთვის, უნდა გვევაგლახნა, გვეყიდნა და ისე მიგვერთმია. მერე საქონლის ხორციტაც რომ არა კმაყოფილდებოდნენ დალოცვილები! უთუოდ ქათმებიც უნდა გვეშოვნა. ლოთობას ნულარ იკითხავთ, გაილეშებოდნენ, ბატონო, დაერეოდნენ დედა-კაცებს და ზურგზე სულ ბოლს ადენდნენ. – მეზობელს ქორწილი ჰქონდა. კაპიტანმა მაჟაროვმა 40 სალდათი გაგზავნა მასპინძლისას, მეფედედოფალი კარში გამოარეკინი, მაცრიონი და მექორწინენი ცემა-ტყეპით დაახოცვინა. მოვითმინეთ შერცხვენა და ხელი არ გამოვიღეთ. – ზამთრობით მთელი სამი წელიწადი თითოსა, ან ოროლ სალდათს გვიყენებდნენ სახლში გამოსაკვებად. დანახარჯის ფული უნდა გადაეხადნათ, პირობა ასე იყო, მაგრამ ხარჯის დაბრუნების მაგიერ სალდათების უფროსმა კაი-კაი გვიცხუნა და ძალათი ხელი მოგეაწერინა ქალაღზე, ვითომდა, რაც გვეკუთვნოდა, ყველაფერი მივიღეთო. – ვსთქვათ, დაისაჭიროეს 40 ბეგრის ურემი. თუმცა გვპირდებოდნენ, – ქირას არ გვადლევდნენ, მაგრამ ქირას ვინა სჩივის,

უბედურება აი რა იყო. ორმოცი ურმის მაგიერ ბარგი-ბარხანას დაუდებდნენ ოც ურემზე, რადგან საქონელი ვერ ერეოდა უზომოდ დადებულ ურემსა, მოგვცვივდებოდნენ ხოლმე გაბრაზებული სალდათები და ცემა-ტყეპით გვალულუდებდნენ. ერთი კვირის მაგიერ თვეობით ვეყარეთ ხოლმე ბეგარაზე. ან ავდარი, ან თოვლი მოგვისწრებდა, საქონელი გვეჟლიტებოდა და შინ ცარიელ-ტარიელი ვბრუნდებოდით. პურის მიძღვნილი გვაჩვენებდა საწყაოს, ჩვენ თვალწინ არწყამდა, ავწონავდით და მართლაც საწყაო ფუტს იჭერდა, ასე ვრიგ-

36

დებოდით, მაგრამ ხორბალს რომ მივზიდავდით ბელლებში, სხვა საზომავსა სდგამდნენ. ფუტის მაგიერ შვიდი ლიტრა ჩადიოდა და ფუთად-კი გვიანგარიშებდა ხოლმე. ხაზინიდან ლიტრაში ორ შაურს გვამლევდნენ, ჩვენ თვითონ-კი ლიტრა პურს ორ აბაზად ვყიდულობდით და ისე ვაბარებდით. ერთი-ორი ლიტრა რომ დაგვკლებოდა ჩაბარების დროს, სულს არ მოგვათქმევინებდნენ, რომ გვეყიდნა და შეგვევსო დანაკლისი, და ცემითა გვბოცდნენ ხოლმე. გზების გასაკეთებლად, სამუშაოდ ბარ-ნიჩაბით და ცულებით გავდიოდით; მუშაობას რო გავათავებდით, შინ არ გვიშვებდნენ, ვიდრე ქრთამს არ მივსცემდით. თუ საქრთამო არა გაქონდა-რა, სამუშაო იარაღს წაგვართმევდნენ, პანლურს ამოგვკრამდნენ და შინ ისე გავგვრეკავდნენ ხოლმე. საყარაულოდ ცხენებით გავდიოდით; ვადა რომ გვითავდებოდა, შინ არ გვიშვებდნენ, ვიდრე ქრთამს არ მივცემდით. ასეთ ტანჯვა-ვაებასა და მწუხარებაში ვიყავით, – წუწუნებენ მირზაანელნი.

როდესაც ერთი სოფელი მეორეზე საჩივარს შეიტანდა, დაიბარებდნენ ორთავესა პასუხის მისაცემად, განზრახ წაჰკიდებდნენ ერთი მეორეს, დაწყნარება-დამშვიდების მაგიერ, ერთმანეთზე ასისიანებდნენ, ქრთამებს ბლომად იღებდნენ, მაგრამ სამართლიან მსჯავრს ვერც ერთი სოფელი მაინც ვერ ეღირსებოდა ხოლმე. როცა გენერალი პორტნიაგინი მობმანდა პურის საყიდლად, ქევხას პირით მოვახსენეთ ჩვენი ნაკლებულობა და შევეხვეწეთ გვიმსახუროს შეძლებისამებრ.

პორტნიაგინმა არც აცივა, არც აცხელა, – როგორ თუ ეს გამიბედო, აილო და ქევხას ნაობახტში უკრა თავი. ვიდრე ქრთამი არ მიართვა ქევხამ, ნაობახტიდან არ გაანთავისუფლეს. – დამნაშავესა და ბრალიან კაცს რომ მოგვთხოვდნენ ხოლმე, ვიჭერდით და მიგვყავდა მთავრობასთან. მოხელენი ქრთამს ასწაპნიდნენ და დამნაშავეს ანთავისუფლებდნენ, მერე მოადგებოდნენ და სულს გვიმწარებდნენ, – ცუდი კაცებია თქვენში, აი თქვე ასეთ-ისეთებოვო.

37

მას შემდეგ, რაც უფალმა ღმერთმა და ჩვენმა ბატონმა (მეფე) ჩვენი თავი ხელმწიფეს ჩააბარა, ცუდ-კაცობა არა ჩავგიდენია რა და სიმრუდე არ გამოგვიჩენია. ვემსახურებოდით ხელმწიფეს პირნათლად, საითაც გვიკრამდნენ თავსა, მივდიოდით, კრინტი არ დაგვიძრავს, – არა, არ წავალთო. დავდიოდით ბეგარაზე ხარ-კამეჩით და ურმებითა განჯას, გუმბრსა, ახალციხეს, ნუხას, იმერეთსა. თუ ხარ-კამეჩით არ შეიძლებოდა სამსახური, ჯარს ცხენებს ვახმარდით ტვირთის საზიდად. მაგრამ არც საქონელი და არც ურემი უკან აღარ დაბრუნებულა, ყველაფერი დაგვეღუპა. ასე გასინჯეთ, ტომრებიც-კი დაგვეკარგა.

გამოგვიცხადეს, ჯარი თვითონა ზიდავს სურსათს, ოღონდ თქვენ ხარები უყიდეთო და ბეგრისაგან თავისუფალი იქნებითო. თითო ხარზე 15 მან. გამოვიდა. ხუთ-ხუთი მანათი დაუმატეთ და ჩავაბარეთ საჭირო საქონელი, მაგრამ ბეგარაზე მაინც გაგვრეკეს. ჯაფისა და მოუვლელიობისაგან ნაყიდი საქონელი გაილახა და ჩვენ მოგვილალეს გამოსაკვებად, ვისაც გამვალ-ტყავებული საქონელი ხელში შემოაკვდა, თითო სულზე 15 მან. გადაახდევინეს.

ამითი თავდება მირზაანელების დარდისა და ვარამის სია.

მეკითხები, – სწერს არქიეპისკოპოსი რუსთველი სტეფანე მარკიზ ჰაულუჩჩის, – რა იყო მიზეზი კახეთის ღრევა-ამბოხებისაო. – მღვდელ-მთავრული ფიცითა ვერ შებორკილი, დაწვრილებით ვერ აგიწერ იმ ტანჯვა-ვაებას რაც კახელობამ

გამოიარა, მაგრამ მაინც რამდენადაც ჩემი გონება მისწვდება, მოგახსენებ.

უკანასკნელ დრომდე, კახეთში დაბანაკებულ ჯარის უფროსი, აგრეთვე მისი ხელქვეითნი, უბრალო სერჟანტიკი, გლეხ-კაცობას ისე ექცეოდნენ, როგორც ყურმოჭრილ ყმასა და ისე იმსახურებდნენ, როგორც ჰსურდათ. სამსახურსა და ყმობას არა სჯერდებოდნენ, ხალხს აწვალებდნენ და სტანჯავდნენ, ასე გასინჯეთ საქონელსაც არ ინდობდნენ. შეუ-

38

ბრალეზად და უღვთოდ ეკიდებოდნენ ერთსაც და მეორესაც. მერე ათასში ერთხელ ხომ არა, მუდმივ, განუწყვეტლივ. დღე, კვირა, თვე გადიოდა, ხალხისა და პირუტყვის შეწუხებას-კი შეღავათი არ ეძლეოდა. ერის სასოწარკვეთილებას დასასრული არ უჩანდა. – გაიფურჩქნებოდა თუ არა ვაზი, მიესეოდა სალდათობა ვენახებსა და შემოაფცქვნიდა ხოლმე კვირტსა და ფოთოლს საჭმლის გასამჟავებლად. ხალხი თავს იკლავდა და ბრაზით გულზე სკდებოდა, ვენახების გავერანებას რომ ხედავდაო.

კამისიონერები რას არა სჩადიოდნენ, ვინ მოსთვლის. ოც კოდიან ურემ პურს თხუთმეტად იღებდნენ, საწყაოს ფეხითა, ან დიდი კეტებით სტენავდნენ და რაც ხორბალი დაიბნეოდა, იმას აღარ ანგარიშობდნენ. – ვისაც პური არა ჰქონდა, ბეს უბრუნებდა, მაგრამ კამისიონერი არ იღებდა, ვიდრე კოდ პურში არ დასცინცლავდა 12 მანათსა, ხან 2 მან და 40 კაპ. პური მაღაზიაში ზამთრობით მოჰქონდათ. ორსამ კვირას აჩერებდნენ და ვიდრე მეურმე ქრთამს არ მისცემდა, პურს არ იბარებდნენ. საქონელი და ხალხი კი სიცივიტა და შიმშილით იტანჯებოდა.

მაზრის გამგებელნი ყურსაც არ იბერტყავდნენ, თითქოს ამ საძაგლობის ამოფხვრა მათი საქმე არ ყოფილიყოს.

ვსთქვათ, ხალხს შეუკვეთეს ყაზარმის ან თავლის აშენება. მზა-მზარეულ აშენებულ სახლს დააქცევინებდნენ ხოლმე, რა არის, კარები აქეთ უნდა დაგეტანებინათ და არა იქითაო, ფანჯარა აქეთ უნდა იყვეს და არა იქითაო. სიტყვით

არ ითქმის და კალმით არ დაიწერება, თუ რა სასოწარკვეთი-
ლებას ეძლეოდა ერი ამის მნახველი და ამის გამგონე.

მაგალითი არა ყოფილა, რომ საქმე დასრულებულიყოს
და ბოლო მოჰდებოდა სასამართლოში, ან სათემო პოლი-
ციაში. თუ-კი რამე გათავებულა, უსათუოდ ქრთამს უმუშავ-
ნია, უქრთამოდ ზედაც არ შეხედავდნენ საქმესა. სამსჯავრო
პროცესის გაჭიანურებით მობეზრებული მომჩივანი ქრთამს

39

აძლევდა მოსამართლეს, აჰა, შეცეცხლე, ოღონდ მოსპე ჩემი
საჩივარი და თავიდან მომწყდიო.

სოფლად ჩაყენებულ ჯარის უფროსები ტაციაობით მი-
დიოდნენ იოლად, უსასყიდლოდ მიჰქონდათ სანოვაგე: ღვინო,
პური და ყველაფერი, რაც-კი საჭიროა ადამიანის საცხოვ-
რებლად. ათასში ერთხელ თუ გაიმეტებდნენ რასმეს, მაგრამ
გამეტებული ისე მცირე იყო, რომ სათქმელად არა ღირს.
ჯარის უფროსთა ასეთი საქციელი დიდად სჩაგრავდა ერს.

ავიცრები ჯერ სახელმწიფოდ მოათიბინებდნენ თივას,
მერმე თავიანთთვის და უსასყიდლოდ აზიდვინებდნენ. სრული
სამი თვე უნდებოდა გლეხ-კაცობა ამ ვაი-ვაგლახს. ამას ხომ
არა სჯერდებოდნენ დალოცვილები. საბძლებში უცვინდებო-
დნენ და ძალით მიჰქონდათ თივა და ბზე. საკუთარი საქო-
ნელი-კი შიმშილისაგან ძლივს დალასლასებდა და ნიათ გამო-
ლეული წყდებოდა. დიდი მწუხარება და უბედურება ტრია-
ლებდა ამის გამო ხალხშიო, ბრძანებს მღვდელმთავარი. (დე-
დანში: великая народная скорнь).

ოცობით, ოც და ათობით გაჰყავდათ ბეგარაზე ურმები.
მთავრობას თვეში თითო ურემზე თურმე 40 მან. ჰქონდა
გადადებული, ვინ იცის რამ სიმორეზე მიჰყავდათ ურმები.
სიმორისა გამო საქონელი წყდებოდა, ურმებს გზაში ჰყრი-
დნენ და მეურმეები ცარიელ-ტარიელი ბრუნდებოდნენ შინა
და გასამრჯელოს ხან 6 მან, ხან 8 მან. გადმოუგდებდნენ
ხოლმე.

მიზეზი ხალხის საერთო ამბოხებისა ბევრია კიდევ. ბევრია
აგრედვე საძაგლობა, რამაც გაამწარა ერი, მაგრამ მე ვერ

მოგახსენებო, სწერს არქიეპისკოპოსი სტეფანე მარკიზ პაულუჩჩის. – თვითონ ხალხს გამოჰკითხეთ; დაწვრილებით თვით ერთ მოგახსენებს, რა ცეცხლი ეკიდა და როგორ იხრაკებოდა უსამართლობის ღველფსა და ნაღვერდალიშო.

პაულუჩჩის მიტროპოლიტ იოანე ბოდბელისთვისაც მიუწერია წერილი, გამაგებინეთ – რა მიზეზია, რომ კახელობა აჯანყდაო.

40

მეკითხებით, – უპასუხებს ბოდბელი, თუ რამ გამოიწვია შფოთი და ამბოხება. რაკი ასეა, იძულებული ვარ ამ მოხუცებულობაში თვალ-ცრემლინმა გარკვევით ვაღვიარო მოყვასთა მიერ ჩადენილი ბოროტება, რათა იგი აღარ განმეორდეს. ვერ ვახერხებ, ვერა ვბედავ დავასახელო ყველაფერი, რაც მოხელეებმა მოიმოქმედეს. ღმერთო, რას არა სჩადიდნენ! იტაცებდნენ რაც კი რამ მოხვდებოდათ, სჩაგრავდნენ როგორც მამა-კაცებს, აგრედვე დედა-კაცებს, იღებდნენ ქრთამსა, რის გამო ყველასათვის გასწყდა მართლიერება. მოხელეთაგან არავისა ჰქონდა მოსვენება არც ადამიანსა და არც პირუტყვს. პურის ფასი ექვსი აბაზი რომ ყოფილიყო, იგინი ოთხ აბაზს ანგარიშობდნენ, მაგრამ რა, ამასაც ღვთისნიერად არ აძლევდნენ, რადგან იმისთანა უსამართლო საწყაოთი ირწყამდნენ პურსა, რომ კოდი ათ შაურად არ ჯდებოდა. შარშან ჭინახულო არ მოვიდა. ხალხს კოდ პურში ექვსი აბაზი მიუყარეს, ბაზარში-კი 4 მანათად ძლივს იშოვებოდა. ვსთქვათ, რის ვაივაგლახით იშოვა სოფელმა პური, რამდენიც მთავრობამ შეაწერა და ჩააბარა მალაზიას. ორი-სამი კოდი რომ დაჰკლებოდა, მაშინვე ეგზეკუციას თორმეტი სალდათისაგან ჩაუყენებდნენ. სადილ-ვახშამს გარდა სათითაოდ თხოულობდნენ სალდათები თითო ქათამსა და თუნგ ღვინოს. ამოდენი ხორაგი და სასმელი საქირო არ იყო, მაგრამ ჯიბრით და ბოროტებით იქცეოდნენ, რომ სისხლი ერწყევინებინათ ხალხისათვის.

კაპიტან-ისპრავნიკები არხეინად ბრძანდებოდნენ, ხალხისთვის ზრუნვა-ფიქრით თავს არ უხეთქავდნენ, გულს არ იწ-

ყალბდნენ, და თუ ზრუნავდნენ, მხოლოდ მარტო საკუთარ ჯიბის გასქელებაზე. უსამართლო მსაჯულნი გაივსნენ და ჩაიქცნენ ქრთამებით. ჯერ არ გაგონილა, რომ აქაურ მოსამართლეს სამართალი ექნას და ვინმე მართალი დააკმაყოფილებინოს. თქვენ თვითონ შეგიძლიანთ იხილოთ, რამოდენა ხანი ყრია თელავის სამსჯავროში საქმენი განურჩეველგანუხილველი, რა არის ბლომად ქრთამი ავიღოთ და ძღვენ-

41

საჩუქრებით გავიჩუროთო. ფიცსა სდებენ მოხელე-მოსამართლენი, რომ ქრთამს არ შეეხონ და სიმართლე წაიმძღვარონ წინ საქმის გარჩევის დროს, მაგრამ ფიცსა სტეხენ და სვინდისს ღალატობენ. ცუდად მოქმედობს ხალხის ზნეობაზე ამგვარი საქციელი და ფიცის ტეხა. გონება-დაბნეული ერი ზნეობით იხრწნება.

სწუხს და შფოთავს სული ჩემი ამ სიბერისა და მოხუცებულობის ჟამსა, არ ვიცი, როგორ გავბედო და როგორ მოგახსენო ყველა ის ბოროტება, რომელიც საკუთარის თვალით ვიხილე, ან გამიგონია სანდოს და მართლმოყვარე კაცთაგან? უსამართლობამ სასოება დაუკარქა ხალხს, მიიყვანა სასოწარკვეთილებამდის და იძულებულ ჰყო იარაღისთვის ხელი წამოეწყო. ბევრჯელ ვაცნობე და შევატყობინე, ვინც მოვალეა იცოდეს, თუ რა გაჭირვება დაადგა ერსა, თქვენკი ვერ გაცოდინეთ, ვინაიდგან დრო არ მქონდა. ჯერ ერთი, რომ დიდად შეგვაფიწროვა შავმა-ჭირმა და მეორეც ისა, რომ თქვენ სხვაგან იყათ წასული. ვისაც-კი შევატყობინე ხალხის გაჭირვება, ვსთხოვდი, უპატრონობა და უყურადღებობა ცუდს ნაყოფს მოიტანს მეთქი. მერწმუნეთ, ბატონო ჩემო, დიდი ხანია ხალხს ცეცხლი წაეკიდა, მაგრამ მის ჩაქრობას და განელებას არავინ ფიქრობდა. ხალხის მიდგომით არ მომდის, ამას რომ მოგახსენებთ, – ათავენს წერილს ბოდბელი, – მიკერძება და მიდგომა არ შეფერის ჩემ ხარისხსა. სიმართლით ვიტყვი, თქვენი ნდობა რომ არა ჰქონდა ერსა, აგიზგიზებულ ცეცხლიც ჩაქრობა დიად რომ უფრო მწელი იქნებოდა.

საქართველოს მარშალ გენერალ-მაიორ თ. თამაზ ორ-ბელიანსაც დაეკითხა მარკიზი პაულუჩჩი – რა მიზეზია, რომ ასე მოულოდნელად იფეთქა ხალხის აჯანყებამაო. – ორბელიანის პასუხი თითქმის განმეორებაა უკვე ნათქვამისა, მაგრამ ჩვენ მაინც საჭიროდ მიგვაჩნია სავსებით მოვიყვანოთ მარშლის პასუხი, რადგან თითო-ოროლა ადგილი წერილისა განსაკუთრებულის ელფერისაა და მშვენივრად ახასიათებს

42

მაღალხარისხოვან მაშინდელ დროის ქართველ მოხელეს. ალაგ-ალაგ წერილს მკაფიოდ ეტყობა უკმაყოფილება თავად-აზნაურობისა ახალის მართვა-გამგეობის წესითა. ჩინოსან მოხელის პასუხი დიპლომატიის პილპილითა შეზავებული, ტონი ფრთხილი და წინ დახედულია. უკმეხს და მიუკარებელს ტორმასოვს ეტყობა, დიდად უტკენია გული ქართველ წარჩინებულ წოდებისათვის. ალბად, ეს უნდა იყვეს მიზეზი, რომ მარშალი, ევოლაციულად რომ ვსთქვათ, ფრონდიორობს, ანუ ჩვენებურად ბუზღუნებს, თან უმაღლეს კარსაც თვალს არ აშორებს.

კახეთმა და ქიზიყმა რომ იარაღი იხმარა რუსეთის მხედრობის წინააღმდეგ, – სწერს მარშალი, – როგორც დავრწმუნდი ერის მითქმა-მოთქმიდან წინად და ეხლა, ჩემის ფიქრით და გონებით, ესაა მიზეზი: 1. თქვენც კარგად მოგეხსენებათ, რომ ორი წელიწადი ზედი-ზედ მოუსავლობა იყო საქართველოში. 2. ჩაცივება და ახირება მთავრობისა, გინდა თუ არა პური უნდა მოგვიზიდოთ ჯარის გამოსაკვებადო, მაშინ როდესაც ხალხს არ მოეპოვებოდა საკუთარის ოჯახის დასარჩენად ხორბალი. 3. მთავრობა გაჭირვეულდა, უსათუოდ ექვს აბაზად უნდა გვამლიოთ კოდი პურიო. ხალხი იძულებული იყო, რაკი ოჯახში არა ჰქონდა რა, ბაზარში ეყიდნა ხაზინისათვის კოდი 4-5 მანათად. ფულის საშოვნელად მამულსა და ცოლშვილს აგირავებდნენ. სწორედ ამ გაჭირვების დროს მთავრობამ გაიხსენა პურის ძველი, აუკრეფავი გადასახადი და შეუტია მკვიდრს, – ძველი და ახალი შეკრიბეთ და ჩავგაბარეთო. 4. სასურსათო მოხელენი უზომოდ ატყუებდნენ ხალხს წონაში ამ მოს-

უსავლობით გაჭირვებულ დროსა. 5. იგივე მოხელენი განძრახ აჭიანურებდნენ კვირაობით პურის ჩაბარებას, რა არის ქრთამი დავცინცლოთო. ძალა უნებურად ქრთამს აძლევდნენ, ოღონდ-კი მალე ჩაებარებინათ პური. გაჭირვებული კაცი, რაკი მო-ბეზრდებოდა მაღაზიასთან ტრიალი, თავს ანებებდა ურემსა და ხარ-კამეჩს და შინ გარბოდა. გაქცეულს, რასაკვირველია, ქირაც ეკარგებოდა. 6. ვერცხლმოყვარე სათემო მთავრობამ

43

მდაბიო ერი (დედანში: чернь) მეტის მეტად შეავიწროა და შეაწუხა. 7. საითაც კი ჯარი დაიძვროდა, აუარებელი ბეგრის ურემი გაჰყავდათ. თქვენც კარგად მოგეხსენებათ, რამოდენა საქონელი გაწყდა ბეგარაზე, თითქმის მეოცედი ნაწილიც არ დაბრუნებულა შინ უვნებელი. ძვირად ნაყიდის საქონლის და-კარგვა სამუდამოდ ალატაკებდა გლეხ-კაცობას, 8. შინაური მართვა-გამგეობა საქართველოსი ანუ მთავრობის დაწესებუ-ლებანი არ შეეფერება აქაურ ხეპრე და გაუთლელ (დედანში: Грубыи) ერის ზნე-ხასიათსა. შეუფერებელ დაწესებულებას გენერალ ტორმასოვის დროიდან საგრძნობელად შეეპარა ბოროტ-მოქმედება, რომელიც უფრო ამწვავებდა საქმეს. 9. ხალხი დრტვინავდა, ამოდენა ხარჯი და ბეგარა ჩვეულებრივ ღალა-კულუხის გარდა არც ერთ წინანდელ მთავრობის დროს არა ყოფილაო. წელში გაწყდით, მეტის ატანა აღარ შეგვიძ-ლიან, გაიძახოდა ხალხი, მთავრობა-კი ყურსაც არ იბერტყავდა. 10. ძლიერი სამხედრო ეგზეკუცია, რომელიც სრულებით არ შეეფერება კავკასიის ერის ზნე-ხასიათსა და ჩვეულება-ადათსა.

შეუძლებელია არა სცოდნოდა ხალხის გაჭირვება თქვენს წინა მოადგილეს, კავალერის გენერალ, ტორმასოვს, რომელსაც მრავალჯერ მოახსენეს, რომ უზომოდაა შეწუხებული მკვიდრით. მაგრამ ტორმასოვი თავად-აზნაურობას პატივს არა სცემდა და ყურადღებას არ აქცევდა. რაღაც მიუკარებელი ადამიანი იყო, ზიზღით ეპყრობოდა ჩვენს რჩევას და ხალხის საჭიროებას. ეს იყო მიზეზი, რომ ჯერ-ჯერობით მეცა და სხვებიც უკან შევდექით და არ მოგახსენეთ ყველაფერი თქვენცა, ვითარცა აქაური ქვეყნის ახალს უფროსსა და მმართველს. ამასობაში

სრულიად მოულოდნელად იფეთქა ხალხის აჯანყებამ. პირადად მე არავითარი მოხსენება არ მიმიღია არც ერთი მარშლისაგან, რომ ხალხი ჰღელავსო. განათუ მარშლებს, სხვებსაც არაფერი არ შეუტყობინებიათ ჩვენთვის არც წერილით, არც სიტყვითერად. ჩემის ფიქრით, ხალხი თუ აქამდის არ აჯანყდა, მიზეზი მხოლოდ ისაა რომ ძლევა მოსილი მხედრობა მათის

44

იმპერატორებითის უდიდებულესობისა ხალხს იფარავდა და იცავდა გარეშე მტრის შემოსევისაგან.

უმორჩილესად გთხოვთ, – ასე ათავებს წერილს თ. თამაზ ორბელიანი, – ზემორე ნათქვამი უმაღლესს კარს აცნობოთო³³).

V

ქართლ-კახეთის მარშალ თ. თამაზ ორბელიანმა ფრთხილად, მაგრამ გულწრფელად მოახსენა მარკიზ პაულუჩჩის კახეთის ამბოხების მიზეზთ მოხსენებას თხოვნაც ზედ დააყოლა – უმაღლეს კარამდის მიიყვანე ჩემი მოხსენებაო. ეჭვი არაა, გუბერნიის მარშალს იმედი ჰქონდა, რაკი ყოვლად მოწყალე იმპერატორი ალექსანდრე პირველი შეიტყობს მოხელეთა უნამუსობას, კეთილ ინებებს და ბრძანებს, დაუყოვნებლივ ბოლო მოეღოს ამ სამაგლობასაო. მეფის სიტყვა ხუმრობა ხომ არ არის. თორმეტი წლის წინად იმპერატორი მფარველობას დაჰპირდა სქართველოს მანიფესტით და როგორ ინებებდა, რომ ძლევა-მოსილ მხედრობას მფარველობის მაგიერ ქვეყანა დაერბია და აეკლო.

საბუთებიდან არა სჩანს, გაუგზავნა თუ არა მარკიზმა იმპერატორს ორბელიანის მოხსენება. იმის საბუთი-კია, რომ ორბელიანს ტკბილი ოცნება სავსებით გაუცრუვდა. – საზოგადოდ ბოზოლა მოხელეს უყვარს ხელქვეითის დაჩაგვრა, დატუქსვა. ვინც მოხელე არა ყოფილა და გულმკერდი არა ჰქონია „გაპატიოსნებული“ ჯვარმენდლით, ის ვერ გაითვალისწინებს ბოზოლას ნეტარებას, როდესაც იგი მრისხანედ ფეხებს

აბაკუნებს და შიშისაგან გულწასული, ცოცხალ-მკვდარი მსხვერპლი თრთის და ძრწის წინაშე მისისა.

გუბერნიის მარშლოზ დღესაც დიდი თანამდებობაა, მაშინ ხომ უფრო დიდი იყო, მაგრამ მარკიზი არ მოერიდა მარშ-

---

³³⁾ იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 65, 66, 83, 84. ქევხა, ქეთხუდი სპარსული სიტყვაა. ჩვენებურად მამასახლისი.

ლის სიდიდეს და თამაზ ორბელიანს ნაობახტში უკრა თავი. დატუსალების მიზეზად ის მოუდო მარშალს, როგორ თუ დროზე არ შემატყობინე, კახეთში რომ ამბოხება მზადდებოდაო. რაკი მრისხანების ძალა აჩვენა საქართველოს დიდ თანამდებობის კაცს, რაკი პირდაპირ გააგებინა, რომ ჭია ხარ, მსურს გაგსრესავ, მსურს – გაბოგინებ ქვეყანაზედა, მარკიზი მოლბა და ალერსი დაუწყო. ჯერს სიტყვიერად მოიხადა ბოდიში და შემდეგ ასეთი წერილი მისწერა: სიტყვიერად განგიმარტეთ, თუ რამ მაიძულა თქვენი დატუსალება, მაგრამ, გატყობთ, ჯერაც არ დამშვიდებულხართ. ახლა წერილით გიმეორებთ, რა იყო თქვენის დატუსალების მიზეზი. ამბოხების ალი რომ გაძლიერდა, თქვენ შემატყობინეთ, მე კარგად ვიცი რამაც ააღელვა კახელობაო. ვითარცა თავად-აზნაურობის წინამძღოლი, მოვალენი იყავით დროზე გეცნობებინათ ჩემთვის, თუ რა აწუხებდა კახეთის მკვიდრსა. რაკი ეს არ მოიქმედეთ, მეტი რა ჩარა იყო, იძულებული გავხდი ნაობახტში გამეგზავნეთ და დამესაჯეთ, ვინაიდან არ შეასრულეთ თქვენი მოვალეობა. ამ გვარის თქვენის დასჯით სხვა შარშლებს მაგალითი ვუჩვენე, ისინიც სასაჯელს უნდა ელოდნენ, თუ კი რიგიანად არ ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას. მარშლებმა კარგად უნდა იცოდნენ: რომ ხალხსა და მთავრობას შორის იგინი შუა-კაცები არიან.

ან-კი რა ბევრი გავაგრძელო, წინადაც გამოგიცხადეთ და ეხლაც ფორმალურად გიცხადებთ, რომ თქვენი ბრწყინვალეობა არ უნდა თაკილობდეს დატუსალებას. არასოდეს ეჭვი არ შემპარვია გულში, რომ სრული ერთგული არა ბრძანდებით ხელ-

მწიფე იმპერატორისა. მე კარგად ვიცი, თქვენი ბრწყინვალეობა ყელთამდე სავსეა ხელმწიფე იმპერატორის წყალობა-სიუხვითა და განა შემეძლო მეფიქრა, რომ გამოიჩენდით უმადურობას, რომელიც ასე არ შეეფერება საკუთარს თქვენს სარფა-სიკეთესა და ეწინააღმდეგება პატიოსანის კაცის სახელსა. ³⁴⁾

---

³⁴⁾ АКТЫ, т. V, гл. 84.

არაფრად ეჭაშნიკებოდა ქართლ-კახეთის მარშალ თ. თამაზ ორბელიანს ჯერ დატუსალება და მერე მოქარგული ენით შემკობა, მაგრამ რას იზამდა, მარკიზ პაულუჩჩიმ დიდი ხანია შეაჩვია საქართველოს დიდებულნი მრისხანე კილოსა. 1811 წელს მოსავალი არ მოვიდა. ამ უბედურობას ზედ დაემატა ჟამი, რომელმაც მთლად შეარყია ქვეყნის კეთილდღეობა. ადვილი მისახვედრია, რომ გლეხ-კაცობა პირნათლად ვერ შეასრულებდა თავის მოვალეობას და ხაზინას ვერ ჩააბარებდა გაწერილ ხარჯსა. ეს ამბავი მარკიზმაც კარგად იცოდა, მაგრამ მაინც ისეთი წერილი გაუგზავნა 1811 წ. 15 ოქტომბერს გენერალ-მაიორ თ. თამაზ ორბელიანს: სახელმწიფო ექსპედიციამ შემატყობინა, – ოქვენ გლეხ-კაცობაზე დარჩენილა წარსული წლებისა სასურსათო გადასახადი 751 კოდი და 5 ლიტრა პური; ქერი 458 კოდი და $7\frac{3}{4}$ ლიტრა და ამ 1811 წლისა პური 140 კოდი, ქერი 70 კოდი. ექსპედიციას ბევრჯელ უთხოვნია გადასახადის შეტანა, მაგრამ ყურიც არ გაგიბერტყიათო. გაოცებული ვარ ამ ამბით. დიდი პატივის მცემელი ვარ თქვენი, მაგრამ ყველაზე წინ მოვალეობას ვაყენებ და პირდაპირ მოგახსენებთ, არ გეკადრებათ ასეთი საქციელი. სახელმწიფო გადასახადი დროზე უნდა იხადოთ. თანამემამულეთა შორის ყველაზე წინ თქვენ დაგაყენათ ხელმწიფე იმპერატორმა, წყალობითა და ჯილდოთი გაგავსოთ და განა ასე დაჯილდოვებული მოვალე არა სართ სხვებს მაგალითი უჩვენოთ? საზოგადოდ ასეა მიღებული: ვინც მეტი ჯილდო და საჩუქარი მიიღო, მეტი ერთგულობაც დაუმტკიცოს ხელმწიფე იმპერატორსა. რადგან თქვენი ბრწყინვალეობა სულ

უკუღმა იქცევით, იძულებული ვარ უმაღლესად მინიჭებულის უფლების ძალით მოგთხოვოთ, ხმის ამოუღებლივ წარუდგინოთ ხაზინას რაც პურია შეწერილი თქვენ გლეხ-კაცობაზე. ვადას ორ კვირას გაძლევთ. უკეთუ თხოვნას არ ასრულებთ, მაშინ, წინადვე ბოდის ვიხდი, ჩემდა უნებურად ისეთს დონეს ვიღონებ, რომ ვაი თუ სასიამოვნოდ არ დაგრჩეთ, მაგრამ, უკაცრავად კი ნუ ვიქნები, ვინაიდან მეც მოვალე ვარ

47

ქვეყანას დავანახვო, რომ მთავრობა დიდსა და პატარას არ არჩევს და ყველას ერთნაირად უწევს პატრონობასა და ერთნაირად ანიჭებს მართლ-მსაჯულებასო. ³⁵).

დაუტუქსავად არც მეორე დიდი ფეოდალი დაუტოვებია მარკიზსა. გენერალ-მაიორ თ. კონსტანტინე ივანეს ძე მუხრან-ბატონს არზით უთხოვნი პაულუჩისათვის ხუთის წლით გამინთავისუფლე დიღმელი გლეხები სახელმწიფო ხარჯისაგანაო. არზაზე აი რა პასუხს უგზავნის მარკიზი: ხელმწიფე-იმპერატორმა წყალობით აგავსოთ თქვენცა და თქვენი გვარიცა მაინც უმადურობას იჩენთ, რამაც გული მატკინა. თითქოს საკმარისი არ იყვეს, რომ ხელმწიფე იმპერატორმა გულკეთილობისა გამო გიწყალობათ ისეთი შემოსავლიანი სოფელი, როგორიცაა დიღომი და მაინც გაბედეთ და მთხოვთ დიღმელების განთავისუფლებას სახელმწიფო გადასახადისაგან ხუთის წლით. ალბად, გგონიათ. რომ ხელმწიფე იმპერატორმა მთელი თავისი წყალობანი და რუსეთის შემოსავალი მარტოოდენ საქართველოს უნდა მოახმაროს. პირუთვნელად თქვენ თვითონ განსაჯეთ: რაც უნდა დიდი იყოს თქვენი სამსახური და ღვაწლი სამშობლოს წინაშე, რას იტყვიან თქვენივე მეზობლები, გლეხ-კაცობა რომ ხარჯისაგან გაგინთავისუფლო? განა ისინი კი არ მოითხოვენ ხარჯისაგან განთავისუფლებას, უკეთუ დავაკმაყოფილებთ თქვენს შეუფერებელ სურვილსა?

ჯერ დატუქსა მუხრან-ბატონი და მერე ფიანდაზად გაეშალა მარკიზი. ნუ გეწყინებათ, სიმართლე მიყვარს და ის მაღაპარაკებსო. კვლავ იმისთანას ნურასა მთხოვთ, რომლის ასრულებამაც სიმართლე გამამრუდებინოსო. ჭემმარიტსა და

მართალს სათხოვარს დიდის სიამოვნებით შეგისრულებთ. სწორედ ბედნიერად ჩავთვლი ჩემს თავს. თუ-კი რამეში გამოგადგებითო. ³⁶⁾

³⁵⁾ ibid. გვ. 2-3.

³⁶⁾ ibid. გვ. 3. გენერალ-მაიორი კონსტანტინე ივანეს ძე მუხრან-ბატონი, ანუ რუსულად ბაგრატიონ-მუხრანელი, შემდეგ ტფილისის გუბერნიის მარშლად იყო. ქალაქებს ხელს ქართულად აწერდა. პაპა ამ წინაზე გარდაცვლილ გუბერნიის მარშალ თ. კ. ი. ბაგრატიონ-მუხრანელისა.

48

ადამიანი კარგად უნდა ჩაუკვირდეს მარკიზის სიტყვა-პასუხსა, თორემ შეიძლება ჩვენი დასკვნა და აზრი არ შეიწყნაროს. მართლაც, ქება-დიდების მეტი რა ეთქმის ქვეყნის გამგებელს, რომელსაც წინ წაუძღვარებია სიმართლე და თანასწორობა და რომელიც დიდსა და პატარას არ არჩევს? კანონიერ თხოვნას დიდის სიამოვნებით აგისრულებთ; თუ წარჩინებულნი ხართ, მაშ მაგალითი უნდა აძლიოთ სხვებს კანონიერ მოთხოვნილების აღსრულებაშიო. ეს ყველა კარგი და პატიოსანი, მაგრამ მაგარი ისაა, რომ მარკიზმა ორთავ დიდებულნი ორბელიანი და მუხრან-ბატონი საყვედურით დაახრჩო: რომ თხოულობთ, რას თხოულობთ, განა დაგავიწყდათ ხელმწიფის უხვი წყალობა და ჯილდოებიო. როგორ გეკადრებათ რაისამე თხოვნა და კრინტის დამკრა, როდესაც ასე უხვად ბრძანდებით დაჯილდოვებულნიო. გამოდის, რომ რაკი კაცი ჯილდოს მიიღებს სამსახურისა და ღვაწლისათვის, პირი უნდა შეიკრას, ენა მუცელში ჩაიგდოს და მარტოოდენ მთავრობის კაცებს უცქიროს თვალსა და წარბში. ეს ის დამღუპველი და გამათახსირებელი ბიუროკრატიული სისტემაა, რომელიც ახალმა მთავრობამ მოსვლისთანავე შემოიღო ჩვენში და კოფოზე წამოასკუპა უთვისტომო, ხოლო ჩინოსანი მოხელე. – მუხრან-ბატონმა შეღავათი ითხოვა დიდმელებისთვის შიმშილობის დროს, აქ რა არის ცუდი? მაშ როდის უნდა ამოეღო ხმა, თუ არ გაჭირვების დროს? ვინ იცის, ეგები მუხრან-ბატონს პირადი ანგარიშიც ჰქონდა, მაგრამ ისეთი მწარე და გესლიანი სიტყვა – ხელმწიფე

იმპერატორმა მთელი თავისი წყალობანი და რუსეთის შემოსავალი განა მარტო საქართველოს უნდა მოახმაროსო, – ყოველნაირ მადას დაუკარგავდა მთხოვნელს და ქვეყნისთვის ხმას ველარ ამოიღებდა. აკი წააყვედრა თ. თამაზ ორბელიანმა მარკიზს-გენერალი ტორმასოვი ერთი რაღაც პირუბანელი რამ იყო, არავის იკარებდა, ჩვენ რჩევას არ ისმენდა, მატრაკვეცობას ხომ არ დავიწყებდით და წარა-მარა არზეებით ხომ ვერ ვირბენდითო. ერთის სიტყვით, მორჩილებისა და სუ-

49

ლის გატვრენის ეპოქა გაბატონდა საქართველოში და, ვაი იმას, ვინც გაჰბედავდა და ქვას ჩააგდებდა ასამღვრევად შედედებულ ტბაში.

ჩვენიანი თუ ადვილად ვერა ჰბედავდა პროტესტის გამოცხადებას, ახლად გამოჩეკილი მოხელენი ენერგიას არ იშურებდნენ, რომ საკუთარის ხელით აეზვირთებინათ დამდორებული ზღვა და გაბეგრილ ხალხს მოთმინება დაჰკარგოდა.

რამდენიმე მაგალითი უსამართლოებისა ზემოდ დავასახელებეთ. აბა რა პატრონობას გაუწევდა კახელობას იმისთანა მოხელე, როგორცა ბრძანდებოდა სიღნაღის კაპიტან-ისპრავნიკი, ძილის გუდად გადაქცეული, რომელიც თვალს მხოლოდ მაშინ ახელდა, როდესაც ქრთამს დაანახვებდნენ. ალბად, ბატონი კაპიტან-ისპრავნიკი დიდი მოტრფიალე ყოფილა ნუნუასი, თორემ შეუძლებელია დილიდან საღამომდინ იძინოს კაცმა. პატარა მოხელენი ისე უცქეროდნენ ერსა, როგორც მწველელ ფურსა. საბუთი და უფლება ჰქონდათ ასე მოქცეულიყვნენ, რადგან დიდები უარესსა სჩადიოდნენ. „წამწყმიდა წახედულობამაო“, ტყუილად ხომ არ უთქვამს ჭირნახულს ერსა. „თევზი თავიდან აყროლდება“ და, მართლაც, მარკიზ პაულუჩჩის დროს მართლმსაჯულებას ისეთი მყრალი კაცი უდგა სათავეში, რომ ქართველობას უეჭველია დაავიწყდებოდა ნეტარხსენებული კავალენსკი, პოლტავაში რომ გადაზიდა, რაც-კი ძვირფასი ნივთი და სამკაული მოეპოვებოდა მაშინდელ ქართველობას. რა შვილებიცა ბრძანდებოდნენ მაშინდელი მსაჯულები, რა ზნისა და ხასიათისა იყვნენ მოსამართლე-

ნი, ბრძანებს კაპიტანი ანოსოვი, იქიდან შეიძლება გაითვალისწინოს ადამიანმა, რომ თვით დარაჯი კანონისა, საქართველოს უმაღლესის მმართველობის პროკურორი პლახოტინი გაუამხანაგდა ტფილისში მცხოვრებ ებრაელებს და მათთან ერთად გააჩაღა მაგარ სასმელებით ვაჭრობა და შელახა კანონი ღორმუცელა, ვერცხლის მოყვარე და ანგარებით გაჟღენთილმა „კანონოს დარაჯმა“. პლახოტინი საზოგადოებას თარის დაკვრით და უწმაწურ სიმღერებით ართობდა, თანამდებობას კი ყუ-

50

რადლებას არ აქცევდა, რადგან თანამდებობისა არც თავი გაეგებოდა, არც ბოლო ესმოდა. ³⁷⁾.

ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები მარკიზისაა. პროკურორი პლახოტინი ზედგამოჭრილი მოხელეა მაშინდელის უკუღმართის დროისა და ამის გამო ვრცლიად გიამბობთ ამ საარაკო კაცის თავგადასავალსა.

მარკიზის წინამოადგილე გენერალ ტორმასოვმა პლახოტინი სატუსაღოში ჩააგდო. დატუსაღებული პროკურორი ისე გაკადნიერდა, რომ ხელმწიფესთან იჩივლა: უკანონოდ მომექცა მთავარ-მართველიო. წარმოიდგინეთ, არყით მოვაჭრე, ბალაღაიკაზე დამკვრელი და უწმაწურ ლექსების მომღერალი პროკურორი უდანაშაულოდ უცვნიათ პეტერბურგში და გაუმართლებიათ – პროკურორის დატუსაღება კანონისწინააღმდეგიაო. ეს ამბავი შეატყობინა პაულუჩჩის იუსტიციის მინისტრმა დმიტრიევმა. ცეცხლივით აენტო მარკიზი, ეს ქალაქი რომ წაიკითხა. უფრო ადრე გამომჟღავნდებოდა პლახოტინის ავკაცობა, უპასუხებს მარკიზ დმიტოევს; ტორმასოვი რომ თავმდაბალი არა ყოფილიყო – და მოუყვება პლახოტინის ამბავს. ³⁸⁾

პლახოტინს წინადაც ვიცნობდი, რა შვილიცა ბრძანდებოდა: ბრიყვი, უზრდელი, გაუთლელი. რა საპროკურორო კაცია, ცხარობს მარკიზი. ჩემდა სამწუხაროდ, როგორც ბრძანდებოდა წინად, აქ, საქართველოშიაც, ისეთივეა.

პლახოტინს არ ესმის, რა ხილია პროკურორობა, არა გაეგება რა კანონებისა და თავიც არა აქვს გაიგოს რამე, კი-

დეც რომ მოინდომოს. თავხედია და უზრდელი, ამასთანავე შესანიშნავად გაწაფული დავი-დარაბის ატეხაში. ხრიკების ისეთს ქსელს გააბამს, ისე ოსტატურად მოჩმხაავს ქალაღდს,

---

³⁷⁾ Утв. ტ. II, გვ. 342. დედანში: Забавлялъ публику порой на бала-Лайкъ в пѣнiемъ непристойныхъ пѣсень... ჩუბინაშვილი ზკლალაკას ასე სთარგმნის: ჩონგურ, თარი, საზი, ბალალაკა არც ერთი არაა. ეგ წმინდა რუსული საკრავია.

³⁸⁾ Акты, ტ. V, გვ. 11, 12, 13.

რომ გულუბრყვილო ადამიანი ადვილად გაეზმის ბადეში. დასამტკიცებლად იმისა, თუ რა ნიჭისა და გონების პატრონია პლახოტინი, შემდეგს მოგახსენებ, სწერს პაულუჩჩი. პლახოტინი მსახურებდა საქართველოში 1807 წლამდე განსვენებულ გენერალ თ. ციციშვილს გამოუგზავნეს პეტერბურგიდან სამოქალაქო საქმეთა მდივნად, მაგრამ ციციშვილმა რამდენისამე თვის შემდეგ გააგდო კანცელარიიდან. ამას შემდეგ როგორღაც მოახერხა და თავი ამოჰყო ისევ მდივნად სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეთა ექსპედიციაში. აქედანაც მალე გააძევეს, რადგან აბეზარი და მოუსვენარი ხასიათისა იყო. პლახოტინი მთავრობას ეხვეწებოდა, სადმე მაზრის სამსაჯულოში მაინც მომეცით მდივნის ადგილი, მაგრამ უარი უთხრეს, ამ პატარა თანამდებობის შესაფერი ნიჭიც არა გაქვსო და საქართველოდან სამუდამოდ გააგდეს, თუმცა-კი ატესტატში ცუდი არაფერი ჩაუწერეს. განდევნილი საქართველოდან დიდ ხანს დახეტიალობდა მოლდავიაში, მაგრამ ვერც იქ იშოვნა სამსახური. მოლდავიიდან პეტერბურგს ავიდა და, ღმერთმა უწყის, რა გზით და რა ხრიკების წყალობით, სულ მცირე დროს გაიკრა მაღალმნიშვნელოვანი ადგილი საქართველოს პროკურორისა.

დიდი დანაშაული დააბრალა პლახოტინს მარკიზმა ერთს საპოლიტიკო საქმეში. – გენერალ ტორმასოვმა დაიჭირა ტფილისში იმერელი სიმონიკა ბარათაშვილი და სატუსალოში უკრა თავი. ბატონიშვილი ლევანი ოსეთში როზმ იმყოფებოდა, თან ახლდა სიმონიკა. ოსეთიდან როგორღაც გაუ-

სხლტა ყარაულეებს და ტვილისს ჩამოიპარა. სიმონიკა ბარათაშვილი და მრავალი კიდევ სხვანი დამკვრებოდნენ ქართლსა და იმერეთში, ემალებოდნენ ყარაულეებს, იგებდნენ რუსის მხედრობის ამბებს და ატყობინებდნენ იმერეთში სოლომონ მეორეს, ოსეთში ბატონიშვილ ლევანს, სპარსეთში ან დაღესტანს ბატონიშვილ ალექსანდრეს. რუსები გაფაციცებით ადევნებდნენ თვალ-ყურსა სიმონიკასთანა კაცებს და, თუ კი შეიპყრობდნენ, ხელიდან აღარ უშვებდნენ. მართალია სიმონი-

52

ნიკა ბარათაშვილს გასამტყუნარი ვერა უპოვნეს რა, მაგრამ მაინც შეიპყრეს, რადგან თავის პირით აღიარა – ბატონიშვილ ლევანს ვახლდი ოსეთშიაო. ამას გარდა 1810 წელს იმერეთი აჯანყების კორიანტელში იყო გახვეული. ამბოხებას იმერეთის გამგე გენერალი სიმონოვიჩი 1811 წელსაც მელოდა. მარტო ეს ეჭვიანობა საკმარისი საბუთი იყო ბარათაშვილის დასატუსაღებლად. – სრულიად მოულოდნელად პროკურორ პლახოტინმა მფარველობა გაუწია მემამბოხეთა ერთგულ მეგობარს სიმონიკა ბარათაშვილს და თხოულობდა განთავისუფლებას. მარკიზის აზრით, რაკი ბარათაშვილს პოლიტიკური დანაშაული ჰბრალდებოდა, ზოგად კანონს ხმა უნდა ჩაეწყვიტა. მაგრამ, როგორც ეტყობა, პლახოტინი ახირებულა და თავისას არ იშლიდა – ბარათაშვილი უკანონოდაა დატუსაღებულიო. – კეთილი განზრახვა ჰქონდა ამ საქმეში მეჭიანურე და მედუქნე პროკურორს, თუ აქაც ანგარებამ, ან უბრალო ახირებამ იჩინა თავი, ვინ მიხვდება ეხლა, ასის წლის შემდეგ.³⁹⁾

1811 წელს შემოდგომაზე, ბატონიშვილი ლევან, სამის მხლებელ ოსით, ბორჯომის ხეობით მიიპარებოდა ახალციხეს და გოგიას ციხესთან (ავალიანთ ციხეა) წააწყდა ლეკების ბრბოს. სიცოცხლით სავსე ჭაბუკი, სულ რაღაც ჩვიდმეტ-თვრამეტი წლისა, ხანჯალზე ააგეს ლეკებმა. გასისხლიანებული ტანისამოსი ლევანისა და მოკვეთილი თავი ძღვნად მიართვის ახალციხის ფაშა შერიფ ხიმშიაშვილს. შერიფმა კინალამ თავი მოიკლა მწუხარებით, ლევანის სიკვდილი რომ გაიგო, მაგრამ ტირილით რას უშველიდა.⁴⁰⁾ ლევანის სიკვდელმა სიმონიკა

ბარათაშვილს უშველა. რაკი მემამბოხე ბატონიშვილი წუთი სოფელს გამოესალმა, ერთგულ ყმასაც შეღავათი მისცეს და ციხიდგან გამოუშვეს. სიმონოვიჩმა ნათესავებს ჩააბარა სიმონიკა თავდებობით და ამანათად საკუთარი შვილი წაართვეს.

---

³⁹⁾ ეს იხ ადმინისტრაციული „უსმოტრენია“, რომელიც დღესაც კანონსა სჩაგრავს.

⁴⁰⁾ ლევან ბატონიშვილის თავ-გადასავალს როდისმე ვუამბობთ მკითხველს. უბედურმა ლეკებმა თურმე არ იცოდნენ, ვინ ააგეს ხანჯლის წვერზე.

ასეა თუ ისე, ბარათაშვილის გამოქომაგება დიდ დანაშაულად ჩაუთვალა პლახოტინს მარკიზმა პაულუჩჩიმ. ამდენი საქმის ჩამდენიო, სწერს პაულუჩჩი დშიტრიევს, ღირსი იყო რომ სამსახურიდან გადამეყენებინა და გათოკილი პეტერბურგს გამომეგზავნა, მაგრამ, თქვენის პატივისცემის გამო, ასე არ მოვიქეცი და გთხოვთ გადააყენოთ სამსახურიდან და რიგიანი, კანონის მცოდნე კაცი დანიშნოთ პროკურორად საქართველოშიო. დიდად საჭიროა, აქაურმა მკვიდრმა შეიგნოს – რა დიდი მნიშვნელობა აქვს პროკურორის ხარისხსა. რაკი ღირსეული კაცი იქნება პროკურორად, აღარ მეწყინება და სათაკილოდაც არ მივიჩნევ, უკეთუ კანონის უცოდინარობას მომაგონებს, ვინაიდგან სიყმაწვილიდან სამხედრო საქმეს ვემსახურები და საკვირველი არ არის, რომ სამოქალაქო კანონებში მოვიკოჭლებდეო.

ასეთი ყოფილა „დარაჯი კანონისა“ მაშინდელ საქართველოში. ადვილად გაიგებთ, თუ რანაირად იკანონებდა კანონი პროკურორ პლახოტინის ხელში. ან მისი ხელქვეითნი და მსაჯულნი რა სამართალს დასთესდნენ ერში, ოდეს თვით მათი უფროსი არ უკადრისობდა მაგარის სასმელებით ვაჭრობას ებრაელებთან ერთად. კავალენსკიმ ციციშვილის დროს ბეგთაბეგიშვილი გაიამხანაგა ხალხის დასარბევად, პლახოტინს ებრაელები ამოურჩევია. – ერთი რამ ვერ გამოვიკვლიეთ: ბალალაიკა-ჭიანურით სად ართობდა პლახოტინი პუბლიკას – ქუჩა-ქუჩა დადიოდა, თუ თვით სამსჯავრო დარბაზში!

VI

უსამართლო მართვა-გამგეობით, სიყმილი-შიშშლით და ეგზეკუციით გაბედნიერებულ საქართველოს ახალი უბედურობა დაატყდა თავსა. მთელი ექვსი წელიწადი, დაწყებული 1809 წლიდან 1816 წლამდე საშინლად მძვინვარებდა საქართველოს ტერიტორიაზე ჟამი და ჰმუსრავდა უპატრონო და

54

მშიერ-მწყურვალ ქვეყანასა შეშინებული მკვიდრი ცხვრის ფარასავით დაფთხა და მთასა და ტყეს მოედო თავის საშველად. თვით დედა-ქალაქი ტფილისი დაცარიელდა, რადგან მოქალაქენი გაიხიზნენ და იმალებოდნენ ზოგი ორთაქალის ბაღებში და ზოგი კიდეც, ვინ იცის სადა. ულმობელი სენი განსაკუთრებულის ძლიერებით აოხრებდა იმერეთს, მაგრამ ხეირი არც ქართლ-კახეთისათვის დაუყრია. თავი იჩინა ჭირმა აგრედვე დარუბანდს, ჩრდილოეთ კავკასიაში და ახალციხის საფაშოში.

მაშინდელი მთავრობა ხერხსა და ღონეს არ იშურებდა, რომ მხედრობა მაინც გადაერჩინა სენის ბრჭყალებსაგან, მაგრამ ვერას ხდებოდა. ჯარის-კაციც ბლომად დაილუპა, განსაკუთრებით ყაზახობა. საკარანტინო ინსპექტორის თანაშემწე თ. თუმანიშვილი და გენერალი სიმონოვიჩი გვიამბობენ: ანანურში ჟამი მოვსპეთ, მაგრამ ხელმეორედ დონის ყაზახებმა შემოიტანესო: საქმე ასე ყოფილა. არაგვის პირზე ცხენები გაერეკათ საბალახოდ; ყაზახების ბინის ახლო მგზავრ ქართველებს ღამე გაეთიათ. მძინარე მგზავრებისთვის ყაზახებს მოეპარათ ქეჩა და უბრალო ხალიჩა და ჩამოეტანათ ყაზახთა პოსტზე. ქურდებს ქეჩა შუაზე გაეჭრათ და მიეყიდნათ ისევე ყაზახისთვის, რომელიც ავად გამხდარიყო ჭირით და გარდაცვლილიყო. ჭირის მოსასპობად გორიდან გაუგზავნიათ ს. ჩარტალში სამხედრო ექიმი კორალლი, მხლებელად თანა ჰყოლია ექიმს ანანურელი ყაზახი, რომელსაც სოფელში ორი ტყაპუჭი მოეპარა. მეორე დღესვე ქურდი ყაზახი გარდაიცვალა, თან

გადაჰყვა აფიცერი და სხვა ყაზახები. ერთ ყაზახს კიდევ გაეთხარა დამწვარი, ჭირნადგომი ნასახლარი და ორი ცელი ეშოვნა. დავლა ბინაზე მოეტანა და მოსპობილი სენი ხელახლა გააჩაღა. სამაგალითოდ უნდა დაისაჯოს ცელის მომტანი ყაზახი, სწერს გენერალი სიმონოვიჩი მთავარ-მართებელს, რომ სხვა ყაზახებმა აღარ გაბედონ ჭირიან ადგილებიდან ნივთების აღება, თორემ სენს ბოლო არ მოეღებათ. ⁴¹⁾.

---

⁴¹⁾ Акты, т. V. გვ. 349, 350, 351.

ტყუილადა ჰქონდა იმედი გენერალ სიმონოვიჩს, რომ სასტიკი სასჯელი ან სასტიკე ბრძანება მოაშლევინებდა მაშინდელს ყაზახს ქურდ-ბაცაცობას. ქურდობდა და მტაცებლობდა ყაზახი განა მარტო ჩვენში, იქ, სამშობლოშიც მოტრფიალე თვალთ უცქეროდა მეზობლის დოვლათ-ზინათსა და თუ კი დროს იხელთებდა, უსათუოდ ასწაპნიდა რაც-კი მოხვდებოდა ხელში. აბა რა მოსაპარია მგზავრი კაცის ქეჩა, ან ჩარტალელი გლეხის წუწიანი ტყაპუჭი (დედანში (овчина)! ვინ ოხერი გასთხრის ღამე: მალულად პირიან ნასახლარს, (დედანში: сакля რომ ორიოდე ჟანგიანი ცელი მოიპაროს! გლეხი კაცის გადამწვარ ქოხში განა რა ოქროს ზოდები იქნებოდა ჩაფლული! ხასიათი, ბუნებაა, თორემ რა ყრია ამ ქეჩა ტყაპუჭაში, ან ცელებში.

1815 წ. გენერალი დელპოცო სამწუხარო ამბავს ატყობინებს გეორგიევსკიდან მთავარ-მართებელ რტიშჩევს, დონელ ყაზახთა ბინაზე, მიხეილის პოსტზე, მცირე აზაზიის პირდაპირ, ჟამი გაჩნდაო; ერთი კვირის განმავლობაში გარდაიცვალა 2 ურიადნიკი და 14 ყაზახი; ერთი ურიადნიკი, 5 ყაზახი და ერთი დედა-კაცი ავად არიანო. საიდან შემოიტანეს სენი მიხეილის პოსტზე, დანამდვილებით ვერ შევიტყე, რადგან პოსტის უფროსი ასისთავი ლიახოვი და ჯოგის ყარაული ყაზახი, რომელზედაც ეჭვი მქონდა, თუ შემოიტანდნენ, სწორედ ესენიო. ჟამისაგან დაიხოცნენო. – გენერალი დელპოცო ასე ახასიათებს ლიახოვს და საზოგადოდ

ლინიის ყაზახობას: მე მგონია, მოახსენებს დელპოცო რტიმ-ჩევს, რომ ამ უბედურობის თავი და თავი მიზეზი ყაზახობაა. ვის არ მოეხსენება, რა ნაირად ეტანება ყაზახი დავლას. მვალსა და რბილში აქვს გამჯდარი ტაციობის სენი. ცხადია, რომ ასის თავი ღიახოვი და ყაზახთა ჯოგის ყარაული ხელთ იგდებდნენ საზღვარ-გარეთიდან შემოტანილ აზიის საქონელს, მთაროგ-მთაროგებდნენ და ამგვარად სიხარბით დაბრმავებულებ-მა თავიანთი თავიც დალუპეს და სხვანაც თან ჩაიყოლიეს. დამნაშავეის აღმოჩენა შეუძლებელია, რადგან ყველანი წუ-

56

თისოფელს გამოესალმნენ. ჟამის შემოტანის მიზეზი ეგები ისაა, რომ ყაზახი, ვითარცა გაუთლელისა და ველურის კაცის წესი და ადათია, სულ უბრალოდ თავს წაიხდენს, ოღონდ რამე იშოვნოს. საშოვარის მოტრფიალე აღარ დაგიდევს, რა ზა-რალი მოჰყვება მის საქციელს. ღვთის წინაშე, ისიც უნდა სთქვას კაცმა, რომ ლინიის ყაზახი იძულებულია ისამაგ-ლოს და იქურდოს. აგერ მეორე წელიწადია და ჯერ ცხენების საკვები არ მიუღიათ. წელიწადში სულ 12 მანეთი ჯამაგირი აქვს და როგორ დაირჩინოს თავი, ან ცხენი როგორ გამოკვებოს თორმეტი მანეთით? ბევრს ცხენი მოუკვდა და ღონე არა აქვს მეორე იყიდოს. ბევრი გაკე-თებული ოჯახი დაილუპა, რადგან ოჯახის მომვლელად მარტო მოხუცებულები და ბავშვები რჩებიან შინ. ზნე-მაღალი ადამიანი ქურდობას არ იკადრებს, რაც უნდა გა-ჭირვება მიადგეს კარსა, მტკიცე ხასიათი დროზე შეაჩერებს, შეაკავებს და სამაგლობაზე ხელს ააღებინებს, მაგრამ საქმეც ისაა, რომ ყაზახს ზნე-ხასიათი ძალიან სუსტად აქვს განვი-თარებულო. 42).

ფრიად საყურადღებო ამბავს გვატყობინებს გენერალი დელპოცო. სწორედ რომ დაუჯერებელი ამბავია და გონე-ბას ვერ გაუთვალისწინებია, როგორ უნდა ირჩინოს თავი ცხენიანმა კაცმა წელიწადში თორმეტი მანეთად? ეს ხომ იმა-სა ჰგავს, დედინაცვალმა მწყემსი ობოლი რომ სამწყსოდ გაგ-ზავნა, ერთი პური გაატანა და ასე დააბარა: შენცა სჭამე,

გამვლელ-გამომვლელსაც აჭამე და შინაც მთელი მოიტანეო. – ლინიის ყაზახს, ბრძანებს დელპოცო, ზნეობა ნაკლებად აქვს განვითარებულიო. ანგელოზიც რომ იყოს ადამიანი, თავს ვერ დაირჩენს და ცხენს ვერ გამოჰკვებავს წელიწადში 12 მანეთად. მაშინდელი მანეთი დღევანდელ სამსაც რომ უდრიდეს, მაინც შეუძლებელია 36 მანეთად თავის გატანა და ცხენის შენახვა. ძალა-უნებურად თვალი აქეთ-იქით

---

⁴²⁾ ibid., ტ V. გვ. 351-352.

უნდა აცეცო და საზრდო მოიპოვო კანონის მიერ აღკრძალულის გზით. დელპოცოს მოწმობა საბუთს გვაძლვს ვიფიქროთ, რომ მაშინდელი დროის ყაზახთა რაზმები რეგულიარჯარად არ ითვლებოდა. რაკი ასეა, დისციპლინაც სუსტი უნდა ჰქონოდათ და მთავრობა, ალბად, იძულებული იყო თვალი დაეხუჭა და ყური მოეყრუა, როცა შეატყობინებდნენ, – ყაზახებმა სოფელი აიკლეს, ესა და უს გაძარცვეს, ესა და ეს დაარბიესო. ⁴³⁾.

ბატონიშვილ დავითმა გენერალ ტორმასოვს დააბრალა, ახალციხიდან მაგან ჩამოიტანა ჟამი ქართლ-კახეთშიო. მართლაც, პირველად რუსის მხედრობაში ახალციხესთან იჩინა სენმა თავი. ტორმასოვმა 1810 წ. შემოდგომაზე ალყა შემოარტყა ახალციხეს და ნოემბრის მიწურულებში იმედიცა ჰქონდა, რომ ბოლოს მოუღებდა შარიფ-ფაშას და თვით ახალციხეს. მაღალი კლდე ყაია-ბაში, რომელიც თავს დაჰყურებდა ციხეს, რუსებმა ხელთ იგდეს და სეტყვასავით აყრიდნენ აქედგან შუაგულ ციხეს ტყვიასა და ყუმბარას. 19 ნოემბერს ტორმასოვმა ბატარეია მოაწყო კოკოლა-საყდრის მაღლობზე, ზედ აიტანა ორი მძიმე თორმეტ გირვანქა ყუმბარიანი ზარბაზანი და ორი ფილთა (მორტირა) ⁴⁴⁾. 22 ნოემბრიდან დაწყებული ოთხის დღის განმავლობაში თითქმის აამტუტა ტორმასოვმა ახალციხის ციხე, თუმცა აღებით მაინც ვერ აიღო. ხის შენობანი მთლად დაიწვა, ქვისა ნახევრად დაინგრა. შარიფას პალატებს ცეცხლი გაუჩნდა, მეცი-

ხოვნენი დაწიოკდნენ, მაგრამ ტორმასოვმა მაინც იერიში არ მიიტანა და შარიფ-ფაშას შეუთვალა, ციხე დამანებო.

⁴³⁾ აი თვით დელპოცოს სიტყვები: „Всѣ казачьи войска другой годъ не получаютъ фуража; должны содержать и себя и лошадей своихъ изъ одного жалованья, состоящаго изъ 12 р. въ годъ“

⁴⁴⁾ უგემურად იციან ხოლმე დამახინჯება ჩვენებურის სიტყვა-სახელისა. სუფთა ქართული „კოკოლას საყდარი, ასეა დოკუმენტებში მონათლული: კოკოლა სერდარი. სად ყიზილბაშური სერდარი, ანუ სარდალი და სად საყდარი-ეკლესია. ოსმალურთან მწყრალად გახლავართ, მაგრამ რამდენადაც გვსმენია „Какая-паша“ კი არა ჰქვიან კლდეს, არამედ Кая-баши. ბაში თავია.

58

ვერ მოგართვით, შემოუთვალა შარიფმა. ⁴⁵⁾ მაშ ლტოლვილი იმერეთის შეფე სოლომონ მეორე მაინც მომეცი და ციხიდან განდევნე ლეკებიო. – ლეკები დიდი ხანია გაიქცნენ, მეფე სოლომონი-კი ერევანს წავიდაო, შემოუთვალა შარიფმა. – ამ პასუხის შემდეგ ტორმასოვი აიყარა და ტფილისს წავიდა აწყურის გზით.

მიზეზი ასე უსახელოდ დაბრუნებისა ახალციხიდან სულ უბრალო იყო. ტორმასოვის ლაშქარში ჟამი გაჩნდა და პირველად ექვსი ქართველი მილიციონერი იმსხვერპლა. ტორმასოვის მხედრობას შეუერთდა იმერეთიდან მოსული ზეკარის უღელტეხილით სიმონოვიჩის ჯარი და ალბად, ამ ჯარმა თუ გადმოიტანა მმუსრავი სენი. ტორმასოვს შეეშინდა ჭირისა, საჩქაროდ წამოვიდა და ფიცხელი ბრძანება გაუგზავნა საქართველოს გამგე გენერალ-მაიორ ახვერდოვს და პოლკოვნიკ სტილს – საქართველოს ყველა შესავალ გზებზე კარანტინები დააწესეთო. ⁴⁶⁾

საიდან შემოვიდა საქართველოში ჭირი, დარწმუნებით ვერ ვიტყვით. თვით ტორმასოვმა ვერ გამოარკვია, საიდან შემოეპარა ტფილისს სენი. „ღმერთმა უწყის, რა გზით შემოვიდა ქალაქში სენიო“. კაპიტანი ანოსოვი ჰფიქრობს, რომ ჟამი საქართველოში 1811 წ. გაჩნდა დარუბანდიდან, უფრო კი იმერეთიდანაო. ⁴⁷⁾

ჩვენთვის სულ ერთია, საიდან გვესტუმრა ჟამი, იმერეთიდან, ახალციხიდან, თუ დარუბანდიდან საყურადღებო

ისაა, რომ ისედაც შეწუხებულს ქართლ-კახეთს ცალკე შიმშილით და ცალკე უხეირო მართვა-გამგეობით და საეგზე-

⁴⁵⁾ დანამდვილებით არ ვიცით – რა გვარისაა შარიფი. ბატონიშვილი დავით ათაბაგის გვარისად სთვლის, სელიმს-კი ხიმშიაშვილად. იხ. მასალები... გვ. 64, 69. ბროსსეც ვადაწყვეტილს არას ამბობს. „მწელია იმის გამორკვევა, ვისი შთამამავალნი არიან საათაბაგოს უკანანელნი მმართველნიო.“ იხ. მარი ბროსეს საქართველოს ისტორია, ნაწილი II. გვ. 154.

⁴⁶⁾ გენერალი ახვერდოვი, გვარით პუპულაშვილი. ქრცხინვალელი მოსახლე სომეხია. მასალები... გვ. 106.

⁴⁷⁾ утв. т. II. გვ. 263.

კუციო კამანდებით ახალი უბედურობა დაატყდა თავსა. მარტო 1811 წ. ჟამმა იმსხვერპლა 2042 მამა-კაცი, 1645 დედა-კაცი, 567 ბავშვი; მორჩენილ 514 მამა-კაცი, 531 დედა-კაცი და 155 ბავშვი. კარანტინებში ჰყოლიათ გაჩერებული როგორც საეჭვო ავადმყოფნი: 266 მამა-კაცი, 276 დედა-კაცი და 89 ბავშვი. იმავე კარანტინებში გაუჩერებიათ ჯან-სადნი: 393 მამა-კაცი, 410 დედა-კაცი და 31 ბავშვი. ⁴⁸⁾

კარანტინები იყო დაწესებული ს. ჭალას, მცხეთას, დმანისს და ტფილისში სამი: აბანოებთან, ავლაბარში და წავკისის გზაზე. სხვა გზით ხალხს არ უშვებდნენ ქალაქში. თითო კარანტინში უსათუოდ იყო ერთი კამისარი, ერთი ექიმი და თარჯიმანი, რომელსაც, თუ რუსულად ვერ მოახერხებდა გამვლელ-გამომვლელის სახელისა და გვარის დაწერას, შეეძლო ქართულად შეედგინა სია. კარანტინებში ხმარობდნენ ხალხისა და ნივთების საკურებლად დოქტორ გიტონ-დემორვოს რაღაც გაზსა. წესი და რიგი ამ გაზის ხმარებისა შეემუშავებინა სამხედრო ექიმს, მედიცინის დოქტორს კრეიტონს. მარკიზი პაულუჩჩი დიდად აფასებდა დემორვოს გაზსა და კრეიტონის წამლობას, სასწაულსავით მოქმედობსო. მაგრამ ქართველობას არა სწამდა არც მორვოს გაზი და არც კრეიტონის ჯანაოზობა, ტყესა და მთას უფრო ენდობოდა და ქუდ მოგლეჯილი გარბოდა ჭირიან ქალაქიდან ორთაჭალის და დირსიჭალის ბაღებში და უფრო შორს, სადაც, მისის

ფიქრით, ჭირი ვერ უწყევდა. ლტოლვილთა რიცხვი 1811 წლის შემოდგომაზე 10,000 სული იყო ხალხი სიცივით კანკალებდა, ბავშვობა იჭლიტებოდა, მაგრამ ნებით არა ბრუნდებოდა ქალაქში, ვიდრე მარკიზმა ძალად არ შემორეკა.

მაშინდელი ბრძოლა ჟამთან იგივე იარაღის ჩხარუნი იყო, სხვა არაფერი. კავკასიის გუბერნიის სამხედრო გუბერნატორი ბრისკორნი ასე გვისურათებს ბრძოლას. გაჩნდა თუ

---

⁴⁸⁾ Акты, т. V, გვ. 36.

არა ს. ობილნოეში ჟამი, სამხედრო ყარაული შემოვარტყი, არც არავინ შეეუშვი შიგა და არც არავინ გამომიშვიაო. თვით სოფელში მოვსპე მისვლა-მოსვლა ერთის ოჯახისა მეორესთან. იმ სახლს, სადაც ჟამია, ყარაული შემოვარტყიო; ნივთები და ავეჯი ცალკე შენობაში დავალაგებინე. ვისაც სოფლიდან გასვლა ესაჭიროება, სასტიკ კარანტინში უნდა დარჩეს რამდენიმე დღე, წუთებსა და ტანისამოსს აკურებენ და მხოლოდ მერმე გაუშვებენ სხვაგან წასასვლელადო. – თუ საყარაულოდ გუბერნატორმა ბრისკორნმა დონის მშვიერი ყაზახები მიუჩინა ობილნოელებს, კაი ხეირსაც დააყრიდნენ „ცალკე შენობაში დალაგებულს ნივთსა და ავეჯსა. ⁴⁹⁾).

ტფილისში ჟამის მოსასპობად მარკიზ პაულუჩჩიმ განსაკუთრებული კამიტეტი დააწესა, სახელად „მცხოვრებთა ჯანმრთელობაზე მზრუნავი კამიტეტი“. თავმჯდომარედ გაუჩინა კამიტეტს თ. დარჩია ბებუთაშვილი. წევრებად დაინიშნენ: ტფილისის კამენდანტი პოდპოლკოვნიკი ლევენცოვი, საექიმო გამგეობის ინსპექტორი ექიმი რიზენკო, სამხედრო დოქტორი პრიბილი, დახელოვნებული გადამდებ სენტან ბრძოლაში ტფილისის ნაცვალი, ანუ პოლიცმეისტერი და ერთიგ საპატო მოქალაქე. – კამიტეტის დაარსების ამბავს მოახსენებს მარკიზი პოლიციის მინისტრს ბალაშოვს და ამ გვარ ატესტაციას უკეთებს დარჩია ბებუთაშვილს: ტფილისის მკვიდრთა შორის ყველაზე საპატო კაცი დარჩია ბებუთაშვილია, ზედ მიწვევით იცნობს დიდსა და პატარას, ყველა-

საგან პატივცემულია და დიდი გავლენა აქვს ქალაქელებზეო. მეფობის დროს ქალაქის საქმეებს დარჩია განაგებდა, რუსის მთავრობის ერთგულია, რაიცა არა ერთგობით დაუმტკიცებიაო. ⁵⁰⁾).

კამიტეტის თავმჯდომარე ჩვენი კაცია და, როგორცა სჩანს საბუთებიდან, დარჩია ბებუთაშვილს ქართული, შინაური წამლობა უფრო სწამდა, ვიდრე ექიმ დე-მორვოს გაზი და

---

⁴⁹⁾ ibid. გვ. 347.

⁵⁰⁾ ibid. გვ. 31

დოქტორ კრეიტონის დარიგებანი. კარანტინებში დარჩიამ უპირატესობა ძმარსა და მარილ წყალს დაუთმო. ქალაქში შემოსასვლელ კარებებთან გამართულ კარანტინებში ბებუთაშვილმა დაადგმევინა ხარიხები. საპმელ-სასმლის მომტანი სოფლელობა ხარიხებს იქით იდგა, აქედამ ვიდევ მოქალაქენი. აღკრძალული ჰქონდათ ერთმანეთის მიკარება და შეხება. საქონლის ფასში რომ შერიგდებოდნენ მსყიდველ-გამსყიდველი, ნავაჭრ საქონელს ხარიხების ქვეშ გამოახოხებდნენ და მსყიდველები ჩაიბარებდნენ. მერმე ფულებს თეფშებზე დაალაგებდნენ, ამოავლებდნენ ძმარში და მხოლოდ ამის შემდეგ ხარიხას ქვეშ გაახოხებდნენ. ჩაიბარებდა გამყიდავი გარეცხილ ფულს და შინ მიდიოდა. სჯეროდა სოფელს უებრობა ამ წამლისა თუ არა, ღმერთმა უწყის, ან რა თვალით უყურებდნენ კარანტინის ექიმები დარჩიას ოსტატობას, საბუთებიდან არა სჩანს.

ასე იკვებებოდა ტფილისი 1811 წელსა და 1812 წ. გაზაფხულზე. ხუთ აპრილს 1812 წ. მარკიზმა სიხარულით აუწყა ბალაშოვს, ჟამი სრულიად მოისპო, შიში აღარაფრისაა, ფულიც აგრე რიგად ბევრი არა დახარჯულა რა, სულ რაღაც 3000 მ. თეთრი, ლტოლვილი ქალაქელობაც ბადებიდან ოჯახებში დაბრუნდაო. ⁵¹⁾).

ტყუილად დაიტრაბახა მარკიზმა, სენი მოისპოვო. ჟამი იფეთქებდა ხოლმე საქართველოს სხვა-და-სხვა ადგილს თით-

ქმის 1816 წლამდე. მაგალითად, ქართლში 1815 წ. აი სადა და სადა ყოფილა ჭირიანობა: ვარიანში მომკვდარა ერთი დედაკაცი და 10 სული საექვო ავადმყოფობით გამხდარა ავად. ქვემო ნიქოზში ხუთი მომკვდარა და 17 სული საექვო აღმოჩენილა, ს. ერედვში ჭირი აუტანია ქვემო-ნიქოზიდან ოსის დედა-კაცს, სულ რაღაც ორიოდე საათი გაჩერებულა ერთ ნაცნობ ოჯახში, მეორეში ღამე გაუთევია და მერმე ოსეთში წასულა. მოსდებია ამ ოჯახებს ჟამი და მუსრი გაუვლია,

---

⁵¹⁾ ibid. გვ. 32.

62

გაწყვეტილა 12 სული. საექიმოდ დივიზიის დოქტორი მინერვინი რომ მოსულა, კიდევ ყოფილა ამ ორ ოჯახში ორი დედა-კაცი ავადმყოფი და 5 საექვო. მინერვინს ერთ ქოხმახში სამი ჭირიანი მიცვალებული უნახავს. რადგან ერედველები დამფრთხალან და ზედ არავინ ეკარებოდა, მილერვინს ცეცხლი მოუკიდებია სახლისთვის და მკვდრებთან ერთად დაუწვავს; ს. ზერტში 10 გარდაცვლილა და ავადმყოფი უნახავს მინერვინს 28 საექვო. ჟამს უჩენია თავი აგრედვე კირბალში, გორში, სასირეთში, ქვემო-ხანდაკში, სადაც შემოუტანიათ სენი მათხოვარა ჯავახებს, დოჟსში, ქვაყრილში, წილკანში და მჭადის-ჯვარში. ⁵²⁾

დაწვრილებით ჟამის ამბავი განძრახ მოვიხსენიეთ. მრავლად დამართულმა კარანტინებმა თითქმის შესწყვიტეს მისვლა-მოსვლა ტფილისსა და სოფლებთა შორის, სადაც სანაქებოდ პარპაშობდა საეგზეკუციო კამანდები. აღელვება რომ ჩააქრო კახეთში მარკიზმა, ხალხსა და თავად-აზნაურობას უსაყვედურა, რატომ დროზე არ მატყობინებდით მოხელეთა სამაგლობასა, რატომ საჩივარი არ შემოგქონდათ ჩემთან, ხომ კარგად იცოდით, რომ ჩემი კარი ღიაა მღხოვნელ-მომჩივარისთვისაო. – სიტყვით ადვილი სათქმელია, კარი ღია მაქვს, თამამად შეგიძლიანთ საჩივარი მომართვათო, მაგრამ საქმით სულ-სხვა იყო. ჯერ ერთი ადგილობრივი მოხელენი საჩივარსა ჰმაღავდნენ და ქალაქში არა ჰგზავნიდნენ. მეორე კიდევ ისაა, რომ

ვსთქვით გამწარებულმა კაცმა განიძრახა პირდაპირ მთავარ-მართებლის ნახვა, აიბარგა და დაიდრა ტფილისისკენ. ადგილობრივი მოხელენი ხშირად ბილეთს არ აძლევდნენ ტფილისში თავისუფლად შესვლისას, ან დიდის ხნით აჩერებდნენ მცხეთის კარანტინში. ცხადია ასეთივე დაბრკოლება იქნებოდა გამეფებული დანარჩენ კარანტინებშიაც. შინიდან წამოღებული საგზალ-ნუგზალი შემოეხარჯებოდა კარანტინში მომჩივარს და ხელ-ცარიელი იქიდან უკანვე ბრუნდებოდა,

---

⁵²⁾ ibid. გვ. 350-351.

რადგან ტფილისში შესვლას ვეღარც-კი ჰბედავდა, ვაი თუ ქალაქში მშიერ-მწყურვალნი გადვიდრბო, ან სიცივისაგან გავიფიჩხოვო. ამ მიზეზს ასახელებს გამომძიებელი კამისია იმის გამოსარკვევად, თუ რატომ არ ჩამოდიოდნენ საჩივლელად მოხელეთაგან ტანჯულ-წამებულნი. ⁵³⁾

შეუძლებელია მარკიუსს არა სცოდნოდა, თუ რა ხდებოდა ობობას ქსელად გადაქცეულ კარანტინებში, მაგრამ მაინც პაულუჩჩი თავმომწონეთ ატყობინებს პოლიციის მინისტრ ბალაშოვს 1811 წ. 12 ნოემბრის თარიღით: ყოველ დღე მოველ, რომ ჟამი მეც შემხვდება, რადგან ჭირიანი ადგილებიდან აუარებელი ქალაქი მომდის. მცხოვრებლებიც განუწყვეტლივ შემოდიან ჩემთან საჩივრებით და ხომ მოგეხსენებათ, რა მოუთმენლები არიან აზიელები. მეორე დღესვე თუ პასუხი არ მიეცი საჩივარზე, თავს იკლავენ და წუწუნებენ – სამართალს ვერ ვეღირსეთო. დიდათა ვფრთხილობ, მაგრამ რას იზამ, ჭირს სად გაექცევი. თვით კანცელარიაში შემომეპარა სენი და ხაზინადარი ხორუჟნი ბატალშჩიკოვი მომიკლაო. ⁵⁴⁾.

ასე იცოდნენ თავის მართლება განა მარტო მარკიზმა, სხვებმაც .ორი ათასის ვერსის სიშორეზე მყოფი პოლიციის მინისტრი ბალაშოვი განა კი დაფიქრდებოდა, ეგები სიტყვა სხვაა და შეიძლება საქმე სხვა იყოსო. ქალაქდზე ხომ კობტად იყო გამოყვანილი, საქართველო ბედნიერია მხნე მთავარ-

მართებლის ხელში და სხვისა რილასი დარდი ექმნებოდა.

VII

რუსის მართვა-გამგეობამ იმედ გაუცრუა ქართველო-
ბას. ანკი როგორ აიტანდა კაპიტან-ისპრავნიკების და ვახ-
ტერების ბატონობას, ან მეჭიანურე პროკურორის ლაზღან-
დარობას? იმედ გაცრუებული ერი ხან-და'-ნობით ხმას იმაღ-

---

⁵³⁾ АКТЫ, ტ. II, გვ. 341-342.

⁵⁴⁾ АКТЫ, ტ. V, გვ. 38.

64

ლებდა და იარალით დააპირებდა ხოლმე დაკარგულ უფლე
ბის დაბრუნებას. კმაყოფილი არ იყო რუსის მართვა-გამგეო-
ბისა სამღვდელოებაც- მართალია, კათოლიკოსი ანტონი II
ჯერ არ ჩამოეგდოთ ტახტიდან, მაგრამ ყველაფრიდან სჩან-
და, რომ ივერიის თავისუფალი ეკლესია დიდხანს ვეღარ იბო-
გინებდა. კილო და მოქმედება თ. პ. დ. ციციშვილისა სა-
ხეიროს არას უქადდა ძველის-ძველ ავტოკეფალურ საყდარსა.
ეპარქიები შეამცირეს, მრავალი სამრევლო ეკლესია დახუ-
რეს, გააუქმეს საეკლესიო მამულები და ხაზინას ჩააბარეს
მათი მოვლა-პატრონობა. საეკლესიო მამულების გამგე მოუ-
რავები საეკლესიო აზნაურნი გაირიყნენ და მშიერ-მწყურვალი
იხოცებოდნენ. ასეთ ძალმომრეობის გამო აიმრიზა სასულიერო
წოდება და ულუკმა-პუროდ დარჩენილი საეკლესიო აზნაუ-
რობა. ასეთ გუნებაზე დაყენებული სამღვდელოება და აზნაუ-
რობა მუდამ მზად იყო აჯანყების დროშა აეფრიალებინა რუ-
სების წინააღმდეგ და მართლაც არც ერთს ამბოხებას ისე არ
ჩაუვლია საქართველოში, რომ მღვდელსა და ბერსა და საე-
კლესიო აზნაურს მხურვალე მონაწილეობა არ მიეღო უკმა-
ყოფილების ცეცხლის გაღუებაში. თუ კი სადმე იბრიალებდა
ცეცხლი, ესენიც უსათუოდ მუგუზაღს მიუმატებდნენ ხოლ-
მე. ესაა მხოლოდ სათქმელი, რომ ერთობა არ იყო. ერთი
რომ ხალხს უჩხიკინებდა და აჯანყების გზაზე აყენებდა, მეორე

ენატანიაობას რჩეობდა და აბეზღებდა მრევლს მთავრობასთან ჯილდოს დასაცინცლად. ქვემოდ დაწვრილებით იქნება მოხსენებული, თუ რა უპატიოსნო ხელობა იკისრა თელავის კარის მომღვარმა არქიმანდრიტ ელევთერ ზუკაკიშვილმა, როგორ განუდგა სამწყსოს და მაინც სულ წაწყმედილი მომღვარი დჭუჯილდოვებელი დარჩა, ასე რომ საქმე სახვეწურად გაუხდა.

სწორედ ასეთივე ბედი ხვდა წილად ჩვენს მოწინავე წოდებას – თავადობას. მაღლიერი არავინ იყო რუსობისა, ვერ შეეთვისა მათს ზნე-ხასიათსა, არ მოსწონდა ახალი მართვა-გამგეობა, ოცნებობდა, ნატრობდა ძველ დროსა და ჟამსა,

65

ელანდებოდა გმირი მეფე, მისი ქველობა-ვაჟკაცობა და სულ იმის ფიქრში იყო – როდის იქნება შალე წავიდნენ ჭროლა თვალეზიანი და ქერათმიანი სტუმრებიო. დიად, ასეთი იყო სულის ვითარება მაშინდელის თავადისა. ამზოხების გუნებაზე დამდგარი თავადი ხმალსა და თოფს არ ერიდებოდა და ოცნების განსახორციელებლად ბევრისაგან ბევრი თავს აკლავდა მტერსა, ჰკარგავდა ქონებას; ბევრს უთელია ყინულიან ციმბირის უგზო-უკვლო ველ-მინდორი და დაბურული ტყე-ღრენი, ბევრი სამუდამოდ გადახვეწილა ოსმალებს, ან სპარსეთში, მაგრამ მაინც სიმტკიცე არა ჰქონდათ. საქმეს დაიწყებდნენ ხოლმე და ბოლოს-კი ვეღარ ატანდნენ. ერთი რომ პატიოსნურად ატარებდა სახელსა და ვაჟკაცურად უხვდებოდა მოქნეულ ხმალსა, მეორე მელასავით სოროში ძვრებოდა, კუდს აქიცინებდა და მტრის სარდალს გზასა და კვალს უჩვენებდა მოძმისა და სამშობლოს დასანიავებლად. ორთავე ჯურის თავადებს ბლომად ვიხილავთ ქვემოდ, თვით აჯანყების და თოფ-ზარბაზნის გრიალის ამზავს რომ მოგახსენებთ 1812 წელს კახეთში. ტყუილად კი არ გვაყვედრიდნენ მაშინდელი მოხელენი, ჩვენ რომ არ მოგშველებოდით, მტერი ისე წაგახდენდათ, რომ თქვენი სინსილა გაწყდებოდაო. შინ, საქართველოში, თუ ნაკლებად ჰყავდა რუსობას მოკეთე, არც მეზობლობაში მოეპოვებოდათ მოტრფიალენი. სპარ-

სეთი და ოსმალეთი დიდი ხანია აღმაცერად უცქეროდნენ რუსების ჩამოთესლებას საქართველოში. ოსმალეთის მოსაზღვრე ფაშებმა, სპარსეთის ბატონმა ბაბა-ხანმა და მისმა მემკვიდრე აბას-მირზამ ძილი დაჰკარგეს თითქმის და ათას ხათა-ბალას უტეხავდნენ საქართველოს მთავარ-მართველებს. საყვედურით ახრჩობდნენ ქართველობას რუსების დაპატიჟებისთვის და თან ჯავრსა ყრილობდნენ, საცა-კი მოასწრებდნენ სიცოცხლეს უსპობდნენ. რა კი ცალ-ცალკე ვერა დააკლეს-რა რუსეთსა, განიზრახეს შეერთება და 1810 წელს ოსმალეთმა და სპარსეთმა შეჰკრეს ფორმალური კავშირი რუსეთის წინააღმდეგ. სული და გული კავშირისა გახლდათ ინგლისი, რომელმაც ამ დროს მოიმაგრა ფეხი სპარსეთის ტერიტორიაზედ ბენდერ-ბუშირში. ინგლისი ბზესავით აბნევდა ოქროს სპარსეთის შაჰის კარზე, სპარსელებს აგული-სებდა რუსების წინააღმდეგ და სულ იმას ჩასჩიჩინებდა, თუ რუსეთმა ფეხი არ ამოიკვეთა საქართველოში, სპარსეთი სამუდამოდ დაილუპებო. ღონე მიხდილი სპარსეთი კარგადაჰგრძნობდა, რომ რუსები სპარსეთს ხეირს არ დააყრიდნენ და საომრად ემზადებოდა, მაგრამ უბედურობა ის იყო, რომ რიგიანი ჯარი არა ჰყავდა და იარაღი არ უვარგოდა. ინ-

66

გლისი უმაღლ დაეხმარა გამგონე სპარსეთს. ოცი ათასი თოფი ჩამოუტანა და უბრალო საპოლიტიკო აგენტის მაგიერ გაამწესა თეირანში უფლება მოსილი მინისტრი, რომელსაც თან გამოაყოლეს ინსტრუქტორები ჯარის გასაწაფად, ზარბაზნების ჩამოსასხმელად, ციხე-სიმაგრეთა ასაშენებლად და სხვა. გულმხურვალედ შეუდგნენ ყიზილბაშები სამზადისს და ელოდდნენ მოხერხებულ დროს რუსებზე თავ დასასხმელად. ⁵⁵⁾.

ფორმალური საბაზი ომის გამოცხადებისა მუდამ მზად გახლდათ – რუსებმა უკანონოდ აჰხადეს გვირგვინი ბაგრატიონთა, გვარსაო. უკანონობის მომქმედნი უნდა დაისაჯნენ და საქართველოს ტახტი დაუბრუნდეს კანონიერ მემკვიდრეს ალექსანდრე ბატონიშვილს, რომელსაც სპარსეთის მთავრობამ ათას ორასი თუმანი როჭიკი (ჯამაგირი) გაუჩინა წელი-

წადში. ⁵⁶). დაუძინებელი მტერი რუსის მთავრობისა ბატონიშვილი ალექსანდრე არწივივით თავს დასტრიალებდა მღელვარე საქართველოს, ნაღვერდალს ალუებდა და ამბოხების ჭიკოკონას ამზადებდა. მოუსვენარი ტახტის მამიებელი ხან ერევნის სახანოში ამოჰყობდა თავსა, ხან თვით სპარსეთში, ხან დაღესტანსა და ლყკეთში და ხან ახალციხის საფაშოში. ყველგან, საცა-კი გაჩნდებოდა რუსების მოძულე ბატონიშვილი, სასურველი და სანეტარო სტუმარი იყო. მისი სტუმრობა და

---

⁵⁵) იხ. АКТЫ. Т. IV. გვ. 761. УТВ. Т. II. გვ. 287.

⁵⁶) მასალები... გვ. 117

შფოთის ატეხა რუსის მართვა-გამგეობის წინააღმდეგ ერთი და იგივე იყო, ასე ვსთქვათ სინონიმი. ეტყობა, ან ქართველ კაცის სახელს, ან ბატონიშვილ ალექსანდრეს რაღაც უცნაური, მიმზიდველი და ანდამატური ძალა ჰქონია ამ დღეებში (1904 წ.) რუსის სამსახურის პოლკოვნიკ, ანწუხელ ლეკმა ⁵⁷) ღიმილითა და თავმოწონებით მიაბზო, ბატონიშვილი ალექსანდრე დაღესტანს რომ ამოვიდოდა ხოლმე, ჩვენს ოჯახში თურმე დასდებდა ბინასაო. კარგად მახსოვს, – ზავშობა-სიყმაწვილეში ზღაპარსავით მიაბზობდნენ, თუ სად ისვენებდა და რომელ ოთახში იძინებდაო. დრო და ჟამმა თავისი გაიტანა, ალექსანდრეს ნადგომი ოთახები დაინგრა სიძველისა გამო. დაიფუშა ის ორი ხის ყუთიც, სადაც ბატონიშვილის ნივთები ელაგაო. ეს კი ლამაზად მახსოვს, რომ დიდის მოწიწებით და სიყვარულით ინახავდნენ ჩვენს ოჯახში ამ უბრალო ყუთებსა და უფროთხილდებოდნენ ნიშნად პატივისცემისა ძვირფასის სტუმრის ნაქონარ ნივთებსაო.

1812 წელს, არეულობის დროს, ბატონიშვილმა ალექსანდრემ გაავსო კახეთი, ხევი და მთიულეთი პროკლამაციაცი-წერილებით.

ფრიად, საყურადღებოა ტონი, კილო და შინაარსი წერილ-პროკლამაციებისა. მნიშვნელობას არაა მოკლებული აგრედვე სტილი წერილებისა. დასახასიათებლად მაშინდე-

ლის დროისა და თვით ტახტის მაძიებელ ბატონიშვილისა მოვიყვანთ რამდენიმე წერილს მცირედის შემოკლებით.

აი რა წერილი გაუგზავნა ბატონიშვილმა 16 მაისს 1812 წელს საენდრონიკო და სავაჩნადოში დაბინავებულ თავადობას, აზნაურობას, ერსა და მოხელეობას სპარსეთიდან. მრავალს ძმურის სიყვარულით აღვსილ მოკითხვას მოახსენებს და შემდეგ ბრძანებს: „თქვენმა ეგეთმა სახელგანთქმულმა და ნამუსიანმა სიმხნემა ოთხსავე მხარეს, აღმოსავლეთს, დასავლეთს, სამხრეთს და ჩრდილოეთს მიაწია და ყოველნი ერა-

---

⁵⁷⁾ გვარსა და სახელს სხვა უფრო მოხერხებულ დროს მოგახსენებთ.

ნისა ხალხნი თქვენის ძლევისა და ქებისა გვირგვინისა შემთხზველნი არიან. დღეს იდიდნენ საქართველოსა შინა მცხოვრებელნი და დღეს დაგვირგვინდა დიდებისა დაგვირგვინებითა. რა ქება მოგიძღვანოთ ანუ რა წყალობა აღვითქვათ, რომელნიც უმაღლეს ღირსეულობისა და პატივისა ღირსნი ხართ, ესრეთ დაცემულის სახლის აღმმართველნი, მეფის ირაკლის შვილების მომძიებელნი, იმის თქვენზე მამაშვილურის პატივისცემისა არა უგულვებელს მყოფელნი. აფერუმ თქვენს გულის-ესრეთ დაცემულის სახლის აღმმართველნი, ხმიერებასა და ბარაქალა თქვენს კეთილის-გამორჩევასა და შაბაშ თქვენსა ეგრეთსა სიმხნესა და მამაცობასა! რავყო? თუ გხადოთ შვილად, მამაზე უმეტეს გამოაჩინეთ მოწყალებიანი მომგონებლობა, და თუ გიწოდოთ ძმად, არავინ ძმთაგანმან უყოს ძმასა ესე ვითარი კეთილნი. გარნა თვალნო, რომელ გონება თვალისაგან ნათობს და მეფის ირაკლის ოჯახის ფრთენო; ჭემმარიტად თუმცა ჩვენ შვილნი ვახლდით სანატრელს მეფეს, მაგრამ უმეტესი მამობრივი მოწყალება და სიყვარული თქვენთვის არ მოუკლია, – ზოგნი შვილურად, ზოგნი ძმურად და მოხუცებულნი მამობრივის პატივისცემით იზრდებოდით ჩვენს სამეფო პალატში და განსვენებული მეფეც თქვენთვის ზრუნვისაგან არ განისვენებდა. აწე ძმანო, თქვენ უმეტეს მაგიერი აღასრულეთ, რომელ იმის დაცემული ოჯახი

ერთის სარწმუნოების მტერთა და უცხო თესლთაგან *) თქვენ სვეტნი ძლიერებისა შეიქმენით და მიზეზნი ჩვენის სამეფოს სახლის აღდგინებისა მზეებრ თქვენ სახელი ყოველსა ქვეყანასა მოჰვინეთ და განსვენებული, თქვენ მიერ საყვარელი მეფეც ადიდეთ და იმის შვილებსაც თავისუფლებისა გიხაროდენისა ხმასა გვცემთ. დასაბამითგან ეგ ბატონ-ყმობის სიყვარული არავინ ქმნა ვითარ თქვენ. ამისათვის ყოველთაგან ქებულნო პატივით და სასურველად საყვარელნო და მეფის

---

*) ეს იგი რუსებისაგან. სარწმუნოების ერთგვარობას დიდად ვაფასებდით და ვებლაუჭებოდით. ალექსანდრეს წერილი გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ქართველობას მალე შეუგნია, რა შვილიცა ყოფილა ქებული ერთსარწმუნოება.

ირაკლის მადლითნო პირმშნო შვილნო და ჩვენნო უსაყვარელესნო ძმანო! თუმცა წერილით გეხმაურებით, მაგრამ ასე მგონია თქვენში ვზივარ და პირისპირ საყვარლად შემოგფრფნეთ და გეხმაურებით; ღმერთმან უმეტესად გადიდოსთ ყოვლის სახელის აღმატებით და ჩვენც სიხარულით მაგიერი ასრულება გვღირსებოდეს ღვთით.

შემდგომად ამისა აქაურს ვითარებას იუწყებთ, – ღვთის მოწყალებით შაჰზადა მობრძანდა დიდის ჯარებით და ხაზინით გოგჩაზედ და ყაზახის მთაზედ ვაპირებთ მოსვლას ზარბაზმებით, თორმეტის ათასის ქვეითის სარბაზით და ოცდაათის ათასის სხვის ჯარით. იქით ოსმალოსა ხრიდან კიდევ სარასკარი მოდის დიდის თადარიგით, თოფხანით და სამოცდაათი ათასის კაცით, რომ ნახევარი ჯარი ახალციხის მამულში გადმოვიდა; ⁵⁸⁾ ქვეოდამ კიდევ ერთი შაჰზადა განჯის მხარეს უნდა მოვიდეს ოცდაათის ათასის კაცით. დიდროანი თადარიგები არის და აქ რომ სარდალი არის, ამას გუმბრზედ ისტუმრებს შაჰზადა. მაგრამ თქვენის ამბის მაყურებელნი ვართ, როგორცა მანდეთგან თქვენი ამბავი მოგვივა, ისე საჩქაროთ გამოვწვთ; რა გვარსაც თქვენ შემოგვითვლით და მოგვწერეთ საჩქაროთ, იმისი პასუხი გვაცოდინეთ. სხვა აქაურს თადარიგისა და ჯარების ამბავს ამ წიგნის მომტანნი მოგახსენებენ და რაც

ამათ მოგახსენონ, ჩვენი სიტყვა არის და თქვენც ისე მოიქეცით და ღვთის შემწეობით ჩვენი საქმე რიგიანად წარემართება". ბეჭედი მეფის ძის ალექსანდრესი. ქ. „შაჰზადას რაყამი თიანეთხედ გავისტუმრეთ და იქილამ მოგივათ და ნახამთ. 59)

⁵⁸⁾ შაჰზადა – შაჰის შვილი, ტახტის მემკვიდრე. გოგჩას მოსული შაჰზადა-აბას-მირზაა. სარბაზი ინგლისელების მიერ გაწვრთნილი რეგულარული ჯარია. ბატონიშვილი დავით სარბაზს სარბასტად იხსენებს. სარასკირი – ყარსის ფაშა იგულისხმება. პირობისამებრ სარ-სკირი და ახალციხის ფაშა ბორჯომის ხეობით, ან თრიალეთით უნდა შემოსეოდნენ საქართველოს რუსი მხედრობის ამოსაწყვეტად. სპარსელები – განჯიდან, თვით ალექსანდრე ქართლში უნდა შემოპარულიყო და აუჯანყებინა ქვეყანა. შემოიპარა კიდეც და ომი გაუმართა რუსობას, მაგრამ მოკავშირეთ რაღაც კინკლაობა მოუვიდათ, უღალატეს ალექსანდრეს და მარტოდ-მარტო დასტოვეს. წერილში მოხსენებული ხაზინა, თოფხანა, ზარბაზნები სულ ინგლისელებისაა. რაყამი ფირმანია.

⁵⁹⁾ Акты, т. V გვ. 35,5 356.

70

ამ გვარისავე შინაარსის წერილები დაუგზავნა ბატონიშვილმა ალექსანდრემ ქიზიყელებს, ანწუხელებს, ჭარელებს, მანავში ჩერქეზიანთ, საგარეჯოელებს და მათ მეზობლებს, თიანელებს და ფშავლებს. იცოდა ბატონიშვილმა რითი მოეგო ფშაველის გული და ხატისათვის საჩუქარი გაუგზავნია.

სწორედ ცის ნამივით მოევიწინებოდა კახელობას ეს შესანიშნავი და სანაქებოდ დაწერილი უსტარი, ზომიერად და მარჯვედ შეზავებული დიპლომატიის მარილ-პილპილით. ერთი დახედეთ, რა ჰანგს არ აჟღარუნებ. დიპლომატი ბატონიშვილი! სანატრელ მეფე ირაკლის მალმალ გონებს, რადგან მარტო სახელი ბატარა კახისა ჟრუანტელს ჰგვრიდა კახელსა. თქვენ ქველობა-გაჟკაცობას სპარსეთის აშულნი და მოშაირენი დამღერიანო; მზეებრ თქვენი სახელი ქვეყანას მოეფინაო; ქება-დიდებით ამკობს და მეფე ირაკლის ოჯახის ფრთას უწოდებს კახელობას. შხამიანი და გესლიანი კილოთი იგონებს ერთმორწმუნე სტუმარსა და თითქოს დოქტორი რეინეგისს აღზრდილი კი არა, შატობრიანის მოწაფეაო, მელანხოლიურის გულჩაწყვეტილის კილოთი იგონებს დანგრეულ, დაცემულ სამეფოსა და ოჯახს ირაკლისას, რომლის სამეფო სრა-პალატებში აღზრდილან კახელები, ზოგნი შვილურად, ზოგნი ძმურ-

რად და მოხუცებულნი მამობრივის პატივის ცემით. დაგვა-
მახინჯა უგემურმა სწავლა-განათლებამ და დაგვარგეთ გრძობა
„კეთილის გამორჩევისა“, შინაური რომ არა ვიცით რა,
სხვისას ვეპოტინებით და ქურციკივით ვბტუნაობთ სხვისა
ნიჭისა და ტალანტის გაგონებაზედ, აი თუ გინდ ტალეი-
რანისა. რა მოსატანია ამ ქლესა დიპლომატის დასწეულე-
ბული უკბილო დიპლომატიური მიწერ-მოწერა ბატონიშვილ
ალექსანდრეს გონიერებით სავსე წერილთან შედარებით. ყო-
ველი ფრაზა, ყოველი სიტყვა ლახვარივით გაგჰმირავდა მსმე-
ნელსა. მარტო ეს რადა ღირს: საყვარელის მეფის შვილებს
„თავისუფლების გიხაროდენის“ ხმა გაგვაგონეთო, ან ეს: თუ-
მცა წერილით გეხმაურებით, მაგრამ ასე მგონია თქვენში ვზი-

71

ვარ და პირის-პირ საყვარლად შემოგფრფენტო, ესე იგი ფარ-
ვანასავით თავს გველებით და გეხმაურებითო.

მაშინდელი ქართველი, მალულად წამკითხავი ბატონი-
შვილის უსტარისა, უნებლიედ მოიგონებდა უკვე განსვე-
ნებულს თ. პ. დ .ციციშვილსა და თანამედროვე მთავარ-
მართებელს მარკიზ პაულუჩჩის. უცნაური და გაუგებარი
იყო მათი ლექსთა კონა, მართადა სურნელოვანი და დამ-
ბნედი, მაგრამ რაღაც უცხო სუნი უდიოდა. შტიალი, და-
ტუქსვა, ხიშტი, როზგი, ღალატი, ბუნტი, უმადურობა, ნე-
დოიმკა, კარანტინი, კამანდა, ეგზეკუცია, პრავიანტი, ბე-
გარა და სხვა, სულ ამისთანები. სადაც მუხრან-ბატონი და
გუბერნიის მარშალი თამაზ ორბელიანი არ დაინდეს და დას-
ტუქსეს, პატარა თავადებს რაღას მოერიდებოდნენ. ძილის
გუდა და მოქრთამე მოხელე, მეჭიანურე პროკურორი, გა-
ლემილი ჯარის კაცი, ხეპრე, ბრიყვი, ღორმუცელა და უღვ-
თო კამისიონერი, გაბერილი, გაბლენძილი უთვისტომო ჩი-
ნოსანი, აი ვისა ჰხედავდა მუდამ ჟამს მაშინდელი ქართვე-
ლი. სულისა და გულის შემხუთავი ატმოსფერა დააწვა
საქართველოს, გააბრუა და, თითქოს მძიმე ლოდიაო, ჯერ
დაანარცხა დედამიწაზე და მერე ლაზათიანად მიჭექქყა ამის-
თანა გარემოებაში თოფის წამალსავით მოქმედებდა ალქსან-

დრეს პროკლამაცია, მაღალ კილოსა და ჰანგზე დაწერილი, და ოცნების მორევში ალივლივებდა გათახსირებულ ქართველსა. წარსული ხომ ჯერ რეალური ფაქტი იყო, ის წარსული, როდესაც ქართველი ნამუსიანად ქუდს ატარებდა და ვახტერების საქირდავად არ გამხდარიყო.

ზემოთ გაკვრით მოვიხსენეთ და ხელ-ახლა ვიტყვით, რომ მარკიზი პაულუჩჩი თვალს არ ამორებდა ბატონიშვილ ალექსანდრეს. ვინ იცის, რა ჯილდოს არ გაიღებდა მთავარ-მართველი, ოღონდ კი ალექსანდრე გათოკილი ენახა, მაგრამ არ იქნა, ვერ დაიჭირა ავტორი „ცეცხლის მომდებ წერილებისა“⁶⁰⁾. რომ ვერა გააწყო რა და ვერ შეიპყრო მამ-

---

⁶⁰⁾ დედანში: зажигательнія письма.

72

ფოთარი, მარკიზმა გული გაიკეთა და დამშვიდებული კილოთი მოახსენა უქვეშევრდომილესად იმპერატორ ალექსანდრე I-ლს, – არა ღირს ბატონიშვილის დასაჭერად განსაკუთრებული ღონის ძიების მიღება, თავისთავად რა ფასი აქვს ბატონიშვილს, ჩვენ თუ არ გავაზვიადებთ მის ძალა-მნიშვნელობასაო.

VIII

ამბოხების მეთაურნი და სულის ჩამდგმელნი დიდს ყურადღებას აქცევდნენ საქართველოს სამხედრო გზას და იქ მოზინადრე ქართველობას და ოსობას. რუსის მხედრობას და მთავრობას გზად და კვალად ჩვენში დასამკვიდრებლად მარტო ვიწრო დარიალის ხეობა ჰქონდა, რადგან შავი ზღვა ოსმალეთს ეჭირა და კასპიისა სპარსეთს. დარიალის ხეობა თუ შეიკვროდა, რუსობას საქმე ისე გაუჭირდებოდა, რომ ეგები სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა „საქართველოს ტურფა ხეობა-ველ-მინდორსა“. ესაა მიზეზი, რომ ბატონიშვილ ალექსანდრემ წერილი მისწერა ხევის ბატონს და რუსობის ერთგულს

ყმას, გაბრიელ ყაზბეგს, – გზა გააფუჭე და რუსობას ნულარ გამოატარებ მაგ გზითაო. მხარი დაუჭირე ფშავ-ხევსურებსა, ეგენი ხომ შენი სისხლი და ხორცია. დიდ სამსახურს გამიწევ, თუ თხოვნას ამისრულებ, დამიჯერე, ჩემო გაბრიელ, რუსების წყალობა წარმავალია, ვითარცა ქარი, ჩვენი-კი უცვლელი და საუკუნო. ათას წილად გირჩევნია მიენდო მეფე ირაკლის შვილსა, ვიდრე რუსეთის სიტყვა-წყალობასაო⁶¹). გაბრიელმა არ უღალატა რუსის მთავრობას, არ შეისმინა ალექსანდრეს სიტყვა და ძველებურად მხნედ ეხმარებოდა რუსის სარდლებს ამბოხების ჩაქრობაში, აჯანყების ნაპერწკალი კახეთიდან არაგვზე რომ გადმოვიდა. ალექსანდრემ, ალბად კარგად იცოდა, რომ ვერას გახდებოდა ყაზბეგთან და ისევ მთიულეებთან და არაგველობასთან ამჯობინა დაეჭირა საქმე. 1812 წელს თექვსმეტ

---

⁶¹) იხ. Акты. ტ. V. გვ. 360.

მაისსავე მიწერილი წერილი იმნაირადვე ძლიერი და აზრიანია, როგორც ზემოდ მოყვანილი. წერილი იმდენად ნათელია, რომ განმარტებას არა საჭიროებს, ხოლო თითო ოროლა ფრაზა ხაზს გაუსმელადაც მკითხველს გულის ფიცარზედ მოხვდება და მკერდს აუტოკავს. „ქ. საქართველოს მეფეს-მე ალექსანდრე ძმურის სიყვარულით მოგიკითხავთ, ერთობით მთიულეთის მოხელენო და სრულიად არაგვის თემის მთიულეთის ხალხნო, ჩვენ მიერ მრავალი სიყვარულით აღსავსე მოკითხვა გუწყოსთ. მერმეთ თქვენი ეგეთი სიმხნე და ვაჟკაცობის ხმა ყოველს ქვეყანაზე განითქვა და ჩვენის ოჯახისათვის აგრე თავდადებულნი ხართ, მთელი ერანის ხალხნი თქვენ გაქებენ. ჭეშმარიტად, ბაგრატივანთ ოჯახის ერთგულნი და უნჯნი ყმანი ხართ⁶²). თუ ღმერთმა მოგვხედა, ჩვენი დიდება თქვენი იქნება და ყოვლის თქვენ მიერის სათხოვრისა წყალობით გულ-შესრულებულნი იქნებით და ძმებსავით საყვარელნი.“⁶³) რომელნიც დღეს ამისთანას ჩვენ დაცემულს სამეფოს სახლს შეეწევა, მამანიც ისინი იქნებიან და ძმანიცა. ყოველთვის თქვენ ჩვენთან

პირნათელნი ხართ და ღმერთმან სულ აგრე პირნათლად გატაროსთ. ახლა არის შემწეობის დრო, ახლა არის სამსახურის ჟამი და წყალობის მიღებისა, თქვენ ეს ვალი დაგვდევით და ყოვლის თქვენის წადილის სათხოვრით გული შეისრულიეთ. ხევს უნდა ჯარით გარდახვიდეთ, გუდამაყრელთ და ხევსურთათვისაც მოგვიწერია, ეგრეთვე მოხვევთათვის, რომ ჩვენი ოჯახის მტრისა და თქვენის მტრის რუსთ მოსას-

---

⁶²) უნჯი – საუნჯე, ძვირფასი. დ. ჩუბინაშვილის აზრით უნჯი სომხური სიტყვა ყოფილა.

63) თურმე ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვი (ჩვენში მთავარ-მართებლობდა 1816-1827 წ) პირველი ყოფილა, რომელსაც გაუბედნია და ოფიციალურ პრიკაზებში სალდათებს „ამხანაგები“ დაუძახა. ქებით აღნიშნავენ ამ გარემოებას რუსის ისტორიკოსნი. შეიძლება ერმოლოვმა ნაპალეონს მიჰზამა, მაგრამ ბატონიშვილი ალექსანდრე რომ მეომარ ფშავ-ხევსურები და არაგველებს ძმებად და ამხანაგებად იხსენიებს, ნეტა ვის მიჰზამა? ნაპოლეონის ამბები ჩვენამდის კანტი-კუნტად მოდიოდა.

74

ვლელი გზა წაახდინოთ, რომ ჯარმა ველარ გამოიაროს და საქართველოში მყოფის რუსისა, ღვთის შემწეობით ჩვენ ვიცით. ვინც მაინთ მხარეს ჩვენი მუხანათი არის და ახლა თქვენთან მოვა და გაირჯება, იმას თქვენ არწმუნებთ, რომ ჩვენგან არა გარდახდეს რა და თქვენ იმისნი თავდებნი იყავით ერთიანად თემნი და იმ საქმეზედ იმხნევეთ და კვლავ როგორც ლომურათ ყოფილხართ, ისე ლომურად გაისარჯენით, ბაგრატოვანთა და ლაშარის ჯვრისა და გუდანისჯვრისა, მოძმის სამეფოს ოჯახის მტრისა და საძირკველით ამომღების მტერის სისხლი თქვენც უხვად, ღვარად და ღვარად ადინეთ. სანატრელი მამა ჩვენი მეფე ირაკლი ამისთვის გდებდათ დიდ პატივს, რომ ამისთანას დროში იმის შვილებს გამოგვდგომოდით. თქვენი ჩვენს ოჯახზედ მრავალ რიგად სახელოვნად გარჯილი ძველი ხმალი მოიგონეთ და რჯულისა და თქვენის საყვარელის მეფის ირაკლის შვილებისათვის თქვენს ნამუსიანს სახელსა და თავს ნუ დაზოგავთ, საუკუნოთ თქვენი გულოვნებაც ასახელით და მეფის ირაკლის ოჯახი და სახელი ადიდეთ, რომ ყოველმა ცას ქვეშეთ კაცმა თქვან: მეფეს

ერეკლეს ამისთანა ერთგულნი ყმანი დაუგდია თავის შვილე-ბისათვისო. თქვენ ამ ხმით იდიდნეთ და განსვენებულს მეფესაც საფლავში პატივი ეცეს და რაღა მოგახსენოთ მამანო, ძმანო და შვილნო, – ეს არის სიმხნისა და გამოჩინებისა ჟამი და ჩვენის სამსახურისა და ახლა თქვენ იცით და თქვენ-მან მრავალ რიგად სახელიანმან ხმალმან“⁶⁴).

ფშავლებს რომ საჩუქარი გაუგზავნა ხატისათვის, არც არაგველები დაივიწყა ალექსანდრემ. აი რა მოწიწებით ათავებს ბატონიშვილი წერილს: „ქ. მაგათს უდიდებულესობას ლომისისა მთავარ-მოწამეს წმინდას გიორგის მცირე რამ შესაწირავი მოვართვით და თქვენ შესწირეთ უძლეველსა მაგას ჩვენდა წარსამატებლად ყოველსა ზედა საქმესა და მტერსა ჩვენსა საძლეველად“. ზურაბა გაბიდაური ფშავში გაუგზავნია

---

⁶⁴) АКТЫ, ტ. V, გვ. 857.

ალექსანდრეს. ჯერ მოიკითხავს ძმურის სიყვარულით ფშაველ ხევის ბერებს: ხახა ბერიძეს, ხადილა გიჯურაშვილს, ცარიას და ლაშქარასა, მოუწონებს მხნეობა-ვაჟკაცობას და შემდეგ შეატყობინებს, რომ სხვა და სხვა მხრიდან შემოესევინა საქართველოს სპარსეთისა და ოსმალეთის ჯარები რუსების გასაწყვეტად. ჩვენი მოუსვლელია შეუძლებელია, სწერს ბატონიშვილი და სთხოვს იგინიც მზად იყვნენ მტერთან საერთო ბრძოლისათვის. სთხოვს აგრედვე ხევის ბერებს გაუგზავნოს მისი წერილები, გაბიდაურს რომ გამოატანა: თუმეზსა და გაბრიელ ყაზიბეგიშვილსა. ჩემი ამბავი, ან რა სამზადისში ვარ, ზურაბ გაბიდაურს გამოჰკითხეთო, უთვლის ბატონიშვილი თუშეთის თავ კაცებს. ყველაზე უფრო ერთგული ბაგრატიონთ ოჯახისა თქვენ იყავით და განა საფიქრებელია, რომ ამისთანა დროს არ იელვოს მრავალ გზის განთქმულმა თქვენ-მა ხმალმაო. ლაშრის-ჯვრისა და თქვენის თავის იმედით იყავით, ბაგრატიონთაც სანატრელად მიაჩნდით, მაშ მიეკედლეთ ფშავლებს და საერთოთ გაისარჯეთ მტრის დასამხობად და დასაქცევადო.⁶⁵) საყურადღებოა აგრედვე ვიღაც სომეხ ავ-

ეტეიქას წერილი, სპარსეთიდან გამოგზავნილი ახელ ჩოლა-ყაშვილის სახელობაზე. ვინაა ეს ავეტიქა, ცნობები არა გვაქვს, მაგრამ ეტყობა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ამაღლაში ყოფილა და ქართლ-კახეთიდან გაჰყოლია ლტოლვილსა. ცოტა არ იყვეს, ენა-ჭარტალობა ეტყობა ავეტიქას წერილს, მაგრამ მაინც გადმოვიღებთ ქართულად. ბევრი იმისთანა ამბავია ავეტიქას წერილში, რაც სხვა წყაროებში არ მოიპოვება.

„ვიცი, რომ გიამება აქაური ამბები და მოგახსენებ: შაჰი იმყოფება თავრიზში, შაჰზადე-კი ერევანში) და დიდი ჯარები ახლავთ თანა. სარდლები ყაზახის მთებზე არიან დაბანაკებულნი. ჩვენ ბატონიც ⁶⁵⁾ იქაა ამალით. წინად და ეხლა ჩა-

---

⁶⁵⁾ ibid. გვ. 350.

⁶⁶⁾ ibid. გვ. 360. ესე იგი ბატონიშვილი ალექსანდრე.

მოსული თავადობა და გლეხკაცობა რომ ვიანგარიშოთ, გამოვა ესე 500-600 კაცი. ქართლიდან დაწყებული ქიზიყამდის სულ აქ შეიკრიბნენ. შენ რაღასა ზიხარ მანდა? შარშან, ბოლნისის გზაზე რომ შეგხვდი, გირჩიე წამოსულიყავი ბატონიშვილთან, მაგრამ არ დამიჯერე, და უარი მითხარი. ეხლა მაინც ჩამოდი და დაამშვენე აქაურები. აბა რა საჭირო იყო, ომანი და იოსები რომ ჩამოვიდნენ? ბატონიშვილი წყალობის თვალით გიყურებთ თქვენა. ბევრჯელ უთქვამს – დიდი სამსახური მიუძღვით ჩოლაყაანთ ჩვენ წინაშე, ჩვენ-კი ჯერ-ჯერობით ვერაფრით გადუხადეთ სამსახურიო. თუ გგონია, რომ რუსები მაგრად მოიკიდებენ აქ ფეხსა, ტყუილად გარჯილხარ. მე უფრო ძალიან მინდოდა, რომ რუსები საფუძვლიანად დამკვიდრებულიყვნენ ჩვენში, მაგრამ ეს არ მოხერხდება. ჯერ ერთი აქ, საყიზილბაშოში, მრავლისაგან მრავალი და ურიცხვი ლაშქარი იკრიბება, მეორე კიდევ ისაა, რომ მანდ იარაღს ისხამს კახელთ, ქიზიყელი, მთელი ქართლი, კახეთი, მთა და ველი, ლეკი, ერთგული და მუხანათი. ერთი სიტყვით, ყველა მზად არის მანდით წამოვიდეს და შა-

მოესიოს რუსის მხედრობას შვიდი-რვა მხრიდან, ზემოდან და ქვემოდან. ერთ კვირაზე მანდ ვიქნებით. ხომ კარგათ მიცნობ, განა ცუდს რამეს მოვინდომებ შენთვის? რაც ადრე ჩამოხვალ, ის ემჯობინება შენთვის, გეყო რაც უერთგულე რუსებს. გახსოვს, რუსებს წინ რომ მიუძღოდი საგარეჯოდან და გზას უჩვენებდი. მერე ქართველებმა რომ დაგიჭირეს და შენი მოკვლა რომ უნდოდათ! არა, განა არ იცი, რომ რუსები მალე დაივიწყებენ შენ სამსახურს? ბატონიშვილსაც რომ ისე ემსახურო, როგორც ემსახურებოდი რუსებს, ყველა სურვილს აისრულებ. ოღონდ-კი ჩამოდი აქა და მე ვიცი და ჩემმა კაცობამა.

თავს მოვიკლავ, შევეხვეწები ბატონიშვილს და მოვანიჭებინებ იმ წყალობას, რითაც შენი გული შეჯერდება. ჩვენი ბატონის წყალობა მუდმივი, საუკუნოა, რუსებისა კი დროებითი. წარმავალი. გარწმუნებ, რუსები საქართველოში

77

ვერ იბოგინებენ, – მოდი, კარზე მომდგარ ბედნიერებას წიხლს ნუ ჰკრავ.

კარგად ვიცი, რომ ბოლოს და ბოლოს რუსები გაგაუბედურებენ. ქართველობა, ქიზიყელობა და მოქალაქენი აქ ბლომად შეიკრიბნენ.

ალექსანდრე ბატონიშვილი ერევნიდან ქართლით კახეთს რომ ამოვიდა, თან მცირე მხედრობა ახლდა. ამის გამო საფიქრებელია, რომ ავეტიქა განზრახ აზვიადებდა ქართველების რიცხვს ბატონიშვილის ბანაკში ერევნის სახანოში, მაგრამ უპატივება ერთგულ ყმას გადაჭარბება-გადამეტება. გულით სურვებია აბელ ჩოლოყაშვილის ჩათრევა რუსების წინააღმდეგ განზრახულ შეთქმულებაში და სურვილის მისაღწევად ქართველ მემამოხეთა რიცხვი გაუბერია.

ფრიად საყურადღებოა აგრედვე წერილი ბატონიშვილ ალექსანდრესი, დაწერილი 11 ივლისს 1812 წ. აზრი წერილისა ისაა, რომ რაკილა სისხლი დაღვარეთ რუსისა, ეხლა მეტი ჯანი აღარა გაქვთ, რუსობას ზურგი უნდა შეაქციოთ და ჩემს მხარეს გადმოხვიდეთო. ჩვეულებრივ სალამ-

ქალამის შემდეგ ალექსანდრე მოახსენებს სრულიად თელავს ზეით თემის ხალხთ: „თქვენგან გამოგზავნილთ თავად-აზნაურთ და გლეხთ ყოველთავე ღვთის მოწყალებით მშვიდობით აქ ჩვენთან მოაწიეს და ამ თავადებს შაჰზადა რომ მობრძანდება, წინ შევაგებებთ. ჩვენც მზადებაში ვართ, რომ ამ რამდენიმე დღეს ღვთის შემწეობით მანდა ვართ და ჩვენს სისხლსაც თქვენს სისხლში გავრევთ. ჩვენ მამპ-პაპათაც მრავალჯერ დაუქცევია თქვენთვის სისხლი, ჩვენც თავი შემოწირული გვაქვს, – ღვთით ჩვენი მანდ წამოუსვლელიობა არ იქნება. ამაზე სარწმუნო მექმენით, რომ ერთს კვირას თქვენთან სიცოცხლე ათასს წელიწადს სხვაგან ცხოვრებას მირჩევენია. როგორც ჩვენს სიყვარულზედ და ერთგულობაზედ მხნედ მოქცეულხართ, ახლაც ისე სიმხნით აღიჭურვენით და მზანი იყვენით. ესეც კარგად იცით, რომ რადგანაც სისხლში გაირიენით და მაგდენი რუსი გასწყვიტეთ, ღმერთმან ნუ

78

ქნას, რომ მაგათ ძალი მოიციენ, არას დროს არ შეგარჩენენ და მათი ფიციც დასარწმუნებელი არ არის. თუ ლბილს სიტყვას გეუბნებიან, მაინც უკანასკნელი რუსებისა სიცრუე-ორპირობა და გაუტანელობა არის. ბუნებით მუხთაღნი არიან. ჩვენ რომ არა დაგვეშავებინა-რა და შემწეობის მაგიერ ასე დაგვამხეს, თქვენ რომ აგრე სისხლში მორეულნი ხართ, ხომ კარგად იცით, არც გიცოდებენ და არც შეგარჩენენ და არც ჭეშმარიტება მაგათში მკვიდრობს და თუ თქვენგანით ვისიმე მოტყუებით და ანუ ნივთის მოყვარებით გაცთუნებენ, მაინც უკანასკნელი საფრთხე არის, რომ მაგათგან უკანასკნელ ერთგულთა და ორგულთ მისაგებელი ერთი მიეგება ყოველთათვის – ციმბირი. თქვენ მაგათ რბილ სიტყვას და სიცრუეს ნუ აჰყვებით და ნუ ენდობით, როგორც მხნედ მოქცეულხართ, ისეც ისე მხნედ აღიჭურვენით და მზანი იყავით, რომ ღვთის მოწყალებით ჩვენც მანდ მომსვლელნი ვართ და კიდევ მოვალთ. სხვას ჩვენს თადარიგსა და სიტყვას თქვენ მიერ გამოგზავნილების კაცების წერილებით და პირითა სცნობთ. ⁶⁷⁾

ისტორიის ღირსება, ვითარცა მეცნიერებისა უეჭველად მოითხოვს, რომ ისტორიკოსი ფრთხილად იყვეს კვლევა-ძიების დროს და ყოველი ისტორიული ცნობა კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გაატაროს. ბატონიშვილის წერილი საშინელი სასტიკი ატესტაციაა მაშინდელ ძალმომრეობაზე დაფუძნებულის მართვა-გამგეობისა და მის წარმომადგენე მოხელეთა, მაგრამ

---

⁶⁷⁾ *ibid.* გვ. 359. წერილის ზოგიერთი ადგილი რუსულად ასეა: „Вы и то хорошо знаете, что такъ какъ истребили столько русскихъ, то не дай Богъ, чтобы они усилились, – ни въ уауомъ случаѣ они вамъ не простить, да и клятва ихъ не заслуживаетъ вѣры; если они вамъ говорятъ мягкія слова, то все таки подѣ конецъ у русскихъ выходитъ ложь, двуличность и коварство, они по природѣ измѣнники. Вы, столько замѣшанные въ ихъ кровь, знайте, что они васъ не пощадятъ ни простятъ, да и правды нѣтъ у нихъ. Если кого изъ васъ они соблазнили чрезъ обманъ или какую вещь, то исходъ одинъ: всѣ попадутъ, въ сѣтъ, ибо воздаяніе отъ нихъ какъ вѣрнымъ, такъ и измѣнникамъ одинаковое для всѣхъ – Сибирь.

79

არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ალექსანდრე ტახტის მაძიებელია, მონატრული დამხობილის სამეფოს აღდგენისა და მამასადაძე პირადად დაინტერესებული. ამ ყოფაში ჩაყენებული ბატონიშვილი, რაღა თქმა უნდა, მტერს აღარ დაინდობს, გათათხავს და თავზე ლაფს დაასხამს. სწორედ ასედაც იქცევა ალექსანდრე. თიანელ თავად-აზნაურობას, მოხელეთა და ხალხს ეუბნება, – რუსები ბუნებით მუხანათნი არიან, ჭეშმარიტება მაგათში არა მკვიდრობს, სწორისა და მრუდის გარჩევა არ იციან, ერთგულისა და ორგულის მისაგებელი ციმბირიაო. ეგები ბრძოლის ტაქტიკა მოითხოვდა მტრის ლაზათიანად შემკობას, მაგრამ ბატონიშვილის მიერ ბოძებული ატესტაცია მაინც საშინელია და ნამეტანი. ამ შესანიშნავის ისტორიულის ორ-პირად მოყვანილის დოკუმენტის, ქართულად და რუსულად, შესამსუბუქებლად მხოლოდ ის შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ საქართველოს მთავარ--მართველებმა, სხვილმა და წვრილმა მოხელეებმა მრავალი საბუთი მისცა ბაგრატივანთა გვარის მხნე და საუკეთესო წარმომადგენელს

საქვეყნოდ ეთქვა – მოგვატყუეს, სიტყვა გასტეხეს, ერთი სიტყვით მუხანათები არიანო.

ალექსანდრე თუ ამკობდა ლაზათიანად რუსის მოხელეებს, არც ესენი ინდობდნენ მოსიარულე ტახტის მამიებელს. მთავარმართებელნი: ციციშვილი, გუდოვიჩი, ტორმასოვი, პაულუჩჩი და რტიშჩევი დიდ წყალობას ჰპირდებოდნენ ალექსანდრეს ოღონდ დაბრუნდი, გადასახლდი რუსეთში და რასაც მოითხოვ, აგისრულებთო.

ალექსანდრემ არ ინება რუსის მთავრობის წყალობა. კავკასიას განაგებდა 1816-1827 წ. გენერალი ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვი, „კავკასიის პროკონსულად“ წოდებული. ერმოლოვმა იუკადრისა თურმე ტკბილი მიწერ-მოწერა ალექსანდრესთან, საჩუქარ-წყალობის დაპირება-აღთქმა და ერთ-ერთ წერილში, რომელიც მიუწერია ლტოლვილ ბატონიშვილისათვის, ასეთი აზრი გამოუთქვამს:

80

„ადამიანი, რომელმაც სახელი გაითქვა გარყვნილობით, ტუტუცი და მხდალი, ჭაბუკობიდანვე მოკლებული მამის ლოცვა-კურთხევას მტერთან გაქცევისათვის, შეუძლებელია საშიში იყოს. ამის გამო გახვრეტილ გროშად არ მიღირს სიცოცხლე ან სიკვდილი ამისთანა ფლიდი კაცისაო. ⁶⁸⁾”

ერმოლოვი რუსის საუკეთესო გენერალი იყო, დროს შესაფერი არც განათლება აკლდა და არც სიმამაცე. დეკაბრისტები ოცნებობდნენ – ერმოლოვი თვისის სახელოვანის კავკასიის კორპუსით მობრუნდება რუსეთში და თვითმპყრობელობას შეზღუდავსო. ამ ხმამ იმპერატორ ნიკოლოზ პირველამდე მიაღწია, შეკრთა იგი, და „პროკონსული“ სამსახურიდან დაითხოვა. – განათლებულმა და მამაცმა გენერალმა მაინც თავი ვერ შეიკავა და რა-კი ქართველზე მიდგა საქმე, სრული ბარბაროსობა გამოიჩინა. მხდალი, ტუტუცი, გარყვნილიო. რაკი მტერი იყო ქართველი ბატონიშვილი ალექსანდრე, განა ასე მურდლად უნდა შეემკო იგი დეკაბრისტების მეგობარსა და იმედს, გენერალ ერმოლოვს? ჯენტლმენი თავის დღეში ამას არ იკადრებს. ან რა სათქმე-

ლია ალექსანდრეზე, გარყვნილი იყოვო. იდებით გატაცებულ ადამიანს წუთი არა ჰქონდა მოსვენება, მიწის მგელივით ხან დაღესტანს ამოჰყოფდა თავს, ხან ახალციხის საფაშოში, ხან იმერეთ და ქართლ-კახეთს და ხან, ვინ იცის სადა და განა ამისთანა მღელვარე ცხოვრების მიმდევარი მოიცლის სიბილწე-გარყვნილებისთვის? არა, ეს პსიხოლოგიის წინააღმდეგია და ერმოლოვის აზრი მტკნარი და ხალასი ცილის წამებაა. ისტორიული საბუთიც არ მოიპოვება ერმოლოვის ცრუ აზრის დასამოწმებლად.

კახეთის ამბოხების დროს ერევანს განაგებდა ჰუსეინ-ყული-ხანი, რომელმაც ორჯელ იფრინა რუსის მხედრბა, ერთხელ ციციშვილისა და მეორედ გუდოვიჩის უფროსობით.

---

⁶⁸) იხ. კტვ. р. владычества на Кавказѣ, т. XII, гв. 98. соч. В. И. Иваненко.

მანც გული დამშვიდებული არა ჰქონდა და ყველაფრით ხელს უწყობდა ალექსანდრეს. ერევანში ვილაცას ხმა დაეყარა, ვითომ აბას-მირზას ელჩები გაეგზავნოს ტფილისს და შერიგებას თხოულობსო. შესმენია თუ არა ეს ამბავი, ჰუსეინს მაშინვე წერილი გაუგზავნია კახეთსა, არაგვისა და ქიზიყის თავად-აზნაურთათვის და საერთოდ ერისათვის. არ დაიჯეროთ, მტკნარი ტყუილია ის ხმა, ვითომც შაჰ-ზადა რუსებთან შერიგებას აპირობსო. ძველებურად მხნედ იყავით და შესაფერ ჯილდოს მიიღებთ ჩვენის ხელმწიფე-ბატონისაგან, თვით ჩვენგან და მეფე ალექსანდრესაგანაო 62).

ამ წერილით მტკიცდება, რომ სხვა-და-სხვა ხანები და თვით სპარსეთის შაჰი ბატონიშვილ ალექსანდრეს საქართველოს მეფედ აღიარებდნენ.

IX

მამ აგრე, უხეირო მთავრობა საკუთარის ხელით თვითონვე ამზადებდა უზომოდ გაბეგრისს, საეგზეკუციო კამან-

დებით დაწიოკებულის და უსამართლობის კორიანტელში გა-
ხვეულის ერის აჯანყებას. რა ჯოჯოხეთის ცეცხლად გადაექცა
კახელობას მარტო ბეგარა, არც-კი დაიჯერებთ, საბეგრო
ურმის და ტვირთვის საზიდავ ცხენის რიცხვი რომ მოგახსე-
ნოთ. მარტო ქართლ-კახეთს, ყოფილა ისეთი დრო, გაუყვა-
ნია უსასყიდლოდ წელიწადში 112,154 ურემი და 99,780
საბარგო ცხენი. ეს ციფრი აღნიშნულია თავად ალექსანდრე
ჭავჭავაძის წერილში და გამომძიებელ კამისიის საქმეში, 70).
ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ აღარც საქონელი და აღარც
ურემი თითქმის აღარ უბრუნდებოდა პატრონსა. ან რა ხეირი
დაეყრებოდა საქონელსა და ურემს მაშინდელ გზებზე ქართლ-
კახეთიდან გასულს ფოთსა, ყარსსა, ერევანს და ამისთანა შო-
რეულ მანძილზე. მეურმე და ცხენის გამყოლიც ნახევარზე

---

⁶⁹⁾ АКТЫ, ტ. V, გვ. 356.

⁷⁰⁾ იხ. УТВ. ტ. II, გვ. 344.

82

მეტი დაავადებულ-დასნეულებული ბრუნდებოდა შინა. ბ-ნ
ანოსოვის სიტყვით, მკვიდრი ჰკვნესოდა და ჰგმინავდა ოჯა-
ხის ასაკლებ საურმე ბეგრისაგანაო. ⁷¹⁾

იგივე კაპიტანი ანოსოვი გვიამბობს, რომ სულის მლა-
ფავ ერის მოთმინება უაღრეს წერტილამდე იყო ასული, სი-
მები ისე დაჭიმული იყო, რომ დღე-დღეზე უნდა გაწყვე-
ტილიყო. აი, ამ წარმოუდგენელ ვითარებაში ჩავარდნილს
კახელობას ეგზეკუცია ჩაუყენეს პურის შესაკრებად. გავარ-
ვარებულს ჯოჯოხეთს მუგუზალი რომ მიუმატეს, სწორედ
ასეთი საქმე დაემართა დამშეულ კახეთს 1812 წელს. მუგუ-
ზალის როლი ეგზეკუციამ შეასრულა. შიმშილით გამწარე-
ბული გაფცქვნილ-გამარცხული ერი თავს ძლივსღა იკავებდა.
ან-კი რისა ეშინოდა, რაღა უნდა დაეკარგა? სასოწარკვეთი-
ლი ერი ყველაფერს მოიქმედებდა, ოღონც-კი თავი დაეღწია
როგორმე მაჯლაჯუნასავით მოწოლილ უღვთო უსჯულობი-
საგან. საკმარისი იყოვო მცირედი ნაპერწკალი, ბრძანებს
ოფიციალური ისტორიკოსი, რომ უცბად, ერთბაშად მოს-

დებოდა ალი ასაფეთქებელ მასალას, რომლითაც სავსე იყო მაშინდელი კახეთიო. ნაპერწკალმაც სწორედ იქ გაიელვა, სადაც ყველაზე ნაკლებად მოელოდნენ ჭიაკოკონას გაჩენას.

ეს ადგილი გახლავთ სოფელი ახმეტა დღევანდელ თიანეთის მაზრისა. ⁷¹⁾

ცეცხლის ჩანელების შემდეგ, თვით მარკიზმა პაულუჩჩიმ ასე დააფასა თვის მიერვე გაგზავნილ საეგზეკუციო კამანდების ჩაყენება კახეთის სოფლებში: „კახეთი ჰღელავდა და ჰბორგავდა. ზოგიერთი სწორედ გიჟსავით იყო გადარეული. ამისთანა დროს ეგზეკუციის ჩაყენება სწორედ იმასა ჰგავდა, ცეცხლს რომ ქონი მოასხა. არა საიმედო კაცებმა ისარგებლეს ეგზეკუციის გაგზავნით სოფლებად, დაუწყეს ხალხს ჩი-

---

⁷¹⁾ ibid. რუსულად: Население буквально нанемогало подь бремя Немтъкрайне разорядельной подводной повинности“.

⁷²⁾ ibid. გვ. 351, 352.

ჩინი და ჩვენთვის საზარალო ჩაგონება და ხელი შეუწყვეს საერთო კორიანტელის ამოვარდნასო“ ⁷³⁾.

დაფასებით კარგად დააფასა მარკიზმა ეგზეკუციის მნიშვნელობა, მაგრამ გამოტეხით მაინც არ გამოტყდა და ამბოხების ატეხა არა საიმედო კაცებს მოახვია თავზე. ეჭვი არა გვაქვს, მარკიზი ამ სიტყვებს რომ სწერდა, ბატონიშვილი ალექსანდრე ჰყავდა ნიშანში ამოღებული. ისე გამოდის, ალექსანდრე რომ არ ყოფილიყო და არ ჩაეგონებინა კახელები-სათვის აჯანყება, წამებული ერი კრინტს არ დასძრავდა და საეგზეკუციო კამანდების ვაჟკაცობა-გმირობას ისე მორჩილებით აიტანდა, როგორც აუტანია ბევრი სხვა უსამართლობა-შეწუხება. კეთილშობილი მარკიზი დიდადაა შემცდარი. ჩამგონებელი და მოჩიჩინე მაშინ ჰპოულობს მომხრესა და მოკავშირესა როცა ნიადაგი უკვე მომზადებულია ამბოხება-აჯანყებისათვის. თუ ალექსანდრე არ იქმნებოდა, სხვა ვინმე გამოჩნდებოდა. საქმე ისაა, რომ თორმეტის წლის უსამართლო მართვა-გამგეობამ და დარბევამ საქართველო ააოხრა, გაა-

ტიალა; ძველი წესი და ჩვეულება მიღწე-მოღეწა და მის ნანგრევებზე ისეთი შენობა ააგო, რომ პირუტყვს არ შეესვლებოდა შიგა. რაკი ასეთი იყო ვითარება საქმისა, რაღა საჭიროა ხრიკების მოგონება, არა საიმედო და მავნე კაცების გამოყვანა სცენაზე ჯვარზე საცმელად. მაგრამ რას იზამ, რომ მუდამ ჟამს ერთ-ფეროვანად და ერთგვარად მოქმედობს მოხელეს წყეული დაჟანგებული მანქანა. თითქოს მოსვენებით ვერ დაიძინებს, თუ მოხელემ წარა-მარად მავნე და არა საიმედო ვინმე არ გამოატყვერინა ცოდვათა საზიდავად.

ვინაიდან კახეთის აჯანყების ჯერ გაჩენაში და შემდეგ ჩაქრობაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის მარკიზ პაულუჩჩის, საჭიროდ მიგვაჩნია გაიმბოთ ამ მთავარ-მართველის ცხოვრება და ვეცდებით მცირედად მაინც დავასურათოთ ამ გენერლის მოქმედება-მოღვაწეობა ჩვენში.

---

⁷³⁾ იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 67.

მარკიზი ფილიპე ოსიპის ძე პაულუჩჩი იტალიელია ჩამომავლობით, დაბადებულია იტალიაში, ქ. მოდენაში, 1779 წ. მამასადამე, მარკიზი ჩვენში რომ მთავარ-მართველობდა, 1811-12 წ., სულ ახალგაზრდა ყოფილა, ასე 32-33 წლისა. ჩქარი ამალეობა და მაღალი ხარისხის მიღება ჩვეულებრივი მოვლენაა მეთვრამეტე საუკუნისა და მეცხრამეტეს პირველის ნახევრისა. ჭაბუკობაშივე მარკიზი შესულა სამხედრო სამსახურში, მონაწილეობას იღებდა სარეგოლიუციო ომებში და, რადგან ნიჭი და მხნეობა გამოიჩინა, გენერლობაც მალე მიიღო. დიდ-ხანს არ გაგრძელდა მარკიზის სამსახური საფრანგეთის ჯარში. ნაპოლეონის მიერ შემოღებული წესი და რიგი იტალიაში არ ეპიტნავა ცხარე ხასიათის ახალგაზრდა მარკიზს და თავი მიანება საფრანგეთის ჯარში სამსახურს.

ომიანობასა და მღელვარებით სავსე ცხოვრებას მიჩვეული მარკიზი უსაქმურობას ვერ აიტანდა, დასტოვა იტალია და რუსეთს ესტუმრა. ესეც ჩვეულებრივი მოვლენა იყო წარსულის დროისა. 1807 წელს მარკიზი მიიღეს რუსის სამსა-

ხურში პოლკოვნიკის ჩინით. რუსის გენერალ მიხელსონის უფროსობით მარკიზმა მონაწილეობა მიიღო ოსმალეთთან ბრჭოლაში, ხოლო 1808 წელს შვედების წინააღმდეგ გალა-შქრების დროს უბოძეს გენერლობა.

1810 წ., თიბათვეში, მარკიზი გამოგზავნეს საქართველოში და დანიშნეს აქაურის ჯარის გენერალ-კვარტირმეისტრად და მორიგ გენერლად. ამავე 1810 წ. საქართველოს მთავარ-მართველი გენერალი ტორმასოვი ეომებოდა ოსმალებს ჯავახეთში. ჯარს უფროსობდა მარფიზი, რომელმაც დაამარცხა ოსმალონი ქ. ახალქალაქთან და წაართვა ეს მაგარი ციხე. გამარჯვებულ მარკიზს უბოძეს გენერალ-ლეიტენანტობა და წმინდა გიორგის ჯვარი მესამე კლასისა. ჯილდო დიდზე უდიდესია, რადგან თვით გენერალ ციციშვილს განჯის ადებისათვის მხოლოდ ინფანტერიის გენერლობა მისცეს და მესამე კლასის გიორგი-კი ვერ გაიმეტეს, რამაც დიდად ატკინა გული ფიცხის ხასიათის პატრონს სარდალსა.

85

კავკასიის ლინიაზე დაუსრულებელი დავი-დარაბა ჰქონდათ გამართული სამოქალაქო და სამხედრო უწყებათა მოხელეთ. ერთმანეთში ვერა რიგდებოდნენ, შუღლისა და უთანხმოების გამო შესანჩნევად ფერხდებოდა რუსთა მფლობელობის დამკვიდრება როგორც საქართველოში, აგრედვე ჩრდილო-კავკასიაში. ესაა მიზეზი, რომ პეტერბურგის მთავრობამ 1811 წ. ასტრახანსა და კავკასიის გუბერნიები ჩააბარა გენერალ რტიშჩევს. პირველად ეს გენერალი ემორჩილებოდა ტორმასოვს, მაგრამ ტორმასოვი რომ გადააყენეს საქართველოს მთავარ-მართველობიდან 6 ივლისს 1811 წ. და მის ადგილზე დანიშნეს მარკიზი პაულუჩჩი, რტიშჩევი სრულიად დამოუკიდებელი შეიქმნა საქართველოს მთავარ-მართველისაგან. ამ გვარად მარკიზი უფროსობდა მხოლოდ იმ ჯარებს, რომელიც საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში იყო დაბანაკებული. ესეც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მაშინდელ საქართველოსა, ასტრახანისა და კავკასიის გუბერნიების სირონად დაინიშნა ვლადიკავკაზის ციხე-სიმაგრე. ვლადიკავკა-

ზი და სამხედრო პოსტები საქართველოს სამხედრო გზაზე კობამდე გენერალ რტიშჩევის ჯარებს ეჭირათ. სურსათით დაკმაყოფილება ამ ჯარებისა რტიშჩევისავე მოვალეობას შეადგენდა, ხოლო სამხედრო განკარგულება, გზის შენახვა და მართვსა-გამგეობა პატარ-პატარა ერებისა ვლადიკავკავიდან მოყოლებული ს. კაიშაურამდე პაულუჩჩის დააკისრეს.

მარკიზი სულ რაღაც სამიოდე წელიწადი იყო ჩვენში, მთავარ-მართველობაში-კი ერთი წელიწადიც არ შესრულებია. 1812 წ. აპრილის ოცში საქართველოში დაბანაკებულ ჯარის უფროსობა ჩაიბარა ახალმა მთავარ-მართველმა რტიშჩევმა. მარკიზი დაიბარეს პეტერბურგს და დანიშნეს პირველის ლაშქრის შტაბის უფროსად. ახალს თანამდებობაზე მარკიზი დარჩა რამდენიმე დღე, რაღაც უთანხმოება მოსვლია სამხედრო მინისტრ ბარკლაი-დე-ტოლისთან და შტაბის უფროსობიდან გადააყენეს და ჩააბარეს ლიფლიანდისა და კურლიანდიის გენერალ-გუბერნატორობა. 1826 წ.

86

სრულიად მიატოვა მარკიზმა რუსეთი და დაბრუნდა სამშობლო იტალიაში, სადაც გაამწესეს პიემონტის ჯარის უფროსად.⁷⁴⁾

რუსებს ჩვენი არა ესმოდა-რა, ქართველებს კიდევ რუსებისა. ერთმანეთის გაუგებრობამ დიდი ზარალი და უბედურობა მიაყენა დატანჯულს საქართველოს. ცხადია, რომ პირდაპირ ევროპიდან მოსული მთავარ-მართველი უფრო ნაკლებად იქმნებოდა მომზადებული საქართველოს მართვა-გამგეობისათვის. ვამბობთ პირდაპირ, რადგან- მარკიზი გადმოსახლდა რუსეთში 1807 წელს და სამი წლის შემდეგ მორიგ გენერლად საქართველოში დაინიშნა, ამ მცირე ხანს რუსულ ენასაც-კი ვერ შეისწავლიდა ომიანობის ქარ-ცეცხლში გართული ახალგაზდა სარდალი და ქართველი კაცის ზნისა და ხასიათის შესწავლისთვის სად მოიცლიდა. საქართველოს ისტორიის შესასწავლად არც მარკიზის წინამოადგილეთ გაუცხელებიათ თავი და მართავდნენ ქვეყანას ღვთის ანაბარად. ამის გამო საბუთი არა გვაქვს გადაჭარბებით დავემდუროთ მარკიზსა და ვუსაყვედუროთ ჩვენის ქვეყნის უცოდინარობა.

ჩვეულობად არა ჰქონდათ მაშინდელ დიდ მოხელეებს შესწავლა და შეგნება იმ ქვეყნისა, რომლის ბედი და უბედობა ხელში უვარდებოდათ. ღვთის წინაშე სავალდებულო ჩვეულობად არც დღესაა მიჩნეული საპატრონოდ და მოსავლელად მიცემულის ქვეყნის შესწავლა და შეგნება.

ბატონიშვილ დავითს, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მეტის-მეტად არ მოსწონს მარკიზი პაულუჩჩი და ხშირად ტირანად იხსენიებს. კაცი ელამი რაგვარათაც თვალითა, ეგრეთვე სულითაცა და მოქმედებითა, ვინაიდან აქვდა მას სული იტალიანურიო. რა შუაშია აქ მარკიზის იტალიანობა, ბატონიშვილი არ განგვიმარტავს. ალბად, იეზუიტობას თუ სწამებს პაულუჩჩის. პაულუჩჩი შეეხმიანა ერევნის ბეგლარ-ბეგს ჰუსეინ-ხანს – ციხე დამითმე და ერევნის სახანოს მცხოვრებთ სრულიად

---

⁷⁴⁾ იხ. ლექსიკონი ბროკჰაუზისა. ტ. 45, გვ. 52, собрн. свѣд. О Георг. кавалерахъ Кавказск. войск, А. Л. Гизетти, გვ. 14. Утв. ტ. II, გვ. 276. Акты, ტ. IV, გვ. 56.

ყმად დაგიტოვებო, ხანი შეჰპირდა, თხოვნას აგისრულებო. მარკიზმა გენერალი ლისანევიჩი გაგზავნა ერევნის ციხე-ქალაქის ჩასაბარებლად ორი ათასი მხედრობით. ჰუსეინმა შეჰკრიბა ჯარი და დამალა ეჩმიაძინს. „მიიწივნენ რა რუსნი, ეკვეთნენ სპარსნი და აოტნეს რუსნი და სირცხვილულ იქმნა მარკიზი ესე ვითარისა და უგუნურისა შეცთომისათვის“. ⁷⁵⁾ სულ ასე იცის გულდამწვარმა ბატონიშვილმა, საცა კი მოასწრებს მარკიზს, კარგად გაჯოხავს, გესლიანი ლექსით შეამკობს და რაკი გულს მოიოხებს, დაწყნარებით განაგრძობს თავის საინტერესო მატინეს.

მართალია, მარკიზის მთავრობის დროს კახეთი გაბედნიერდა საეგზეკუციო კამანდებით, მაგრამ რა ვუყოთ. ეგზეკუცია მარკიზს ხომ არ მოუგონია, რა იარაღიც მისცეს ხელში. სწორედ იმ იარაღს იქნევდა ნაპოლეონის სარეგოლი-უციო ჯარის ნაუფროსალი. ჩრდილო-იტალიას და საფრანგეთში თუ დესპოტიას ამსხვრევდა, აქ, ჩვენში, „მორჩილე-

ბის გრძნობას“ ამტკიცებდა სწორედ იმ საშუალებით, რა სა-
შუალებითაც მისი წინამოადგილენი მოქმედებდნენ. ეგზეკუ-
ცია მარკიზამდე ყოფილა და ვინ იცის კიდეც რამდენს ხანს
არ გადავარდება მონგოლთა ურდოთაგან გადმონერგილი
ინსტიტუტი. . .

სხვებთან შედარებით მარკიზის სანაქებოდ ბევრი რამ
ითქმის. ჯერ ერთი ვერცხლი არ უყვარდა, ანგარებით არ
იყო შებოჭილი მისი სული და გული. სძულდა ქრთამი და
მოქრთამეს არ ინდობდა. ერთ უნტერ-აფიცერს ხუთი მანათი
ქრთამი გამოერთმია ჯარის-კაცისათვის. მარკიზმა სასტიკად
დასაჯა მოქრთამე შპიცრუტენით. ⁷⁶⁾

⁷⁵⁾ მასალები. გვ. 99

⁷⁶⁾ ორპირად გამწკრივებენ ჯარის კაცებს, მათრახებს დაურიგებენ და
უბრძანებენ თითოჯერ უთუთქონ დამნაშავეს, შუაში რომ გაივლოს ხშირად დამ-
ნაშავე ბოლომდის ვერ მიაღწევდა ხოლმე და დასისხლიანებული უგონოდ იქცე-
ოდა. მათრახებს ზუზუნი რომ გაჰქონდა, ხორცის ნაფლეთები ტანიდან პანტასავით
ცვივოდა ხოლმე. მოქრთამე უნტერ-აფიცერი ხუთას კაციან წრეში გაატარეს.

აფიცრები ძალიან ეტანებოდნენ ბანქოსა და სასმელს.
ჩაიბარა თუ არა კავკასიის კორპუსი, მარკიზმა სასტიკი ბრძა-
ნება გაუგზავნა ჯარის უფროსებს, არავის დავინდობ, თუ შე-
ვამჩნიე ვისმე ლოთობა და ბანქოს თამაშიო. პაულუჩჩის არც
ის მოსწონდა, რომ ჯარის-კაცებს ხასები ჰყავდათ. ხასის ყო-
ლა სარწმუნოების წინააღმდეგიაო, ბრძანებდა მარკიზი. ვისაც
სარწმუნოება არა აქვს, ხელმწიფესა და სამშობლოს პატი-
ოსნად ვერ ემსახურება, რადგან სინიდისი სუფთა არ ექნებაო.
არ უყვარდა აგრედვე საჩუქრები. ჩვეულებად გადაქცეოდა
მაშინდელ აფიცრობას საჩუქრის მირთმევა მთავარ-მართველი-
სათვის და ამისათვის ბრძანება გასცა, ვინც საჩუქარს გამო-
მიგზავნის, იცოდეს, რომ მაწყეინებს და ცუდის თვალთ და-
ვუწყებ ყურებასო. არც ის მოსწონდა, რომ სამხედრო კა-
ცინი წერილებით მიმართავდნენ ხოლმე მთავარ-მართველის
კანცელარიის მოხელეებს სხვა და სხვა თხოვნა-მუდართ, ვი-
საც საქმე აქვს, პირდაპირ მე მომმართოსო, მაშუალი რა სა-

ჭიროაო. ჯარის უფროსებს აფრთხილებდა, ტყუილ მოხსენებას ერიდენით, ჭეშმარიტებას ნუ აზნელებთ. ჯარის მოქმედება-მოძრაობას მტრის წინააღმდეგ ბუშტივით ნუ ჰპერავთ მოგონილ ამბებით, თორემ ხელმწიფის წინაშე გამომავამჟღავნებ ამისთანა ვაჟბატონებსო.

ამ პატარა მაგალითებიდან ცხადადა სჩანს, რა ცუდის თვალთ უყურებდა მარკიზი ჯარში გამეფებულ საძაგლობას და რა მაღლა აყენებდა ჯარის-კაცის პატიოსან სახელსა. მარტო ჯარისაგან არ თხოულობდა პაულუჩჩი ზნეობის სისპეტაკესა. თურმე ბატონიშვილ ანასტასიას, თ. ციციშვილის მეუღლეს, სუბუქად ეპირა თავი. საქართველოს ეგზარხოსს ვარლაამს (ერისთავი) წერილი გაუგზავნა, ანასტასიას ცუდად უჭირავს თავი, ნათესავები სირცხვილით იწვიან მისი მაცქერალნი, ქალაქიც გაირყვნება წამხედურობით. ურჩიე მოიშალოს ცუდი ყოფაქცევა, თორემ მონასტერში ვუკრამ თავსაო.

რა წერილები მისწერა მარკიზმა თ. თამაზ ორბელიანს და კონსტანტინე მუხრან-ბატონს, პურის დარჩენილი ხარჯი

89

დროზე რომ ვერ შეიტანეს, ზემოდ მოვიხსენიეთ. თ. სოლომონ არლუთაშვილმა სთხოვა პაულუჩჩის, სამხედრო კამანდები მიბოძე ჩემ სოფლებში დასაყენებლად, რადგან მტაცებელი ავაზაკები მიოხრებენ მამულსაო. „წინად, ჟამთა მეფობისა, შეატყობინა მარკიზმა არლუთაშვილს, მცხოვრებნი თვითონ იცავდნენ თვიანთ სოფლებსა. თუ ეხლა ხალხს სიმხდალე შეეპარა, იცოდეთ, რომ მხდალთა დასაფარავად არ შევაწუხებ ჯარსა, ვინაიდგან ჯარის მოვალეობა ისაა, რომ დაიფაროს სამზღვარნი სრულიად საქართველოსა მტრის შემოსევისაგან და არა მტაცებელ-ყაჩაღებისაგან“.

მარკიზი სცდილობდა მოესპო დღევანდლამდე დარჩენილი ჩვეულება. ახალს მთავარ-მართებელს ხანები ძღვენს უგზავნიდნენ. წერილით აცნობა ამიერ-კავკასიის ხანებს, ჩემი პატივისცემა თუ გიდევთ გულში, საჩუქრის გამოგზავნაზე აიღეთ ხელი, აი თუ ჯარისათვის საჭირო სურსათს დროზე მომაწვდით პირიან ფასებში, ნამდვილ პატივისცემად ამას მივიღებო. თქვე-

ნის დახმარების წყალობით ხაზინას სარგებლობა მიეცემა და სწორედ ეს იქნება სასიამოვნო საჩუქარი ჩემთვის. მაშინ თქვენს ერთგულებას სიამოვნებით უმაღლესს კარსაც მოვახსენებო.

მეტიჩარა თავადიშვილები არა ჰყვარებია პაულუჩჩის.

1811 წ. პეტერბურგს ასულან ორი ჩვენი თავადიშვილი ანდრონიკაშვილი და ერისთავი და განუცხადებიათ – სპარსეთიდან ბატონიშვილ ალექსანდრეს ჩვენ გამოვიყვანოთ. პეტერბურგიდან შეატყობინეს პაულუჩჩის, დახმარება აღმოუჩინე ანდრონიკაშვილს, რადა პირნათლად აასრულოს დაპირებაო. მარკიზს ეწყინა და როგორც შემდეგში ერმოლოვმა, ამანაც დააფოლა ალექსანდრეს მნიშვნელობა. ბატონიშვილს თავის თავად არაფერი ფასი არა აქვს, ერთი რაღაც უტვინო კაციაო. რაკი საწადელი ვერ აისრულა, ესე იგი რაკი მეფობა ვერ დაიბრუნა, მნიშვნელობა დაეკარგებოდა, მაგრამ რადგან დიდად ვსცდილობდით მის დაჭერას, ანუ ვეხვეწებოდით, ოღონდ დაბრუნდი და წყალობას არ მოგაკლებთო, როგორც ალექ-

90

სანდრემ, ეგრედვე თანამოზიარეთ დაიჯერეს, რომ იგი დიდად საჭირო ყოფილა რუსეთისათვის. მე კი სულ სხვა გზას დავადექიო. ქართველებს სულ იმას ჩავჩიჩინებდი, რომ სახელგანთქმულ რუსის მხედრობას არაფრისა ეშინიან. ჩვენთვის სულ ერთია, სადაც ენებოთ, ბმანდებოდნენ მეფე სოლომონი და ბატონიშვილი ალექსანდრე. – გულს იკეთებდა მარკიზი, თორემ ნამდვილად ასე არ იყო.

რაც უნდა მაგრად გაბმულიყო მარკიზი მაშინდელ ცხოვრების ბლანდებში, მაინც ევროპიელობას სავსებით ვერ დაჰკარგავდა. ევროპიელობა მარკოზისა გამოიხატა იმაში, რომ დიდის პატივისცემით მოეპყრა წარსულ დროის გმირთა და მოღვაწეთა. მჟავე ერეკლესა და გიორგის ძეგლები აუგო მცხეთის ტაძარში თავისის კანცელარიის საფასით: „რათა სახსოვარ ვყო შთამომავლობისათვის, აწერია ერეკლეს ძეგლს, სახელი იმ ხელმწიფისა, რომელმაც იმეფა დიდებით 54 წ., მათის იმპერატორებითის დიდებულების ალექსანდრე I სახე-

ლით აღვაშენე ძეგლი ესე 1812 წ. საქართველოს მთავარ-მართველმა მარკიზმა პაულუჩჩიმ“.

პატივით მოეპყრა მარკიზი განსვენებულ ჯავათ-ხან განჯელის ოჯახობას. ნება მისცა დაბრუნებულიყო სპარსეთს და თან წაეღო გვამი ჯავათ-ხანისა და მისის შვილის ჰუსეინ-ყულიადასი. ეს ის ჯავალ-ხანია, რომელიც ზედ ზარბაზანზე აკუწეს ხმლით თ. ციციშვილის ჯარის კაცებმა 1803 წ.

დიდის წარჩინებით და პატივით გადმოასვენა მარკიზმა ტფილისს განსვენებულ თ. პ. დ. ციციშვილის გვამი ბაქოდან მის მიერვე შეკეთებულ და გამშვენებულ სიონის ტაძარში.

„სამშობლოს შესანიშნავის შვილის და ღირსეულის გენერლისა“ თავწარკვეთილი გვამი ამოიღეს 1807 წელს სანაგვე ხევიდან, ჩასდევს უბრალო ხის გაფისულ კუბოში და შეინახეს ბაქოს ერთ-ერთ ეკლესიის სარდაფში. ხუთის წლის განმავლობაშიო, ბრძანებს გულმტკივნეულად კაპიტანი ანოსოვი, ფიქრად არავის მოსვლია, ცივ დედა-მიწისთვის მიეზარებინათ ქრისტიანულის წესით და „საომარის პატივით“ გვამი

91

იმ კაცისა, რომელმაც თავი თვისი არ დაზოგა ქველობით აღსავსე სამსახურში და მტლედ დაედო იგი სამშობლოსაო. 77).

ასეთი იყო მარკიზი პაულუჩჩი, რომელსაც წილად ბედმა არგუნა უცნაური როლი, ჯერ ნებსით თუ უნებლიეთ, ხელი შეეწყო ამბოხების ასაფეთქებლად და შემდეგ „ამოწვდილი მახვილით“ (manu militari) ჩაექრო იგი.

X

კახეთი რომ იწეწებოდა და იგლიჯებოდა საეგზოეკუციო კამანდებით ამ დროს თიანეთისა და ფშავ-ხევსურეთის მიყრუებული სამოურავო შედარებით განცხრომით ბრძანდებოდა. მოუსავლობა-შიმშილობამ ამ კუთხესაც გაჰკრა ბასრი კლანჭები, მაგრამ სამაგიეროდ თიანელებს ჯერჯერობით არ ეწვნიათ, თუ რა გემოსი იყო მარკიზის მიერ ჩაყენებული ეგზოეკუცია. კვნესა და გმინვა ბარისა მთას ესმოდა, გარკვე-

ვით მოდიოდა ამბავი ოჯახებში ჩაყენებულ ჯარის ავკაცობისა, მთა სწუხდა, მოძმე კახელის დარბევას რომ ჰხედავდა. მაგრამ რაკი თვითონ არ ეხილა და არ განეცადა ეგზეკუციის მრავალ-ფეროვანობა, კუმტად იდგა და დროს ელოდა, ვნახოთ ბედი რას მოგვიტანსო.

ოფიციალური წყარო, ესე იგი მარკიზი პაულუჩჩი და ამ მთავარ-მართველის მოხსენებაზე დამყარებული ბ-ნი ანოსოვი ასე მოგვითხრობენ ქარიშხალის ამოვარდნის ამბავს: 1811 წლის გასულს მთავრობამ გაანაწილა, რომელ ოლქს და კუთხეს რამდენი პური უნდა გამოეტანა სასურსათო მაღაზიების შესავსებად. ხვედრი ფულიც, რაც ეკუთვნოდა ფშავ-ხევსურეთის და თიანეთის სამოურავოს შეწერილ პურისა, გაუგზავნეს თიანეთის მოურავს პოდპოლკოვნიკ თავად ივანე ჩოლოყაშვილს. მართალია, ჩვენ ზემოდ ვიხილეთ, რომ მთავრობის მიერ გაგზავნილი ფული სვავმა და მსუნავმა კამისიონერებმა ჩაჯიბეს და მარტო ბეები დაურიგეს ხალხსა, მა-

---

⁷⁷⁾ УТВ. ტ. II, გვ. 277-283.

გრამ გავყვეთ მარკიზსა, რომელმაც „ბუნტისა“ და „რევოლიუციის“ ამტეხად გამოიყვანა პოდპოლკოვნიკი ჩოლაყაშვილი.

ჩოლაყაანთ გვარში მემკვიდრეობით გადადიოდა ფშავ-ხევსურეთისა და თიანეთის მოურავობა. სწორედ აი ამ გვარის კაცს, თ. ივანეს გაუგზავნეს ფული ხალხისთვის დასარიგებლად. მოურავ ჩოლაყაშვილს გამოგზავნილი ფული მიუთვისებია და მარკიზის მოწმობით თიანელეების და ფშავ-ხევსურებისაგან 600 მანათი თეთრი ქრთამად გამოურთმევია, რადგან პირობა დაუდვია, გაწერილ პურს ხაზინა აღარ მოგთხოვთ, მე ვიცი და ჩემმა კაცობამაო. ხალხმა სიხარულით მიართვა მოურავ ჩოლაყაშვილს 600 მ., ვინაიდან პური თავის სამყოფი არა ჰქონდა და სასურსათო მაღაზიაში რას გაიტანდა. რაკი ვალი ასე ადვილად მოიხადეს, ასე თუ ისე გულიც დაიშვიდეს და სჯეროდათ, რომ ეგზეკუცია კარს არ

მიადგებოდა.

მწარედ მოსტყუვდნენ თიანელები!

გომბორის მთის კალთებზე, მდინარე ალაზნის ხეობაზე, შეფენილია პატარა სოფელი ახმეტა.⁷⁸⁾ განთიადისას, 31 იანვარს 1812 წ., ახმეტაში, მოულოდნელად ეკკლესიის ზარი ჩამოჰკრეს. გულ-გახეთქილი ახმეტელები ეკკლესიის ეზოს მიაწყდნენ და თქვენს მტერსა და დუშმანს, რაც იმათ ამბავი შეიტყეს, – თელავიდან „ზეკუცია“ მოდის პურის მოსაკრეფადო.

მთავრობა დიდად ეშურებოდა ჯარისათვის საჭირო პურის შეგროვებას და რაკი თიანეთის სამოურავოდან მარცვალი ხორბალი არ შეჰქონდა ხალხსა, ამის გამო თელავის კაპიტანისპრავნიკმა საეკზეკუციო კამანდები მიუსია სამოურავოს. შოახლოვებული კამანდა რომ დაინახეს, ახმეტელები კვარსავით აენტნენ, გონების თვალთ წარმოიდგინეს დაწიოკება ჯალაბისა, აოხრება ოჯახისა და სახლ-კარსა და სიბრაზისა-

---

⁷⁸⁾ დღეს კაი მოზრდილი სოფელია. თითქმის 2000 სული ორთავე სქესისა იქმნება.

გან თვალთაგან სულ ცეცხლის ნაპერწკალი აკვესეს. თვით მარკიზი პაულუჩჩი ატყობინებს მაშინდელ პოლიციის მინისტრ ბალაშოვს, რომ ახმეტელების სიბრაზე-გამწარებამ, კამანდის მოახლოვების გაგონებაზე, უაღრესობამდე მიაღწიაო: გოგება-დაბნეული ახმეტელობა მივარდა კამანდას, სცემა და სირცხვილ-ნაჭამი უკან გარეკა. მეორე დღეს, პირველ თებერვალს, თელავიდან წამოვიდა პატარა რაზმი ეგერებისა და დრაგუნებისა. მიუახლოვდა თუ არა რაზმი ახმეტას, ახმეტელებმა თოფები დაახალეს. ამ ჟამად მარტო ახმეტელები არ იყვნენ, გვერდში უდგათ მატნელები და შორიდან საშველად ჩამოსულები: თიანელები, ფშავნი და ხევსურნი.

ხეირი არც სოფელ თიანეთში დაბანაკებულ კამანდას დააყარეს. თიანელები შეიკრიბნენ ეკლესიის გალავანში და მედგნენ თათბირს – რა ღონე ვიღონოთ და როგორ მოვი-

შორთ თავიდან საეგზეკუციოდ მოსული სალდათებიო. ბჭობა-თათბირში რომ იყვნენ გართულნი თიანელები, უცბად მოთათბირეთა წრე გაარღვია სახე და გონება ამღვრეულმა დედა-კაცმა და შიგ შუა წრეში დაერჭო. გახელებული მანდილოსანი მივარდა ქმარსა, მოჰგლიჯა ქუდი, გადაახურა თვისი მანდილი და დაიკვილა: „დღეიდან შენ ცოლი და მე ქმარი; ნამუსი ამხადეს; მივდივარ, მსურს შური ვიძიო შენს მაგიერო. ეს სიტყვები რომ გაათავა, წაჰგლიჯა ქმარს ხანჯალი და გაშმაგებული ადამიანი ხანჯალ ამოწვდილი გაქანდა სახლისაკენ, სადაც ბინა ჰქონდა საეგზეკუციო კამანდას.

სირცხვილისაგან გადარეულის დედა-კაცის ამბავს მოგვითხრობს თავადი ბებუთაშვილი სამხედრო ჟურნალ „ვოენი სბორნიკში“ 1867 წ. მე-6 და მე-7 ნომრებში, რომელიც ამ ჟამად ხელთ არა გვაქვს, რომ შევამოწმოთ. ნამუს-ახდილი დედა-კაცი ის მანდილოსანი ხომ არ არის, თიანელ გალემილმა აფიცრობამ რომ აწამა ღვინისა და ძაბრის შემწეობით.

გაალმასებულმა მანდილოსანმა თავისი გაიტანა. თიანელები გადირიგნენ, აენთნენ და უკან გამოეკიდნენ გახელებულ დედა-კაცს. კამანდის ბინას გარს შემოერტყნნ, აფიცერი

94

აჰკუწეს და სალდათები ასჩეხეს. ორიოდ სალდათი გადარჩა სიკვდილსა და თავს უშველა გაქცევით.

პირველი სისხლი დაინთხა, ბრძანებს კაპიტანი ანოსოვი, ხალხს ვნება აეშალა და ყმად გაუხდა გულის თქმასაო. ⁷⁹⁾.

ქართველი ისტორიკოსი, ბატონიშვილი დავით, ცოტა სხვანაირად გადმოგვცემს პირველის სისხლის დანთხევის ამბავს. ველარ მოითმინეს თიანელთ ესე ვითარი სირცხვილი (მანდილოსანის გაბიაბრუება) და იქმნა შფოთი ქართველთა და რუსთა შორისო. ხოლო პირველად მისცეს მიზეზი შფოთისა რუსთა მით, რამეთუ დაკოდეს თიანეთს ამზოხის დროს რაოდენიმე თიანელნი. იხილეს რა ესე თიანელთა, მოსწყვიტნეს ყოველნივე რუსნი ასე ასორმოცდაათ კაცამდე და შემდეგ ჩავიდნენ ს. მატანს.

საეგზეკუციო კამანდები მრავალ-რიცხვოვანი არ გახლდა.

ბევრი-ბევრი თითოში ყოფილიყო 10-20 სალდათი. იოანნე ბოდბელი მოახსენებს პაულუჩჩის, რომ სოფლად ჩაგვიყენეს 12 სალდათი. პურის მოსაკრებად, სოფლის ასაკლებად და დასაწიოკებლად არცაა საჭირო ამაზე მეტი. თუ ბატონიშვილ დავითის ცნობა მართალია, თიანელებმა ამოსწყვიტეს 2 თებერვალს 1812 წ. 150 სალდათიო, მაშ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ საეგზეკუციო კამანდას თიანელებმა ზედ მიაყოლეს მეციხოვნე ჯარიც, ესე იგი ის სალდათ-აფიცრები, რომელნიც ფშავ-ხევსურეთის და თიანეთის სამოურაოში იყვნენ ჩაყენებულინი მშვიდობიანობის დასაცველად და რუსის მართვა-გამგეობის სახელის გასამტკიცებლად.⁸⁰⁾.

აჯანყების პირველ პერიოდს ასე აუწერს მარკიზი პაულუჩჩი უქვეშევრდომილესს რაპორტში იმპერატორ ალექსანდრე პირველს:

თელავის კაპიტან-ისპრავნიკის მიერ გაგზავნილი საეგზეკუციო კამანდა მიუახლოვდა ს. ახმეტას 31 იანვარს 1812 წ. ახმეტელებმა თვალი მოჰკრეს თუ არა კამანდას, ჩამოჰკ-

---

⁷⁹⁾ УТВ. ტ. II, გვ. 353-355; АУТЫ, ტ. V, გვ. 106-108.

⁸⁰⁾ იხ. მასალები. გვ. 101-102.

რეს ზარი, სუფელი ფეხზე დააყენეს, ეცნენ ქამანდას კარგად მიბეჟეს და გარეკეს. შუშფოთებულმა კაპიტან-ისპრავნიკმა ეგერებისა და დრაგუნთა მცირე რაზმი გაგზავნა ახმეტას კამანდის საშველად და თვითონაც ქართველ თავადიშვილთა თანხლებით გაემურა ახმეტისაკენ, რათა გამოეძია და გამოეკვლია, თუ რა ხდებოდა ახმეტაში. სულ რაღაც თორმეტი ვერსი არც-კი გაევილო კაპიტან-ისპრავნიკს თელავიდან, ამბავი მოურბევინეს, – ახმეტელებმა, მატაან-თიანელებმა და ფშავ-ხევსურებმა ალყა შემოარტყეს ეგერთა და დრაგუნთა რაზმსაო. ნუ სჩადით კანონის წინააღმდეგ საქმესა, არიგებდა კაპიტან-ისპრავნიკი და მასთან მყოფი თავადიშვილები, მაგრამ დარიგბამ ვერ გასჭრა. მეამბოხეებმა თოფები დაახალეს კაპიტან-ისპრავნიკსა და თავადიშვილებს. გულგახეთქილი კაპიტან-

ისპრავნიკი ფიცხლავ დაბრუნდა თელავს და მოითხოვა ჯარები ამბოხების ჩასაქრობად.

კახეთის ოლქის უფროსი გენერალ-მაიორი პორტნიაგინი ამ დროს ს. საგარეჯოში იდგა. შეიტყო თუ არა თელავის კაპიტან-ისპრავნიკისაგან, ს. ახმეტაში ამბოხება დაიწყოვო, გენერალ პორტნიაგინმა უბრძანა გომბორზე დაბინავებული მაიორ ვრონსკის წასულიყო თელავს სამი როტა ჯარით აჯანყების ჩასაქრობად. ვრონსკის გასაძლიერებლად გენერალ პორტნიაგინმა გაგზავნა 250 კაცი ნარველ დრაგუნის პოლკისა მაიორ ესიპოვის უფროსობით. ამავე დროს პორტნიაგინმა შეატყობინა ტფილისს გენერალ-მაიორ ბარონ კლოტ-ფონ-იურგენსბურგს, საჩქაროდ მომამშველე ორი როტა ჯარი სამის ზარბაზნითაო.

კახეთის აჯანყების ამბავმა ტფილისს მოაღწია 3 თებერვალს და, მარკიზის სიტყვით, დიდი აურ-ზაური გამოიწვია. საფიქრებელი-კია, რომ ელდა ეცემოდა მარტოს მოხელეობას, თორემ მაშინდელი ტფილისი მიჩვეული იყოს ამბოხება-აჯანყებას და „კახეთის ბუნტი“ პირისპირ გაწუწუებულ მოხელეებისა, რომელთა ვერაგობა-მუხანათობას ტფილისელებიც კარგად იცნობდნენ, აგრე რიგად არ შეაფიქრიანებდა. ჟამსა იარაღის

96

ჩხარუნისა, ახმეტელების საქციელი – ცემა-ტყეპით გამობრუნება სადავლოდ მისულის კამანდისა, ვის გააკვირვებდა და შეაშფოთებდა? ვინ იცის, ეგები კიდევაც უხაროდათ, რომ გაუთლელმა ახმეტელებმა ჯავრი ამოჰყარეს თავგასულ ჯარის-კაცებისა.

მეამბრხეთა ძალა თანდათან იზრდებოდა. ახმეტელებს, თიანელებს, მატნელებს და მარელისელებს, 3-ს თებერვალს მიემხრნენ ახლო მახლო სოფლები და თავადიშვილები. 4 თებერვალს მეამბოხენი მიადგნენ თელავსა და თელაველ სომხების შემწეობითა და დახმარებით შეცვივდნენ ფორშტადტში⁸¹), აიკლეს რუსის აფიცრებისა და მოხელეთა სადგურბინები, რანდენიმე სალდათი მოჰკლეს და დაიტაცეს რაც სასურსათო ორ მაღაზიაში პური შეეგროვებინათ. თელავის

კამენდანტმა მაიორ შმატოვმა ძლივ-ძლივობით თავი შეასწრო ციხეში 50 ჯარის კაცით და მხნედ გაუძალიანდა კარზე მომდგარ მტერსა. გომბორიდან წასული მაიორი ვრონსკი სამი როტა ქვეითა ჯარით უბრძოლველად ვერ შევიდოდა თელავის ციხეში. მეამბოხენი ჩაუსაფრდნენ ვრონსკის ფორშტადტის ყოველ კუთხეში და თოფები დაუშინეს. ცხარე ბრძოლის შემდეგ ვრონსკიმ გაარღვია მეამბოხეთა წრეები და ციხეში შევიდა. მაიორს მოუკლეს 11 კაცი, 10 დაატყვევეს; დაუჭრეს 2 აფიცერი და 30 ჯარის-კაცი. – საგარეჯოდან წასულს მაიორ ესიპოვს უარესი დღე დააყენეს მეამბოხეებმა. მართალია, მაიორ ესიპოვნა ბევრჯელ მოიგერია მეამბოხენი, წინაც გაილალა, მაგრამ ბოლოს მოიმწყვდიეს ვიწრო გასავალში და თითქმის ნახევარი რაზმი გაუწყვიტეს. მოჰკლეს აგრედვე თვით ესიპოვი. დარჩა ამ რაზმიდან ცოცხალი 148 დრაგუნი. რალა თქმა უნდა, ცოცხალნი ვერც ესენი გადარჩებოდნენ, მაგრამ გაჭირვების დროს 80 მეციხოვნე

---

⁸¹⁾ ფორშტადტი – ციხე-ქალაქის წინ მდებარე გამაგრებული ადგილია, ანუ ჩვენებურად გარეთ-უბანი. როტაში მშვიდობიანობის დროს 100 კაცი ითვლება, ომის ჟამს 215; ესკადრონი ცხენოსანი რაზმია, ითვლება ესკადრონში 128 მხედარი და ამდენივე ცხენი.

ეგერი და ორი აფიცერი გამოეშველნენ, დაჰკრეს ზურგიდან მეამბოხეებს, თავგანწირულად ეკვეთნენ და როგორც იყო გადაარჩინეს სრულიად ამოწყვეტას. დრაგუნები და მეციხოვნენი ციხეში ვაი-ვაგლახით შევიდნენ. ზარალი საგრძნობელი მოუვიდათ რუსებს. ამ ბრძოლაში დაჰკარგეს 156 ჯარის-კაცი. ამ რიცხვში ითვლება მაიორი ესიპოვი, არტილერიის პარუჩიკი ვრონსკი და სასურსათო კამისიონერი XIII კლასისა სობოლევი. – დოკუმენტებიდან არა სჩანს, რა საქმე ჰქონდა ბრძოლასთან ამ თხუნელა მეცამეტე კლასის მოხელეს. ალბად, თუ დატორღილებდა სასურსათო მაღაზიასთან. ამ დღესვე შემოაკვდათ მეამბოხეებს ერთი ეგერი, მაღაზიის საყარაულოდ მიჩენილი.

5 თებერვალს გენერალ-მაიორ პორტნიაგინმა კიდევ

მოსთხოვა მაშველი ჯარი გენერალ იურგენსბურგს, რომელმაც ხუთსავე თებერვალს ტფილისიდან გაუგზავნა ორი როტა ჯარი და სამი ზარბაზანი.

მარკიზ პაულუჩჩის უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში 26 მარტის თარიღით 1812 წ. № 85, სადაც დაწვრილებითაა აწერილი აჯანყების დროის სამხედრო მოქმედებანი, ⁸²⁾ ერთი უცნაური ამბავი ეჩხირება ადამიანს თვალში და უნებლიედ იპყრობს ისტორიის მკვლევარის ყურადღებას. მეამბოხენი თავად-აზნაურთა მეთაურობით თელავს რომ გარს შემოადგნენ, გარეთუბანში მცხოვრები თელაველი სომხები მიემხრნენ და ამათის შემწეობით შეცვინდნენ ფორმტადტში. თითქოს სწყინს და ეთაკილება მარკიზს თელაველ სომხების მონაწილეობა „რევოლიუციაში“ და სევდიანი კილოთი მოახსენებს იმპერატორს „თვით თელავის გარეთუბანში მცხოვრებ სომხების დახმარებით აიკლეს მეამბოხეებმა რუსის მოხმლეთა ბინა-სადგურნიო. არც ერთი მათგანი არ შესულა

---

⁸²⁾ იხ. რაპორტი აკტების მეხუთე ტომში, გვ. 6-82. რაპორტი ამოღენაა, რომ მთელი წიგნი გამოვა, ცალკე რომ დაბეჭდონ.

ციხეში მის გასამაგრებლად და საპატრონოდო“. ⁸³⁾ ვითომ რაო, განა ამბოხება-აჯანყება, ანუ, მარკიზისებურად რომ ვსთქვათ, რევოლიუცია, ქართველი კაცის პრივილეგიაა, თუ რა არის? კახელობამ უსამართლო მართვა-გამგეობას ვერ გაუმლო, ხმა ამოიღო და უკეთესი ბედი მოითხოვა. ტყუილადა ჰგონია მარკიზს, რომ კახეთის დამჩაგვრელი მართვა-გამგეობა თელაველ სომხისათვის თვალისა და გულის გამახარებელ წალკოტად ან ოქროს მადნად გადიქცეოდა. მეჭიანურე-მოჩანგურე პროკურორი პლახოტინი ერთ-ნაირად მოახვედრებდა ჩოგანს ქართველსაც და სომეხსაც. რაკი „ზეკუციაზე“ მიდგება ხოლმე საქმე, გამრჩევი ვილაა, ეს ქართველია, ეს სომეხიაო. მოსმული ცელი ერთგვარად აწვეწს ძირს ყანასა და ეკალს, დიახ, სწორედ რომ უცნაურია მარკიზის ჩივილი და საყვედური. სულ რაღაც თერთმეტმა წელმა გაიარა მას აქეთ,

რაც რუსობა დამკვიდრდა საქართველოში და იქვე სათავეში უმადლესი მოხელე ღვარძლის თესვას შეუდგა მეზობელთა შორის, ერთი რომ ერთგულია, მეორე მოღალატეაო და ამ კილოზე მომართული მოხსენება თვით ხელმწიფეს წარუდგინა. – მოთხოვნის დასასრულს ვიხილავთ, რომ მთავარმართებელმა რტიშჩევმა უფრო ნათლად და გარკვევით აღიარა მარკიზის აზრი, – სომხებს ერთგულობის ატესტატი უწყალობა და ქართველობას მაშფოთარისა.

ოფიციალურ წყაროების მიხედვით ნაამბობი თელავის ალყის შემორტყმაზე კახელ მეაზობეთა მიერ ძალიან განსხვავდება ბატონიშვილ დავითის ისტორიიდან. სურათის შესავსებად მოვიყვანთ დავითის ნათქვამსაც, ხოლო ალაგ-ალაგ შევცვლით ტექსტის ენას, რადგან ძნელი გასაგებია და ამძიმებს აზრთა დენას. დალაგებულო მატთანისებური კილო-კი ბატონიშვილისა ფრიად სასიამოვნოა და სწორედ ცოდვა იქნება მისი შელახვა და შებღალვა.

---

⁸³⁾ აი დედანი: Бунтовщики, по содѣйствію имъ самихъ Армянъ живущихъ въ предѣлѣхъ г. Телава, наъ коихъ, ни одинъ не вошелъ въ крѣпость для защищенія оной... ворвались въ форштадтъ“...

99

„ხოლო ოდეს შთავიდნენ თიანელნი მატანს, – გვიამბობს ბატონიშვილი დავით, – შემოეყარნენ ამათ მატნელნი და ახმეტელნი სრულიად. იქ მყოფნი რუსნი და რაოდენნიმე ტუსიშვილნიცა მოჰსწყვიტნეს მით, რამეთუ ეპყრათ რუსთა მხარე. ჰსცნეს რა ესე ყოველივე კახთა, აღადგინეს შფოთი დიდი სრულიად კახეთსა შინა და იწყეს სრვა და ხოცვა სოფლებში ყოველთა რუსთა, რომელნიცა იდგნენ მათ შორის იასაულად ჰურის ასაკრეფად. მეამბოხენი მივიდნენ და მოადგნენ თელავს. მაშინ გადაიყვანეს კახთა მეფის ძის იოვანეს შვილი გრიგოლ ქართლიდან, და მოკრბნენ ლეკნიცა ვიდრე ოთხი ათასამდე კახთა საშველად და ჰყვეს კახთა თვისა ზედა უფროსად თავადი ქობულოვი ოთარ მდივანი“.

დავითის ისტორიის ეს ადგილი ნათლად გქიჩვენებს, რომ

ამბოხებამ ამ ჟამად მაღალ-მნიშვნელოვანი ხასიათი და მიმართულება მიიღო. საშველად მოიწვიეს ოთხი ათასი ლეკი, ამოირჩიეს სარდალი თავადი ოთარ ქობულაშვილი, მდივანი, და რაც უფრო საყურადღებოა ქართლიდან მოიწვიეს ბატონიშვილი გრიგოლ იოვანეს ძე. ეს გრიგოლი კახელებმა მეფედ გამოაცხადეს, ხოლო როდის, – არა სჩანს. ამ გვარად უმნიშვნელო აშლა საეგზეკუციო კამანდების თვითნებობის წინააღმდეგ პოლიტიკურ ბრძოლად გადაიქცა. მემბოხეებმა მეფე იშოვნეს, დღეიდან მისის სახელით დაიწყეს ბრძოლა და სრული პროტესტი გამოუცხადეს რუსის მთავრობას, რომელმაც. კახელების აზრით, უკანონოდ და წინააღმდეგ ხელშეკრულობისა, მოშალა მეფობა და სამეფოს ნანგრევებზე ააგო კაპიტან-ისპრავნიკების, კამისიონერების და საეგზეკუციო კამანდების უფლება-ბატონობა.

„ჰსცნა რა ესე პარტნეგინმა, – განაგრძობს დაკარგულ ტახტის მემკვიდრე ბატონიშვილი, – რომელიცა იმყოფებოდა საგარეჯოს, გარდააშველა თელავს მყოფთა რუსთა სამასი სალდათი ცხენოსანი დრაგუნი. მივიდნენ რა ვარდის-უბანს, იქმნა მუნ ბრძოლაი და სრულიად მოისრნენ რუსნი იგი კახთა მიერ და რუსთა წინამძღოლიცა მაიორი ესიპოვი მოჰ-

100

კლეს და ერთიცა სხვა მაიორი და ორნიც აფიცერნიცა. მცირედნი დანაშთნი შევიდნენ ციხესა თელავისასა, რომელიცა აქვნდა რუსთა გამაგრებული. იყო მათთანა ალექსანდრე სვიმონის ძე მაცაშვილი, ეშკალსბაში მეფისა გიორგისა. გარს მოადგნენ კახნი თელავსა და მოჰკლეს რუსებმა ციხიდან პაატა ჯანდიერიშვილი“.

აქ დასახელებული მაცაშვილი, განსვენებულ მეფე გიორგის სახლთ-ხუცესი, ის ალექსანდრე მაცაშვილია, რომელიც თიანეთის მოურავად დაინიშნა პოდპოლკოვნიკ თ. ივანე ჩოლაცაშვილს სიკვდილის შემდეგ იქვე აჯანყებას დასაწყისშივე და რომელიც მთის ხალხმა მოურავად არ მიიღო. ჩოლოყაშვილი სიკვდილმა იხსნა სასჯელისაგან, თორემ, რომ ეცოცხლა, უეჭველია, ციმბირის გზების სატკეპნად გაიგზავნებოდა სხვებ-

თან ერთად. ალექსანდრე სვიმონის ძე მაყაშვილმა-კი, ვითარცა შეჰფერის ერთგულ ყმას ახლად გაჩენილის მთავრობისასა, მის მხედრობას შეაფარა თავი და ჩაიკეტა თელავის ციხეში.

ამბოხების ჩანელების შემდეგ ალექსანდრე მაყაშვილი თელავის მოურავად დაამტკიცეს. ⁸⁴⁾.

XI

აჯანყება, ანუ ოფიციალურად „ბუნტი“, რაკი დაიწყო, სისწრაფით ვრცელდებოდა. მისი ატეხა, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, პაულუჩჩიმ თ. ივანე ჩოლაყაშვილს დააბრალა. უკვე განსვენებულს რაღას დააკლებდა და ნათესავებს მისწვდა გაჯავრებული მარკიზი. ივანეს ნათესავები, ბრძანებს მთავარ-მართებელი, სხვა-და-სხვა გაიძვერაობით სცდილობდნენ ხელში ჩაეგდოთ თიანეთის სამოურაო და ამის გულისათვის ხალხი წააქეზეს და მთავრობას მიუსიეს. ამ გვარად „ბუნტის“ ალი მოედო მთელ კახეთსაო. ⁸⁵⁾ აჯანყების მეთაურნი მიწის მგელსავით ხან ერთ სოფელში, ხან მეორეში გაჩნდებოდნენ

---

⁸⁴⁾ მასალები... გვ. 102-103; Акты, т. V, გვ. 377, 527.

⁸⁵⁾ Акты, т. V, გვ. 107.

ხოლმე და ზოგს ტკბილი სიტყვით, ზოგს ძალითაც თავისკენ იბირებდნენ. ბოდბის-ხეველებმა და პრასიანელებმა პირდაპირ გამოუცხადეს მარკიზ პაულუჩჩის თავიანთ მოურავის ანდრონიკაშვილის პირით: ამბოხება თიანეთში დაიწყო და ჩვენამდე იქიდან მოვიდაო. შეგვეშინდა აკლება-დანიავებისა, ბევრი ჩვენგანი კიდეც დაარბიეს და იძულებული-ვიყავით მეამბოხეებს უკასნ გავყოლოდითო. რაკი კახელებმა საქმე წააგეს და რუსები თავიდან ვერ მოიშორეს, ქიზიყელებმა თავი მოიკატუნეს. ჩვენ რა, კრავები ვართ, თიანელები რომ არ ყოფილიყვნენ, ვითომც ხმასაც არ ამოვიღებდითო. გამოძიების დროს ტყუილად გაიტეხეს სახელი ქიზიყელებმა. მართალია, დაწყებით თიანელებმა დაიწყეს აჯანყება, მაგრამ ქიზიყელებმა

გადააჭარბეს. სოფლად დაბნეულ საეგზეკუციო კამანდებს სინსილა გაუწყვიტეს და მეტი რაღა უნდოდათ. მაინც თავის მართლებამ ვერ გასჭრა და „ბუნტოვშიკები“ სასტიკად დაი-საჯნენ.

ამბოხების ნაპერწკალი ალაზნის პირიდან გომბორის მთით ივრის ხეობას მოედო და ტფილისის მახლობელ სოფ-ლებს უწია. რუსთა მხედრობის სუსტი რაზმები დაიბნენ და რიგიან წინააღმდეგობას ვერ უწევდნენ აღელვებულის ერის ძალას. ამავე დროს წერილი წერილზე მოდიოდა ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან. სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე, შაჰზადა აბბას-მირზა მაცდუნებელ ფირმანებს უგზავნიდა ქართველებს. მოვდივარ თქვენ სამველადო, სწერდა აბბასი ქართველებს, მხნედ იყავით და ებრძოლეთ რუსებსა. დიდძალი ფულიც უკვე კაიხანია, რაც გამოვგზავნეო.

აბბას-მირზას პროკლამაცია ფრიად საყურადღებო დო-კუმენტია, ამბოხებას აორკეცებდა და ქართველობას იმედს უნერგავდა, რომ ტყუილად არ ჩაივლის განწირულის სულის კვეთება და თავიდან მოვიშორებთ დაუპატიჟებელ სტუმრებ-საო. ამისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია ამ პროკლამაციის გადმო-

102

თარგმნა მცირედის შემოკლებით. ⁸⁶⁾ დიდია და გძელი, მაგ-რამ რა ვუყოთ. მაშ სად და როგორ გაიცნოს ქართველმა კაცმა მისი შინაარსი, თუ არ ამ ისტორიულ ამბავში?

„უმაღლესი ბრძანება ქვეყანას მოეფინა“... ასე იწყება პროკლამაცია. – გეუწყით, რომ ვიდრე თქვენი შიკრიკნი მოაღწევდნენ ერევანს და ერევნიდან ჩვენამდე თავრიზს, ჩვენ უკვე გვაცოდინა და მოგვახსენა ერევნის ბეგლარ-ბეგმა, მა-ღალხარისხოვანმა ჰუსეინ-ხანმა: დიდ მხნეობას და ვაჟკაცო-ბას იჩენენ ქართველები, ექვსი ათასი რუსის სალდათი ამო-სწყვიტეს ქიზიყში და რამდენიმე ზარბაზანი წაართვესო. ალექსანდრე-მირზამაც მოგვახსენა, რომ ჩემდამი ერთგულო-ბას იჩენთ და ჩემის მოსვლის მოლოდინში ხართ. ამაო-ბაში თავრიზს ჩამოვიდნენ შიკრიკნი ავეტიქ-ბეგი და გიო-რგი და მოგვახსენეს თქვენი გარემოება. ⁸⁷⁾ დავრწმუნდით

თქვენს ვაჟკაცობა-მხნეობაში და კეთილგონიერებაში. მივხვდით, რად ელაქუცებოდით რუსეთს და ხმას არ იღებდით. ელოდით გაზაფხულის დადგომას, რადგან სწორედ გაზაფხულზე გვექონდა განზრახული მანდეთ წამოსვლა. გამოვტყდებით და გეტყვით, რომ თქვენი სამსახური ერთი საუკეთესო სამსახურთაგანია. მაშ ესეც იცოდეთ, იმისთანა წყალობას მოგანიჭებთ, რომ სხვა წყალობა მასთან სახსენებელი არ იქნება. ნათელით შეიმოსოს სახე და პირი თქვენი! ზამთარი გავიდა, გაზაფხული კარზე გვადგია. გამარჯვებას ჩვეული ჯარი უკვე მზადაა. ამ დღეებში თავრიზიდან ავიყრებით, თან გვახლავს ზარბაზნები, რომელნიც ჯოჯოხეთსავით ნაპერწკალს აკვესებენ; მოგვაქვს ცეცხლმფრქვევი ზარბაზანი და მოგვყავს უშიშარი ცხენოსანი ჯარი. წამოვალთ ვითარცა ნიაღვარი, მთასა და

⁸⁶⁾ სახელი პროკლამაცია ჩვენი მოგონილი არ გეგონოთ. სწორედ პროკლამაცია ჰქვია აზბასის წერილსა იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 86-88. ჯერ სპარსული ტექსტია დაბეჭდილი და შემდეგ რუსული თარგმანი. ქართულიც იქნებოდა, მაგრამ ვინ იცის სადაა იგი. სტილი პროკლამაციისა სწორედ რომ სპარსულია, ფერადოვანი, გამერილი, ზვიადი.

⁸⁷⁾ ეს ის ავეტიქია, რომლის წერილიც ზემოდ იყო მოყვანილი; ვინაა გრგი, არ ვიცით.

ველს დედა-ბუდიანად რომ ჰგლეჯს. მაღალხარისხოვან ერევნის სერდარს და მაღალხარისხოვან ალექსადრე-მირზასაც უბძანეთ ჩვენზე წინ წამოვიდნენ საქართველოსკენ გაწყობილი ჯარით. უფლის შეწევნითა და წყალობით ჩვენს მხედრობას და ქვეითა ჯარს რუსები ვერ გაუმკლავდებიან და ამ წელსვე მთელი საქართველო და ქალაქი ტფილისი გასუფთავდება მათის საძაგლობისაგან (დედანში: вся Грузія и г. Тифлисъ очистятся отъ ихъ гадостей) და ყოველი ქართველი, დიდი და პატარა, მოიპოვებს მყუდრო ცხოვრებას. სიცოცხლე, ქონება და სახელი ნანდაურის მკვიდრისა ხელუხლებელი გახდება“.

პატარა შევისვენოთ. როგორღაც გეხამუშება და თან გეცინება, პროკლამაციის ამ ადგილს რომ ჰკითხულობ. სასაცილო როგორ არაა, გეთაყვათ. ყიზილბაში აზბას-მირზა ქარ-

თველობას ჰპირდება იმას, რასაც დღეს ბრალიანი და უბრალო ქუდმოგლეჯილი დაემქვს. სწორედ არ ეკადრებოდა დიდ ნაპოლეონის სარდალს, კეთილშობილ მარკიზ პაულუჩჩის რომ ქართველობა დაანატრულა თვით პირვანდელის კაცის უფლებას. მართალია, იმპერატორი ალექსანდრე პირველიც დაჰპირდა ქართველობას 1801 წ. 12 სექტემბრის მანიფესტით ბევრს კაი-კაებს, მაგრამ თუ რაღაც ათიოდე წლის განმავლობაში საყიზილბაშოდ გახდებოდა საქმე, ვგონებთ, ასეთს ამბავს ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძეც ვერ წარმოიდგენდა.

შაჰზადა ბოდის მოიხდის, აქამდისინ ვერ წამოველიო, რადგან ჯარი და არტილერია მზად არ იყოვო. ჩვენი სურვილია ერთი შეტევით გავაქროთ რუსები, მათი სახსენებელი ამოვადოთ და მოვრჩეთ და მოვისვენოთო. ყარაბაღისაც უხლა აღარ გვეფიქრება. ცოტა რამაა გასაკეთებელი, მაგრამ დაუმთავრებელს დაამთავრებს ყარადჟადაგის საყარაულო ჯარიო.

„ამ ჟამად, ბძანებს აბზასი, ჩვენ სარბაზებს სული უკაწკაწებთ და მშიერ ლომსავით მონატრულნი არიან შეხვრიპონ

104

საქართველოში მყოფ რუსების სისხლი. გავჩნდებით თუ არა მანდა, საქართველოს დავიმორჩილებთ, რუსის მთავარ-მართებელს და მის სალდათებს გავსწყვეტავთ, ან დავატყვევებთ. ამის შემდეგ თქვენ, ქართველებს, საშუალება მოგეცემათ, დასტკბეთ წყნარის ცხოვრებით და მოისვენოთ თავ-თავის ალაგას“.

„რუსების საქმე რა-კი ცუდად წავიდა, წერილს წერილზე გვიგზავნიან და გვემუდარებიან, იარაღი დავდოთ და ზავი ჩამოვაგდოთო. ხრიკებს მიმართეს რუსებმა, რომ თავი როგორმე დაამკრინონ განსაცდელსა. ასე მოუვიდათ რუსებს, რადგან კაი ხანია იწვნიეს თვალთაგან ცეცხლმფრქვეველ სარბაზთა დაკვრის სიმტკიცე და ჩვენდა ზარბაზანთა გრგვინვა, რომლის ძალა იალბუხსაც-კი ვერხვივით არყევს. რაკი რუსები მიხვდნენ, რომ გულნაკლული ქართველები, ყარაბაღე-

ლები და განჯელები ჩვენს მფარველობას რჩეობენ და რაკი ისიც გაიგეს, რომ ოსმალეთის სარასკირი დაიდრა ახალციხისა და იმერეთისაკენ ჩვენ მხედრობასთან შესაერთებლად, ზავის ჩამოგდებაზე გააბეს განძრახ მითქმა-მოთქმა. არ დაუჯეროთ რუსებსა, ზავი მოჭორილი ამბავია, საქართველოსაკენ გალა-შქრება გადაწყვეტილი საქმეა, მოემზადეთ ჩვენ დასახვედრად და ქვეყანაზე ხმა დაარხიეთ, რომ მოვდივართ უძლეველი მხედრობით“.

ქართველები არც ისე ტუტუცნი იყვნენ, რომ ვერ მიხვედრილიყვნენ აბზასის პროკლამაციის ბაქიობაას. კარგად იცოდნენ, რომ ყიზილბაშთა სარბაზნი თვალთაგან ცეცხლს უხეიროდ აკვესებდნენ, რომ მათის ზარბაზნების სროლისაგან იალბუზს ზანზარი არ გაუდიოდა. ბაბა-ხანისა და აბზას-მირზას დროის სპარსეთი ვედარ ლომობდა. სამუდამოდ წარვიდა დრო დიდებისა და თავს ზარდამცემ ჭეჟა-ქუხილისა. ლანქარანში კოტლიარევსკი ყბაში რომ მძიმედ დასჭრეს სპარსელებმა მაიორი ივანე ნიკოლოოზის ძე აფხაზიშვილი ერთის ბატალიონით მიესია და სულ კუდით ქვა ასროლინა სპარსელებსა. განა მარტო ეს ამბავია საკვირველი, წარსულიდან სხვა უფრო

105

ბევრ მაგალითს მოიგონებდა ქართველი კაცი, მაგრამ შაჰზადას პროკლამაცია მაინც დიდად მოქმედობდა ამბოხებაში გაბმულ კახელობაზე. მარტო იმედიც დიდი რამაა ბრძოლის დროს და იმედს-კი უხვად აძლევდა აბზასი რუსის მხედრობასთან მებრძოლ ქართველებს.

თელავს ჩაკეტით რუსები დიდ გაჭირვებაში ჩაცვინდნენ. კამენდანტ შმატოვის მეციხოვნენი, ძალზე შეთხელებული და შებერტყილი რაზმები ვრონსკისა და განსვენებულის ესიპოვისა დიდ ხანს ვერ გაუძლებდნენ აჯანყებულებს. მაშველი ჯარი ვინ იცის, როდის მოვიდოდა ან მოვიდოდა-კი? მარკიზი შორს იყო საქართველოდან, ყარაბაღში საქმეებს არიგებდა, კახეთის ოლქის უფროსს, გენერალ პორტნიაგინს და მარკიზის მაგიერს ტფილისში გენერალ კლოტ-ფონ-იურგენსბურგს დავთრები აერიათ, ისე მოულოდნელად მოევლინათ

„ბუნტი“, და არ იცოდნენ – როგორ მოეგვარებინათ წამხ-
დარი საქმე.

უფერულად მიმდინარეობდა გულ გამაწყალებელი ალყა
თელავისა. ვიდრე იერიშს მიიტანდნენ მაიორ შმატოვის მე-
ციხოვნე ჯარზე და თვით ციხეზე, მემამბოხეებმა, როგორც
„განათლებულ ერთა წესი და რიგი“ მოითხოვს, კამენდანტს
შეუთვალეს – ჯიუტოს არას გარგებს, საშველი არსაიდანაა,
დაგვნებდი და სიცოცხლეს გაჩუქებთო. ვინაიდგან სამშობლო
ისტორიის ყოველი წვლილი საყურადღებოდ მიგვაჩნია, სავსე-
ბით მოვიტანთ კახელ მემამბოხეთა შეთვლას, – ციხე ჩავვაბა-
რეთო. აქტებში, სამწუხაროდ, მხოლოდ ძველი უვარგისი
რუსული თარგმანია დაბეჭდილი, დედანი კი სადღაც გადუ-
კარგავთ და რედაქტორს არ დაუბეჭდია.

აი რა შეუთვალეს მემამბოხეთ კამენდანტსა და ისპრავნიკს:
„ბატონო თელავის კამენდანტო და ისპრავნიკო! საერთოდ
აქ შეკრებილნი გეფიცებით უფალსა, წმინდა ჯვარსა და სა-
ხარებას, თუ ჩვენ რჩევას დაიჯერებთ და მშვიდობით გამო-
ხვალთ ციხიდან, არას დაგიშავებთ და როგორც ძმასა და სა-
კუთარ მამას არ ვაწყყინებთ, აგრედვე თქვენ ცოდოში არ

106

ჩავდგებით. კარგად იცოდეთ, საცა კი რუსის ჯარი იდგა:
ქიზიყში, არაგვზე, საგარეჯოს, მტკვრის გამოღმა, კახეთში
და ქართლში, ყველგან ამოსწყვიტეს და მათი სახსენებელი
ძირიანად ამოაგდეს. სადაც დამორჩილდნენ და ქედი მოიხა-
რეს, სიკვდილს გადარჩნენ და განთავისუფლდნენ. ფიცით
გარწმუნებთ, გამოხვალთ თუ არა ციხიდან, მშვიდობით გა-
გისტუმრებთ. თუ გაჯიუტდებით და რჩევას არ შეისმენთ,
თქვენ იცით; ჩვენ ჩვენი ვალი შევასრულეთ. იცოდეთ-კი,
რომ დღეიდან მოლაპარაკებაზე ხელს ავიღებთ და ერთს სიტ-
ყვასაც აღარ მოგაწვდით. ხომ ჰხედავთ ამ შეკრებილ ჯარსა,
ყველანი თქვენ საწინააღმდეგოთ შეიკრიბნენ აქა. გვერწმუ-
ნეთ, თქვენ ვეღარა გიხსნით რა, ან ვინ მოგეშველებათ! რა
სარფაა ტყუილ-უბრალოდ სიკვდილი“. ⁸⁸⁾

კამენდანტ შმატოვს პასუხი გაუგზავნია მემამბოხეთათვის.

რასა სწერდა მაიორი შმატოვი, არ ვიცით, ან რას მისწერდა მაშინდელი მაიორი თუ არა იმას, – ნუ „ბუნტობთ“, დამორ ჩილდით კანონიერ მთავრობას, ნუ ჰლუპავთ ცოლსა და შვილსა და სხვა. შმატოვის პასუხს ძალზე გაუჯავრებია მეამბოხენი და მეორედ ასე შეუთვალეს: „კამენდანტო, ისპრავნიკო და საერთოდ მანდ შეკრებილნო! თქვენი წერილი მივიღეთ და შევიგნეთ – რასაც გვირჩევთ. სწორედ ტუტუცი უნდა იყვეს ამისთანა წერილის დამწერი, (დედანში: „писано по глупости“). კარგა ხანია, გიცნობთ, რა შვილებიცა ბრძანდებით და ბავშვივით აღარ მოვტყუვდებით. გაიგეთ და შეიტყეთ, რომ მარტო ჩვენ კი არა ვართ თქვენი წინააღმდეგი, მთელი კახეთი, ქართლი ფეხზე დადგა თქვენ გასაწყვეტად, რადგან მხეცურად გვავიწროვებდით და სულსა გვხდიდით. (დედანში: „звѣрское притѣснение“.). ჩვენი და თქვენი შერიგება შეუძლებელია. კმარა: მახეში აღარ გავებმით და არ მოვტყუვდებით. ესეც იცოდეთ, რომ მარკიზი მოჰკლეს

---

⁸⁸⁾ Акты. ტ.. V, გვ. 81-82.

ყაზახელებმა სოფ. სალაოლლუში. ⁸⁹⁾ ქიზიყში რაც რუსის ჯარი იდგა, სულ გაანადგურეს ქიზიყელებმა და ჭწარელ ლეკებმა. აგრედვე გაიჟლიტა რუსის მხედრობა ბორჩალოსა, ქართლსა, საგარეჯოსა და არაგვზე, თქვენი მაშველი და თანაშემწე აღარავინაა. რადგან ქრისტეანები იყავით, (აღზად, ცუდათაა რუსულად ნათარგმნი ეს ადგილი, თორემ განა ამბოხების დროს რუსები გათათრდნენ? რუსულად ასეა: *ВЫ БЫЛИ ХРИСТИАНЕ*) არ გვინდოდა თქვენი სისხლის დანთხევა ტყუილ-უბრალოდ და გირჩევთ: მოკეთე აღარა გყავთ, ყველანი თქვენი მტერი და წინააღმდეგი ვართ. თუ ნებაცოფლობით გამოხვალთ ციხიდან, სიცოცხლგს გაჩუქებთ და არავითარ ზიანს არ მოგაყენებთ. უკეთუ რჩევას არ შეისმენთ, არავის დაგინდობთ და სულ გაგჟლეტავთ. ციხიდან ფეხს არ მოვიცვლით, აზრად არ გაიტაროთ ფიქრი, რომ ციხის აღებას ვერ მოვახერხებთ. ჩვენი განზრახვა და აზრი ისაა, რომ ვინც

კეთილშობილი თქვენგანი გამოვა, კეთილშობილურადვე მოვექცევით და პატიოსნურად ვაცხოვრებთ, ტყუილად თავს ნუ ამოიჟღერტავთ, – არა, სულელები ნუ კი გგონივართ, – რით ვერ გაიგეთ, რომ ჩვენის ხელიდან ველარავინ გიხსნის და რაზე უნდა მოსწყდეთ. რჩევით ამას გირჩევთ და ახლა თქვენ იცით. იყვეს ნება თქვენი. ⁸⁹⁾

მაიორ შეატოვმა კახელ მემამბოხეთა ულტიმატუმი არ მიიღო, რჩევა არ შეისმინა და ციხეში უფრო მაგრად ჩაიკეტა. ჩაკეტით ჩაიკეტა შმატოვი ციხეში, მაგრამ გაძლება-კი ძნელი იყო. კაცს კაცზე ჰგზავნიდა საგარეჯოსა და ტფილისს, ჩქარა მომეშველეთ, თორემ გაძლების საღსარი აღარა მაქვსო.

გენერალ პორტნიაგინს ტფილისიდან მიუვიდა ს. საგარეჯოს ორი როტა ჯარი სამის ზარბაზნით. მოსულებს მიუ-

---

⁸⁹⁾ ს. სალა-ოღლი, ანუ სალახლუს ვითარება იხილე ა. ყ-მეს წერილში „საქართველოს მეფეთა ბრძანებანი“, „მოამბე“, 1900 წ., № 6. სალახლუ ყაზახის მაზრაშია, რომელიც მეფეთა ერეკლე და გიორგის დროს საქართველოს ნაწილი იყო. იგი ვეკილიანთ გვარის წინაპრებისთვის უწყალობებია მეფე ერეკლეს. ქართულად ამ სოფელს სალალი ჰქვია.

⁹⁰⁾ Акты, т. V, гл. 82.

მატა ეგერთა ერთი როტა და აპირობდა თელავში გაგზავნას შმატოვოს სამშველად. რადგან აჯანყება თელავის მაზრიდან სიღნაღისაში გადავიდა, ორი მაშველი როტა ეცოტავა პორტნიაგინს და შეუთვალა ბარონ კლოდტს – კიდევ მომაშველეთ ორი როტა ზარბაზნებითაო.

რად მოგაშველო, როცა ტფილისში სულ ექვსი როტა ჯარი მყავსო, შეუთვალმა ბარონმა პორტნიაგინს. ტფილისი საქართველოს უპირველესი ადგილია და უჯაროდ ხომ ვერ დავტოვებო. ამისათვის უბრძანა კახეთის ოლქის უფროსს, წინად რომ ხერსონის პოლკის ორი როტა ჯარი მოგაშველეთ, შეუერთეთ საგარეჯოში მყოფ ჯარებს, შემოიკრიფეთ აგრედვე სხვა და სხვა სოფლად გაზნეული წვრილ-წვრილი რაზმები და ტფილისს დაბრუნდით. შემინებულ ბარონს სრულიად დაავიწყდა ციხეში გამომწყვდეული შმატოვი, იმის ფიქრსა და

დარდში იყო, როგორმე ტფილისი შეენარჩუნებინა და საქმე ასაბარგებლად არ გახდომოდა. ქართლის ოლქის უფროსს გენერალ-მაიორ სტალს იმავე ბარონ კლოდტმა მისწერა, ქართველ გრენადერთა პოლკის ორი როტა ტფილისში გამო-მიგზავნე და ორი როტაც მაგავე პოლკისა ერთის ზარბა-ზნით ღართის-კარში (მცხეთის ახლოა) გაგზავნე, რომ თვალ-ყური დაიჭირონ არაგვის მარცხენა პირზე მდებარე სოფელ ბულაჩაურზე და ხელი შეუშალონ მემხოხეთა შეერთებას ქართლებთან. ბამბაკის ოლქის უფროსს გენერალ-მაიორ ლისაჩევიჩსაც მისწერა ბარონმა, ფიცხლავ მომაშველე ერთი ბატალიონიო.

მაიორი შმატოვი კი დახმარებას თხოულობდა. ს. ანა-გას დაბანაკებული დონელ ყაზახთა მერვე პოლკი პოზდე-ვისა უნტერ-შტაბ-ესაულ კუზნეცოვის უფროსობით თელა-ვისაკენ გაემართა, მაგრამ აჯანყებულებმა გზა მოუჭრეს, ანაგის პურის მაღაზიებს ცეცხლი წაუკიდეს და კუზნეცოვი ისე დაამარცხეს, რომ ცოცხალი ძლივს გადარჩა. გულ-გახე-თქილი კუზნეცოვი რამდენიმე ყაზახითა და ბაირაღით მიი-

109

ჭრა საგარეჯოს, სადაც ბინა ჰქონდა დადებული ნარმის დრა-გუნთა პოლკსა. მანავსა და კაკაბეთს იდგნენ ამავე პოლკის, ესკადრონები. მემხოხენი შემოერთყნენ დრაგუნებს და სულ გასწყვეტავდნენ, რომ მაიორ კორობსკის არ მოესწრო საგა-რეჯოდან ხერსონის პოლკის ერთის როტით. კაკაბეთში ერ-თი ესკადრონი იდგა, გადარჩა სიკვდილს მხოლოდ 17 დრა-გუნი. ესკადრონის უფროსი მაიორი მარტინოვი მძიმედ და-იჭრა და მალე გარდაიცვალა. მანავისა და კაკაბეთის ყაზა-რმები დასწვეს, ხოლო დრაგუნების ავეჯი, ტანსაცმელი, აგრედვე ცხენთა მოკაზმულობა ხელთ იგდეს და დაიტაცეს. საბარეჯოსაკენ წამოსულ მაიორ კორობსკის მემხოხენი მო-სვენებას არ აძლევდნენ და ფეხდაფეხ მისდევდნენ თოფის სროლით, თითქოს ნეფე-დედოფალს აცილებენო.

მთავრობას გაუჭირდა. კრიტიკული მომენტიო, რომ იტყვიან, სწორედ ისეთი დრო დაუდგათ რუსებსა. გაჭი-

რვების ჟამს მოიგონეს სამაზრო მარშლები, მოურავები და ქალაქები გაუგზავნეს, ყოველი ღონე იღონეთ, ეგები როგორმე ხალხი დააწყნაროთო. კაპიტან-ისპრავნიკებს კი მისწერეს, შეაჩერეთ სასურსათო პურის მოკრეფაო. პატივცემულ თავადებს და სასულიერო გწამთ ეხვეწებოდა მთავრობა, დაგვეხმარეთ, ჩააგონეთ რამე ხალხსა და ხელი ააღებინეთ ამბოხებაზეო, მაგრამ აღარა სჭრიდა ტკბილი სიტყვა და ჩაგონება. მოციქულებს ზუზუნა ტყვიას უგზავნიდნენ და ახლოსაც არ იკარებდნენ სალაპარაკოდ. თელავისა და სიღნაღის ამბების გასაგებად ბლომად გაიგზავნა შიკრიკი და ენატანია, მაგრამ ვაი თქვენს მტერს, რაც ამათ ბედი დაემართათ. საცა კი მოასწრებდა გაბოროტებული და გაალმასებული ხალხი ენატანიას, ან მთავრობის შიკრიკს, იქვე განუკითხავად ანდერძს უგებდა და წუთი-სოფელს ასალმებდა.

---

⁹¹⁾ ibid. ტ. V, გვ. 69-71.

XII

კაპიტან-ისპრავნიკების მამა-შვილური მართვა-გამგეობა გამოურკვეველის მიზეზის წყალობით საოცრად გაიფურჩქნა ქიზიყში. საქართველოს ამ განაპირა კუთხეში არ იცოდა ბატონყმობის უღელი. საქართველოს მეფენი, განსაკუთრებით ერეკლე II, მოდარაჯე ქიზიყს სათუთ შვილსავით უცქეროდა და დიდად აფასებდა ომში ქიზიყელის სარისტიანობას და ვაჟაცობას. ნივთიერად ყველაზე ღონიერი ქიზიყი იყო. აი სწორედ ეს ღონიერი კუთხე ამოიღეს თვალში კაპიტან-ისპრავნიკებმა, კამისიონერებმა, სასურსათო და უთვის-ტომო მოხელეებმა და შეუდგნენ არხეინად, დოინჯ-შემოყრილნი დუმის თლას. მარტო ურიცხვი ბეგრის ურმის გამოყვანით წელში გასწყვიტეს ქიზიყი და პირქვე დაამხეს მისი დოვლათიანობა. ნივთიერ წახდენას ზედ დაერთო ზნეობრივი ტანჯვა. „პატარა კახის“ მიერ გალაღებული ქიზიყელი ცას ეკოწიაწებოდა, ტოლ-ამხანაგად არავისა სთვლიდა და დახეთ ბედსა და მის

უკუღმართ სამართალსა! ზვიადისა და გოროზის გულის პატრონ ქიზიყელს თავზე დაასვეს ხეპრე და გაუთლელი ჯარისკაცი, რომელიც ხიშტის ცემით და საბეგრო ურემზე წოწილით სულს ართმევდა და ამაყოფას ულახავდა. ჩვენის ფიქრით, ეს განსაკუთრებული გარემოება უნდა იყვეს მიზეზი, რომ ქიზიყში ამბოხებამ მწარე და სასტიკი ხასიათი მიიღო. მართალია, ქიზიყელმა ბევრჯელ ქართველი კაცის ჩვეულებრივი თანდაყოლილი გულკეთილობა გამოიჩინა და ტყვედ წაყვანილი, უკვე უმწეო ჯარისკაცი ოჯახში დამალა და სიკვდილს გადაარჩინა, მაგრამ პირველში, ამბოხებამ რომ იფეთქა, თავი ვერ შეიკავა და სასტიკად მოიქცა. თითქოს შურს აგებდა და ჯავრსა ყრილობდა იმაზე, ვინც ოჯახს ნამუსი აუხადა და ადამიანობა დაუძვირა.

ქიზიყელ მემამბოხეებმა ქალაქი სიღნაღი ხელში ჩაიგდეს და მთელი რაზმი მეციხოვნეთა დაატყვევეს, სულ 70 კაცი.

ჭავჭავაძიანთ სიძე, ცნობილი რუსის პოეტი ა. გრიბოედოვი, შემადრწუნებელ ამბავს მოგვითხრობს. საცოდავი მეციხოვნენი ჯერ თურმე გაუტიტვლებიანთ მემამბოხეებს და მერმე ნება დართეს, საითაც გინდათ გაიქეციეთო. გაქცეულ დედა-შობილა ჯარისკაცებს დაუშინეს თოფები და სათითაოდ ამოსწყვიტეს, სწორედ ისე, როგორც მონადირე ნადირობს ფრინველზე და მხეცზე. სიღნაღის კამენდანტი მაიორი გეინე, რამდენიმე აფიცერი და სამოქალაქო მოხელე ეკლესიაში შეცვინდნენ და ჩაიკეტნენ. ეკლესიაზე იერიშს ხომ ვერ მიიტანდნენ და ამის გამო მემამბოხეებმა ფიცით შეჰფიცეს, მანდედან გამოდით და ხელს არ გახლებთო. გეინემ ფიცი ირწმუნა და ეკლესიიდან გამოვიდა. საცოდავ გეინეს ანდერძი იქვე, ეკლესიის კარის წინ, აუგეს. მოსჭრეს ენა და გადააყლაპეს, შემდეგ ნაკუწ-ნაკუწად ასჩეხეს. ქვედა-ნოვგოროდის დრაგუნის პოლკის კამანდირი მაიორი პოტლოგი და აფიცრები სასტიკად აწამეს. ისეთი ტირანობა ჩაიდინეს მემამბოხეებმა, ამბობდა მარკიზი პაულუჩჩი, რომ კაცობრიობა შეძრწუნდება ამ ტირანობის ამბავი რომ გაიგონოსო. ⁹²).

ქიზიყელთა საქციელი არც ბატონიშვილ დავითს მოსწონს, ან რა მოსაწონია ბარბაროსობა. მტერი გაჰგმირე მახვილით, მოუსპე საღსარი მტრობისა და დაუმიწე ბოროტის ჩამდენი მარჯვენა. ამას იქით მტრობა აღარ უნდა მიდიოდეს. ტიტველა კაცზე ნადირობა, ან უიარალო კაცის წამება სულს აშფოთებს და ეროვნულ ბრძოლის გამაკეთილშობილებელ იერს უკარგავს. მემატთანე ბატონიშვილი ასე აგვიწერს ამ ფრიად სამწუხარო ამბავს. „მაშინ ქიზიყელთაცა მოსწყვიტეს რუსნი და ნაშთნი გამაგრდნენ ციხესა სიღნაღისასა ორ დღე. შემდგომად ორისა დღისა ევედრნენ რუსნი, რათა განუტევონ მშვიდობით და გარდაუყარეს ფული ციხიდან ქიზიყელთა, რომელთაცა იავარ ჰყვეს ყოველნივე ფული იგი. მაშინ ვინაიდან ქიზიყელთა ვერღარა გამოუღეს ციხე სიღნაღისა, (ესე

---

⁹²⁾ იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 73; утв. გვ. 356.

იგი ვერ აიღეს), შემოსნეს მღვდელნი და სახარება და ჯვარი და შეჰფიცეს, რათა მისცენ ციხე და განუტევონ მშვიდობით რუსნი. შეჰირვებულნი რუსნი ერწმუნენ მღვდელთა მათ და გამოვიდნენ გარეთ. მხილველთა ქიზიყელთა უყვეს ზედასხმაი და განტეხეს ფიციცა და მოსწყვიტნეს სრულიად; კამენდატიცა მუნებური მოჰკლეს და სუდიეები, ესე იგი რუსთა მუნებური მდივან-ბეგნი და კაპიტან-ისპრავნიკიცა. იავარ ჰყვეს ხაზინაი, ტყვია-წამალი და პურნი, რომელნიცა აქვნდათ ამბართა მხედრობისათვის".⁹³⁾ .

ს. ბოდბისხევში ბინა ჰქონდა დადებული ყაბარდოს პოლკსა. ჟამსა ამბოხებისასა ბოდბისხევში იდგა პოლკის მეორე ბატალიონი პოდპოლკოვნიკ სტეფანოვის უფროსობით. მემბოხეებმა სტეფანოვს სიღნაღის გზა მოუჭრეს და ს. ბოდბისხევს ალყა შემოარტყეს. სიღნაღის კამენდანტმა და მეთავე კლასის კამისიონერმა გავრილენკომ 100 ჯარის-კაცი გამოუგზავნეს პოდპოლკოვნიკ სტეფანოვს საშველად შტაბს-კაპიტან ჩიჟევსკის უფროსობით, მაგრამ ამაოდ. სიღნაღსაც ალყა ჰქონდა შემორტყემული და ჩიჟევსკი გზას ვერ გაიკვლევდა.

რა დღე დააყენეს სიღნაღის მეციხოვნეთ, ზემოდ მოვიხსენიეთ, აქ ის უნდა მიუმატოთ, რომ მემბოხეებს დახმარება გაუწიეს სიღნაღის მცხოვრებლებმაც.

ს. ბოდბისხევს მემბოხენი ყოველის მხრიდან გარს შემოერთყენ და გაშმაგებულნი შიგ შუაგულ სოფელში შეცვინდნენ. მემბოხეებს შეუერთდნენ ბოდბისხეველები და ეცნენ პოლკის შტაბ-კვარტირას. პოდპოლკოვნიკმა სტეფანოვმა თავი მოუყარა ბატალიონს ბაირაღებთან და ხშირ ბინდამდე მტერს იგერიებდა. ეს იყო 6 თებერვალს. მთელი დღე თოფის ხათქა-ხუთქი არ შეწყვეტილა. დიდი ზარალი მოუვიდა სტეფანოვს. მოუკლეს ორი აფიცერი და 212 ჯარის-კაცი. მთელი ამმუნიცია პოლკისა და 470 თოფი დაჰკარგა სტეფანოვმა. დანაშთენი ჯარით სტეფანოვი გაიპარა ღამე დაბა

---

⁹³⁾ მასალები... გვ. 103

ყარა აღაჯს, სადაც იყო ქვედა-ნოვგოროდის დრაგუნთა პოლკის შტაბ-კვარტირა.

ხეირი არც სოფელ ბოდბისხევს დაეყარა. მემბოხეებმა ცეცხლი წაუკიდეს და მთლად გადაბუგეს. დაიწვა სასურსათო მაღაზიები, პოლკისა და როტის ცეიხჰაუზები, პოლკის კანცელარია, პოლკის ქარავანი (ობოზი), აფიცრების და ჯარის-კაცთა საკუთარი ქონება და სახელმწიფო ნივთები (ესე იგი ამმუნიცია).

ღამით გაპარულს სტეფანოვს მემბოხენი გზაში წამოეწივნენ და მოსვენებას არ აძლევდნენ. ყარა-აღაჯს სტეფანოვი გათენებისას ჩავიდა.

ყაბარდოს პოლკს სახელი ჰქონდა გავარდნილი ჩვენში. ეს ის პოლკია, რომელმაც 1800 წ. მდ. იორზე თავ-პირი დაამტვრია ლეკებს. ამ გამარჯვებისათვის იმპერატორმა პავლემ პოლკს უწყალობა მალტის ბაირაღები და რესკრიპტი. დედანი რესკრიპტისა პოლკის კანცელარიაშია ინახებოდა და ცეცხლმა ჩანთქა.

ყარა-აღაჯს იდგა ქვედა ნოვგოროდელთა დრაგუნთა პოლ-

კის ორი ესკადრონი. ერთი როტა ეგერებისა როგორღაც დასხლეთოდა მემბოხეთ და ამანაც ყარა-ალაჯის ციხეს შეაფარა თავი. ამ მხედრობას მიემატა პოდპოლკოვნიკ სტეფანოვის ბატალიონის ნაშთი. მემბოხეებმა ალყა შემოარტყეს ციხეს და ახლო-მახლო ადგილები გაიმაგრეს.

მემბოხეებს, ყარა-ალაჯს რომ შემოადგენენ, უფროსობდა თავადი მამაცი სვიმონ პაპას ძე ბებურიშვილი. ბრძოლაში მოიკლა სვიმონი და აგრედვე თავადი ოთარ ასლანის ძე ონანაშვილი.

ყარა-ალაჯის მეციხოვნეთ დიდათ გაუჭირდათ საქმე. სურსათი არა ჰქონდათ და იკვებებოდნენ ქერით, რომელიც დრაგუნთა ცხენებისთვის ჰქონდათ მომზადებული. ელისეს სასულთნოდან ყარა-ალაჯისაკენ გამოემშურა მაიორი ორბელიანი ყაზარდოს პოლკის ორი როტა ჯარით. წვალებითა და დიდის გაჭირვებით ორბელიანი გაუსხლტა მემბოხეებს და ციხეში

114

შევიდა, მაგრამ დახმარების მაგიერ უფრო გაუძნელდა საქმე მეციხოვნეთ, რადგან საქმელი თვითონაც არა ჰქონდათ და სტუმრებისთვის რა მიერთმიათ. „შემჭირდნენ რუსნიო, ბრძანებს მემატთანე დავითი, და ლამობდნენ გამოსვლასა, გარნა ლეკით წამოსულმან ყაფლან ყაფლანისშვილიმან (ორბელიანი, მაიორი) მოუსწრო ვაკით ათასითა მხედრობითა ⁹⁴) და დაუწყო ტკბილი საუბარი და ვედრება მემბოხეთ“. თუ ყარა-ალაჯს გადარჩა ვინმე სიკვდილს, ამ ყაფლან ორბელიანის მადლობელი უნდა ყოფილიყვნენ, მაგრამ ზემო ნათქვამიდან სჩანს, რომ ღვაწლი არ დაუფასეს. იმის მოსვლით საქმე უფრო გამწვავდა, რადგან სურსათის ნაკლებობა იყო. ⁹⁵).

კახეთის ოლქის უფროსს გენერალ პპორტნიაგინს მთლად დაებნა დავთრები, არ იცოდა როგორ მოქცეულიყო, რა ღონე ეღონა, როგორ დაედწია თავი ამ ხათაბალისაგან. მაშველი ჯარის იმედი მაინც რომ ჰქონოდა, კიდევ ჰო, მაგრამ საქმე ის იყო, რომ გენერალი კლოდტი ატყობინებდა, ჯარი მეც არა მყავს და ისა სჯობიან – ტფილისს დაბრუნდეო. პატარძეულიდან და ხაშმიდან შემოიკრიბა ნარვის დრაგუნთა პოლ-

კის ესკადრონები ს. საგარეჯოს, სულ რაღაც 150 კაცი. პირველში საგარეჯოელები ჩუმად ისხდნენ და ხმას არ იღებდნენ. ელოდნენ, ვნახოს ამბოხების საქმე როგორ წავაო. პორტნიაგინი კარგად ხედავდა, რომ საგარეჯოელები ხეირს არ დააყრიდნენ და რაც შეეძლო, ემზადებოდა მტრის დასახვედრად. საკუთარ სახლის წინ ღობე გაავლო სასურსათო პურით გატენილ ტომრებისაგან. ამ საყველ-პურო ციხეს ამოეფარნენ დრაგუნები და ელოდნენ მტერსა. ახლო-მახლო სიმაღლეებიდან ტყვია ადვილათა სწვდებოდა ციხის გულსა.

თებერვლის ხუთსა საგარეჯოში გაჩნდა მემამოხეთა წინამძღოლი თავადი ქობულაშვილი ოთარ და შეუტიეს პორტნიაგინს. წაუკიდეს ცეცხლი აფიცრების ბინას, ლაზარეთსა, ყაზარმებსა. უნდოდათ აეფეთქებინათ თოფის წამ-

---

⁹⁴⁾ ორ როტაში ათასი როგორ იქნებოდა?

⁹⁵⁾ მასალები... გვ. 104; Акты. ტ. V, გვ. 72 და утв. ტ. II. გვ. 37, 36, 58, 464.

ლის სარდაფები, მაგრამ ვერ მოახერხეს. მთელი დღე თოფის ზუზუნნი არ შეწყვეტილა. მეორე დღეს სროლა გამწვავდა, ტყვია უფრო იღებდა ნიშანსა. შუადღისას რუსებს დააკლდათ 25 დრაგუნი და მრავალი ცხენი. საქმე მეტის-მეტად გაუჭირდათ საგარეჯოს ციხის დამცველთ. მემამოხენი მთებიდან ვაკეზე ჩამოვიდნენ და იერიშისათვის მოემზადნენ. სწორედ ამ სასოწარკვეთილების ჟამს მეციხოვნეებს ხსნა მოევლინათ. ტფილისიდან მომავალ გზიდან გაისმა ზარბაზნის გრიალი. საშველად წამოსული მაიორი ბუხვოსტოვი ხერსონის პოლკის ორი როტით მიუახლოვდა საგარეჯოს და ზარბაზნით აცნობა მოსვლა. მემამოხეებმა დასცალეს ვენახები და მთებზე ავიდნენ. ალბად, იფიქრეს, დიდი ჯარი მოდისო. პორტნიაგინი მაინც ვერას გახდა და საგარეჯოში ვერ დადგებოდა. ბარგი-ბარხანა მთლად დასწვა და 8 თებერვლის ღამეს გამოიპარა მოსავლელ ტყის გზით. ცხენები ლაგამ-აღვირით მოჰყავდათ. გამოპარულებს მემამოხენი აგრე რიგად არ აწუხებდნენ, ალბად, ვერ გაიგეს, რა გზით წამოვიდა პორტ-

ნიაგინი. ზარალიც აგრე რიგად დიდი არ მოსვლია საგარე-
ჯოში გენერალს, სულ დააკლდა 35 ჯარის კაცი. ტფილი-
სამდინ სამი დღე იარა და 12 თებერვალს მშვიდობით ტფი-
ლისში ჩამოვიდა ⁹⁶⁾).

ბატონიშვილი დავით ცოტა სხვაგვარად აგვიწერს საგა-
რეჯოს ამბავს. „ჟამსა ამას გარდვიდნენ კახნი საგარეჯოს.
მოკრბნენ საგარეჯოელნი და ბრძვეს პარტნეგინს ღიანარალს,
იძლივა პარტნეგინი და მივიდა ხაშმსა, ხოლო კახთა მოჰსწვ-
ნენ სადგურნი მათნი და თივანიცა რუსთანი და მიუხდნენ
ხაშმზედან. იქმნა მუნ ბრძოლაი მიშველებულსა მხედრობასა
რუსთასა შორის, რომელიცა მიაშველა პორტნეგინსა ღიანა-
რალ ბარონ კლოტმან ხუთასნი მხედრობანი რუსთანი. მაშინ
იძლივნენ და მოსწყდნენ მრავალნი და ნაშთნი წავიდნენ
ტფილისად და კახნიცა აღვიდნენ ხაშმისა თავსა სამეხას. ხო-

---

⁹⁶⁾ ibid. გვ. 358-359; АКТЫ, ტ. V, გვ. 72.

ლო ყაფლანმაცა დაუტევა ყარა-ალაჯის ციხე და წარემართა
ტფილისისაკენ მხედრობითა თვისითა, რომელ არღარა დაშთა
რუსი ქიზიყისა სამფლობელოსა შინა. ესე იყო თვესა თებერ-
ვალსა 5-სა“.

კახელები რომ სამეხას ავიდნენ, მართალია; ისიც მარ-
თალია, რომ თებერვლის 10-12 რიცხვებში მთელი კახეთი
გასუფთავდა რუსთა მხედრობისაგან, ივრისა და ალაზნის ხეო-
ბებზე აღარ იყო ჯარი ამ ჟამად, მაგრამ ნუ დაგვავიწყდება,
რომ რუსობას ჯერ-ჯერობით ეჭირა თელავის ციხე და ყა-
რა-ალაჯისა, სადაც თავი შეაფარა სიკვდილსა და ამოწყვეტას
გადარჩენილმა მხედრობამ.

მაშ ესე, თებერვლის შუა რიცხვებში 1812 წ., შიდა და
გარე კახეთი თითქმის გასუფთავდა რუსთა მხედრობისაგან,
მათი მართვა-გამგეობა ხუხულასავით დაიფუშა ერთი შებერვით.
თელავისა და ყარა-ალაჯის მშიერ-მწყურვალი მეციხოვნენი
სათვალავეში არაა მისაღები. ტლანქი უღელი, გამოჩორკნილი
კაპიტან-ისპრავნიკთა და კამისიონერთა მიერ, ზედ შუაზედ

გადატყდა და ნატეხები შიგ თავში მოხვდა პატივცემულ სასურსათო მოხელეთა და მათს მსგავსებსა. კახეთმა ძველებურად, ქართულად ამოისუნთქა და ქართულადვე დაიწყო ცხოვრება, ფიქრიანობა და აზროვნება. გულ-შემზარავი ჭყვივლი საეგზე-კუციო კამანდებისა აღარ გაისმოდა „კურთხეულ კახეთის“-ველ-მინდვრებში, სოფლიდან სოფლად აღარ დაძუნძულებდნენ სამგლე იასაულები უნტერ-აფიცრებით საბეგრო ურმების მოსაკრეფად. ერთის სიტყვით, კახეთი მხიარულობდა, ამაცობდა გამარჯვებით და სუსხიანი თებერვალი რომ არ ყოფილიყო, ან ღვინო რომ არ შეესვა საეგზეკუციო კამანდებს, საყვარელ გაუთავებელ მრავალ-ჟამიერსაც ზედ დააყოლებდა.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ კახელებმა მეფე ამოირჩიესო. ბატონიშვილმა დავითმა იძუნწა და არ შეატყობინა შთამომავლობაში, როდის ამოირჩიეს, სად, ან რა ცერემონიით მეფე. მაყრიონს და ქორწილს რა ლაზათი აქვს, თუ თავში „ნეფე“ არაა გამოჭიმული კახელებიც ასე მოიქცნენ. ბევრი ძებნაც

117

არ დისჭირვებიათ მეფის საშოვნად. იქვე კახეთში ყოფილა ბატონიშვილი გრიგოლი იოანეს ძე. თვით იოანე გიორგის ძე ამ ჟამად მოსკოვში იმყოფებოდა და როგორ დაავიწყდათ გრიგოლი და სხვებსავით თავი არ უკრეს რუსეთისკენ, ვერ გავიგეთ. გრიგოლი ერთად ერთი ბატონიშვილია, რომელიც დაავიწყებოდათ მაშინდელ მთავარ-მართებლებს. დავიწყებული ჰყოლიათ თვით ქართველებსაც, თუმცა ბატონიშვილ დავითის უშვილობის გამო ქართველები ამ გრიგოლს ისე უცქეროდნენ, როგორც კანონიერ მემკვიდრეს. ამზოხების მეთაურებმა გრიგოლი მეფედ რომ გამოაცხადეს, კახეთი სიხარულით ფეხზე აღარ იყო. მცირე უკმაყოფილება არავის გამოუცხადებია, იმის გარჩევამაც არავინ შესულა, რა კაცია გრიგოლი, შესძლებს მეფობას ამ ვნება და მღელვარებით სავსე დროსა, თუ არა. ამ საგნის გარჩევასა და გამოძიებას არავინ კისრულობდა. რაკი ხმა გავარდა, მეფე ამოვირჩიეთო, ყველამ ერთხმად იწამა და შეჰფიცა ერთგულობა, მეფობისთვის სიკვდილი და სამსახური. მოგეხსენებათ, რა ძნელია

ქვირივობა და კახელებსაც ბავშვივით უხაროდათ, რომ ასე ადვილად გაათხოვეს მთელი თერთმეტი წელიწადი ქვირივობაში მყოფი საქართველო და საშუალება მიეცათ ძაძა გამოეცვალათ და გძელი წვერები, ნიშანი მგლოვიარობისა, დაეპარსათ. კახელებს ალბად ერთი რამ ეწყინებოდათ ქორწილმხიარილობის დროს. აქ აღარ იყო კათალიკოზი ანტონი. გენერალ ტორმასოვმა სწორედ უდროო დროს გაისტუმრა რუსეთს საქართველოს ეკლესიის უფროსი. კახელებს აკლდათ სუფრის მაკურთხებელი.

ბატონიშვილი გრიგოლი მალე შეეჩვია ახალ თანამდებობას და კარგად შეითვისა მეფობა. კახეთის ეკლესიებში გრიგოლს იხსენიებდნენ როგორც კანონიერ მეფეს.

ახლად არჩეული მეფე გრიგოლი მხნედ შეუდგა მეფობას. მთელ საქართველოს შეატყობინა ეს ამბავი და მოითხოვა მხნეობა და მამაცობა მტრის დანარჩენ რაზმების გასაწყვეტად. ყაზახი და ბორჩალო კანონიერი ნაწილი იყო მამი-

118

ნდელის საქართველოსი. შესანიშნავ საერთაშორისო ისტორიულ ტრაქტატში 1783 წ. ეგენი მოხსენებულია როგორც განუყრელი ნაწილი სამეფოსი. მეფე გრიგოლმა ამათაც დაუგზავნა წერილები – დადგა ჟამი რუსების გაწყვიტოსაო.

ყაზახელ ალაღარს, მამედ-ჰასან აღას, ჩავარდნოდა ხელში ერთი ამ ქალაქთაგანი. მამედ-ალამ ქალაქი არავის აჩვენა, არც ალაღარებს და არც ხალხსა, აიღო და ყაზახის მოურავ პოდპოლკოვნიკ თავ ბებუთაშვილს გაუგზავნა.⁹⁷) ბებუთაშვილმა კიდევ ქალაქი უმაღლეს მთავრობას წარუდგინა. მარკიზი პაულუჩჩი, ქალაქის თარგმანი რომ წაიკითხა, გულნატკენად მოახსენებს იმპერატორ ლექსანდრეს, ამ ქალაქიდან ვსცანი, რომ მარტო კახეთის უბრალო ერთი კი არ არის ამბოხებაში ჩათრეული, მთელი თავად-აზნაურობა იღებდა მონაწილეობას „ბუნტში“-ო. არც ერთი გვარი არ დარჩენილა, რომ ამ გულის ასამღვრევ და სულის შემამფოთებელ ქალაქდზე ხელი არ მოეწერაო.⁹⁸)

XIII

ტფილისის დაბრუნებულმა გენერალ პორტნიაგინმა, როგორც უფროსმა ჩინით ჩაიბარა საქართველოს გამგეობა მარკიზის მოსვლამდე. მეამბოხენი მოუახლოვდნენ ტფილისის გარშემო მდებარე სოფლებს. ს. ავჭალაში მეამბოხეებმა დაიჭირეს ქართლიდან წამოსული ბეგრის ურმები, დატვირთული სასურსათო პურით. შვიდი ურემი წაართვეს და მეურმეები გარეკეს. მცხეთის კარანტინს უბრძანა პორტნიაგინმა – გორიდან აღარავინ გამოუშვათ ქალაქში მტკვრის მარცხენა ნაპირით, თორემ ვაითუ მეამბოხეებმა ხელთ იგდონო.

ბორჩალო ზედ აკრავს საქართველოს დედა-ქალაქს. აქაურმა მოურავმა პოდპოლკოვნიკ თ. ერისთავმა შეატყობინა

---

⁹⁷⁾ თუ არა ვსცდები, ეს ბეზუთაშვილი მამა უნდა იყვეს ცნობილის გენერალ ვასილი იოსების ძე ბეზუთაშვილისა.

⁹⁸⁾ Акты, т. V. гл. 72.

პორტნიაგინს, კახეთიდან ჩამოვიდნენ მეამბოხეთა გამოგზავნილი კაცები და თათრობას აგულიანებენ რუსების წინააღმდეგო. თავს ნუ დაზოგავ, სწერდა პორტნიაგინი ერისთავს, ან როგორმე დაატყვევე მოლალატენი ან სიცოცხლეს გამოასალმეო.

შიში მოელოდა ქალაქს მარტყოფიდან. მდ. იორიდან მოყოლებული მარტყოფამდე მეამბოხეებმა ყველაფერი ხელთ იგდეს და ქალაქს ემუქრებოდნენ. პორტნიაგინმა მარტყოფს გაგზავნა ხერსონის პოლკის ბატალიონი ოთხის ზარბაზნით პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის უფროსობით. თვითონ-კი ტფილისის გამაგრებას შეუდგა. საიდუმლო ადგილებში ყარაულები ჩააყენა და ზარბაზნები ბატარეებზე დაალაგა.

მარტყოფელებმა მოჰკლეს სოფელში ჩაყენებული ურიადნიკი იარკოვი და ორი ყაზახი. მარტყოფის პოსტის ხუთი ყაზახი შეიბრალებს და სიცოცხლე აჩუქეს, ესაა მხოლოდ, რომ რაც რამ ებადათ, წაართვეს და გამარცხლნი ტიხანოვსკის

გაუგზავნეს. მათკენ მიმავალი პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის ჯარი რომ დაინახეს, მემბოხენი ხაშნის გზას დაადგნენ და ივრის ხეობისაკენ წავიდნენ. თვითონ მარტყოფელები, რაკი სიკეთეს არას მოელოდნენ მათზე ამხედრებულ ჯარისაგან, საჩქაროდ აიბარგნენ და დედა-ბუდიანად შეეხიზნენ მთიან და ბუნებით მაგარ ხეობას. შუაგულ თებერვალში მთაში ასვლა დიდად სასიამოვნო არ იქნებოდა მარტყოფელ წვრილ-ფეხობისთვის, მაგრამ რა გაეწყობოდა, საცა არა სჯობს, გაცლა უმჯობესია.

პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი გატრიალდა მარტყოფიდან და გამოეკიდა მემბოხეებს ხაშმის გზაზე. ს. ხაშმთან შეიკრიფა თითქმის 4 ათასი მემბოხე. აქ იყვნენ თუშნი, ფშავნი, ხევსურნი და თელავის მახლობელ სოფლელები. მეთაურობდნენ მამფოთართ კახელი თავადიშვილები. ხაშმს რომ მიუახლოვდა ტიხანოვსკი, მემბოხეემა თოფები დაახალეს, მაგრამ არ შეუშინდა მამაცი (ასე ეძახის მარკიზი ტიხანოვსკის) პოლკოვნიკი ტყვიის წვიმას და იერიში მიიტანა მემბოხეთა ბა-

120

ნაკზე, რომელთაც ეჭირათ ვენახები და სოფლის გარეშე მდებარე სერები. ტიხანოვსკი პირდაპირ ვენახებსა და სერებზე წავიდა, უმთავრესი ძალა მხედრობისაკენ გაგზავნა ბანაკის შუაგულში, ანუ ცენტრისაკენ. გაწვრთნილ ჯარის იერიშს ვერ გაუძლეს მემბოხეებმა. დიდი ზარალი მოუვიდათ ხიშტებისაგან, თითქმის 20ი კაცი დააკლდათ მოკლულია ორიოდ. სამიოდე ფშაველი და ხევსური ტყვედ ჩაუვარდათ რუსებსა. იძლივნენ მემბოხენი და მაგარ მთებს შეაფარეს თავი. რუსებს სულ მცირედი ზარალი მოუვიდათ. სათქმელადაც არა ღირს ამ ზარალის აღნიშვნა. ერთი გრენადერი მოუკლეს და 10 ჯარის კაცი დაუჭრეს. სწორედ დაუჯერებელია ეს ზარალი. ოთხი ათასმა კაცმა, თუნდ შორიდანაც თოფი რომ დაახლოს ბატალიონს, ნუ თუ მარტო ერთი გრენადერი უნდა წააქციოს და 10 დასჭრას. მარკიზი პაულუჩჩი ასე მოახსენებს იმპერატორს და ჩვენც, გინდა თუ არა, უნდა ვირწმუნოთ.

ხაშმელების უბედურობა მოხდა 19 თებერვალს. პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის სიტყვით, ხაშმთან დამარცხებამ თავს ზარი დასცა მემამოხეებსაო. მეორე დღეს ბოდიშის მოსახდელოდ მისულან პოლკოვნიკთან ყარაბულახელნი, უჯარმელები, ხაშმელები, სართიჭალელები და მულანლოელები და უთხოვნიათ – ნება მოგვეცი ჩვენ ბინებზე დავბრუნდეთო. რაკი ნებართვა აღდიათ, მთებიდან ცოლ-შვილი ჩამოუყვანიათ და თავ-თავიანთ სახლებში დაბინავებულან.

ტიხანოვსკის თანა ჰყავდა ერთგული ქართველი თავადიშვილები. ამ თავადიშვილების წყალობით და აგრედვე დეკანოზ მარკოზოვისა პოლკოვნიკ ტიხანოვსკიმ მარტყოფელებს პირჯვარი დასწერა და ხემლწიფის მორჩილება-ერთგულობაზე დაითანხმა. მარტყოფელებმა-შეისმინეს ჩაგონება დეკანოზისა და რუსეთის ერთგულ დავადიშვილებისა და მიიღეს ფიცი რუსეთის მთავრობის ერთგულობაზე.

რუსები რომ ეწვივნენ ჩვენს ქვეყანას, დიდ ხანს ვერ დაამყარეს საქართველოში სიწყნარე, სიმშვიდე და მორჩილე-

ბა. ჯერ კიდევ ქედმაღალი იყო მაშინდელი ქართველი, მონური მორჩილება ეხამუშებოდა და ხშირად „ბუნტობდა“, ანუ, ჩვენებურად რომ ვსთქვათ, ტლინკებს ისვროდა. სამხედრო კაანდები და ზოგჯერ დიდი ლაშქარი აყურებდა ზარბაზნის ყუმბარით, ან ხიშტით გაავზნებული ქართველს და დაწყნარების შემდეგ ერთგულობის ფიცს მიაღებინებდა ხოლმე. ისე გახშირდა ერთგულობის ფიცის მიღება, რომ ბოლოს ყოველი ფასი დაეკარგა ფიცის მიღებას. ერთისა და იმავე კუთხის მკვიდრს მრავალჯერ მიუღია ფიცი ერთგულობისა და მაინც გაუტეხია იგი. ეს გარემოება უნდა იყვეს მიზეზი, რომ შემდეგ დროებში ჩვენში ჩალის ფასად გახდა ფიცი. ორიოდ გროში თუ დახარჯე, რამდენიც გნებავთ, იმდენს იშოვნით ტყუილ მაფიცარს. ყველაფერს საფუძველი ისტორიაში უნდა მოუძებნოს კაცმა. ორ-სამ დღეში არა ტყდება ხასიათი ერისა, ორ-სამ დღეში არ იხრწნება ზნე და რწმენა ერისა. დიდი შრომა და ღვაწლია საჭირო ერის გათახსირები-

სათვის და აკი არ იშურებდნენ არც ერთსა და არც მეორეს ერის კარგის თვისებათა შესაბაძლად.

დროა ახლა ქართლს მივხედოთ. მაშინდელმა საქართველომ არ იცოდა, რა ხილი იყო დღევანდელი სტრატეგია და ტაქტიკა. მართალია, არ იცოდა სამხედრო მეცნიერების დედა-აზრი, მაგრამ ის-კი კარგად იცოდა, რომ რუსების ამოსაწყვეტად საჭიროა მასაზრდოებელი გზა მოეჭრას რუსის მხედრობას. ეს გზაა დღევანდელი საქართველოს სამხედრო გზა, ანუ დარიალის ვიწრო ხეობა. თუ დარიალის ხეობას შეკვრავდნენ მეამბოხენი და შიდა რუსეთიდან მაშველ ჯარს აღარ შემოუშვებდნენ. თუ ამ ერთად-ერთი გზით რუსები სამხედრო მასალას ვეღარ მოზიდავდნენ, ცხადია, რომ რუსების ბატონობა ჩვენს ქვეყანაში საეჭვო შეიქმნებოდა. ამისათვის კახელებმა გაშალეს თუ არა ამბოხების დროშა, ანაწურის მაზრაში შიკრიკები აფრინეს, აიშალენით და ჩვენთან ერთად იმოქმედეთ რუსთა მხედრობის წინააღმდეგო. რადგან არაგველობა და მთა იმავე ტაფაში იწვოდა, როგორშიაც ქართლ-

122

კახეთი იხრაკებოდა და უფრო მეტადაც, ვინაიდან სამხედრო გზაზე მუშაობა და სამხედრო მასალის ზიდვა აუტანელ ტვირთად დააწვა ანაწურის მაზრის მკვიდრსა, შიკრიკებს ბევრი ხვეწნა და მუდარა არ დასჭირდათ. არაგველებმა, მთიულებმა, გუდამაყრელებმა და მთის დანარჩენ მკვიდრთ სიხარულით მოისმინეს შემონათვალი და აცნობეს კახელობას – თქვენთან ერთად გავწყდებით და მტერს ბოლოს მოვუღებთო. სულ რაღაც ერთმა კვირამ გაიარა, რაც თიანეთსა და ახმეტას „ბუნტი“ დაიწყო, და მთელი ანაწურის მაზრა აჯანყების ბოლსა და კვამლში გაეხვია. თებერვლის ათს 1812 წ. ფასანაურის პოსტზე მდგარი რუსები გაჟლიტეს, ანაწურისა და ღართის-კარის მეციხოვნეთ ალყა შემოარტყეს და სამხედრო გზაზე მისვლა-მოსვლა სრულიად მოსპეს.⁹⁹).

დაწვრილებით ანაწურის აჯანყების ამბავი ასეა. თებერვლის 9-ს „უსიამოვნო“ ამბავი მოუვიდა ბარონ კლოტს. სოფ. ბულაჩაურს 1000 მეამბოხე შეიკრიფა და მათი რაზმი ყოველ

დღე მატულობსო. თითქმის სოფელი არ დარჩენილა ანანურის მაზრაში, რომ ამბოხების გზას არ დასდგომოდა. თვით ანანურს, საქართველოს „კარს“ (რუსულად: КАРС) ალყა შემოარტყეს და ციხეში აღარავის უშვებდნენ. ანანურის სათემო ისპრავნიკმა მოსწერა ბარონს თებერვლის ათსა: არ ვიცი როგორ ვუშველო ანანურსა. ყველა ამბოხებას მიეცა და მშველელი არავინაა. ანანურს 1000 კაცი ახვევია გარსა, ყოველ დღე მატულობს მათი რიცხვი და მე-კი ათიოდე კაცი-და შემრჩა ერთგულიო. საგურამოს მინდვრებზე თავი მოიყარა 500 კაცამდე და აპირობენ ღართის-კარს დაეცნენ. რაკი ასეთ გაჭირვებაში ჩაცვინდნენ ანანურის მეციხოვნენი, ზმანება გაეგზავნა კაპიტან საგინაშვილს, რომელიც ტფილისში მოდიოდა ქართლიდან საქართველოს გრენადერთა პოლკის ორი როტა სალათით, მიეშველოს ღართისკარს, სადაც დაბანაკებული იყო ორი როტა ჯარი, შეაერთოს ჯარები და იმოქმედოს არაგველ

---

99) იხ. АКТЫ ტ. V. გვ. 70-74: УТВ. ტ. II. გვ. 360.

მეამბოხეთა წინააღმდეგ. ამასთანავე კაპიტან საგინაშვილს დაევალა გაგზავნოს პატარა რაზმი ს. მუხრანს სახელმწიფო სასურსათო მალაზიის დასაცველად და გაგზავნოს ორმოცდაათი ჯარის კაცი მცხეთის ხიდის შესანახად. მცხეთის ხიდს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგანაც ეს ხიდი რომ გაეფუჭებინათ, ტფილისის სავსებით მოსწყდებოდა ანანურის მაზრას და საქართველოს სამხედრო გზასა.

ანანურის სათემო ისპრავნიკის ფართი-ფურთოებიდან არაფერი გამოვიდა. შეეკრიფა რაღაც 200 სოფლელი და დააპირა ანანურის გზის გარღვევა და შიგ ციხეში შესვლა. ისპრავნიკს და მის მხლებლებს მეამბოხეებმა თოფები დაუშინეს, მიუახლოვდა თუ არა ციხეს და ორის ტყვიით ფეხში მძიმედ დასჭრეს. მხლებლები შემოეფანტნენ და აჯანყებულთ შეუერთდნენ. ფეხში დაჭრილმა ისპრავნიკმა მოჰკურცხლა და გორში ბრეგვა გაადინა. ¹⁰⁰⁾

სასიამოვნო ამბავს ანანურიდან არც მუხრან-ბატონი, გე-

ნერალ-მაიორი თ. კოსტანტინე ივანეს ძე ატყობინებდა მთავრობას. მუხრან-ბატონი დიდი და გავლენიანი მემამულე გახლდა, მთავრობა ენდობოდა და ამისთვის სწორედ ეს ქართველი ფეოდალი გაგზავნეს ხალხის დასაწყნარებლად. თავადმა კოსტანტინემ შეჰკრიფა ორასიოდე წვრილ-ფეხა აზნაური და გლეხობა, თან წაიყვანა მაიორი თორნიკე ერისთავი და ანანურის ციხისაკენ გაემართა, მაგრამ შეშინდა რუსის ერთგული გენერალი, შეშინდა აგრედვე რუსების ერთგული თორნიკე ერისთავი ¹⁰¹) და იერიში ვერ მიიტანეს ანანურზე. ისე შიში არაა აქ მოსატანი, როგორც ისა, რომ მუხრან-ბატონი ვერ ენდობოდა რაზმსა. გაჭირვების დროს უღალატებდა რაზმი, როგორც უღალატა ანანურის სათემო ისპრა-

---

¹⁰⁰) *ibid.* გვ. 74. კარგი სიტყვაა ხმარებული მარკიზის უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში იმის გამოსახატავად, თუ როგორ აპირებდა ისპრავნიკი ანანურში შესვლას, – „покусился было пробиться вь крѣпость Ананурь, сквозь мятеж-Ныя толпы“.

¹⁰¹) *ibid.*, 71. რუსულად: „также вѣрный и усердный къ Россіи“

124

ვნიკსა. ამისთვის ბარონ კლოტს მოსწერა – რუსის მხედრობა მომაშველე, თორემ ჩემის ჯარით ვერას გავაწყობო.

გენერალ ბარონ კლოტმა საჩქაროდ ქაღალდი გაუგზავნა ქართლიდან წამოსულ საქართველოს გრენადერთა ბადალიონის კამანდირს პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს – ტფილისში ნუღარ ჩამოხვალ, შემოიკრიფე ღართის-კარისა და მუხრანის მეციხოვნენი და პირდაპირ ანანურს გასწიე ციხის საშველადაო. ჯაშუშების ხელით ბარონმა გაუგზავნა ბრძანება ვლადიკავ-კავის ციხის უფრსს გენერალ-მაიორ დელპოცცოს – რამე იღონე და საქართველოს სამხედრო გზა გახსენიო, ამასვე სთხოვდა ბარონი გაბრიელ ყაზბეგს.

თებერვლის თერთმეტს ტფილისში ჩამოიჭრა თვით თ. კოსტანტინე მუხრან-ბატონი. მღელვარება ძლიერდება, ხალხის დასაწყნარებლად დიდი ჯარია საჭიროვო. მუხრან-ბატონი უკანვე გააბრუნეს და დაავალეს, პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს შეუერთდი შენის კაცებით და ეცადეთ – როგორმე ჩა-

აქროთ ამბოხებაო. უმთავრესი დავალება კი ის იყო, რომ როგორმე გაენთავისუფლებინათ ანანური.

მუხრან-ბატონს თან გაატანა ბარონ კლოტმა განცხადება, ანუ ყბად აღებული „ობვეშჩენიე“. განცხადებაში ბარონი სწერდა არაგველებს: თუ ერთგულობის ფიცს არ გასტეხავთ, წყნარად იქნებით და მემამბოხეებს არ შეუერთდებით, იცოდეთ, რომ პატრონობა-მფარველობას არ მოგაკლებთ და ეს მფარველობა-პატრონობა წუთიერი-კი არა, სამუდამო იქნებაო. – ბოლოს დროს როგორღაც აღარა სჭრიდა „განცხადებათა“ ძალა. ამ „ობვეშჩენისაც“ ეს დაემართა. თერთმეტს თებერვალს, ღამე, მემამბოხენი დაეცნენ ღართისკარის პოსტსა და კინადამ გადასწვეს. ყარაულებმა დროზე შეიტყვეს მტრის განძრახვა და ხიფათს გადაარჩინეს ღართის-კარის პატარა ციხე.

თებერვლის 12-ს პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი მუხრანს ავიდა. შესვენებით არც-კი შეუსმენია უშაკოვს და ხუთი როტა ჯარით დუშეთისაკენ გასწია. მჭადის-ჯვარს რომ გასც-

125

და, უშაკოვი წააწყდა მემამბოხეებს, რომელთაც უტეხ ტყით დაბურულ გორაზე სანგრები დაემართათ. ეკვეთნენ მტერნი ერთმანეთს. მარკიზი პაულუჩჩი მოახსენებს იმპერატორს, რომ უშაკოვმა დიდად დაამარცხა მტერიო, ბევრი მემამბოხე მოჰკლა და დუშეთამდის სდია გაქცეულ მტერსაო. ადვილი დასათვლელი იყო მოკლულთა რაოდენობა, მაგრამ არაა ცნობა, რა ზარალი მოუვიდათ აჯანყებულთ. დაღამებისას უშაკოვმა უწია დუშეთს, მაგრამ ვერ გაბედა იერიშით მისულიყო ციხეზე. ციხიდან დუშელეებმა თოფები დაუშინეს უშაკოვს. გათენებისას პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი მიუხტა დუშეთს, აიღო ფორშტადი და შემდეგ თვით დუშეთის ციხე. ბრძოლა გაგრძელდა სულ ორ საათს. ციხეში თურმე 30 მეციხოვნე ყოფილიყო და ეს 30 კაცი ორ საათს ებრძოდა ქართველ გრენადერთა პოლკის ხუთ როტას, რომელშიაც სულ ცოტა ხუთასი კაცი იქნებოდა. უშაკოვის მოწმობით, ქალიან ბევრი მეომარი მოუკალით მემამბოხეებსაო ორთავ შეტაკებაში,

მჭადის-ჯვრის სერებზე და დუშეთზე, თვითონ კი ეს ზარალი მოსვლია: მოუკლეს 10 ჯარისკაცი დაიჭრა კაპიტანი თ. ივ. ნ. აბხაზი (რუსულად: აბხაზოვი) და 22 ჯარის კაცი. ¹⁰²⁾

პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი დუშეთისაკენ რომ წავიდა მჭადის-ჯვრის გზით, მისწერა წიგნი ღართის-კარში კაპიტან საგინაშვილს, დუშეთისაკენ წამოდი და მომეშველეო. საგინაშვილმა 11 თებერვალს წაიყვანა სამი როტა ჯარი, 40 ყაზახი და გასწია დუშეთს. თანა ჰქონდა ერთი ზარბაზანი. გზა ტყე-ტყე მიდიოდ, გაიარა თუ არა ექვსიოდე ვერსი, საგინაშვილს წრე შემოავლეს მემამბოხეებმა და თოფები დაუშინეს. იქვე ბრძოლის დასაწყისში საგინაშვილი მძიმედ დაიჭრა; მისი მაგიერობა იკისრა პორუჩიკ ცაცკამ, მაგრამ ეს აფიცერიც დაიჭრა. დარჩა რაზმი უკამანდროთ.

ბრძოლა გამწვავდა. მემამბოხეთა რიცხვი მატულობდა და 1500 კაცამდისინ ავიდა. რაღა უნდა ექნა საგინაშვილს?

---

¹⁰²⁾ ibid. 73.

მტრის გარღვევა რადგან შეუძლებელი გახდა, უბრძანა ჯარს უკან დაბრუნებულიყო და იმავ საღამოს ღართის-კარში ჩამოვიდა რაზმი. ზარალი აგრე რიგად დიდი არ მოსვლია საგინაშვილს: მოუკლეს 6 ჯარის კაცი; დაუჭრეს სამი აფიცერი და 18 ჯარის კაცი. მოუკლავთ აგრედვე ერთი ქართველი თავადიშვილი სოლომონ მაღალაშვილი. ¹⁰³⁾

სულ სხვანაირად აგვიწერს გატონიშვილი დავით ბრძოლის ამ ეპიზოდს. აი რას მოგვითხრობს მემატთანე: „მაშინ არაგვის პირმანცა აღადგინა შფოთი პირისპირ რუსეთისა. შთაეხმარნენ ფშაველნი და მოჰსწყვიტნეს ყოველნივე მუნ მყოფნი რუსნი ფასანაურსა და ანანურსა, ხოლო კამენდანტი ანანურისა გამაგრდა ციხესა შინა. მაშინ ბარონ კლოტმან ღიანარალმან, რომელიცა იყო მოადგილე მარკოზისა ტფილისსა, ვინაიდან მარკიზი ჟამსა მას იმყოფებოდა ბაქუს, წარავლინა არაგვიანთა ზედა პოლკოვნიკი უშაკოვი ათასითა მხედრობითა და მუხრანის ბატონიშვილი კოსტანტინე, ძე იოვანე მუხრან-ბატო-

ნისა, წარატანა თანა, რამეთუ ესე კოსტანტინე იყო ფრიად ერთგული რუსთა და არა კეთილობისა მოსურნე ქართველთა და მოვიდა კობიანთ-კარს და დაესხა კობიანთ თავსა. იქმნა მუნ ბრძოლა ძლიერი, იძლიენენ რუსნი და მოკლეს რუსი ასორმოდ ათი კაცი და სიღამემან გაჰყარნა. მაშინ კოსტანტინემან დაუწყო ტკბილი საუბარი, მიიტყუა ფიცით სამოცდაათნი კაცი არაგვის პირისანი – ჭი უსჯულო სვინიდისი! – და სრულიად მოაშთობინნა ოგინი რუსთა (ესე იგი დაახრჩეს); მოწვა კობიანთ-კარი და დუშეთი, გარდავიდა რუსთა მხედრობითა და მოწვა ანანური, პავლეური და ციხისძირი. ჟამსა ამას მოვიდა ბულაჩაურზედა სხვა ახალი სამასი კაცი რუსთა მხედრობა. იქმნა მუნ ბრძოლაი. იძლიენენ რუსნი ბულაჩაურითგან, მოკლეს წინამძღვარი მათი მაღალაშვილი სოლომონ, ძე დავითის და დაჰკოდეს კაპიტანი საგინაშვილი ზურაბ, ძე პაპუასი. ჰსცნა რა კოსტანტინემან,

---

¹⁰³⁾ ibid. გვ. 73.

გარდაუძღვნა ანანურით რუსთა და მოაწვევინა ბულაჩაური სრულიად.

მარკიზი არასა ბრძანებს, მართლა დაახრჩობინა კოსტანტინე მუხრან-ბატონმა 70 კაცი არაგვის პირისა თუ არა. მემატინე დავითი გადაჭრით ამოწმებს ამ საშინელ ამბავსა და შეწუხებულ-აღშფოთებული კილოთი ღაღადებს: დი უსჯულო სვინიდისოვო!

საჭიროა სხვა ისტორიული საბუთი, რომ ბრალიანს ბრალი დავდოთ და თუ კოსტანტინე უდანაშაულოა, ეს საშინელი მსჯავრი ისტორიისა ავხადოთ.

XIV

მეამბოხეებმა, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, შეჰკრეს საქართველოს სამხედრო გზა და ცოტა არ იყვეს, გული მოიფონეს, – რუსის მამველი მხედრობა საქართველოში ვედარ

შემოვა და აქაურებს ჩვენც გავუსწორდებითო. მაინც გული ეთანადრებოდათ, ვაითუ რუსების ერთგულმა გაბრიელ ყაზბეგმა გზა გახსნას და კავკასიის ქედზე ჯარი გადმოატაროსო. ¹⁰⁴⁾ გულის მოსაგებად, ასე გაშინჯეთ, მეფობაც-კი შესთავაზეს მემამოხეებმა გაბრიელსაა, მაგრამ ყაზბეგმა სახელ გატეხილ ქართულ მეფობას რუსის ჩინ-ორდენები არჩია და ერთხელ მიღებული ფიცი ერთგულობისა არ გასტეხა.

შეატყობინეს თუ არა, რომ ფასანაურის პოსტს მემამოხენი გარს შემოეხვივნენო, პოლკოვნიკი გაბრიელ ყაზბეგი ვლადიკავკაზს აიჭრა და პირადად სთხოვა ციხის კამენდანტს გენერალ-მაიორ დელპოცოს, ჩქარა ჯარი გაგზავნე გზის გასახსნელად, თორემ მერე გვიანდა იქნებაო. დელპოცო დაფაცურდა, ჩამოვიდა ლარსში და უბრძანა მაიორ ბარსოვს წასულიყო ანანურს ერთი როტა სუზდალის პოლკის ჯარითა და თან წაეღო ერთი ზარბაზანი. ძნელი იყო ზარბაზნის გადმო-

---

¹⁰⁴⁾ მარკიზი ყაზბეგს ასე ახასიათებს: истинно усердный и вѣрный. об. Акты, т. V. გვ. 78.

თრევა და ჯარის გადმოყვანა შუაგულ ზამთარში კავკასიონის ქედზე, მაგრამ სიძნელისა არ ეშინოდა გაბრიელსა და იმედი ჰქონდა, რომ ჯარსაც უვნებლად მოიყვანდა ანანურს მორჩილ მთიულთა დახმარებით და მთასაც მორჩილების გზაზე დააყენებდა. გაბრიელის იმედსა და დაპირებას უბრალო ბაქიობად არ მიიღებდა რუსის მთავრობა, რადგან ყაზბეგი მართლა რომ გამოცდილი და სარისტიანი კაცი იყო. ვინ მოსთვლის რამდენჯერ დაუხსნია გაბრიელს გაჭირვებისაგან რუსის მხედრობა. ¹⁰⁵⁾

ჟამსა იწროებისასა იმედიანი სიტყვა და დაპირება გაბრიელისა დიდი ნუგეში იყო გენერალ პორტნიაგინისთვის, კრუხივით რომ მოიკალათა ტფილისში და გარედ გასვლას რომ ველარ ბედავდა. სანუგეშო ამბები გამოუგზავნეს შეშინებულ გენერალს ქართლისა და ბამბაკის ოლქის უფროსებმაც. ბამბაკის უფროსი გენერალი ლისანევიჩი ატყობინებდა,

საჩქაროდ გიგზავნი ერთ ბატალიონ ჯარსა და ბატალიონი რომ უფრო მალე ჩამოვიდეს ტფილისს გამოვისტუმრე მოკლე უზუნლარის გზით, თუმცა სასიარულოდ ძნელი და უვარგისია ეს გზაო. ამასთანავე ჩემდა მიერ რწმუნებულ დისტანციის სამზღვრები მაგრად შევკარი, რომ საქართველოში მომხდარ აჯანყების ხმამ აქაც არ მოაღწიოსო. გენერალი სტალი კი-დევე იმას იწერებოდა ქართლიდან, რომ თუმცა აჯანყება ჯერ არ დაწყებულა, მაგრამ ხალხი სიხარულით ფეხზე აღარა სდგა, კახელების აჯანყების ამბავი რომ გაიგოვო. ერისთვიანთ მადლობელი უნდა ვიყვნეთ, რომ ქსნის-პირელნი არ შეუერთდნენ მაშფოთართ, თუმცა კაცი-კაცზე მოსდიოდათ და უთვლიდნენ: ერთად ვიმოქმედოთ რუსების წინააღმდეგო. მართალია, არხეინადა ვარ, მაგრამ ვინ იცის, აუტკივარი თავი რაზე ავიტკივო და ამის გამო წინადვე სამზადისს შევუდექი, თუ ვინიცობა აჯანყება დაიწყოვო. გაზნული კამანდები შევკრი-

---

¹⁰⁵⁾ ვინც არ დაიხარებს და თვალს გადაავლებს ისტორიულ ამბავს „მოთულეთი 1804 წ.“, “სავსებით გაითვალისწინებს, თუ ვინ იყო ვაზბეგი და რა სიკეთე მოუტანა მაშინდელ რუსის მთავრობას რყევა-მომრაობის დროს.

ფე და იმისთანა ადგილებში ჩავაყენე, რომ ამზოხების დროს ერთმანეთს უცბად გაუწოდოს დახმარების ხელიო. ¹⁰⁶⁾

ურიგო ამბავს არც პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი იწერებოდა. დუშეთის დამორჩილების შემდეგ უშაკოვი დაუყოვნებლივ გაემართა ანანურისაკენ. დუშეთიდან ორი ვერსის მანძილზე ანანურის გზაზე დამდგარ რუსის მხედრობას წინ გადაეღობნენ აჯანყებულნი და სროლა აუტეხეს. ბრძოლა გაგრძელდა დილის 6 საათიდან საღამოს 5 საათამდე. უშაკოვმა გზა გაიკვლია, ანანურს ავიდა და შეება აჯანყებულთ, ციხეს რომ ეხვივნენ გარსა. იძლივნენ მეამზოხენი და გამარჯვებული უშაკოვი ციხეში შევიდა. მართალია, ანანური განსაცდელს გადარჩა, მაგრამ თვით მაზრა ანანურისა ჯერ კიდევ დამშვიდებულად ვერ ჩაითვლებოდა, რადგან მარტო კახეთიდან მოსული მეამზოხე ათას კაცამდე ადიოდა. ანანურში

მომქმედ კახელობას უფროსობდა თ. იოსებ სიდამონოვი. ეს რაზმი დათარეშობდა არაგვის მარჯვენა ნაპირზე და ჯერ-ჯერობით უშაკოვთან შეტაკება არა ჰქონია.

პოდპოლკოვნიკ უშაკოვის რაზმი დაბანაკდა ანანურის ციხის გვერდზე. მეამბოხენი მოსვენებას არ ძლევდნენ რაზმსა და სხვა და სხვა მხრიდან მიუხტებოდნენ ხოლმე. ამ გვარმა სითამამემ ძალზე გააბრაზა მხნე და გამარჯვებული პოდპოლკოვნიკი და განიდრახა მოუსვენარ მტრის სამაგალითოდ დასჯა. ენა-ტანიებმა შეატყობინეს, რომ ანანურიდან სამი ვერსის მანძილზე დაბანაკებულია 70 კაცი მეამბოხეო. თებერვლის 17-ს უშაკოვმა თან წაიყვანა 150 გრენადერი. ჩუმად მიეპარა ღამე მეამბოხეთა ბანაკს, ეკვეთა და თითქმის საცხებით გაჟლიტა. გადარჩა სიკვდილს 15 კაცი და ესენიც ტყვედ წამოიყვანა გულადმა პოდპოლკოვნიკმა. უშაკოვს მცირე ზარალი მოუვიდა, მოუკლეს ორი გრენადერი და დაუჭრეს ორი. ასეთი მცირე ზარალი იმის ნიშანია, რომ რუსები მძინარეებს დასახმიან თავსა. უშაკოვმა ხელთ იგდო ერთი უმთავრესი

---

¹⁰⁶) АКТЫ, т. V, გვ. 74.

მეთაური არაგვისპირელ მეამბოხეთა, სწორედ ისა, რომელმაც ლაზათიანად შეამკო ანანურის კამენფანტი და სთხოვა ციხე ჩაგვაბარეო. შიშისა და მაგალითისათვის დატყვევებული მეთაური ჩამოაღრჩეს 18 თებერვალს, დილით მეამბოხეთა ბანაკის აკლებამ და უმთავრესად მეამბოხის ჩამოხრჩობამ თავზარი დასცა მეამბოხეებსაო, იწერებოდა უშაკოვი, გული გაუტყდათ და მორჩილება ითხოვესო. მთელი ანანურის მაზრის მცხოვრებლებმა ხელმწიფე იმპერატორის ერთგულობაზე ფიცი მიიღეს და დაყუჩდნენო. სწორედ ამ ჟამად ტყვეობიდან გამოექცაო არაგვისპირელებს ერთი ყაზახი და უშაკოვს მოახსენა ფასანაურის პოსტის ამოწყვეტის ამბავი. რუსეთიდან ფასანაურში ახლად ჩამოსულიყო ერთი როტა სალდათი და სწორედ ეს ახლად ჩამოსული როტა გაანადგურეს მეამბოხეებმა.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ კოსტანტინე მუხრან-ბატონმა „მოაშობინა“ 70 კაცი არაგვისპირისანი. ბატონი-შვილ დავითის მოთხოვნა და უშაკოვის მოხსენება რომ დაუპირისპიროთ, უეჭველად უნდა ვიფიქროთ, რომ ორივენი ერთსა და იმავე ფაქტს გვიამბობენ. შორიდან სხვა და სხვაობა ეტყობა, მაგრამ არსებითად ერთი და იგივეა. ვითომდა მამაცი უშაკოვი, 150 გრენადერით, ქურდულად თავს დაესხა მძინარე არაგველებს და უმოწყალოდ შემუსრა, ხოლო წინამძღოლი ხალხის თვალწინ ჩამოაღრჩო. უშაკოვი თავისთავად ღამე უცხო და უცნობ ადგილს ვერ გაითარეშებდა. ეჭვი არაა, რომ ვინმე ქართველი წაუძღვებოდა წინა და გზას უჩვენებდა. გზის მაჩვენებლად გამოდის გენერალი კოსტანტინე მუხრან-ბატონი, ასე რომ გაოცებით ნათქვამი დავითისა: „ჰოი უსჯულო სვინიდიდისოვო“, მნიშვნელობას არა ჰკარგავს.

რაკი ანანურელები მიფანტ-მოფანტა პოდპოლკოვნიკ უშაკოვმა, თავისუფლად დაიწყო სიარული სოფლიდან სოფელს, ზოგან ძალით აფიცებდა ხალხს ხელმწიფე იმპერატორის ერთ-

გულობაზე, ზოგან-კი თავის ნებით მიდიოდა „მამაც“ სარდალთან დამფრთხალი სოფლელობა ფიცის მისაღებად. მართალია, ანანურის ციხე სამწუხარო სურათს წარმოადგენდა, რადგან მეამბოხეებმა სახელმწიფო თივა მოიტაცეს, წაიღეს აგრედვე რაც პური მოეგროვებინათ რუსებს სასურსათო მაღაზიაში, მრავალ მოხელეს სახლ-კარი დაუწვეს და ქონება დასტაცეს, მაგრამ ამ ზარალს ვიღა იდარდებდა, რაკი მაზრა დააწყენარეს და ხალხს ფიცი მიაღებინეს. სუზდალის როტაც გადმოვიდა მთაზე დიდის გაჭირვებით და კაიშაურში დადგა, ასე რომ საქართველოს სამხედრო გზა გაიხსნა და რუსის მთავრობამ დიდი ხიფათი და განსაცდელი აიცილა თავიდან. ერთი სიტყვით მამაცმა უშაკოვმა საქმე გაჩაღხა და იმედით სავსე რაპორტებს უგზავნიდა ტფილისში პორტნიაგინს. ერთი რამ ვერ მოაგვარა უშაკოვმა და ეს ერთი იყო, რომ ჩრდილს აყენებდა მის გამარჯვებას. ეშაკოვმა ვერას გზით ვერ მოახერხა ხელში

ჩაეგდო კახეთიდან მოსული მეამბოხენი. მერე ცოტანიც ხომ არ იყვნენ! თითქმის ათას კაცამდე იქნებოდა კახელების რაზმი. იგინი დაბანაკდნენ სოფ. საშაბუროს და ელოდნენ მთის პასუხს. რაზმის მეთაური და უფროსი თავადი იოსებ სიდა-მონოვი (ერისთავი) კარგა ხანია წასული იყო მთაში დახმარების სათხოვნელად. არაგვის ბატონ ბეჟან ერისთავის შვილი თავადი იოსებ ერისთავი გაემგზავრა გუდამაყარს და მეცადინეობდა აეღელვებინა როგორც გუდამაყრელნი, აგრედვე სხვა ხეობათა მცხოვრებნი ¹⁰⁷).

ნათქვამს თავი რომ მოვუყაროთ, თვალწინ ასეთი სურათი დაგვეხატება: თებერვლის ოცს შუკრული საქართველოს სამხედრო გზა გახსნა ორპირად წასულმა ჯარმა. ანანურისა და დუშეთის მაზრათა მკვიდრნი დაწყნარდნენ, დუშეთისა და ანანურის ციხენი ისევ რუსებს დარჩათ. არაგვზე დარჩა საბრძოლველად მხოლოდ თ. იოსებ სიდამონოვის ათასკაციანი რაზმი, ს. საშაბუროში დაბანაკებული.

---

¹⁰⁷) ibid. ტ. V, გვ. 74-75.

ტფილისის მიდამოები გასწმინდა მეამბოხეთაგან პოლკოვნიკმა ტიხანოვსკიმ. მთელი კახეთი, დღევანდელი თიანეთისა, თელავისა და სიღნაღის მაზრები, მეამბოხეებს ეჭირათ ხელში გარდა თელავისა და ყარა-ალაჯისა. თელავში მოემწყვდნენ მაიორები შმატოვი და ვრონსკი 300 ჯარის კაცით და ყარა-ალაჯის ციხეში შეიკრიბა: ქვედა ნოვგოროდელ დრაგუნთა პოლკის ორი ესკადრონი, ს. ფხოვლიდან ჩასული ეგერთა ერთი როტა, ს. ბოდბისხევიდან ძალზე შებერტყილი ერთი ბატალიონი ყაზარდოს პოლკისა და ელისეს სასულთანოდან მოსულ მაიორ ორბელიანის უფროსობით ორი როტა ყაზარდოს პოლკისა ერთის ზარბაზნით.

ასეთი იყო საქმის ვითარება თებერვლის ოცსა. 21 თებერვალს თვით მარკიზი პაულუჩჩი ჩამოვიდა ყარაბაღიდან ტფილისს. მარკიზი ისე ჩქარობდა მოსვლას საქართველოში, რომ ორი დღის მეტი არ გაჩერებულა ქ. შუშაში. ყარაბა-

ღის სახანოს საქმეების მართვა-გამგეობა და მოწყობა მიანდო მამაცობით განთქმულ გენერალ მაიორ ა. ვ. კატლიარევს-კის და თვითონ ქუდმოგლეჯილიო რომ იტყვიან, ისე მოე-შურებოდა ტფილისისაკენ. ელდა ეცა რომ მოახსენეს, ორი კვირაა რაც აღარ ვიცით, რა დაემართა ყარა-ალაჯის ციხეში მომწყვდეულ ჯარსაო. ცეცხლივით აენტო მარკიზი, პორტ-ნიაგინი რომ დაინახა ტფილისში გულ-ხელ-დაკრეფილი. იმის მაგივრად რომ კახეთს მოუარო, უპატრონო, იმის მაგივრად რომ, რაკი კახელობა „აბუნტდა“, შემწეობა მოგვთხოვა და ამბოხება მოგესპო, ჩამობრძანებულხარ ტფილისში, თან წა-მოგიყვანია მთელი პოლკი და ანანურისა და ტფილისის ჯა-რების უფროსობა გიკისრიაო. ერთი მიბრძანე, ამისხენი და გამაგებინე, რაა მიზეზი ამ უცნაურის საქციელისაო, სწერდა მარკიზი შეშინებულს პორტნიაგინს. გენერალ პორტნიაგინმა რაპორტი მიართვა მარკიზსა, ავადა ვარო და ამ გვარად სა-ვსებით ჩამოშორდა აჯანყების საქმეს და შემდეგში აღარა-

133

ფერი მონაწილეობა აღარ მიუღია საქმეთა მსვლელობა-მიმ-დინარეობაში. ¹⁰⁸⁾

ციბრუტივით დატრიალდა პაულუჩჩი. თავად ციციშვი-ლის მიმბაძველი იმისავით აპირებდა მოქმედებას, ესე იგი ფი-ცხად უნდა შეუტეო მტერსა, რომ გონებას ვერ მოვიდეს და დავთრები დაეზნასო. ანანურისა და ტფილისის მაზრათა ოლ-ქის უფროსად დაადგინა გენერალი კლოდტ-ფონ-იურგენს-ბურგი, პორტნიაგინის ავადმყოფობის გამო კახეთში სამო-ქმედო ჯარის უფროსობა თვითონ იკისრა. ბამბაკიდან მოხ-სულ ბატალიონს უბრძანა – წადი ს. ხაშმს შეუერთდი ტი-ხანოვსკის და უცადეთ ჩემს ბრძანებასაო. უშაკოვს კიდევ მის-წერა, დაუყოვნებლივ დაეცი თავსა საშაბუროში შეკრებილ მეამბოხეებს, დაამარცხე და ს. ბულაჩაურში ჩადიო. ს. ბუ-ლაჩაური მნიშვნელოვანი ადგილია, რადგან აერთებს ანანუ-რისა და თიანეთის მაზრებს. ღართის-კარის პოსტის უფროსს მაიორ კრუჟკოვს უბრძანა – დაუყოვნებლივ ადი სამშაბუროს 150 კაცით და დახმარება გაუწიე უშაკოვსაო. ასეთ მზადება-

განკარგულებაში რომ იყო მარკიზი, სამწუხარო ამბავი შეატყობინა ყაზახის მოურავმა, 1000 ლეკი ჩამოვიდა ალაზანზე და კახელობას შეუერთდაო. აქაც არ მისვენებენ მეამბოხენიო, წუწუნებდა მოურავი, კაცებსა ჰგზავნიან და აქაურ თათრობას აგულიანებენ ხელმწიფე იმპერატორის მხედრობის წინააღმდეგაო. მაგრამ ამისთანა გულ-გასაწვრილებელ ამბებს თავს ვეღარ დაუდებდა მარკიზი, რადგან 23 თებერვალს თვითონ აპირებდა ხაშმში ასვლას, ჯარის უფროსობის ხელში აღებას და კახეთისაკენ გალაშქრებას.

ვიდრე ტფილისიდან გავიდოდა მარკიზი, უშაკოვმა ერთხელ კიდევ დაამარცხა მეამბოხენი და ამ დამარცხებით საბოლოოდ დაამხო მათი ძალა. საშაბუროში გამაგრებულ მეამბოხეთ გარს უვლიდა უშაკოვი სამის მხრიდან. ქვემოდან ღართისკარის პოსტიდან გაჩქარებული მიდიოდა მაიორი კრუჟკოვი,

---

¹⁰⁸) იხ. უთ. ტ. II. გვ. 344-345.

რომელსაც გზა შეუკრა ცხრა სანგარით ბულაჩაურიდან გამოსულმა კახელობამ. კრუჟკოვმა სანგრები აიღო და შეუერთდა უშაკოვს, შეერთებულის ძალით დასცეს საშაბუროს სიმაგრენი და, თუ მარკიზს დავუჯერეთ, სამაგალითოდ დაამარცხეს აჯანყებული კახელობა და არაგველობა. ასი მოკლული ბრძოლის ველზე დასტოვეს, ვინც ცოცხალი გადარჩა, აირია, იარაღი დაჰყარა და არაგვს მიაწყდა მარცხენა ნაპირას გასასვლელად, რადგან ბულაჩაურის მხარეს რუსობა არ იყო. არაგვში გატოპვის დროს დიდძალი ხალხი დაირჩოვო, მოახსენებს მარკიზი იმპერატორს. საშაბუროს ბრძოლაც იაფად დაუჯდა ბედნიერ სარდალ უშაკოვს: მოუკლეს ორი ჯარისკაცი და დაუჭირეს ხუთი.

საერთოდ უხეიროდ და უგემურად მიდიოდა აჯანყების საქმე ქართლში. რაიონი მოქმედებისა მცირე და პატარა იყო, თითქმის არ გასცილებია არაგვის ხეობას. მიზეზი უგემურობა-უფერულობისა ისაა, რომ თავად-აზნაურობა გვერდში არ ამოუდგა გლეხ-კაცობას როგორც კახეთში, სადაც თითო-

ოროლას გარდა მთელი თავადობა გაეხვია მღელვარების კომლში. ყაზახ-ბორჩალო-ბამბაკს რომ შეუთვალეს, თქვენც აჯანყდით და შემოგვიერთდითო, ქალაღზე 31 თავადმა მოაწერა ხელი. კახელები იმოდენა მხნეობას იჩენდნენ, რომ მთელი დეპუტაციაც-კი გაგზავნეს ერევანს თ. სოლომონ ბე-ბუროშვილის, ვაჩნაძე და ტატო აღათოშვილის მეთაურობით (რუსულად ტატილას ეძახიან) ბატონიშვილ ალექსანდრესთან ერევანს და ცალკე დეპუტაცია თვით სპარსეთს შაჰ-ზადა აბას-მირზასთან. ქართლში სულ სხვა იყო. უპირველესი გვარები: ერისთვიანი, მუხრანიანი, ამილახვრიანი რუსებს ერთგულობდნენ და აბა რაკი დიდი თავადიშვილები ხელს არ შეუწყობდნენ მთავრობის წინააღმდეგ ერის მოძრაობას, რა გამოვიდოდა და აკი არაფერიც არ გამოვიდა. პოლკოვნიკ გაბრიელ ყაზბეგს მეფობაც კი შესთავაზეს, ოღონდ ელაატნა რუსე-

135

თისთვის, მაგრამ ვერ გასტეხეს მთის ბატონი ¹⁰⁹) თვით მარკიზი გააოცა გაბრიელის ერთგულობის სიმტკიცემ. ქართველებს ისე ძრიელ სწყუროდათ რუსების თავიდან მოშორება, მოახსენებს პაულუჩჩი ალექსანდრე პირველს, რომ ოღონც თავისი საწადელი აესრულებინათ და უკან არ დაიხიეს დიდი საქმის წინაშე, ყაზბეგს აღუთქვეს მეფობა და ყურმოჭრილ ყმობაო.

რაკი დიდებულები მოძრაობას მტრულად უცქეროდნენ, წვრილფეხობამ ვერა გააწყო რა და ამის გამო პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი ასე ადვილად იხვეჭდა გმირობის სახელსა და იმოსავდა თავსა დაფნის გვირგვინებით. ყაზბეგისა, ერისთვიანთ, ამილახვრიანთ და მუხრანიანთ ერთგულობის გამო ქართლის გამგე გენერალი სტალი სულ ადვილად იჭერდა კახეთიდან გამოგზავნილ მოციქულებს და ასაჯანყებელ ბარათებს, რომელსაც ტფილისში ჰგზავნიდა ¹¹⁰).

ქართლიდან სულ ორმა თავადიშვილმა დაუჭირა მხარი აჯანყებას. ერთი, ზემოდ უკვე დასახელებული თ. იოსებ ერისთავი, არაგვის ბატონის შვილი და მეორე თავადი სიმონ მაჩაბელი. სიმონი წინ გაუძღვა ახლად არჩეულ მეფე

გრიგოლს, უვნებლად გაატარა შუაგული ქართლი და შვეი-
და მტკვრის მარჯვენა მხარეს: – სათარხნოსა და საციცმვი-
ლოსა, ააჯანყა რამდენიმე სოფელი, მაგრამ ვერას გახდა.
გენერალი სტალი ფეხდაფეხ დასდევდა მაჩაბელს და როგორ
დაემალეობოდა მდევარს, რა კი მეზობლები ხელს არ უწყობ-

¹⁰⁹⁾ Акты. т. V. გვ. 81.

¹¹⁰⁾ მარკიზი პაულუჩჩი უქვეშევრდომილესად ხშირად მოახსენებს იმპერა-
ტორს – ამასთანავე გაახლეს წერილების დედანს და თარგმანსაც ეს ის წერილ-ბა-
რათებია, რომლებსაც კახეთის მემამოხენი ჰგზავნიდნენ ქართლსა, ყაზბეგთან, ყაზახ-
ბორჩალოს, ერევანს და სხვაგან, მაგრამ არც თვით წერილებია დაბეჭდილი აკტებში
და არც თარგმანები. მაშ სადაა ეს წერილ-ბარათები? ვფიქრობთ, რომ სამუ-
დამოდ დაილუპა აღნიშნული ძვირფასი დოკუმენტები საქართველოს ისტორიისა.
გამიგონია, – დიმიტრი ზაქარიას ძე ბაქრაძე, რომელიც აქტების ბეჭდვაში მონა-
წილეობას იღებდა, თურმე ბევრჯელ მდულარე ცრემლებს ჰღვრიდა, როცა ზოგი-
ერთ დიკუმენტს ჰხევდნენ. ნეტა ეს ის დოკუმენტი ხომ არაა, რომელთაც
განსვენებული ისტორიკოსი სტიროდა და ჰგლოვობდა.

136

დნენ? ვერც დაემალა და ხელში ჩაუვარდა სტალს. ის-კი
მოახერხა მაჩაბელმა, რომ ბატონიშვილი გრიგოლი, ანუ
ახალი მეფე, ტყვეობას დროებით გადაარჩინა და უვნე-
ბლად გაისტუმრა კახეთს, სადაც აჯანყების ნიადაგი უკედ
იყო მომზადებული. თ. სიმონ მაჩაბელი გენერალ სტალმა
ტფილისს გაგზავნა საპატიმროში, სადაც ამბოხების ჩაქრო-
ბის შემდეგ გამოძიებულ კამისიასთან უნდა ჰქონებოდა
საქმე.

XV

თ. პავლე ციციშვილი განჯას რომ მიადგა, ჯავათ-ხანს
შეუთვალა, ევროპიელთა წესი და ჩვეულებაა, ვიდრე სარ-
დალი ცეცხლსა და მახვილს აალაპარაკებს, მოვალეა ეცადოს
მშვიდობიანად გაათავოს სადავო საქმე და ამის გამო სთხო-
ვდა ხანსა, განჯა ჩამაბარე უბრძოლველად, სისხლის დაუ-
ღვრელადო. ციციშვილის მოტრფიალე მარკიზ პაულუჩჩიც
სწორედ ასე მოიქცა. ვიდრე ცეცხლითა და მახვილით მოე-
დებოდა მემამოხე კახეთს, განცხადება (ყბად აღებული ობვეშ-

ჩენიე), გაუგზავნა ერთგულ ქართველების ხელით. მარკიზი ჰფიქრობდა, ეგები უფალმა ინებოს და გაკერპებული კახეთი მოქრისტიანდეს, იარალი დაჰყაროს და კაპიტან-ისპრავნიკების მამა-შვილური ბატონობა-პარპაში არჩიოს და ხელი აიღოს მეფობის აღდგენაზე, რომელიც მაშინდელ ქართველის თვალში შინაურ თავისუფლებას მოასწავებდა, ცდა ბედის მონახევრეაო და 22 თებერვალს შიკრიკები აფრინა კახეთს და აბგებით პროკლამაციები გაატანა. ¹¹¹⁾).

დღევანდელ კახეთში ბევრი საამურად ჭიკჭიკებს რუსულად, თუმცა ბევრია ისეთიც: რომელიც უგემურად საუბრობს ამ ენაზე. ასე რომ რუსულად დაწერილ პროკლამაციას ადვილად გაიგებს და შეისმენს დღევანდელი თავად-

---

¹¹¹⁾ პროკლამაცია იგივე განცხადებაა, ანუ ობეშჩენიე. მაშინაც უყუარდათ უცხო ტომის სიტყვათა ხმარება.

აზნაურობა მაშინ სულ სხვა გახლდა. რუსულს თუ ამტვრევდა ვინმე, ისიც ორიოდვე ჯახრაკი მოურავი, ან ახლად, რუსობის ყალიბზე გამომცხვარი მოხელე. ცხადია, რომ ამის გამო მარკიზის პროკლამაცია ქართულად იქმნებოდა ნათარგმნი. მაგრამ თარგმანი არაა დაბეჭდილი აქტებში დე იძულებული ვართ ვთარგმნოთ იგი რუსულით.

აი რა შეუთვალა მარკიზმა აჯანყებულ კახეთს. ¹¹²⁾ „კახელებო, რას სჩადიხართ! რამ დაგიბრძავათ თვალი და გონება, რას ეტრფით, რა გწადიანთ! ნუ, თუ გონება ისე დაგებნათ და ისე გადაირიეთ, რომ ველარა ჰხედავთ რუსის მხედრობის ძალასა და ძლიერებას, იმ მხედრობისა, რომელმაც არ იცის, რაა დამარცხება და უკან დახევა! ნუ თუ დაგავიწყდათ ქრისტეანობა და დაბრძავებული ველარა ჰხედავთ, რომ განგება უფლისა მზადაა შევმუსროთ ვითარცა ფიცის გამტეხელნი! სად გაგონილია, რომ ფიცის გამტეხელს ეხირნოს. ნუ დაივიწყებთ და გახსოვდეთ, რომ იარალი აღიღეთ მათის იმპერატორების დიდებულების მხედრობის წინააღმდეგ, იმ მხედრობისა, რომელიც თქვენსავით ქრისტეს თაყვანის მცემელია,

მფარველი და დამცველი თქვენის სახლ-კარისა, ოჯახისა და ავლა-დიდებისა გარეშე მტრისაგან, რომელსაც სული უკაწკაწებს თქვენ ჩასაყლაპად და გასანადგურებლად. ისე როგორ დაგიყენათ გამჩენმა თვალი, რომ გასტეხეთ ერთგულობის ფიცი მათის იმპერატორებითის დიდებულების მხედრობისა, ის ფიცი, რომელიც მიიღეთ თვით ღვთისა პირისა წინაშე და შეისხით იარაღი წინააღმდეგ თქვენისავე მფარველ-პატრონებისა, საკუთარის სამშობლოსა და სარწმუნოებისა! მამ ასე: ვინაიდან გულის მწუხარებით გავითვალისწინე უფსკრული, საითკენაც ბაწარალებით მიილტვით და მიაქანებთ საკუთარ უდანაშაულო ოჯახობასაც, მოვალეობად მივიჩნიე, ვიდრე ვილონებ, რასაც მოვალეობა და თანამდებობა მავა-

---

¹¹²⁾ ღვთის წინაშე რომ სთქვას ადამიანმა, მაშინდელი მკვირცხლად დაწერილი მთავრობის განცხადება სჯობიან დღევინდელ უფერულად და უხალისოდ მოთუთხნილებს.

138

ლებს, შემდეგი გამოგიცხადოთ: კახელებო! წინ ორი გზა გიდევსთ: ერთი წაგიყვანთ ხსნა-სიკეთისაკენ, მეორე აუცილებლად დაგლუპავთ. თვითონ მე მოვდივარ კახეთს ძლიერის მხედრობით სიწყნარე-მშვიდობის ჩამოსაგდებად თქვენში. მახვილი ჩემი მზადაა შემუსროს ურჩი და მამფოთარი, ამასთანავე ხელი ჩემი გაწვდილია შეივრდომოს მოწყალებით ცოდვილი, ვითარცა შეივრდომა და შეიწყალა მამამ უძღვები თვისი შვილი. მამ აირჩიეთ გზა, რომელსაც გიჩვენებთ საკუთარი კეთილ-გონიერება. გეფიცებით პატიოსან სახელსა და გარწმუნებთ, რომ არავის დავსჯი, ვინც იარაღს აიყრის, მოინანიებს ცოდოს და მოითხოვს პატიებას, ვინც ცოლ-შვილით ოჯახს დაუბრუნდება და ხელახლა მიიღებს ხელმწიფე იმპერატორის ერთგულობის ფიცსა. მაგრამ ესეც იცოდეთ, ვინც-კი შემხვდება იარაღით ხელში, ვინც-კი არ დაემორჩილება კანონიერ მთავრობას, ცოცხალს არ გავუშვებ, ღირსეულს სასჯელს გავუჩენ და ულმობელად მოვეპყრობი.“ ¹¹³⁾.

კახელებმა ძალიან მალე აახლეს პროკლამაციის პასუხი. ეწყინა პაულუჩჩის, რომ არ გასჭრა პისმა სიტყვამ და ხელმწიფეს შესჩივლა: – მოწყალება-პატიებას დავპირდი აჯანყებულთ და მორჩილების მაგიერ რაღაც მიქარვას მოჰყენენო. ¹¹⁴).

კახელების პასუხი, ანუ „მიქარვა“, ან კი რად ეპიტნა-ვებოდა ბრწყინვალე მარკიზს. გულუბრყვილოდ დაწერილი წერილი სასტიკი და ულმობელი კრიტიკაა მარკიზისა და მის წინამოადგილეთა მართვა-გამგეობისა, მოკლედია ანუ ხსული ყველა ის საძაგლობა და ბარბაროსობა, რასაც თამამად და დაუსჯელად სჩადიოდნენ ჯარისკაცნი, კაპიტან-ისპრავნიკები, ვახტერ-კამისიონერები და უთვისტომო მსუნაგი მო-

---

¹¹³) Акты, т. V, гл. 82.

¹¹⁴) რუსულად: отвѣтъ, наполненный вздорными причинами, которыя якобы подвигли ихъ къ бунту. *ibid.* гл. 77.

ხელენი. აბა რად ესიამოვნებოდა მარკიზს, პირში რომ უთხრეს, – თქვენც საძაგელი ხართ და თქვენი მოხელენიცაო.

„მთელი კახეთის თემი, მთასა და ბარში მცხოვრები, – უთვლიდნენ მეამბოხენი მთავარ-მართებელს, მოგახსენვბთ, რომ წიგნის ხალხი არა ვართ, *) გვაკლია გამოცდილება და ვერ გავიგეთ თქვენი მონაწერი. საიდან მოიგონეთ, რომ ჩვენ ქრისტე უარყვავით, ხელმწიფეს ვუღალატეთ და ფიცი გავტეხეთ. თუ რამე ჩავიდინეთ, მიზეზი და საბაზი თქვენ თვითონა ბძანდებით. რაც მანიფესტით ნაბძანებია უმოწყალესი ხელმწიფისაგან, არაფერი შეასრულეთ. ყველაფრის მიზეზი თქვენ თითონ იყავით, ვინაიდან ბრალიანისა და უბრალოს გარჩევა არ იცოდით, ისე ჰხოცდით ხალხსა და აღრჩობდით. ვხედავდით ამ უსამართლობას, მაგრამ ვითმენდით, რადგან შევფიცეთ ხელმწიფე იმპერატორსა, ერთგული ვიქნებითო. ამას გარდა, ეგზეკუციისა და ხიმტების საშუალებით მიგქონდათ რაც რამ გვებადა. გვიჟლეტდით ცოლ-შვილსა, საზღო პური მოგვტაცეთ და შიმშილითა გვხოცავდით და

ნუგეშად გვეუბნებოდით – ბალახი სძოვეთო. არა, ქორვამ ბალახი როგორ უნდა სძოვოს, სად გაგონილა? იმოდენა ბეგარა გაგვიჩინა მთავრობამ, რომ საქონელი გაგვიწყდა და ტყეებში ურმის საშენი მასალა გამოილია. ველარ ავიტანეთ ასეთი გათახსირება და შეურაცხყოფა და გულში გავიფიქრეთ – სჯობს კაცმა სხვას აუგოს ანდერძი, ვიდრე საკუთარის თვალთ იხილოს ცოლშვილის აწიოკება და შიმშილით სიკვდილიო. დაჭემმარიტებით ვიცით, რომ ხელმწიფე იმპერატორს აზრად არ მოუვა ხალხის გაჟლეტა. საბაზი არეულობისა თქვენ თვითონ მოგვეცით. ჩვენ ველარ მოვრიგდებით. რაც იქნება, იქმნეს, თავი და ცოლშვილი გავწირეთ. კოდ პურში 1 მან. 20 კ. გვადლევედით, ვისაც პური არა ჰქონდა კოდის საფასურად 4 მ. ართმევდით. ხელმწიფისათვის არ გვიღალატნია და არც მოღალატენი ვართ. თქვენ თვითონ არღვევდით იმპე-

---

*) რუსულად: неопытны в письмахъ.

140

რატორის ბრძანებას და ველარ ავიტანეთ ამდენი უსამართლობა და უნამუსობა. ჩვენსა და თქვენ შორის ხიდი ჩატყდა, ერთად ველარ მოვთავსდებით. ჩვენი სიცოცხლე რა სიცოცხლეა; ისედაც მკვდრები ვართ და ბარეღამაც მართლა დავიხოცებით. თხოვნა გავუგზავნეთ იმპერატორსა და თქვენ-კი სადღაც მიმალეთ და ხელმწიფეს არ აცოდინეთ. გვატყუებდით, თვალმაქცობდით და ჩვენც ვითმენდით. ბასტა, მეტის ატანა აღარ შეგვიძლიან. გადაცდა ყველაფერი; გადავწყვიტეთ სიკვდილი და დავიხოცებით კიდევაც ¹¹⁵).

ჩვეულებრივი თხოვნა-მუდარა, ანუ დღევანდელ ტერმინოლოგიით „პეტიცია“, დაჩაგრულ ერისა არა სჭრის ხოლმე. მოქსოვილ სიტყვებით დაწერილ მუდარას ან წითელ მაუდს ქვეშ ამოსდებენ, ან კიდევ უდარდელად წაიკითხავენ, ერთს გულიანად გაიღიმებენ და მდაბალ ხარისხის მოხელეს გადასცემენ შესანახად შთამომავლობის საცოდნელად და მეისტორიეთა თავში საცემად. კახელების პეტიციებსაც ასეთი ბედი ემართებოდა, ან-კი რა საბუთია ვიფიქროთ, რომ მარკიზის

დროს სხვა ბედი ერგებოდა წილად დაჩაგრულის ღრმად ამონაკვენეს? კახელებმა რომ წააყვედრეს პაულუჩჩის, ხელმწიფეს არ ატყობინებდი ჩვენ მწუხარება-გაჭირვებას *), შენი ხელქვეითი მოხელენი თვით იმპერატორის ბრძანებას არ ასრულებდნენ და შენ-კი ყურს არ იბერტყავდიო და რადგან ისიც შემოუთვალეს, ჩვენ შორის ხიდი ჩაინგრა, ან ნამუსიანი სიცოცხლე ან სიკვდილიო, მარკიზი შეკრთა, რადგან კახელების სიტყვა-პასუხი ჩვეულებრივ პეტიციას, მოწიწებით და მოკრძალებით დაწერილს, არა ჰგავდა. ეს ერთი. მეორე კიდევ ისაა, რომ ქადილს საქმეც ზედ მოჰყვა. მთავრობის ბურჯი და ძალა ბატონობისა – სამხედრო კამანდები და რაზმები კახელებმა ზოგი დააწიოკეს, ზოგი ძალზე შებერტყეს და ორ

---

115) ibid. ტ. V, გვ. 82.

*) პეტიციონერების საყვედური საერთო მართვა-გამგეობის უკუღმართ სისტემას ახასიათებს და არა მარტო მარკიზისას.

საცოდავ ციხე-სიმაგრეში ცხვრის ფარასავით შელალეს. ასეთი განსხვავება კარგად ესმოდა კეთილშობილ მარკიზს და სხვა რომ ველარ მოახერხა, ხელმწიფეს მოახსენა, კახელები ღობეყორეს ედებიან და რაღაებსაც მიჰქარავენო. მაინც ერთი კიდევა სცადა მარკიზმა და პასუხზე-პასუხი გაუგზავნა. სწორედ კარგი სანახავი იქნებოდა თავის დროზე ეს უცნაური პოლემიკა! ამ საკვირველ პოლემიკის ავტორი ერთი მარკიზია, მაგრამ მემამოხეთაგან პასუხს ვინ აძლევდა, არ ვიცით. ძუნწმა ისტორიამ არ შეგვინახა მარკიზის ლიტერატურულ მოპირდაპირის სახელი და გვარი.

„კახელებო, ხელმეორედ შეუთვალა მარკიზმა, თქვენი პასუხი მომერთვა ს. ხაშმს. იქიდან ვსცანი მიზეზი, რამაც გაიძულათ იარაღი აგესხათ და ამბოხება გაგეჩაღებინათ. – თქვენ თვითონ კარგად მოგეხსენებათ, რომ თქვენი საჩივარი, რაც მე ვუფროსობ ამ ქვეყანას, არ მომსვლია. ისიც კარგად მოგეხსენებათ, რომ საჩივარს, თუ კი ვინმე შემოიტანდა, უყურადღებოდ არ დავტოვებდი, უმაღლესად გამოვიძი-

ებდი და ჯეროვან სიმართლეს მივუძღვებდი მომჩივანსა. რადგან, თუ მწუხარება ვინმემ მოგაყენათ, ჩემ დროს არა ყოფილა და არც არაფერი ვიცოდი თქვენის შეწუხებისა. ამიტომ ამ ჟამად გიგზავნით ყოვლად სამღვდელო ნინო წმინდელსა, ჩემს საკუთარ მოძღვარს პატრ ონოფრეს და მაიორს თავად სოლომონ ავალიშვილს და მათის პირით გატყობინებთ მოწყვეტილ სტყვას: გონს მოდით, ხელი აიღეთ განზრახვაზე, დაიშაღენით და დაბრუნდით თავ-თავიანთ სახლში. შინ რომ დაბრუნდებით, ნებას გაძლევთ მაშინ შემოხვიდეთ ჩემთან საჩივარ-თხოვნით და მეც ყოველ ღონეს ვიღონებ სამართალი გაგიჩინოთ და ყოველ გზით შეგიმსუბუქოთ მწუხარება. ესეც იცოდეთ, თუ ახლაც არ შეისმენთ ჩემს სიტყვას, არ მიიღებთ ამ განცხადებას, მაშინ უკაცრავად ბრძანდებოდეთ, ისე მოგექცევით, როგორც შეჭვერის მუხანათსა და მოღალატეს“. ¹¹⁶⁾

---

¹¹⁶⁾ ibid. ტ. V. 66-68.

მოციქულები ვერას გახდნენ: აღარა სჯეროდათ მთავარმართებლის სიტყვა-დაპირება. ციციშვილიდან მოკიდებული ყველა ჰპირდებოდა მფარველობა-პატრონობას და მის მაგიერ მშიერ ბავშვებს ტყეში ისტუმრებდნენ საძოვრად, თქვენ ბალახიც გეყოფათ საკვებად, პური, ღვინო და სხვა რაც ზინათი და დავლათია, სოფლად, ჩვენ უფრო მოგვიხდებო. რაკი მთავრობის სიტყვას ეხტიბარი გაუტყდა ხალხში, საკვირველიც აღარაა, რომ პატივცემულმა ყოვლად სამღვდელო ნინო წმინდელმა და პატრმა ონოფრემ გამწარებული ერი ვერ დაიყოლიეს და „ბუნტობაზე“ ხელი ვერ ააღებინეს. სხვანიც ბევრი დაგზავნა მარკიზმა აჯანყებულთა დასაწყენარებლად, მაგრამ მათს საპატიო მისსიას არავითარი ნაყოფი არ მოჰქონდა. ერთი ამ მოციქულთაგანია კარის ეკლესიის არქიმანდრიტი ელევეთერ.

ბერი ელევეთერ ტიპიური მოვლენაა საქართველოს ძამა მოსილ წარსულისა. ერთი რომ თავს აკლავდა სამშობლოს სახელსა, მეორე, მისივე მეზობელი, იღვწოდა და ოფლსა

ღვრიდა დამჩაგვრელის გასახარელად და სამშობლოს დასანგრევად. მათი ფიქრი და გონება ტფილისს, საქართველოს ამ დედა-ბოძს, კი არ დაჰკროდა, მის დიდებისა და აყვავებისათვის კი-არ უძგერდა მკერდში გული, არა და არა. სატრფიალოდ ხან თეირან-თავრიზი გაუჩნდებოდა, ხან სტამბოლი და ხან კიდეც ვინ იცის რა ჯანდაბა და დოზანა.

არქიმანდრიტი ელევთერ კარის ეკკლესიის მოძღვარი ყოფილა. მამასადამე საპატიო თანამდებობა ჰქონებია და ნივთიერადაც უზრუნველ ყოფილი უნდა ყოფილიყო. მეფობა რომ მოიშალა, უპირატესობა არ მოსპობია, მაგრამ მაშინვე თ. ციციშვილს დაუწყო ტორღიალი, მოჰყვა კუდის ქიცინს და მთელი თხუთმეტი წელიწადი სწორედ საძრახის ხელობაში გაატარა. ელევთერის ჯურისანი ზოგი ბედს მალე ეწეოდა ხოლმე, ზოგი-კი გულნაკლული რჩებოდა. ასევე დაემართა კარის ეკლესიის მოძღვარსაც. რაკი არ დაუფასეს უმწიკვ-

143

ლო სამსახური, ადგა და გააშანშალა უშველებელი მოხსენება და მიართვა საქართველოსა და იმერეთის კანტორას 1815 წ. 29 ოქტომბერს. მოხსენებაში სულ ცხრა მუხლით სადაც დაწვრილებითაა აღწუსხული ღვაწლი და მოქალაქობა ამ პატიოსანის ბერისა. მოხსენება ასე თავდება: „არიან სხვანიცა ჩემ მიერ აღსრულებულნი სამსახურნი ერთგულებისა ზედა მათის დიდებულებისისა; გარნა სიგრძისათვის წარმოდგენისა დავიდუმებ. ამასთანა წარმოვადგენ ჩემდამო მოცემულთა ათესტატებთა მათ მიერ, რომელთაცა ხელის მწერანი მუნ იჩვენებიათ, და ვითხოვ უქვეშევრდომილესად ამა უწმიდესის სინოდის კანტორისა მიერ, არა დადუმებულ იქმნეს ერთგულებითნი სამსახურნი ჩემნი და არა დაკლებულ ვიქმნე ღირსებითსა კმაყოფასა და ჰყოს ამან უწმიდესის სინოდის კანტორამან წარდგენა ამა სამსახურთა ჩემთა უწმიდესსა სინოდსა შინა".¹¹⁷).

არქიმანდრიტ ელევთერის თვალწინ საქართველოს ჭირნახულ ეკკლესიას მზე და მთვარე დაუბნელდა, კათალიკოსი ანტონი II მეტ ხორცსავით მოჰგლიჯეს სამშობლო ეკკლე-

სიას, მის მაგიერ რაღაც კანცელარია შეხანხლეს და იმის მაგიერ რომ გვერდი აუქციოს, იწუხოს და იგლოვოს ობლობა და ქვრიობა ეკვლესიისა, თვალცრემლიანი ემუდარება ელევთერი, დაუჯილდოვებელს ნუ დამტოვებთო. ღვაწლისა და ამაგის აღსანიშნავად არდგენს სამხედრო კაცთაგან ბოძებულ „ათესტატებს“.

მოხსენების ცხრანივე მუხლი ერთიერთმანეთზე უკეთესია და სათითაოდ ყველას მოვაქცევთ აქა, სადაც-კი მოხედნეს აქ მოთხრობილი ისტორიული ამბავი კახეთის აჯანყებისა 1812 წ. „ვინაიდან, ასე იწყობა ელევთერის მოხსენება, ვხედავ მე, უწმიდესის სინოდის კანტორას შემცვლე-

---

¹¹⁷⁾ არქიმანდრიტ ელევთერის მოხსენება დროებით გვათხოვა ისტორიაში ღრმად ჩახედულმა მღ. კ. კარბელაშვილმა, რისთვისაც მადლობას ვსწირავთ, თუმცა არ საჭიროებს ასეთს მადლობას.

144

ლად ყოველთა სასულიეროთა საქმეთა და მას შინა დაწესებულთაცა სამღვდელოებითა ხარისხთა, რომლისა შორის შესრული თავის თვისთა ვითარებითა შეხდომათა ზედა, უწმიდესის სინოდის კანტორა ვალად რაცხს, რათა აჩვენოს კმაყოფილება, წინამდებარისაებრ აღმოჩინებისა საქმეთასა ამისათვის მეცა აღსრულებულსა თანამდებობითსა ვალსა შინა გებული, ერთგულებასა ზედა მათის იმპერატორების დიდებულების ყოვლად უაღუსტოეს მონარხის, ყოვნად უმოწყალის ხელმწიფისასა და შემწირველი დაუზოგველად სისხლისა ჩემისა ვიდრე უკანასკნელს წვეთამდე, წარმოვადგენ ქვემოთ შედგენილთა მოხსენებათა“.

ეს მოხსენება რომ იწერებოდა, სულ რაღაც 15 წელიწადი იყო გასული კნორრინგის ჩამოსვლის შემდეგ საქართველოში და როგორც ჰხედავთ რუსულმა ენამ უკვე თვისი ძლიერი გავლენა იქონია ქართველ გონება-აზროვნობაზე და ენაზე. წინად თუ ქართველი ამაყობდა – სისხლი დავღვარე სამშობლოს საკეთილდღეოდ, მტერს მედგრად ვებრძოლე და ჩემიანებზე არ გავახარეო, ახლა სულ სხვა ჰანგი გამეფ-

და. სახელად და ჯილდოს მისაღებად კარის ეკლესიის მო-
ძღვარი თამამად გაიძახის „დაუზოგველად შევსწირე მონარ-
ხის ერთგულებასა სისხლი ჩემი ვიდრე უკანასკნელს წვეთამ-
დო“, რომელიც პირდაპირი თარგმანია რუსულისა „до по-
слѣдней капли крови“.

„დროსა განსვენებულის კნიაზ ციციანოვისა, განაგრ-
ძობს არქიმანდრიტი ელევეთერ (მუხლი I), უძლეველის მხედ-
დრობით ერევანს წასვლისასა ¹¹⁸⁾, აღირივა მთები, არაგვი
და ფშავ-ხევსურეთი და მას ჟამსა მართვიდა წესითა ღუბერნა-
ტორობისათა კნიაზ ვოლხონცკი (ვოლკონსკი). ამას ვოლ-
ხონცკის მოეწერა ჩემთვის ესრეთ, კნიაზ ალექსანდრე მაყა-

---

¹¹⁸⁾ იხ. „მთიულეთი 1804 წ.“ ციციშვილის გალაშქრება ერევანს მეტად
ცუდად დასრულდა. ერევანი ვერ აიღეს და ჯარი სირცხვილ ნაჭამი ტფილისს
დაბრუნდა. დამონებული აზრი ელევეთერისა მექანიკურად, თუთიყუშსავით იმეო-
რებს – უძლეველი ჯარით“.

ევს და კნიაზ დავით ქობულოვს, ¹¹⁹⁾ გაჰყევ შესაწევნელად
მას ზედა რაიცა საქმე მათთვის მიგვინდვია და ამის სამსა-
ხურისათვის არა დაგაგდებ მე წარუდგენელსა, ღირსებისამებრ
სამსახურისა, და ელოდეცა კმასა ჯილდოსაო. მოწერი-
ლისაებრ ღუბერნატორისა გავჰყევ ხსენებულთა თავადთა
შესაწევნელად, და ავედით რა თიანეთის სოფელს და დავი-
ბარეთ ფშავ-ხევსურთა უფროსნი კაცნი და ჩამოვაყვანიეთ
და დაუდევით მათ ჩვენის მხრით საქმენი, და ამით აღ-
რეულება იგი მათი დავამშვიდეთ და ბუნტიცა იგი მათი და-
ვაცხრეთ. მის საქმისა აღსრულებისა მიზეზითა დავჰყავ მუნ
თვე ერთი და ამას განგრძელებულსა ხანსა მყოფი კინალამ
მომკლეს დამშვიდებამდე, და ესე რომელ ვაცნობეთ ღუბერ-
ნატორსა, (კვალადცა) გაემეორებინა ჩემთანა მოწერა, ამა
შენსა ერთგულსა სამსახურსა ხელმწიფეს წარუდგენო“.

როგორც ჰხედავთ, მოხსენების პირველი მუხლი ისეა
დაწერილი, როგორც ეხლა სწერენ ბიუროკრატი-მოხელენი
თხოვნებს ჯილდოსა და საჩუქრის მისაღებად. „ხალხი აღი-
რივაო“, „დავაწყნარეთ“, „დავამშვიდეთო“, „კინალამ მომ-

კლესო“, „ბუნტიო“ და მრავალი ამისთანა საშინელი სიტყვანი, რომ თხოვნამ „ქვა გახეთქოს“ და სისხლის ჯვარი გამოვიდეს ან სხვა რაიმე წყალობა. არქიმანდრიტი ელევთერ გონებისა და აზრის მომჯადოვებელ პეტერბურგსაც თვალს არ ამორებს.

„შემდგომად ამისა, მოახსენებს არქიმანდრიტი ელევთერ სინოდის კანტორას, მეფის ძე ფარნაოზ მოვიდა კახეთს ¹²⁰⁾ და გაჰყვნენ კახთავე თავადები და შევიდნენ მთიულეთს, და ამა მიზეზისა აღრევისა გამოცა მოეწერა მასვე ღუბერნატორს ვოლხონცკის, ეცადე რომელ მანდ დანარჩომთა ხალხთა შორის სხვა აღრეულობა არღარა მოხდეს-რა, და შეაგონეცა

¹¹⁹⁾ ჩვენი გვარების დამახინჯებაც იქვე თავშივე დაიწყო ჩვენისავე ხელმწიფობით. გადაგვარების გზას ჩვენვე ვკაფავდით.

¹²⁰⁾ ფარნაოზის თავგადასავალი ნაამბობია „მთიულეთში 1804 წ.“, კარი X, გვ. 246-286.

146

აღურეველობა და დამშვიდება. მეცა ბრძანებულისაებრ სოფლითი სოფლად ვვლე კახეთსა შინა, და ესრეთითა გულს-მოდგინებითა ერთგულებითა მივეც ხალხი დაწყნარებასა, რომლისაცა წერილები მომთხოვა მე მათმან აღმატებულებამან ღენერალ-მაიორმან ახვერდოვმან ¹²¹⁾ თვისსა ღუბერან. ტორობისა დროსა და მოთხოვნისა ამის გამო წარმოვუდგინე მას იგი ვოლხონცკის მოწერილნი, რომელიც თვით მან ღენერალან ახვერდოვმან მიიღო და იცისცა ჭეშმარიტება“, (შუხლი II).

„ამავე ღენერალ-მაიორის ახვერდოვის ღუბერნატორობის შინა მქონდა მე ამის მიერ დარწმუნებული საქმენი, პირდაპირ მოწერილითა მისითა, კახეთისა, და სადა რომელიცა რა მომხდარ იყო, წინააღმდეგი ხელმწიფისა და მართველობისა, მეცნობებინა, და ვჰყავიცა ყოველთვის, რომელ რაიცა შეეხებოდა ჭეშმარიტსა ერთგულებასა ჩემსა, განმართვისათვის მამულისა, წარმოვუდგენდი და ვეცადიცა ამისთანა ხალხის მრავალჯერ დამშვიდებასა, რომლისაცა სამსახურისათვის აღმეთქო მე მის მიერ წარდგენა წინაშე უმაღლე-

სისა კარისადა“. (მუხლი III)

ერთი კარგად დამიხედეთ, რითი მოაქვს თავი მეფე ერეკლეს კარის ეკლესიის არქიმანდრიტ ელევთერისა! გენერალ ახვერდოვს შპიონობა და ჯაშუშობა დაუვალებია, კახეთსა და ყველგან, სადაც-კი რამე მოხდეს ხელმწიფისა და მთავრობის წინააღმდეგი, შემატყობინე ხილმეო. არ უთაკილნია სამარცხვინო ხელობა, პირნათლად აუსრულებია დავალებული საქმე, უბეზღებია სამშობლო ქვეყანა და იმის მაგიერ რომ დაემალა სათაკილო ხელობა, საჯაროდ გამოდის და ხმა მაღლა ღაღადებს – ესა და ეს ჩავიდინე „განმართვისათვის მამულისა“ და სთხოვს უწმიდესის სინოდის კანტორას – რადგან ენატანიობისთვის ღენერალი დამპირდა – 'წარ-

---

¹²¹⁾ ზემოდ მოხსენებული ქრცხინვალელი სომეხი პუპლიაშვილი, ქართლის გუბერნატორად ნამყოფი.

გადგენ „წინაშე უმაღლესის კარისა“ და არკი წარმადგინაო, ახლა თქვენ იცით და თქვენმა სინდისმაო. ესე გამოდის რაღა! მარჯვე ენატანიას, საუბედუროდ, უბრალო რამ დავიწყებია – მურდალი ენის პატრონს კაცად არავინ აგდებს, ნასუფრალს გადუყრიან, მორჩა და გათავდა. აკი კანტორასთან სახვეწურად გაუხდა საქმე ენამეტყველ ბერსა.

შემდეგი, მეოთხე მუხლი მოხსენებისა, – უარესია. კარის ეკლესიის არქიმანდრიტს ისეთი საქმეები ჩაუდენია, დღეს რომ ცოცხალი ყოფილიყო, სისხლის სამართლის წესით გაასამართლებდნენ და კატორღაში უკრავდნენ თავსა. აი თქვენის ყურით მოისმინეთ, რას მოახსენებს კანტორას მთავარ-მართებელთა გულმავიწყობით დაუჯილდოვებელი ელევთერი. „ოდეს შემოვიდოდა დრო კახეთსა შინა პურის დაფასებისაი და კამენდანტი და ისპრავნიკი მუნებურნი დამისწრებდიან მეცა დაფასებისათვის პურისა და დააფასებდნენ კოდს ექვსს აბაზად, მაშინ სარგებლობისათვის ხაზინისა, მე დაავასებდი ხუთს აბაზად და მაშინვე ჩემის მხრით მივსცემდი ორი ათას კოდს, ანუ ათას ხუთას კოდს, და ოდესმე ათასს კოდს, შეხვედრისაებრ

მოსავლისა და შემდგომად ყოველი ხალხი მისცემდა ესეთ, ვინაიდგან, მაგალითად დაედებოდათ ერთგულ ჩვენება ჩემ მიერისა გულს მოდგინებისა.“

რა სანატრელი „სამებაა“ და! სვაფი „კაპიტან-ისპრავნიკი“, კანონის შემლახველი კამენდანტი და სულის მოძღვარი არქიმანდრიტი იკრიბებიან ერთად და ბჭობენ – რა მოაგვარონ, რა მოიგონონ, რომ ფასები დასცენ და იაფად იყიდონ პური. ხალხი შიმშილით იხოცება, კოდი პური ბაზარში ოთხი-ხუთი მანათია, დამშეული ერი ცოლ-შვილს აგირავებს, ან ჰყიდის; თავს ბალახ-ბულახით ირჩენს და ამ დროს ქართველი კაცი, ერის სულიერი მოძღვარი, ხელს უწყობს კაპიტან-ისპრავნიკსა და კამენდანტს გადატაკებულ სამწყსოს გაფცქვნაში, მონაწილეობას იღებს ჯოჯოხეთურ საბჭოში და პირველობას თვითონ კადრულობს. დიად, ტყუილად არ და-

148

უმახეთ ზემოდ არქიმანდრიტს ელევთერს სულწაწყმედილი მოძღვარი.

XVI

23 თებერვალს 1812 წ. მარკიზი პაულუჩჩი კახეთისაკენ დაიძრა. სოფ. ხაშმში აპირებდა ასვლას, პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის მამველ ბატალიონით მოლონიერებულ რაზმს ჩაიბარებდა და ამ სოფლიდან შეუტევდა გათამამებულ მტერსა. მთავარ-მართებელი ისე ჩქარობდა ამბოხების რაიონში ასვლას, რომ საიმედო ამალაზე არც-კი უფიქრია, თან იახლა მხოლოდ 40 დრაგუნი და 40 ყაზახი.

სწორედ ბედი სწყალობდა იტალიელ სარდალს, მარკიზად წოდებულს, როგორც ემახის დავით ბატონიშვილი.

ჟამსა მის მთავარ-მართებლობისასა საქართველოს მეზობლად მყოფი მტერი ახალციხელი შერიფ-ფაშა და კარელი (Карсский) აბდულა-ფაშა თითქოს განგებ ტანში მოიშალნენ, მოდუნდნენ და სულითა და ხორციტ მოეშვნენ. ძალიან იყვნენ მოწადინებულნი ლაზათიანად შეეხურებიანთ მარკიზი და ვე-

რაფერი კი ვერ დააკლეს. სულ რაღაც ორი თვის წინად 7-8 დეკემბერს 1811 წ. მარკიზმა პოლკოვნიკ კატლიარევსკის უფროსობით წაართვა შერიფ-ფაშას ახალქალაქის ციხე და შიგ რუსის მეციხოვნენი ჩააყენა. მარჯვენა რომ მოეკვეთათ შერიფ-ფაშისთვის, ის ერჩივნა, ვიდრე ამ ციხის დაკარგვა და იმის ფიქრსა და ზრუნვაში იყო, როგორმე დრო ეხელთა და ახალქალაქი უკან დაებრუნებინა.

მოსიყვარულე თვალთ პაულუჩჩის არც კარელი ფაშა აბდულა უყურებდა. საქმე ისაა, რომ აბდულას სულთამხუ-თავივით აეტუზა მაგიზ-ბერდის ბატონი ყარა-ბეგი. ¹²²⁾ მარ-

---

¹²²⁾ მაშინ მაგიზ-ბერდი მდებარეობდა სპარსეთისა და ოსმალეთის სამზღვრებ შუა. ერთი კუთხით საქართველოსაც ემხრობოდა, რადგან შურაგელი, ნაწილი იმ დროინდელ საქართველოსა, რუსეთს ეჭირა. მაგიზ-ბერდი პურით იყო მდიდარი, მოსავალი უხვი იცოდა. შიმშილობის დროს კახეთში აქედან მოჰქონდათ ხორბალი. ბაშმაკში (რუს памнакь; დავით ფაშას ეძახის) დაბინავებული რუსის ჯარი მაგიზ-ბერდის პურით იკვებებოდა. იხ. Акты, т. V, გვ. 57, 191, 192.

კიზი შეუჩნდა ჩრჩილივით ყარა-ბეგს, რაკი აბდულას დასუსტება სწადდა და ყურში სულ იმას ჩაჰკაკანებდა, თუ შეუტევ აბდულას, ჯარს მოგაშველებო. პოლიტიკა-დიპლომატიას მოკლებულ ყარა-ბეგსაც მეტი არა უნდოდა-რა. აბდულას საფაშოდან გადავაგდებ და მარკიზის დახმარებით დალოცვა-კურთხევით კარელ ფაშობას გავიკრამო. მაშინდელი ბრწყინვალე პორტაც ხომ ფაშობას იმას აძლევდა, ვისაც მხარ-ბეჭზე ძლიერი მკლავი ება. ამის გამო ყარა-ბეგი სულ მუშტზე იყურებოდა, წვიპურტებს ესროდა აბდულას, ხან საქონელს მოსტაცებდა და ხან შიგ საფაშოში მიუხტებოდა ხოლმე.

ასეთი იყო პოლიტიკური ვითარება მაგიზ-ბერდისა და ახალციხისა, კახეთის მეთაურობითა დეკუტაცია რომ ეწვია შერიფ-ფაშას. მოციქულებმა მოახსენეს ფაშას. ¹²³⁾ თუ მარკიზის ჯავრის ამოყრა გინდა, დრო სწორედ ეხლაააო. მთელი ქართლ-კახეთი აჯანყდა, მარკიზი ყარაბაღშია, შეუტევი რუსობას თრიალეთიდანაო. ჭკუაში დაუჯდა შერიფ-ფაშას მოციქულ-

თა რჩევა და 21 თებერვალს, სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც მარკიზი ტფილისს ჩამოვიდა ყარაბალიდან, თავს დაეცა ახალქალაქში დაბანაკებულ რუსის მეციხოვნეთ. მცირე იყო მეციხოვნეთა რიცხვი, მაგრამ მაინც უკუაგდეს შვრიფას ჯარი. დამარცხებული ფაშა ჩამოვიდა ხერთვისს, დაასვენა ჯარი და ხელმეორედ აპირებდა ახალქალაქზე გალაშქრებას, მაგრამ რაკი აბდულა-ფაშის დამარცხების ამბავი მოუვიდა, თავი მიაწება ახალქალაქს და ახალციხეს დაბრუნდა.

მოომინებიდან გამოსული აბდულა-ფაშაც დროს ელოდა, რომ კისერი მოეგრიხა საქართველოს მთავარმართებლის მეგობარ ყარა-ბეგისათვის. უკეთეს დროს ვერ იშოვნო და 1000 საუკეთესო ჯარის-კაცი შეუსია ყარა-ბეგის მამულსა. ყარა-ბეგმა რუსებს აცნობა, აბდულა გალახვას მიპირებსო.

---

¹²³⁾ აკტები არას გვეუბნება, სამოციქულოდ ვინ გაგზავნეს კახელებმა შვრიფასთან.

150

ტფილისის პოლკის მაიორ თავად სავარსამიძეს გაატანეს გუმბრიდან 200 ჯარის-კაცი, 70 ყაზახი, 40 გუმბრელი მილიციონერი თათარი და უბრძანეს ყარა-ბეგს დაეხმარეო. ფიცხლავ დაიძრა თავადი სავარსამიძე ¹²⁴⁾, შეუერთდა ყარა-ბეგის ცხენოსან ამალას და სოფ. პერტიშთან ეკვეთა აბდულას რჩეულ ჯარსა. გაბედულად და თამამად დაჰკრა სავარსამიძემ მტერსა, უკანასკნელი დაიბნა, წინააღმდეგობა ვეღარ მოახერხა და გაიქცა. გამარჯვებულთ დიდ-ძალ დავლა იშოვნეს, თოფ-იარაღი, სამი ბაირაღი, 300 ცხენი და სამიცი დაფი. თ. სავარსამიძეს მოუკლეს 8 ჯარის-კაცი და დაუჭრეს 31. თვით თავადი სავარსამიძე დაიჭრა ბრძოლაში.

ახალქალაქის მეციხოვნეთა სიმტკიცემ და თ. სავარსამიძის გამბედავობამ (რუს. Смелость) დიდი სამსახური გაუწია მარკიზ პაულუჩჩის. ოსმალეთის სამზღვარზე რომ დიდი საქმე გასჩენოდა, შერიფასა და აბდულას დამბლა ნაკრავივით რომ არ ებრძოლათ, ვინ გაითვალისწინებს, რა დაემართებოდა კეთილშობილ მარკიზსა.

ბედი სწყალობდაო, რომ მოგახსენეთ, მარკიზსა, სრული ჭემმარიტებაა. მთაში გაბრიელ ყაზბეგი იღვწოდა და მუშაობდა შეურყევლად, ვითარცა სალი კლდე: ყარსისაკენ თ. სავარსამიძე მეხივით თავს დაეცა აბდულა-ფაშას და დაამარცხა. შინ კიდევ, შიგ შუაგულ კახეთში, არქიმანდრიტი ელევეთერ, აღტყინებული „მამულის გამართვისათვის“ ერთგულად უზიდავდა ამბებს უფროსებს.

მამ დავუბრუნდეთ ხაშმზე ასულს ქუდბედიან მარკიზს და მივყვეთ კვალ-და-კვალ აჯანყების ჩასაქრობად ამხედრებულს ლაშქარსა.

მოწყვეტილი სიტყვა შემომითვალეთო, მისწერა პაულუჩიმ ხაშმიდან მემობოხეებს. მოციქულებად გაუგზავნა არქიელი და რამდენიმე თავადიშვილი. ორი საათის შემდეგ პასუხს გაახლებთო, მაგრამ ორი საათი კი არა, მთელი 25

---

¹²⁴⁾ სავარსამიძიანთ გვარი, ვგონებთ, სრულიად ამოვარდა.

თებერვალი დაილია და არავითარი პასუხი არ მოვიდა. უნაყოფო დიპლომატიური მიწერ-მოწერა დასრულდა, არქიმანდრიტ-არქიელების მიგზავნ-მოგზავნა პატრიოტურთ გათავდა. ბოლო მოელო აგრედვე „რუსთა კერძოს“ მჭერელ თავადთა რაშთა ჭენებას ერთის ბანაკიდან მეორე ბანაკამდინ. იარაღს უნდა გადაეწყვიტა სადავო საქმე – ან თავისუფალი საქართველო, ან კაპიტან-ისპრავნიკების ბატონობა.

მარკიზი ბრძოლის თავდარიგს შეუდგა და ყველაფერი რომ გაამზადა, დააპირა თავს დასცემოდა მტერსა დილით, 26 თებერვალს.

სოფელი ხაშმი გაშლილია ივრის ხეობაზე, ტფილისიდან 37 ვერსზე, ქებულია საუკეთესო ვენახებით და მოშხამულ-მოწამლული ჰავით. ექვსი ვერსის მანძილზე ხაშმიდან მდებარეობს მონასტერი სამება, განთქმული ისტორიაში. ვახუშტის სიტყვით, სამებას ეკუთვნოდა გარეჯის უდაბნო. ვის არ ეხსომება ტანჯვა-მღელვარებით სავსე ცხოვრება უკანასკნელ სამებელის მღვდელ-მთავარ იოსებისა, რომელმაც დღენი

თვისი რუსეთს დალია. 1734 წ. იმპერატრიცა ანნა იოანნეს ბრძანებით იოსებ სამეხელი დაინიშნა ნოვგოროდელ ეპისკოპოზ თეოფანეს მოადგილედ.

სამების ტაძარი უგუმბათოა. დ. ზ. ბაქრაძის დროს სამების ტაძარი დაურღვეველი ყოფილა, ჰქონია გალავანი და მინგრეულ-მონგრეული შენობანი. მონასტერი გაუქმებულა მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, რადგან ლეკებმა მოსვენება აღარ მისცეს და ბოლოს მოინელეს კიდეც სამბელთა ტახტი. ¹²⁵⁾

აი სწორედ ამ ჭირნახულ და დაღესტნელ ლეკთა მიერ აოხრებულ სამებას შეეფარნენ კახელი მეამბოხენი, მის წმინდა კედელთა შორის დასდეს ბანაკი და ელოდნენ დიდი ნაპოლეონის შეგირდსა. რამდენი შეიკრიბა სამებასთან კახელობა, დანამდვილებით არ ვიცით. ალბად, შეშინება თუ

---

¹²⁵⁾ იხ. АКТЫ, ტ. V, გვ. 1074. დ. ბაქრაძის თხზულება

უნდოდათ რუსებისა და ხმა დაჰყარეს, – ექვსი ათასი ვართო, მაგრამ მარკიზმა არ დაიჯერა, ექვსი ათასზე გაცილებით ნაკლები იქნებოდნენო.

დილა ადრიან 26 თებერვალს მარკიზი გაემართა სამებისაკენ 600 ჯარის კაცით და 2 ზარბაზნით. წინ გაისტუმრა პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი, რომელიც დაეცა მეამბოხეთა ყარაულს და დაამარცხა. მართალია, დიდად გვიშლიდა ხელსა დაბურული ტყე, სამაგელი ამინდი და ხევ-ხუვებიო, მოახსენებს პაულუჩჩი იმპერატორს, მაგრამ ჩვენ ჩვენი გავიტანეთ, იერიშით მოველით თვით მეამბოხეთა ბუნაგზე, მივლექ-მოვლექით იგი და დამარცხებული მტერი წინ გივილაღეთ მთებსა და ხევებში თითქმის სამის ვერსის მანძილზეო. კახელებს მოვუკალით 40 კაცი და ორი ტყვედ ავიყვანეთო. რაკი მივფანტ-მოვფანტე ეს უღირსი მაშფოთარნი, ძრწოლაშიშისა და მაგალითისათვის ბრძანება გავეცი, რომ ტყვედ აყვანილნი იქვე ბრძოლის ველზე ჩამოედროთ. ამ სისასტიკეს მარკიზი იმითი ამართლებს, რომ ტყვედ ჩავარდნილებს, დატ-

ყვევების ჟამს, იარაღი ესხათო. ¹²⁶). ეს რა საბაზია, ვერ გავიგეთ. საომრად წასულ კაცს იარაღის მაგიერ მაშ ია-ვარ-დის რაიგული უნდა სჭირებოდა ხელში?

სამების მონასტრიდან მარკიზი ს. პატარძელს ჩავიდა. აქ ეახლა არქიმანდრიტი ელევთერ, რომელიც მთავარ-მართებელს გაეგზავნა ს. საგარეჯოს იქაურების „მოსარჯულებლად“. ვინაიდან არქიმანდრიტმა საგარეჯოელები ვერ დაიყოლია და გრძნობა ერთგულობისა მონარქისადმი ვერ გაუღვივა გულში, მარკიზმა გადასწყვიტა თვითონ წასულიყო ჯარით საგარეჯოს 27 თებერვალს და მუხანათებისთვის იარაღით ჭკუა ესწავლებინა.

პირველი გამარჯვება სამების მონასტერთან იაფად დაუჯდა მარკიზსა. მოუკლეს მხოლოდ ყაზახთა პოლკის კამანდირი მაიორი დანილოვი და 6 ჯარის კაცი.

---

¹²⁶) ibid. ტ. V, გვ. 77.

სამებასთან ომი და ბრძოლა ისე ავსწერეთ, როგორც მთავარმართებელი მოახსენებს უქვეშევრდომილესად ხელმწიფე იმპერატორსა. რადგან თავისი თავის მტერი არავინაა, სამხედრო კაცნიც გარდახდილ ომთა ამბავთა დიდად აზვიადებენ. ვინ არ იცის, რა ღირსებისანი არიან ბრძოლის ველიდან გამოგზავნილი რელიაციები! სხვა წყაროს არა გვაქვს მარკიზის ნათქვამის შესამოწმებლად და ვართ აგერ ერთ გაჭირვებაში. ბატონიშვილი დავით სრულიად არ იხსენიებს სამებასთან ბრძოლას. ალბად არ ყოფილა, თორემ როგორ გამოეპარებოდა პირველი შეტაკება ყარაბაღიდან დაბრუნებულის მთავარ-მართებლისა მეამბოხე კახელებთან? მარკიზის გამარჯვების არ მცოდნე ისტორიკოსი ისეთ ამბავს გვიამბობს, რომ სწორედ დაუჯერებელია. აი თვით მეფის ძის სიტყვანი: „მაშინ მარკიზი მოსრულიყო ტფილისს ბაქუით. ჰსცნა რა ესე, მოიკრიფნა ყოველსა ადგილსა რუსნი, წარმართა და მივიდა ხაშმსა, შეესივა ხაშმსა და მოასვრევინა უბრალონი ქრისტიანენი მარკიზმან ვიდრე ასამდე ჩჩვილი-

თურთ მსგავსად იროდისა და მუნ მოკლეს ხიშტითა მონა-
ზონი აბაშიძის ასული მარიამ, დედიდაშვილი მეფისა ირაკლისა,
ოთხმეოცდა ათისა წლისა დედაკაცი. ჰსცნეს რა კახთა, სამე-
ბას მყოფთა, ძალის მორთვა (შემატება) მარკოზისა, გარდვი-
დნენ მთასა და მიიქცნენ თავისადვე და მარკიზი მივიდა პატარ-
ძეულს“¹²⁷).

საკვირველი და საოცარი ამბავია. მემატინე ხსენებით
კი ახსენებს სამებას, მაგრამ ომზე არას ამბობს. 80 წლის
ბებერ მონაზონის ხიშტით გაპოზა, ან „ჩჩვილთა“ ცხენის
ქუსლით გასრესა ომად როგორ მოეჩვენა ჯერ ისევ ევრო-
პაში ბრძოლის ველზე სარდლობით სახელმორჭმულ მარკიზ
პაულუჩჩის!

შემინდა საგარეჯო და მარკიზს თავი დაუკრა. ეტყობა
ხაშმელების აკლება-აწიოკება ელევთერის მჭევრმეტყველებაზე

---

¹²⁷) მასალები... გვ. 104.

ძლიერი ყოფილა. სული ტკბილია, მოგეხსენებათ, და საგა-
რეჯომაც წუთიერი ბედნიერება არჩია ამ ჟამად ვაჟკაცურად
მტრის დახვედრას. საგარეჯოს რომ შევიდა პაულუჩჩი, მემამ-
ბოხენი იქ აღარ დახვდნენ, დაეტოვებინათ გატეხილი სოფელი
და სხვაგან წასულიყვნენ. საგარეჯოს მალე სხვა სრფლებმაც
წაჰბამა, მაგალითად კაკაბეთმა, კანდაურმა და მანავმა. ამ
ადგილ-მდებარეობის თავადებმაც ქედი მოიხარეს და ერთგუ-
ლობის ფიცი მიიღეს, მაგალითად: ჩერქეზიანთ: მაყანთ და
ყარალაშვილმა.

27 თებერვალს მარკიზი კაკაბეთს ჩავიდა. აქ მოეგება
წინ პოდპოლკოვნიკი სტეფანოვი. ყარა-ალაჯის ციხეში სურ-
სათი გამოჰკლევდა და შიმშილით სიკვდილს ციხიდან გამო-
სვლა ამჯობინა. მთელი სამი დღე იგერია კახელი მემამბოხენი
და ბოლოს მშვიდობით კაკაბეთს მიაღწია, სადაც მარკიზს
შეუერთდა. ზარალი მცირე მოსვლოდა სტეფანოვს, რადგან
სტეფანოვის მხედრობა ძალზე იყო გალახული ცალკე უსუ-
რსათობით და ცალუკე სამი დღის ლაშქრობით. მარკიზმა

საგარეჯოში დასტოვა იგინი და თვითონ სოფ. მაღაროსაკენ გაემართა.

რამდენიმე დღის წინად, ვიდრე სტეფანოვი ყარა-ალაჯის ციხეს მიატოვებდა და ტფილისისაკენ წამოვიდოდა, 400 ჯარის კაცით და ერთი ზარბაზნით გაგზავნა მაიორი ორბელიანი მემამბოხეებთან, ციხეს რომ გარს ერტყნენ. ორბელიანს დააბარა, ეცადე, ეგები როგორმე დაიყოლიო აჯანყებულნი, ხელი აიღონ ბუნტობაზე და სახლში დაბრუნდნენო. ბუნტის კაცებმა არ მოისურვეს ლაპარაკი და დაუშინეს თოფ-ზარბაზანი. ეწყინა ორბელიანს ასეთი თავხედობა, ეკვეთა მემამბოხეთ, განდევნა სიმაგრიდან, გაფანტა და წაართვა ის ერთად ერთი ზარბაზანი, რომლის რიგიანი ხმარება შეიძლება არც კი იცოდნენ. ორბელიანის გამარჯვების შემდეგ სტეფანოვმა მშვიდობით დააღწია თავი ყარა-ალაჯს და კაკაბეთში მარკიზს შეუერთდა.

155

ასე კარგად წავიდა მარკიზ პაულუჩჩის საქმე თავშივე. ერთი რამ აფიქრებდა მთავარ-მართებელს. ენატანიებმა შეატყობინეს, კახელები იმასა სცდილობენ, როგორმე ერთი თვე გაუძლონ რუსებსა და მერე ფიქრი აღარა აქვთო. მარტში გზები გაიხსნება და ყიზილბაშთა მხედრობა დაიძვრის არაქსიდან შაჰ-ზადას და ბატონიშვილ ალექსანდრეს მეთაურობითო. რაკი ესენი გაჩნდებიან საქართველოს სამზღვრებზე, მაშინვე მთელი საქართველო იარაღს აისხამს და რუსობას შეებრძოლებო.

დარდასა და სევდას ის თუ გაუქარვებდა ამ ამბით შეწყუხებულ მარკიზსა, რომ იმერეთიდან გენერალ-მაიორ სიმონოვიჩმა ყაზარდოს პოლკის ერთი ბატალიონი გამოუგზავნა საშველად. პაულუჩჩი მაღაროს რომ მივიდა, ყაზარდოს პოლკის ბატალიონი ქართლის სამზღვარს უახლოვდებოდა.

მემამბოხეთა ადვილად დასამარცხებლად რიგიანი სამხედრო გეგმა შეიმუშავა პაულუჩჩიმ. უმთავრესი მხედრობით თვითონ სიღნაღის გზას დაადგა, ჯერ ქიზიყელებს გაუსწორებოდა, დააწყნარებდა, ერთგულობის ფიცს მიაღებინებდა

და აქედან ველისციხით თელავს ავიდოდა იქ გამომწყვდეულ რუსობის დასასხნელად. გომბორზე რომ წასულიყო, ათასი ხიფათი მოელოდა. უღრან ტყე-ტყე სიარული და მერე შუა გულ ზამთარს ადვილი არ იყო ქვეითა ჯარით. ვინ იცის სად ჩაუსაფრდებოდნენ მემამბოხენი და ეგები სავსებითაც გაეჟლიტათ მცირე რაზმი რუსის სარდლისა და თვით პაულუჩჩიც ტყვედ წაეყვანათ. განგებას ეს რომ ენებებინა, სამუდამოდ ჩაიფუშებოდა რუსების საქმე საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში. რაღა თქმა უნდა, რომ ბოლო მოეღებოდა იმ პოლიტიკასაც, რომელსაც სახელად აღმოსავლეთ აზიის პოლიტიკა ჰქვია და რომელმაც რუსეთის იმპერიის ცხოვრებაში ამ ჟამად სათვალჩინო ადგილი დაიჭირა. ქიზიყში შესვლას ის უპირატესობა ჰქონდა კიდევ, რომ მემამბოხე რაიონს მარკიზი მოსწყვეტდა სამაჰმადიანო სახანოებს, გზას მოუჭრიდა

156

შიკრიკ-მოციქულებს და დიდად გაუძნელებდა კახეთში შემოსევას აბას-მირზას და ბატონიშვილ ალექსანდრეს, გაზაფხულის დადგომას რომ ელოდნენ.

თვითონ რომ ქიზიყის გზას დაადგა, პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს უბრძანა პაულუჩჩიმ, რაკი ანანურელები და არაგველები დაამარცხე მაანდაურები დააწყნარე, რაკი საქართველოს სამხედრო გზა გაიხსნა გაბრიელ ყაზბეგის შემწეობით, რაკი მანდ გადმოსულ კახთა მამფოთართ საშაბუროსთან ჭკუა ასწავლე და ქართლი მემამბოხეებმა ვერ აიყოლიესო, მანდედან აიყარე, თიანეთზე წამოდი, გზა-გზა მტერი შემუსრე და თელავს ჩამოდი, სადაც მე ქვემოდან მოვდივარო. ამ გვარად პაულუჩჩი და უშაკოვი 'შუაში მოიმწყვდევენ კახელებს, რკალივით გარს შემოეხვეოდნენ, და ან უნდა დამორჩილებოდნენ მთავარ-მართებელს, ან გადახვეწილიყვნენ დაღესტანს.

გეგმის სისრულეში მოყვანას ხელს უწყობდნენ ნიჭირი სარდალნი პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი და პოდპოლკოვნიკი უშაკოვი. უკანასკნელს შესამჩნევად ეხმარებოდა გენერალ-მაიორი თავადი კოსტანტინე მუხრან-ბატონი, ხოლო

რა ნაირად იტანდა გენერალი პოდპოლკოვნიკის უფროსობას, სწორედ ვერ გაგვიგია. ასეთი ხელქვეობა პირდაპირ ეწინააღმდეგება სამხედრო წესსა და დებულებას. გამოდის, რომ ჩვენი წინაპარნი მაშინდელ სამსახურში თავმოყვარეობაზედაც ხელს იღებდნენ.

მალაროსაკენ მიმავალ პაულუჩჩის მოახსენეს რომ სოფ. ქოდალოს პატარა ციხისათვის თავი შეუფარებია რუსის ჯარის-კაცებსა და თუ მალე არ უშველეთ, შიმშილით გასწყდება. ქოდალოს ციხეში დამალულიყო 80 ჯარის-კაცი. პირველად ამბობებამ რომ იფეთქა და გაბრაზებული ხალხი საეგზეკუციო კამანდებს მიესია, პურის მოსაკრეფად რომ იყვნენ დაგზავნილნი, ¹²⁹⁾ სხვა და სხვა სოფლებიდან აქ მოი-

---

¹²⁹⁾ მარკიზის სიტყვით „для выбивки провіанта“. Акты. ტ. V. გვ. 78.

ყარა თავი კამანდების ნაშთმა, ციხე ძალით დაიჭირეს და ვაი-ვფლახით მოეწყვნენ . მთელი 23 დღე გაუძლეს უბედურებმა მეამბოხეთა იერიშებს. სასმელად წყალი რომ არა ჰქონდათ, თოვლს ადნობდნენ და იმასა სვამდნენ. ბედი იმათი რომ ციხეში მომწყვდეულთა გასანთავისუფლებლად მთავარმართებელმა გაგზავნა ტიხანოვსკი ორი როტა ჯარით. მეამბოხენი გაიფანტნენ, ბრძანებს მარკიზი, გაჩნდა თუ არა ციხესთან პოლკოვნიკი ტიხანოვსკიო. თუ ვერწმუნეთ პაულუჩჩის მოწმობას, ქოდალოელებს სწორედ გული გახეთქიათ შიშისაგან. ტიხანოვსკის რაზმს რამდენჯერმე დაუცლია მხოლოდ თოფი, ზარბაზანიც კი არა ჰქონიათ თანა და მარტო თოფის სროლას ისე შეუშინებია მეამბოხენი, რომ გაქცევით უშველიათ თავისათვის. ორი მეამბოხე დაუჭერია ტიხანოვსკის და პაულუჩჩის ბრძანებით იქვე ჩამოუღრჩვია, რა არის მაყურებელი შეშინდეს, გული გაუსკდეს და მთავრობის ურჩობა აღარ გაბედოსო. ¹³⁰⁾

29 თებერვალი გახლდა, სოფელ ქოდალოს უბედურობა რომ დაატყდა თავსა. ტყვედ აყვანილების ჩამოღრჩობამ შიშის ზარი დასცა აჯანყებულთ. ამავე 29 თებერვალს პაუ-

ლუჩჩის ეახლნენ ქიზიყის თავი კაცები (ქევხა-მამასახლისები), ბოდიში მოიხადეს და მორჩილება გამოუცხადეს. მაშასადამე მთელი ქიზიყი და სიღნაღის მაზრა დამორჩილდა რუსის მთავრობას, ქედი მოიხარა პაულუჩჩის წინაშე და მარკიზსაც დაუბრკოლებლივ შეეძლო ზევით, თელავისკენ წასულიყო. რადგან ხელის შემშლელი აღარაფერი იპოვებოდა, მთავარ-მათებელმა გადასწყვიტა დაუსვენებლივ წასულიყო და მართლაც 1 მარტს თელავისკენ გაემართა.

29 თებერვალს ქიზიყმა თავი დაუკრა პაულუჩჩის, 27 თებერვალს-კი ახლად არჩეულ ქათლისა და კახეთის მეფე გრიგოლმა იმედით სავსე წერილი გაუგზავნა ქიზიყის თავადიშვილობას, მოხელეთა და ერსა. მოწიწებით სალამს გიძ-

---

¹³⁰⁾ იხ. АКТЫ. ტ. V. გვ. 79.

ღვნიტ, სწერდა გრიგოლი, შაბათ დღეს დიდის ჯარით ხაშმზე მივდივართ, თქვენ-კი არა ვიცი რა, რას აკეთებთ, ან რასა ჰფიქრობთ. გევედრებით, ნულარ დაახანებთ და თქვენც ხაშმისაკენ წამოდით. ყოველ გარემოებას შეგატყობინებთ წერილის მომტანი ნოშრევანა. დაგვიანება აღარ შეიძლება, რაც შეიძლება მალე დაიდართ და ლეკებიც თან წამოიყვანეთ. ქართლის ამბების გაგება თუ გსურთ, აი რა ხდება იქა. ცხინვალის მხარეს რაც რუსობა იყო, გაჟლიტეს, ხიდები დაანგრიეს და ყველ ქართლელი ჩვენს მოლოდინშია. ორთავლიახვის პირელნი უკვე შეიკრიბნენ. რუსებს რაც ჯარი ჰყავდათ, ხაშმზე შეაგროვეს, ეს ჯარი რომ ამოუწყვიტოთ, რუსები უჯაროდ დარჩებიან. მაშინ ტფილისი, არაგვი და ქართლი ჩვენს ხელში იქნება. თხოვნა ჩვენი ესაა და ახლა თქვენი ნებაა.

ავად იყო თუ კარგად, 27 თებერვალს პაულუჩჩიმ კაკბეთს მიაღწია, მაშასადამე, ხაშმი, საგარეჯო, პატარძეული, მანავი უკვე დამორჩილდა მთავრობასა და როგორ მოუვიდა გრიგოლს, რომ ოცდაშვიდისათვის ქიზიყელებს ხაშმში იწვევს, ძნელი გამოსარკვევია. საჭიროიყო წინიდან დახვედრა მარკიზისა და არა ზურგიდან მოქცევა.

პირველ მარტის თარიღით გრიგოლ მეფე ცხარე წერილს უგზავნის ემიკ-ალაბამ ნინია ზურაბის ძე ჩოლაყაშვილს. თიანეთიდან მოყოლებული ქუდზე კაცი გამოვიდა, 4000 ჯარი შეიკრიბა ჩემთან. ქუდზე კაცს დაუმახე და შენის ჯარით შემეგებე, თორემ იცოდე, ასე თუ არ მოიქეცი, ჩემსა და ჩემთან შეკრევილ ჯარის წინაშე მოღალატედ გამოხვალო.

ქართველ თავადიშვილებს არ უყვარდათ წყრომის ბართის მიღება. შემდეგ გამოჩნდება, რომ ნინია ემიკ-ალაბაშს არ ეპრინა გრიგოლის ბრძანების კილო და იქნება ესეც იყვეს მიზეზი, რომ ნინიამ ჯარი გრიგოლ მეფეს-კი არ მიაშველა, მარკიზთან წარსდგა და მოახსენა: „გიჩვენო მე გზაი ვაკე, უკეთუ მომცე ნიჭი რამეო“.¹³¹).

---

¹³¹) ნიჭი – საჩუქარი. ემიკ-ალაბამი გენერალ-ადიუტანტია (ჩუბინ). გრიგოლის წერილები იხილე Акты, т. V. გვ. 44.

მზე და მთვარე ისე არ განსხვავდება, როგორც ბატონიშვილ დავითის მატთანე აკტებისაგან. წესსა და რიგსაა მოკლებული მატთანე, ესე იგი სისტემატიურად ვერაა დალაგებული მარკიზ პაულუჩჩის ლაშქრობის ისტორია, ცნობანი მცირეა, მაგრამ რაც არის, დიდად განსხვავდება მთავარ-მართებლის უქვეშევრდომილეს მოხსენებიდან. ხაშმიდან მოკიდებული მადარომდე პაულუჩჩის ლაშქრის მსვლელობა აკტებს თუ სავსებით ენდო კაცი, მოგაგონებთ უბრალო სამხედრო გასეირნებას, ჯარს სავარჯიშოდ რომ გაიყვანებენ ხოლმე, რა არის ჯარის-კაცს მუხლში წყალ არ ჩაუდგესო. დავითის ნათქვამს თუ ყური დაუგდეთ, სულ სხვა სურათი დაგვიდგება თვალწინა. აი მოისმინეთ თვით მისი სიტყვანი: „კაკაბეთით შთავიდა (მარკიზი პაულუჩჩი) ქიზიყს წინამძღვანველობითა ენდრონიკანათათა. მაშინ ყაფლანცა (ორბელიანი, მაიორი) შეეყარა მხედრობითა თვისითა ლაკბესა ზედან,¹³² და თანა წარიყვანა მან იგინი, ვინაიდან მათ (ენდრონიკანთ) ეპყრათ კერძო რუსთა (ესე იგი რუსის მომხრენი ყოფილნ) და ონანანათაცა (ვაჩნაძე) ეპყრათ კერძოი რუს-

თა. ხოლო გლეხთა კახელთა ჰსცნეს რა სიცბილი თავადთა, მოწვეს სახლი სვიმონ ანდრონიკაშვილისა და მოსტყვე-
ნეს სახლიცა სოლომონ ანდრონიკაშვილისა. მუნ მოერივნენ
ქიზიყელნიცა, უფროსნი კაცნი მუნებურნი და წარვიდა ქი-
ზიყს. მისრულმან ნუკრიანს, მუნ მოაშთო ¹³³⁾ ორი კაცი
ქიზიყელი, რომელიცა ყარა-ღაჯს შეეპყრათ რუსთა. მხილ-
ველთა ხალხთა წინამხრისათა, შეშინებულთა, აღიყარნენ და
მიმართეს ლეკთა. მხილველი ამისი მარკიზი ფრიად შეშინდა
და მსწრაფლ წარუვლინა მოურავი მათი იოსებ ენდრონიკა-
შვილი, ძე მელქისადეკისა, რათა დაამშვიდოს ხალხი იგი და
უკუნაქციოს სახლადვე თვისად, რომელთაცა მისცა პირი
მტკიცე უვნებლობისა. მაშინ მისრულმან იოსებ უკუნ აქცი-

¹³²⁾ ლაკზე მინდორია. შდჷბარეობს სიღნაღის ახლოს.

¹³³⁾ მოშთობა – გაგუდვა; удавить, задушить. სიცბილი – სიგიჟე, სისუ-
ლელე.

160

ვნა ხალხნი იგი და დაამშვიდა ქიზიყი, ხოლო მარკიზი აღი-
ყარა ქიზიყით და წარვიდა შიგნით კახეთსა“ ¹³⁴⁾.

პაულუჩჩის, როგორცა სჩანს, დიდი შიში გამოუვლია,
ქიზიყელებს ლეკებისთვის უთხოვნიათ შველა, დაგვიხსენით
სარდლისაგან, რომელმაც ხალხის შესაშინებლად თოკი და
საბელი წაიმძღვარა წინა. ეტყობა, კეთილშობილმა მარ-
კიზმა საღრჩობელა დაიშურა მემამბოხეთათვის, ღირსნი არ
არიან ჩამოღრჩობისაო, და როგორც ქეციან ოთხფეხს, თოკს
აბმევიანებდა და სულსა ჰხუთავდა. ასეთის ტირანობით გო-
ნება დაბნეულმა ქიზიყმა ლეკეთისაკენ გაიწია, ჯერ კი ჯავრი
იყარა მოღალატე თავადიშვილებზე და სახლ-კარი გადაუწვა.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ ბედი სწყალობდა მარკიზსაო.
ბედნიერმა ვარსკვლავმა ამ გაჭირვების დროსაც არ უღალატა
პაულუჩჩის. ქიზიყელივე მკვიდრი, სიღნაღის მოურავი, იოსებ
ანდრონიკაშვილი, მისი სახლის კაცები და სხვანი, რომელ-
თაც „ეპყრათ კერძოი რუსთა“, დატრიალდნენ ხალხში. მოი-
გეს მისი გული დაპირებით – „მისცეს პირი მტკიცე უვნებლო-

ბისა“ და აყრილი ხალხი დააბრუნეს სახლად თვისად.

დიალ, ბაჯალლო ოქროდ ეღირებოდა იოსებ ანდრონიკაშვილის ასეთი ნამდვილი სამსახური. ქიზიყის უფროსმა კაცებმა რომ თავი დაუკრეს მარკიუსს, იოსების უნარი და გარჯილობაა. აგრე ადვილად ვერ გამოიცვლიდნენ გულსა გაბოროტებული ქიზიყელები, მოქარგულ ენით რომ არ დატრიალებულიყო მოურავი იოსებ მელქისედეკის ძე ანდრონიკაშვილი.

რაკი ასე მშვიდობით გათავდა ქიზიყის არეულ-დარეული და სახიფათო საქმე, პაულუჩჩი პირველ მარტს თელავს გაემართა. სიღნაღში დასტოვა მაიორი ორბელიანი ყაბარდოს პოლკის ერთი ბატალიონით. სიღნაღის მაზრის სამხედრო უფროსობა ამავე მაიორ ორბელიანს ჩააბარა.

---

¹³⁴⁾ იხ. მასალები... გვ. 140-150.

გულდანდობილი გაუდექი გზასაო, იუწყება პაულუჩჩი, რას მოვიფიქრებდი, თუ სოფ. ჩუმლაყთან მტერი წინ გადამელობებოდა და გზას შემიკრავდაო. ჩუმლაყში კარგა ბლომად შეკრეფილიყვნენ მეამბოხენი. ახალი მეფე გრიგოლიც ჩუმლაყის ბანაკში იმყოფებოდა. საყურადღებოა ეს ბრძოლა, რადგან აქ უნდა გადაწყვეტილიყო ბედი ამბოხებისა, აქვე იყო მეფე გრიგოლი, მაგრამ მარკიზი ძუნწობს და ამ საყურადღებო ბრძოლის შესახებ ძალიან ცოტა ცნობებს მოახსენებს იმპერატორ ალექსანდრე პირველსა. სიტყვა-სიტყვით ასე აგვიწერს პაულუჩჩი ჩუმლაყის ბრძოლას: „დავადექი ველის-ციხის გზას. სრულიად მოულოდნელად მეამბოხენი დაეტაკნენ ჩუმლაყის პირდაპირ ტყეში რაზმსა. გაბედულად შეუტიეს ჯარსა. აბა, რა მომავიქრებდა, რომ ეს წუწკის-შვილები, რომელთა შორის ერია ძე ბატონიშვილ იოანესი გრიგოლ, ასეთ სითამამესა და გაბედულობას გამოიჩინდნენ ¹³⁵⁾. რაზმის შუბლიდან გასული ფლანკორები ¹³⁶⁾ ეკვეთნენ მეამბოხეებს და კაი ღონიერი ზარალიც მიაყენეს. ამასობაში რაზმი წინ-წინ მიიწევდა ტყეში. საერთო მწუხარება გამოიწვია პოლკოვნიკ

თ. ვახტანგ ორბელიანის სიკვდილმა. თავადი ვახტანგი გახლდა უერთგულესი და თავდადებული თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობისაო. მოგვიკლეს 5 ჯარის კაცი, დაგვიჭრეს ჩემი საკუთარი ადიუტანტი თ. ჭავჭავაძე, 3 უნტერ-აფიცერი და 7 ჯარის კაცი. 137).

¹³⁵⁾ რუსულად: мятежники напали на отрядъ съ такою отважностью, каковой ожидать нельзя было отъ сволочи, между коею находился и сынъ царевича Иоанна – Григорій. უგემურად აქვს ნათარგმნი სიტყვა სვოლოჩ დ. ჩუბხაშვილს, – ავი ადამიანი, არამზადიო. ჩვენ სიტყვა წუწკი ვარჩით.

¹³⁶⁾ ფლანკიორს იმას ეტყვიან, გვერდიდან რომ იფარავს მიმავალ რაზმს. ფლან გვერდია.

¹³⁷⁾ თ. ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძე, ცნობილი პოეტი პოლკოვნიკი თ. ვახტანგ ორბელიანი მამა ცნობილის პოეტ ვახტანგ ორბელიანისა. ბედის მწიორ ირონია თუ გენეზავთ აქაა. მამანი ხელს უწყოდნენ უიღბლო სამშობლოს თავისუფლების დაკარგვაში, შვილნი-კი თავს ლასტირიან დაკარგულს თავისუფლებას.

162

რადგან შელამდა და ბრძოლის განგრძობა შეუძლებელი იყო, სოფლის სიახლოვეს ბანაკად დავდექი. ველისციხიდან ბანაკში მოვიდნენ თავი კაცები და მორჩილება გამოგვიცხადეს. ჩუმლაცელები ღამე მოსვენებას არ გვაძლევდნენ და თოფებს ესვროდნენ ჩვენ პიკეტებს. არ მინდოდა სოფლის წახდენა, მაგრამ რაკი ჩუმლაცელები ჯიუტობას არ იშლიდნენ, მეორე დღეს დილა ადრიან ვუბრძანე ხერსონის პოლკის ბატალიონს პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის უფროსობით იერიშით მისუღიყო ჩუმლაცეზე. საქმე დასრულდა საათის ერთ ჩარექზე. სოფელი დაწვით და გავმარცვეთ. ზარალი თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის ჯარისა მცირეა. დაგვიჭრეს მხოლოდ 4 ჯარის კაცი. მეამბოხეებს მოუკალით 50 კაცზე მეტი და 2 ტყვედ ავიყვანეთ, რომელნიც ჩემის ბრძანებით, სხვისა სამაგალითოდ და შესაშინებლად ჩამოაღრჩეს, დანარჩენი მეამბოხენი გაიფანტნენ; მიმალვა მოახერხა აგრედვე ბატონიშვილმა გრიგოლმა“ო. ¹³⁸⁾

უთვის ტომო მოხელე, დაბალი წოდების კაცი, ხეპრე და გაუნათლებელი როცა დაბახანურად იქცევა და მაგარ-მაგარ სიტყვებს ხმარობს ქცევა-ლაპარაკში, არ გვიკვირს

ხოლმე. რა უნდა მოვსთხოვოთ ამისთანა გაუჩორკნელ ტე-
ტიასო, მაგრამ ვერ გვიპატიებია დაბახანური მოქმედება და
საქციელი ევროპიდან მოსულ მარკიზისთვის. რაზმს დიდ
სამსახურს უწევს ქართველობა. ადიუტანტად ქართველი ჭა-
ბუკი ალექსანდრე ჭავჭავაძე ახლავს, შვილი გარსევანისა,
რომელმაც ბევრი იშრომა რუს-ქართველთა ტრქტატის გაწ-
ყობისთვის, თავიანთ მემამულეს ებრძვის სიძე მეფე ერეკლესი
პოლკოვნიკი თ. ვახტანგ ორბელიანი, მაინც მარკიზი უწმა-
წურ ლექსთა კონით სარგებლობს და ქართველობას წუწვი-
შვილებად იხსენიებს. თუ პაულუჩჩი ასე ამკობდა ქართველო-
ბას უქვეშევრდომილეს რაპორტში და იმპერატორის კეთილ
სმენას არ მოერიდა, ვინ იცის აქ, საქართველოში, როგორ

---

¹³⁸⁾ იხ. АКТЫ. ტ. V, გვ. 79.

ამკობდა საცოდავ ქართველობას! ვგონებთ, რომ დედ-მამის
გინებასაც არ მოერიდებოდა მთავარ-მართველი.

ჩუმლაცის ბრძოლა ბატონიშვილ დავითს, როგორც სხვა
ამბები ამ დროისა, ცოტა სხვანაირად აქვს აწერილი. „მოვიდა
მარკიზი ჩუმლაცს; იქმნა მუნ ბრძოლაი კახთაგან, იძლივნენ
რუსნი. მუნ მოკლეს ვახტანგ, სიძე მეფისა ირაკლისა, ყაფ-
ლანისშვილი, მეუღლე თეკლასი და დასჭრეს მუხლსა შინა
ალექსანდრე, მე გარსევანისა, ჭავჭავაძე, ვინაიდგან მათ ეპყ-
რათ კერძოი რუსთა და პირის-პირ მამულისა თვისისა იყვნენ
მტერ. მაშინ დაჭმუნდა (დაღონდა) ამას ზედან მარკიზი. წარდგა
ზურაბისშვილი ნინია, მოურავი მარტყოფისა და უთხრა მარკი-
ზსა: „გაჩვენოი მე გზაი ვაკე, უკეთუ მომცე ნიჭი რაიმეო“. ¹³⁹⁾
ამას ზედან მხიარულ იქმნა მარკიზი, გაუძღვა მინდვრის გზით და
მიიყვანა ჩუმლაცს. მივიდა რა ჩუმლაცს, მუნ სოფელსა ში-
ნა შეიპყრა კაცნი ხუთნი და დამოკიდნა ხეთა ზედა და
მოაშთუნა. იხილეს რა კახთა ტირანული საქმე ესე, შეიპ-
ყრეს მათცა ხუთნი სალდათნი და ერთი აფიცარი და მათცა
მოჰკიდნეს ძელსა და მოაშთუნეს იგინი პირისპირ მარკიზი-
სა, რომელსაცა სჭვრეტდა თვალთა თვისითა“. ¹⁴⁰⁾

ახლა რა ნაირად უნდა დავიჯეროთ პაულუჩის მოხსენება, რომ ს. ჩუმლაყთან ზურგზე ბოლი ავადინე მაშფოთართაო? თუ თვალწინ ხუთი სალდათი და ერთი აფიცერი ბოძზე ჩამოჰკიდეს კახელებმა და ჩამოაღრჩეს სამაგიეროს გადასახდელად, ეტყობა მეამბოხენი ან გამარჯვებულნი ყოფილან, ან, თუ ეს სადავოა, არც ისე დამარცხებულან, როგორც მთავარმართებელი მოიხსენიებს უქვეშევრდომილეს რელიაციაში.

პირადად მეფე გრიგოლს ს. ჩუმლაყთან დიდი უბედურობა ეწვია. თავადიშვილებმა უღალატეს და მარკიზის მხარეს გადავიდნენ.

---

¹³⁹⁾ ჩვენის მოსაზრებით წინა მოურავი თავადი ჩოლაყაშვილი. თუ გვეშლება, კარგი იქნება გაასწოროს ვინმემ შეცდომა.

¹⁴⁰⁾ მასალები... გვ. 105.

ამ სამწუხარო ამბავს ასე მოგვითხრობს მემატთანე დავითი: „მაშინ გრიგოლიცა, ძე იოანესი, განვიდა ალაზანს და მივიდა ნაუტარს ანწუხელთა ლეკთა თანა, ვინაიდან მას თანა მყოფნი თავადნიცა განივლტნენ მისგან და მივიდნენ მარკიზისათანა“.

სწორედ უხვად აქვს დაბერტყილი უფლის მიერ ქართველის ბუნებას შური, მტრობა, ღალატი. მართლა რომ ეროვნული უბედურობა და ღვთის რისხვაა ძვალსა და რბილში გამჯდარი დაუდგრომელობა და ცვალებადობა ხასიათისა. დღეს რომ ერთგულობას გეფიცება კაცი, ხვალ ურცხვად გღალატობს, მოდი და რაიმე საერთო საზოგადო საქმე გააკეთე და დაამთავრე. ეროვნული დღესასწაული გამართეს, ბატონიშვილი გრიგოლ მეფედ რომ ამოირჩიეს რაღაც ორიოდ-სამიოდე კვირის წინად და საცოდავ მეფეს სულის მოთქმა და მობრუნება არ აცალეს და „ნიჭის“ მისაღებად უღალატეს. – ნუ თუ მართალია ისტორიკოსი, ოდეს ამბობს: „ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველთაგანვე თვისთა უფალთა“. არ იქნა, ვერ გვასწავლა ჭკუა მწარე ბედმა.

XVII

მარტის ორსა მთავარ-მართებელმა ჯარი დაასვენა და 3-ს ველის-ციხეს ავიდა. მომეტებული ნაწილი თელავის მაზრის თავად-აზნაურობისა ჩამოეგება თელავიდან მარკიზსა, ცოდვანი მოინანია, ბოლიში მოიხადა და ერთგულობის ფიცი მიიღო.

მეორე დღეს, 4 მარტს, სამხრობისას (3 საათი), მარკიზი თელავს მივიდა, ისე ეჩქარებოდა მთავარ-მართებელს მეციხოვნეთა განთავისუფლება, რომ ქვეითა ჯარი წინანდალში დასტოვა ¹⁴¹⁾ და მცირე ამალით, 50 ყაზახთა და რაოდენიმე თავადიშვილით, გაეშურა ციხისაკენ. შეშინებული

---

¹⁴¹⁾ თელავიდან 1 ვერსია წინანდლამდე.

მეამბოხენი მარკიზის დანახვაზე დაფრთხნენ და გაიფანტნენ. ციხიდან პაულუჩჩიმ მიუსია ტრანშეებში გამაგრებულ კახელებს ქვეითა ჯარი, რომელმაც თითქმის უბრძოლველად გარეკა მეამბოხენი და წაართვა ერთადერთი ზარბაზანი, ექვს გირვანქიან ყუმბარის მსროლელი.

თელავის ციხის გარემდგომნი, ნაცარქექიასავით რომ იქცეოდნენ, სად იყო ამ დროს კახელ მეამბოხეთა წინამძღოლი, მდივანი თავ. ოთარ ქობულაშვილი, რა დაემართა, რასა ჰფიქრობდა, ვერა გავიგეთ-რა. მატიანე დავითი და არქიმანდრიტი ელევთერ კრინტს არა სძრავენ ოთარზე. არას ამბობენ აგრედვე კაპიტანი ანოსოვი და თვით მარკიზი პაულუჩჩი. სწორედ საოცარია ასეთი სიჩუმე. ცოტად თუ ბევრად, როგორც ქვემოდ დავინახავთ, შესაწყნარებელია დავითის სიჩუმე, რადგან იმის აზრით მარკიზი თელავს არ ასულა, მაგრამ სრულიად გაუგებარია მთავარმართებლის მიერ ასეთი უყურადღებობა. ნუ თუ ოთარის მოქმედება ისე უმნიშვნელო გამოდგა, რომ ხსენებითაც არ ახსენა რუსის მხედრობის სარდალმა მეამბოხეთა ჯარის წინამძღოლი? ალ-

ბად ასე იქნებოდა, თორემ როგორ არ შეიტანდნენ მის სახელს რელიაციაში.

მარკიზი გვიამბობს, ჩუმლაყიდან თელავს რომ მივდიოდით, გზა-გზა არავის შეუწყუხებივარო. ახლომახლო სოფლებიდან გლეხები მოდიოდნენ, ცოდოებს აღიარებდნენ და შენდობას ითხოვდნენო. ამგვარადვე მოქცეულან თელავის მაზრის თავადიშვილები. სჩანს, საფანელი შემოლევიათ, აფეთქების რაღაც ხუთიოდე კვირა გაუძლიათ, ცეცხლი ჩანელეებულა და მშვიდობიანი, მყუდრო ცხოვრება უმჯობინებიათ ეკლიან გზაზე სიარულსა და წვივების დაგაზვას. ასეთი დასკვნა თითქოს სიმართლეს არაა მოკლებული, მაგრამ ხუთი-ექასის თვის შემდეგ ერთგულობის ფიცმიღებული თავადები ხელახლა გასტეხენ სიტყვას და ბატონიშვილ ალექსანდრესთან ერთად ამბოხების დროშას ააფრიალებენ და რუსის

166

მხედრობას კიდევ შეებრძოლებიან. მიზეზი ასეთის საქციელებისა ისაა, რომ მოუწყობელ ჯარს დიდხანს არ შეუძლიან ბრძოლა გაწყობილ მხედრობასთან, რაც უნდა სუსტი და უვარგისი იყოს უკანასკნელი. აჯანყებულმა ერმა თუ ერთის შეტევით, პირველშივე, ვერ მოახერხა სრულიად განადგურება განწყობილის ჯარისა, აღფრთოვანება ეკარგება და, მამსადადამე, ბრძოლის უნარიც ძრიელ უსუსტდება და ხშირად და სამუდამოდ ძალმომრეობის უღელს უმორჩილდება.

თელავში დაბანაკებული პაულუჩჩი უშაკოვს ელოდდა. ესა და გენერალი კოსტანტინე მუხრან-ბატონი (ბაგრატიონი) ბრძოლა-გამარჯვებით მოდიოდნენ თიანეთისაკენ. მუხრან ბატონის კაცები, 30 ოსი, თავს დაესხნენ მეამბოხეთა საყარაულო პიკეტს და მიფანტ-მოფანტეს ყარაულები. რადგან ოსებმა ყარაულებს გზა მოუჭრეს, მეამბოხეთა უმთავრესმა რაზმმა უშაკოვის მოახლოვებისა ველარა გაიგო რა და დიდ გაჭირვებაში ჩავარდა. გათენებისას, 5 მარტს, უშაკოვი და მუხრან-ბატონი დაეცნენ მეამბოხეებს და გაჩაღდა საშინელი ბრძოლა. მთელი ოთხი საათი გაგრძელდა ჩეხა. მეამბოხეებს ეჭირათ თიანეთის გზაზე აბორცვილი ადგილი, ოთხ ალა-

გას ხე-ტყეთი ჩაეხერგათ კლდიანი ფერდობები. ცოტა მოშორებით უფრო ძრიელი სიმაგრე ჰქონდათ, ექვს ალაგას ჩახერგილი. მემბოხე ყოფილა ასე 400 კაცი. უშაკოვმა იერიშებით აიღო როგორც პირველი, ისე მეორე სიმაგრე. იძლივინენ მებრძოლი მამულიშვილნი და გაიქცნენ თავის საშველად. გზები არ ვარგოდა, ვიწრო ბილიკები იყო კლდეებზე და, მარკიზის სიტყვით, ბევრი მათგანი გადიჩეხა კლდეზე. სიმაგრეებში რუსებს დაუთვლიათ 30 გვამი დახოცილი მემამოხეებისა. უშაკოვს მცირე ზარალი მოსვლია. მოჰკდომია ერთი გრენადერი და 3 დაჭრილა. მუხრან-ბატონს მოუკლეს ერთი ოსი და ერთიც დაუჭრეს. ასე ადვილად გადარჩა უშაკოვი სახიფათო ადგილზე ბრძოლას. აქედან უშაკოვი და მუხრან-ბატონი დაუბრკოლებლივ ავიდნენ თიანეთს და

167

აქაურებიც დაამარცხეს. რამდენი თიანელი გაწყდა ბრძოლაში, არა სჩანს, ხოლო ტყვედ წაუყვანია უშაკოვს 15 კაცი.

რუსებს ჯავრი სჭირდათ თიანელებისა, რადგან ყველაზე პირველად თიანელები მიემხრნენ ახმეტელებს. კაცი მუდამ კაცია და ამიტომ სამაგალითოდ უნდოდათ რუსებს მათი დასჯა. ტყვედ აყვანილ 15 კაციდან აირჩიეს რვა, როგორც მოთავე-მემბოხე და შიგ სოფელში ჩამოადრჩეს. სწორედ შეუწყნარებელ სასტიკობას იჩენდა ბატონი უშაკოვი. ულმობელად ეპყრობოდა ტყვედ წაყვანილ მემამოხეებს, მაგრამ პაულუჩჩი არ უწყებოდა და ხშირად ქება-დიდებით იხსენებდა აფიცრობის თვალთაო, ასე ამკობს უშაკოვს მარკიზი (сей отличный офицеръ).¹⁴²)

მარტო სოფელი არტანი არ იშლიდა თავისას, ჯიუტობდა და ცოდვებს არ ინანიებდა. მოსარჯულებლად და ჭკუის სასწავლებლად მარკიზმა გაგზავნა პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი არტანში. რაზმის უფროსმა შეუთვალა, დამშვიდდით, მთაში გახიზნული ცოლშვილი დააბრუნეთ და ურჩობაზე ხელი აიღეთო, მაგრამ სრული მთელიდღე უცადა პოლკოვნიკმა და მოსვლით-კი არავინ მოვიდა ერთგულობის ფიცის მისაღებად. არა, ტყუილად რაზე იწუხებდა პოლკოვნიკი თავსა

მოლოდინში. თიანელ ამბების გამგონე ვინ ოხერი მივიდოდა რუსების ბანაკში! თავდებად ვინ დაუდგებოდა, რომ ამათაც თიანელებსავით ნახევარზე მეტს არ ჩამოაღრჩობდნენ! ეწყინა პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის, რომ მისი სიტყვა არტანელებმა ძირს დაუშვეს და არ ეახლნენ ფიცის მისაღებად და ჩვეულებრივ მოექცა ურჩ სოფელს, ესე იგი წაუკიდა ცეცხლი და მთლად გადაჰზუგა არტანელების სახლ-კარი. ნუგეზად არტანელებს ერთი რამ ექნებოდათ, სიცოცხლე მაინც ხომ შევინარჩუნეთო. არტანის გადაწვით დასრულდა რუსის მხედრობის მოქმედება მარკიზ პაულუჩჩის უფროსობით შემოხეთა წინააღმდეგ 1812 წლის გაზაფხულის პირზე.

---

¹⁴²⁾ იხ. АКТЫ. ტ. V. გვ. 79-80.

168

„ამ გვარადაო, მოახსენებს პაულუჩჩი იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, განგებითა ყოვლად სახიერის უფლისა, რომელიც მფარველობს თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის იარაღს, დაითრგუნა და დაიმსხვრა ზვაობა და კადნიერება უგუნურთა და სულელთა. მამფოთარი სული კახეთში ძირიან-ფესვიანად ამოვარდა, მართვა-გამგეობის წესი და რიგი აღდგენილ არს და სრულიად საქართველო დაწყნარდაო“.¹⁴³⁾

რა ზარალი მოუვიდა ქართველობას აჯანყების დროს, დანამდვილებით არ ვიცით. ვისა ჰქონდა თავი აღენუსხა მოკლულ, დაჭრილ, ჩამოღრჩობილ, ან ტყვედ წაყვანილ ქართველისა. რუსის მხედრობის ზარალი-კი მარკიზ პაულუჩჩიმ დაწვრილებით მოახსენა ხელმწიფეს. სულ მოგვიკლეს ა უგზო-უკვლოდ დაგვეღუპაო 6 შტაბ-აფიცერი. 13 ობერ-აფიცერი და 300 უბრალო ჯარის-კაციო. პირველად ამბოხებამ რომ იფეთქა და გაალმასებული ერი სამხედრო კამანდებს მიესია, ბევრი ჯარის-კაცი დაგვაკლდა. ზოგი დახოცეს და ვინც ცოცხალი გადარჩა, მონებად გაიხადესო. თითო ოროლა გულკეთილმა თავად-აზნაურმა, სამღვდელო კაცმა და გლეხმა სამას ჯარისკაცამდე სახლებში დამალა და გაბოროტებულ მე-

ამბოხეებს არ დაანებაო. თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის ძლევამოსილმა იარაღმა მტვრად რომ აქცია შფოთით სავსე განძრახვა და გადარეულ და თავზედმა მოღალატეებმა მოწიწებით ქედი რომ მოიდრიკეს ¹⁴³), მე მაშინადვე მოვთხოვე დაუყოვნებლივ ჩემთვის წარმოედგინათ დამალული სალდათები. ჯერჯერობით 300 კაცი წარმომიდგინეს. ეგები, ღმერთმა ინებოს და უგზო-უკვლოდ დაკარგულად რომ ითვლებიან, ზოგი მათგანიც ვინმე ცოცხალი აღმოჩნდესო.

ფრიად საყურადღებო უქვეშევრდომილეს 26 მარტს 1812 წ. მოხსენებას მარკიზი პაულუჩჩი იმით ათავებს, რომ

---

¹⁴³) *ibid.* გვ. 80.

¹⁴⁴) რუსულად: „...подлые намѣнники съ покорностью преклонили буйныя ихъ вын“.

მოკლედ ჩამოთვლის მიზეზებს, რამაც გამოიწვია კახეთის „ბუნტი“. ეს მიზეზები, სხვა წყაროებიდან შევსებული, ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ და საჭირო აღარ არის მათი განმეორება.

პაულუჩჩიმ თავისი თავიც არ დაივიწყა, და როგორც მოხელეთა ჩვეულებაა, აჯანყების მიზეზი სხვას მოახვია კისერზე. – საქართველოში (რუს. Грузія) მომხდარ რევოლუციის ამბები დაწვრილებით მოგახსენეთ, სწერს მეფეს. ნათქვამს ის უნდა დაუმატო, რომ ჩემი თავი უბედურად მიმარჩნია, რადგან ამბოხება დიდი ხანია, რაც მზადდებოდა და იფეთქა მხოლოდ ჟამსა აქაურის მხედრობის ჩემ მიერ სარდლობისასა. ნუგეშად მოვლენილ უბედურობაში თქვენის უდიდებულესობის მართლ-მსაჯულება მაქვს და საკუთარი ჩემი სინიდისი. დარწმუნებული ვარ, რომ თვით გესლიანი შური ჩირქს ვერ მოსცხებს ჩემს მოქმედებას ამ ქვეყანაში, ვინაიდან ჩემის მოქმედება-საქციელის ერთად-ერთი საზრუნავი საგანი იყო – სარგებლობა თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის სამსახურისა, საქართველოს ერის სიკეთე-ბედნიერება და აღმოფხვრა ბოროტებისაო. ¹⁴⁵)

აპრილის გასულს მარკიზი პაულუჩჩი სამუდამოდ გამოეთხოვა საქართველოს და პეტერბურგს გაემშურა. მთავარსარდლობა და მართებლობა ჩააბარა გენერალ რტიშჩევს.

თავად-აზნაურობას ეწყინა, მარკიზ პაულუჩჩის გადაყვანის ამბავი რომ შეიტყო, წარსდგა წინაშე მისა და სთხოვა – ნება მოგვეცით გავგზავნოთ პეტერბურგს დეპუტატი და იმის პირით ვსთხოვოთ ხელმწიფეს თქვენი აქ დარჩენაო. მარკიზმა ნება მისცა. დეპუტატად აირჩეს ნადვორნი სოვეტნიკი თ. ზაქარია ანდრონიკაშვილი. მარკიზმა დეპუტატი გაისტუმრა და თან წერილი მისწერა პოლიციის „მინისტრს, გთხოვთ და გეხვეწებით, ეცადეთ, რომ საქართველოს თავად-

---

¹⁴⁵⁾ გვ. Акты. т. V. გვ. 80-81. კაპიტანი ანოსოვი 13 ობერს-ოფიცერს ანგარიშობს მოკლულს, მარკიზი მხოლოდ 10. ანოსოვის ანგარიში უფრო მართალია.

170

აზნაურობის თხოვნა მონარქმა უყურადღებოდ დასტოვოსო. მე ამ დღეებში წამოსვლას ვაპირობ, დაბრუნების ბრძანებამ გზაში რომ მომისწროს, ხელ-ახლა უნდა დავტრიალდე საქართველოში. წასვლა-წამოსვლა სულით-ხორცამდე დამღუპავს და გამაღატაკებსო. ¹⁴⁶⁾

იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა პატივი არა სცა დეპუტად ზაქარია ანდრონიკაშვილის თხოვნას და მარკიზი აღარ დააბრუნა საქართველოში. დეპუტატის გაგზავნა პეტერბურგს უსაღსრობისა გამო ეხლაც მნელია და მაშინდელ დროს ერთი-ათასად მნელიც იყო და სახიფათოც. რა მოსწონდა ჩვენ თავად-აზნაურობას მარკიზ პაულუჩჩისა და რა-ზე იკლავდა თავს, რომ განსაკუთრებული კაციც-კი აახლა იმპერატორს თხოვნა-მუდართით, აქ დაგვიტოვე მთავარ-მართებლადო, ადვილი გამოსაცნობი არ არის. კაპიტანი ანოსოვი ფიქრობს, მღელვარებამ თვალი აუხილა მარკიზსა და ბოროტების აღმოფხვრას მხნედ შეუდგა. მარკიზი ჭეშმარიტების მოყვარე იყო და მართვა-გამგეობის გადაკეთება დაიწყოვო. მთავარ-მართებლის საქმიანობის ნიმუშები ზემოდ

საკმარისად მოვიხსენიეთ და ქვეყნის საკეთილო მაინცა და მაინც ბევრი ვერაფერი ვიპოვნეთ. თავიდანვე გენერალ სტალის მიერ მოხერხებულად და ემშაკურად გაბმულ ქსელში გაება, ეგზეკუციებით დაარბია კახეთი და როცა ილაჯ-გაწყვეტილ ერმა ხმა ამოიღო, მოწყობილ ჯარით ზურგზე ბოლი აადინა და შესაშინებლად საღრჩობელანი დამართა კახეთის ირგვლივ. არც თუ თავადაზნაურობას ექცეოდა ლმობიერად ბრწყინვალე მარკიზი. საერთოდ მოღალატეობის დიპლომა უბოძა და ამის შესაფერად ექცეოდა. მაშ რის გულისათვის ეწეოდნენ ხარჯსა და რისთვის გაგზავნეს კაცი პეტერბურგს? ალბად ამის საიდუმლო საფლავში თან თუ ჩაიტანა განსვენებულმა დეპუტატმა თ. ზაქარია ანდრონიკაშვილმა.

---

¹⁴⁶⁾ ibid.ტ. V. გვ. 21-22.

რაკი სამუდამოდ ვეთხოვებით ფილიპე ოსიპის ძე მარკიზ პაულუჩჩის, საჭიროდ მიგვაჩნია დავამთავროთ მისი მოქმედების ამბავი ორიოდ ცნობით და ბოლოს ისიც მოგახსენოთ, თუ რა ბედი ეწვია ახლად არჩეულ მეფე გრიგოლს.

ზემოდ დასახელებულ არქიმანდრიტ ელევთერის მოხსენების მეხუთე მუხლი აგვიწერს პაულუჩჩის ექსპედიციას კახეთში. „დროსა, მათის მაღალ ყოვლად უსამღვდელოესობის მცხეთის მიტროპოლიტის და სრულიად საქართველოსა და იმერეთის ექსარხოსისა და კავალერის ვარლამისსა, გაიხსნა რა დეკასტირია და ინება მან მაღალ-ყოვლად უსამღვდელოესობამან ჩემიცა დეკასტირიასა შინა ჩლენად დადგენა და ამის გამო ვიყავ აქ ტფილისსა. მას ზამთარს, თვესა თებერვალს, 1812-სა წელსა, ასტყდა ზუნტი კახეთსა შინა, მთავარ-მმართველობისა მარკიზ პაულუჩჩისას, და ამან მთავარ-მმართველმან ინება კახეთს წასვლა და მეცა თავისთან წასაყვანად ვუნდოდი, სთხოვა მათსა მაღალ ყოვლად-უსამღვდელოესობითსა მწყემსთ-მთავრობასა, და მწყემსთ-მთავარმან ამან მიბრძანა დიდის გულს-მოდგინებით და დამარიგაცა მსახურებისათვის ერთგულებისა, და გამატანა რა, მივედით აქავ

კახეთისა პირსა საგარეჯოს, მომანდო მე ვალად ხალხთა ფრიად აღრეულთა შორის მისვლა, რჩევა და დამშვიდება. მორჩილი ბრძანებისა, შეველ მათ ხალხთა შორის, თუმცა დროსა მას ჩემის შესვლისას მრავალგან მოინდომეს სიკვდილი ჩემი, გარნა მიხსნა მე ღმერთმან და მაინც დავამშვიდე იგი, და მოვიდნენ მარკიზს თანა. შემდგომად ამისა აქედან წარსულნი გარდავედით პირიქით, დაგვხვდნენ კახეთის ხალხნი, აგვიტყუეს სროლა და დაგვიწყეს ომი ადგილსა ჩუმლაყის ბოლოსა და გვესროდნენ-რა, დროსა ამასთანა ვახლდი. სროლამ გასტანა სალამომდინ და მას ღამესა ფრიადისა სიცივისა და თოვლისაგან შეწუხებულმან, გავათენე ტალახს და თოვლსა შინა, ცას ქვეშე, და მეორესა დღესა რა დაამარცხა იგინი მოუმორჩილებელნი პირისპირ მბრძოლნი უძლე-

172

ველმან მხედრობამან, მასვე დღესა გამგზავნა მე გაღმა მხარს დასამშვიდებლად და თვით წარვიდა თელავს. წაველ მე და აქამდისინ მივიყვანე ცდა ჩემი, თვით ამღრეველნი გაღმამხრელნი მოვართვი თელავს, შევარიგე და დაუტყვე ხალხი დამშვიდებული და თელავის კარის ეკლესიასა შინა ესენი და სხვანი დავაფიცე მე ერთგულებასა ზედა ხელმწიფე იმპერატორისასა. და შემდგომად ამისა წარმოვიდა რა ტფილისს მარკიზი, დამაგდო მე განგებ თელავს, ესე ვითარის სიტყვით, კნიაზ ორბელიანი¹⁴⁷) მოვა აქ ხალხისათვის დასარწმუნებლად და უნდა ახლდე მასთანა და მასცა მისცე ერთგული შეწევნაო. მოვიდა რა მათი ბრწყინვალეობა უფალი ღენერალ-ლეიტენანტი და კავალერი კნიაზ დიმიტრი ორბელიანი, დახვდით მუნ, და ემსახურე მაშინცა მთლად თელავის უეზდსა შინა და მუნამდე ვახლდი, მანამ შევიდოდა კნიაზი ქიზიყს და მუნითვე უკმო ვბრუნდი და წამოველ ტფილისს. ამა სამსახურთა გამო დამიწვეს მე სახლ-კარი თელავს და ამიკლესცა ყოვლის ნივთით ჩემით მაშინდელთა ბუნტოვჩიკთა".

როგორც ეტყობა, გულფიცხნი ყოფილან მაშინდელი „ბუნტოვჩიკები“. მათთვის მოღვაწე და მოამაგე მოძღვარს, რომელსაც სუსხიან თებერვალში, ჩუმლაყის ბოლოს, ღამე

გაუთენებია „ტალახსა) და თოვლსა შინა, ცას ქვეშე“, რო-
მელმაც ფიცი მიაღებინა კარის ეკლესიაში, პატივი არა სცეს,
არ დაუნახეს ამაგი, ჭირნახულობა და სახლ-კარი დაუწვეს.
ბარელამაც არ ეკუთვნოდა ასეთი ჯილდო, მაგრამ რას იზამ,
როდესაც ასეთია ერის პსიხოლოგია, საერთო ღრევა-ამზობე-
ბის ჟამს მეტიჩარა და ძალად-მაცხოვნების ხვედრი ხშირად
ცეცხლი და სახლ-კარის გადაბუგვაა ხოლმე.

ჩუმლაცის ბრძოლა სწორედ რომ კისერ-მოსატეხი ეპი-
ზოდი ყოფილა მარკიზ პაულუჩის ცხოვრებაში. საქმე ისე
გასჭირვებია მთავარ-მმართველს, რომ ოლონც-კი დაემშვი-

---

¹⁴⁷⁾ გენერალი დიმიტრი იოსელიანი. ეს გენერალი ასპარეზზე გამოვიდა
კახეთში მთავარ-მართველ რტიშჩევის დროს.

ღებინა ერი და აუღია და ათას რამე სასიამოვნოს შეჰპირე-
ბია კახელებს. მეფედ ერთ-ერთ ბატონიშვილს მოგვევრითო,
თავიდან მოგაშორებთ „მოსამართლებს" და კაპიტან-ისპრა-
ვნიკებსაო. კახელებსაც ამის მეტი არა უნდოდათ რა, დიდად
გახარებიათ და ნიშნად სიხარულისა მარკიზისთვის წარუდგე-
ნიათ 300 ჯარის-კაცი თავიანთი აფიცრებით. მართალია თავ-
გაპარსული, მაგრამს რა უჭირს, თმას რა ჭკუა ქვს, ერთ
თვეზე უფრო უკეთესი ამოუვიდოდათ. ფრიად საინტერესოა
ბატონიშვილ დავითის ამ ამბის შესახები მოთხრობა და ამის
გამო სავსებით და სიტყვა-სიტყვით შემოვიტანთ ამ მოთხრო-
ბას. თავადიშვილებმა რომ უღალატეს მეფე გრიგოლს ჩუმ-
ლაცთან და მარკიზთან მოვიდნენ, „მაშინ ზაზა ზურაბიშვილი,
ძმა ნინიასი, რომელიცა იყო მეფის ძის ივანეს სახლთხუ-
ცესი ¹⁴⁸⁾ და მოსრულიყო მას ჟამს რუსეთით და იყო მარკი-
ზის თანა, შეუჩინა ესე გრიგოლსა, რათა მოიყვანოს იგი
მარკიზთანა, ¹⁴⁹⁾ თუმცაღა ანწუხელთა არა სწადდათ განტე-
ვება მისი მით, რამეთუ არიან იგინი ფრიად ერთგულ მეფეთა
თვისთა, ვითარცა თუშნი. იხილეს რა გლეხთა ღალატი თავად-
თაგან, განრისხნენ და დაეცნენ თავსა რუსთა ჩუმლაცის ბო-
ლოსა, კვალად იძლივა მარკიზი, ხოლო გლეხნიცა შეეცალ-

ნენ ჩუმლაყისა სოფელსა. დღესა მეორესა მივიდა მარკზ ჩუმლაყს. იქმნა სოფელსა შინა ბრძოლაი ძლიერი, იძლივნენ ჩუმლაყელნი და მოწვეს სრულიად ჩუმლაყი რუსთა. ხოლო იხილა რა მარკიზმან, ვინაიდგან ვერა ძალუმს პირის-პირობაი კახთა, ევედრა ზავსა და აღუთქვა კახთა, რომელ მოგვერიო მეფის ძეთა თქვენთაო რუსეთით. ამას ზედან მხიარულ იქმნენ კახნი და ჰყვეს ზავი და მოგვარეს გაღმა მხრელთა უმეტეს სამასისა სალდათნი, შეპყრობილნი აფიცრებიტურთ, რომელნიცა შეიპყრეს ამბოხსა ამას, აღპარსულნი თმათანი, მით რამეთუ კახთა აღპარსეს პყრობილთა მათ თავნი კიც-

---

¹⁴⁸⁾ ბატონიშვილ გრიგოლის მამა იოანე.

¹⁴⁹⁾ მოაცდუნა – მოინადირა, შეაცდინა; ცოუნება – обольщать

ხვისათვის. და მოყვანასა ზედა მეფის ძეთასა არწმუნა რა გული მარკიზმან კახთა და დამყუდროვდნენ კახნი, მოძლოდნელი აღთქმისა მისისანი, რომელ განჰრინებინ ¹⁵⁰⁾ ხელთაგან მოსამართლეთა და კაპიტან-ისპრავნიკთა რუსთასა, უკუნიქვა მარკიზი ტფილისს და მუნით წარავლინა გრიგოლ პეტერბურხს. მისრული გრიგოლ პეტერბურდს, შეიპყრა იმპერატორმან და პატიმრად წარავლინა ციხესა შინა პეტრე ზაოდისასა და მუნ პატიმარ ჰყვეს წელი ერთიწ. ¹⁵¹⁾ .

მარკიზ პაულიჩჩიმ თავი რომ გაიკლა და საქართველოში დარჩენა აღარ ისურვა, ეს ნამძალადევი „აღთქმანი ხომ არაა მიზეზი? რაკი დაპირებულს ვერ აუსრულებდა, რაკი კაპიტან-ისპრავნიკების ბატონობას ვერ მოსპობდა და რუსეთიდან საქართველოს დაობლებულ ტახტს პატრონს ვერ მოჰგვრიდა, გაქცევის მეტი სხვა რა ღონე ჰქონდა ბაულუქს? ასეც მოიქცა. გუდა-ნაბადი აიკრიფა და მეტყრბურგის გზას დაადგა, მიუხედავად იმისა, რომ თავად-აზნაურობა კალთებზე ებღაუჭებოდა. წასვლას მარკიზი ისე აშურებდა, თითქოს აქ წყალი ამოუვიდა და რუსეთში ფაფა უცივდებოდა. მისი მოადგილე გენერალიი რტიშჩევი იგვიანებდა, ჩამოსასვლელად არ ეშურებოდა. პაულუჩჩი ცხარობდა, ცოფებსა ჰყრიდა და საყვე-

დურით სავსე წერილებსა სწერდა რტიშჩევსა: რაღას იგვი-
ნებთ, მალე მოხედეთ ქვეყანას და მეც გამანთავისუფლე-
ლეთო ¹⁵²).

კახეთის ამბოხებამ სამუდამოდ მოულო ბოლო ბატონი-
შვილ გრიგოლსა. ერთი თვით მეფობის გულისათვის თორ-
მეტი თვე პეტრეზავოდის ციხეში ბრძანდებოდა. ანწუხიდან
ჩამოიყვანა გრიგოლი ნადვორნი სოვეტნიკმა ზაზა ანდრონიკა-

¹⁵⁰) განპრონება – გადარჩენა, набавлять, спасать.

¹⁵¹) იხ. მასალები... გვ. 105-106.

¹⁵²) კაპიტანი ანოსოვი ასე ახასიათებს პაულურჩჩის მოუთმენლობას: „На-
лучий выходилъ наъ себя“. მთავარ-მართებელი სწერდა რტიშჩევს: ნურაფ-
რისა გეფიქრებათ, ქვეყანა დაწყაარდა, მშვიდობიანობა აღდგენილია. ბინაც მზადაა
თქვენის აღმატებულებისთვის ჩემ სახლში. რა წამს ჩაიბარებთ მხედრობას და ქვეყ-
ნის გამგეობას, იმ წუთშივე დავცლი სახლსაო. იხ. ტ. II, გვ. 377.

შვილმა, ვაჩნაძემ და პაატა ჭავჭავაძემ და წარუდგინეს პაუ-
ლურჩჩის. გრაფ რუმიანცევს მარკიზი სწერს: რადგან გრიგოლმა
ცოდვები მოინანია, ნებაყოფლობით გამოცხადდა ჩემთან და
ერთგულობის ფიცი მიიღო და რადგან იმ მემბოხეთ, ვინც
ცოდოს მოინანიებს, პროკლამაციით პატივებას დავპირდი,
ამის გამო გრიგოლს ვისტუმრებ პეტერბურგს იმ წესით და
უფლებით, როგორც სხვა ბატონიშვილები გამოისტუმრეს
რუსეთსაო. ყურის საგდებლად და ბოქაულად მიუჩინა გრი-
გოლს ხერსონის პოლკის ადიუტანტი პოდპორუჩიკი თ.
ბებუთაშვილი ¹⁵³) და თარჯიმანად პრაპორუჩიკი თ. ბარათა-
შვილი. ამ ორმა ქართველმა თავადიშვილმა წაიყვანა მეფედ
ნამყოფი ბატონიშვილი გრიგოლ პეტერბურგს 18 მარტს
1812 წ. ბატონიშვილის გზის ხარჯად და ჭამა-სმისთვის მარ-
კიზმა უბოძა თ. ბებუთაშვილს 1500 მ. ასსიგნაციით და 125
მან. ვერცხლი. მოსამზადებლად თვით გრიგოლს ხელში მის-
ცეს 60 მ. ვერცხლი, აგრედვე 280 მ: ვერცხლი, დღემი
ხუთ-ხუთ მანეთის ანგარიშზე. ექვს მარტიდან პირველ მაი-
სამდე. თარჯიმანს ბარათაშვილს წელიწადში 200 მ. ვერცხლი
ჰქონია ჯამაგირად და ამისთვისაც ჯამაგირი პირველ მაისამდე
მიუციათ. თავადი ბარათაშვილით, მოახსენებს მარკიზი გრაფ

რუმიანცევს, ერთგულად მსახურებდა ჩემ კანცელარიაში და თუ ინებებთ მანდ დასტოვეთ თარჯიმანად ბატონიშვილთან. რა ჯამაგირსაც დაუნიშნავთ ბარათაშვილს, თუ მანდ დასტოვებთ, ეგ თქვენ სურვილსა და ნებაზე მომიგდიაო ¹⁵⁴).

ბატონიშვილ გრიგოლის გადასახლებით რუსეთს ბაგრატიონთა გასაგისი ამოვარდა საქართველოში, იმ ბაგრატიონთა, რომელთაც რამდენიმე საუკუნე იმეფეს საქართველოში.

---

¹⁵³) შემდეგ ცნობილი გენერალი ვასილ იოსების ძე ბებუთაშვილი.

¹⁵⁴) იხ. Акты, т. V. გვ. 44 - 45.

ნაწილი მეორე

I

მარკიზ პაულუჩჩიმ უცბად ჩაანელა კახეთის ღრევა-ამბოხება 1812 წლის გაზაფხულის პირზე. ბედნიერი და ძლევამოსილი მართებული პეტერბურგს გაეშურა, სადაც პირნათლად შეხვდებოდა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს და პირადად უამბობდა, თუ როგორ ძირიან-ფესვიანად აღმოფხვრა თესლი რევოლიუციისა. დასამტკიცებელი საბუთიც ხომ ხელთა ჰქონდა. მეფედ აღიარებული ბატონიშვილი გრიგოლ, პეტრეზავოდის საპატომროში განისვენებდა ცოდვათა მოსანანიებლად. იმპერატორს ალექსანდრეს და მარკიზსაც შეემლოთ გული დაემშვიდებინათ და ნაპოლეონთან ომის სამზადისს შესდგომოდნენ. ვინაიდან საქართველოდან იმპერიას საშიშო აღარა მოელოდა-რა, იმპერატორმა საქართველოს მთავარ-მართებლად მარკიზის მაგიერ დანიშნა არაფრად გამოჩენილი გენერალი ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევი.

ახალი მთავარ-მართებელი ტფილისს ჩამოვიდა 20 აპრილს 1812 წ. მოსვლისთანავე რტიშჩევი დარწმუნდა, რომ ამბოხების ცეცხლი ჩაქრობით არ ჩამქრალიყო, ხოლო ნალვერდლად ქეუული და ფერფლ წაყრილი, უგემურად ხრჩოლავდა, და დრო გამოშვებით, საქართველოს სხვა და სხვა კუთხეს თოფის წამალსავით იფეთქებდა ხოლმე. ნალვერდალი

კარგა ღონივრად გაღვივდა გაზაფხულის გასულს და მაისში აპრიალდა კიდევაც, მაგრამ რადგან ამბოხების სული და გული ბატონიშვილი ალექსანდრე ჯერ შორს იყო, ნალვერდელი მალე ჩანელდა. გაჩნდა თუ არა თიანეთს ბატონიშვი-

177

ლი ალექსანდრე, ეს შეუდარებელი და შესანიშნავი საბერველი ყოველგვარ ამბოხება-რევოლიუციისა და პროტესტისა რუსის მთავრობის წინააღმდეგ, ამბოხების ცეცხლი კვლავ მოედო შინა და გარე კახეთს, ქიზიყს, მთიულეთს და ფშავხევსურეთს; კვლავ გაისმა თოფ-ზარბაზნის გრიალ-ქუხილი, რომელმაც შესანიშნავად დააზარალა კახეთი. ამბოხების ქარბუქი დაიწყო შემოდგომის პირზე და გასტანა თითქმის წლის დამლევამდე. დიდი ვნება და ზიანი მიაყენა კახეთს, ფშავეთს, ხევსურეთს და თიანეთს რუსის მხედრობამ, უზარმაზარი სოფლები მტვრათა და ნაცრად აქცია გაალმასებულმა ჯარმა.

ამ სამოქალაქო შინაურ ომის დროს თავი ისახელა და დიდება მოიხვეჭა ჩვენმავე თაწამემამულე, გენერალ-ლეიტენანტმა თ. დიმიტრი ორბელიანმა. ასის წლის ამბავია, შორიდან უყურებ ერის განწირულ სულის კვეთებას და გამტერებული რჩები, ასე როგორ უნდა გასწიროს ადამიანმა თავისი დამბადებელი და აღმზრდელი ქვეყანა, ასე როგორ უნდა გაქვავდეს და გაკლდევდეს, რომ დაიმსახუროს უცნაური მაშინდელ ქართველისთვის სახელი ტირანისა. ამ ლექსით მონათლა ბატონიშვილმა დავით დიმიტრი ორბელიანი სისასტიკისა გამო.

მკაცრობით და გულქვაობით არ ჩამოუვარდება ორბელიანს უკვე ცნობილი არქიმანდრიტ ელევეთერ ზუკაკიშვილი. სამშობლოს აღსადგენად შეკრებილ ქართველთა მხედრობას სოფლის მოძღვარნი ლოცვა-კურთხევით ისტუმრებდნენ ბრძოლის ველზე, ჯვრითა და სახარებით აღჭურვილნი დარაზმულ მხედრობას სულის და მხნეობის აღმაფრთოვანებელ ქადაგებას ეუბნებოდნენ. ბევრი მათგანი ტყვიამ გაგმირა, ბევრმა მოწამებრივ განუტევა სული და სისხლი თვისი იაზმად აკურა თავისუფლების მძიებელ ერის გარჯა-მეცა-

დინეობას. სიკვდილ გადარჩენილ მოძღვართ აფთარივით სდევნიდა არქიმანდრიტი ელევთერ და საკუთარის ხელით ჰბდღვნიდა წვერ-ულვაშსა და ასე შერცხვენილთა და გაუპა-

178

ტიურებულთ ისტუმრებდა ქალაქს გენერალ რტიშჩევიჩთან და ექსარხოსს ვარლამ ერისთვიშვილთან. დიდი ღვთის მოსავი და ქრისტეს მოყვარე გახლდათ გენერალი რტიშჩევი, ბრძანებს აფიციალური ისტორიკოსი ბ-ნი ანოსოვი. აკტებიდან არა სჩანს, როგორ თავსდებოდა რტიშჩევის გულში ღვთის მოსავობა და ქრისტეს მოსამსახურეთა წარმოუდგენელი შეურაცხყოფა, წვერ-ულვაშის გლეჯა და ხელსა და ფეხში ხუნდების გაყრა.

1812 წლის შემოდგომის ამბოხების სულის ჩამდგმელი ბატონიშვილი ალექსანდრე ერევნიდან შემოვიდა საქართველოში. საქმე გამარჯვებით ვერ დაგვირგვინდა, ვერა სძლია კახეთმა რუსეთის მთავრობას და ვერ გაანთავისუფლა ტანჯული ქვეყანა კაპიტან-ისპრავნიკების ხელიდან. ასე იცის ნაწილ-ნაწილ აჯანყებამ, ურთიერთ შორის შურმა და მტრობამ. ალექსანდრემ თავი შეაფარა თოვლიან-ყინულიან, თითქმის მიუვალ ხევსურეთს, მაგრამ ფეხ და ფეხ მიმდევარმა მტერმა იქაც არ მისცა მოსვენება. კვირაობით შიმშილს იტანდა ბატონიშვილი ალექსანდრე მწირსა და ულუკმა-პურო ხევსურეთში, გულს არ იტეხდა, მტერს არ ნებდებოდა და მარტო იმის ზრუნვაში იყო, როგორ და რა გზით უყო პირი რუსებს კავკასიის ქედს იქითაო. რაკი ხევსურეთში დგომა აღარ შეიძლებოდა, ალექსანდრე გადავიდა დაღესტანს და დაბინავდა აქაურ თავისუფალ თემებში. ანწუხმა და საერთოდ დაღესტანმა სიამოვნებით მიიღო ძვირფასი სტუმარი. დაღესტანს დაბინავებული ალექსანდრე სხვა და სხვა გეგმას ადგენდა რუსების გასამეხვებლად საქართველოს მამულდედულიდან. დიდის ხნის ბრძოლით დაღლილ-დაქანცული ბატონიშვილი ერთხელ სასოწარკვეთილებას მისცემია და წერილი მიუწერია რუსეთის გარეშე საქმეთ მინისტრ გრაფ ნესელროდესთვის – მზადა ვარ დაგმორჩილდეთ და პეტერბურგს

მოვიდეთ. ათას წყალობას დაჰპირდა გრაფი, ოღონდ მოდი პეტერბურგს და ხელი აიღე რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლა-

179

ზეო. ეტყობა, ამ აზრს ბინა ვერ უპოვნია ბატონიშვილის გულში და მიწერ-მოწერაც შესწყდა, სიკვდილამდის დარჩა შეურიგებელი მეზრძოლი ქვეყნისათვის და ჩავიდა საფლავს უცხო ქვეყანას, ქართველთაგან ცრემლ-დაუყრელი.

II

ახალი მთავარმართებელი გენერალ-ლეიტენანტი ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევი ჩამოვიდა ტფილისს 1812 წლის ოც აპრილს. საქართველოში სულ რაღაც ოთხი წელიწადი დაჰყო გენერალმა რტიშჩევმა, მაგრამ ერთი დღე ბედნიერი არ უნახავს. საქართველოს ამბოხების ქარ-ცეც-ლით მოდებული მშვიდობიან გზას არ ადგებოდა, სპარსეთი და ოსმალეთი არ ისვენებდნენ, თათართა სახანოები ათას დავიდარაბას აჩენდნენ. ამისთანა მოუსვენარ და აზორობებულ დროსა და ჟამს საჭირო იყო კაცი მხნე, ძლიერის და გაბედულის ხასიათისა, ნიჭიერი სარდალი და რად მიაყუდა პეტერბურგის მთავრობამ ჯოხი ამ უჩინარ გენერალს, ადამიანი ადვილად ვერ გამოიცი-ნობს. პირველ ორ წელიწადს მაინც საწყალი გენერა-ლი თითქმის დაავიწყდათ პეტერბურგში და ჩვენიდან გაგზავნილ რაპორტებს და უქვეშევრდომილეს მოხსენებათ რტიშჩევისას პასუხსაც არ აღირსებდნენ ხოლმე. ან კი სად ევა-ლათ ჩვენთვის? ალექსანდრე პირველი დიდ ნაპოლეონს ებრძოდა, 1812 წ. შემოდგომაზე სატახტო ქალაქი მოსკოვი ცეცხლმა შთანთქა და თავზარ დაცემული მკვიდრი მოსკო-ვისა გაიხიზნა აღმოსავლეთის გუბერნიებში. ალექსანდრე დიდ საგონებელში ჩავარდა, ვაი თუ აქ, მეორე სამეფუფეო ქალაქ პეტერბურგშიც მეწვიოს მოუსვენარი ნაპოლეონიო. ამისთანა გარემოებაში მოდი და დალაგებული პასუხი, ან რეზოლი-უციები უგზავნე შორეულ საქართველოში ჩარჩენილ გენე-

რალ რტიშჩევს! სწორედ ღვთის ანაბარად დარჩა რტიშჩევი,

180

მაგრამ ბედი იმისი, რომ ომში გაწვრთნილი გენერლები ჰყავდა და ადგილობრივი ვითარება ხელს უწყობდა.

კაცთაგან დავიწყებულს რტიშჩევს მარტო ყოვლად ძლიერი უფალი სწყალობდა ღვთის მოსავს და სათნოიან გენერალსაო, ბრძანებს კაპიტანი ანოსოვი. ღვთისა რა მოგახსენოთ, რადგან მის განგებას ჩვენ ვერ მივწვდებით, მაგრამ ეს კი კარგად ვიცით, რომ ქართველებისა და საერთოდ ამიერ-კავკასიის ხანების ზნე-ხასიათი და პოლიტიკა ყოვლად უვარგისი და დასაგმობი იყო. რუსების მოძულეთ თითქოს ვერ შეიგნეს საერთო გეგმისა და მოქმედების სიავ-კარგე, იბრძოდნენ ცალცალკე და ამის გამო ყველგანმატლსავით ისრისებოდნენ.

სპარსეთის შაჰმა ბატონიშვილ ალექსანდრეს თავი ჩააბარა თვის მემკვიდრე აბზას-მირზას და დაავალა ყოველგვარი დახმარება გაუწიოს „საქართველოს მეფე“ ალექსანდრეს და ხელი შეუწყოს დაკარგული ტახტის დაბრუნებაში. რასაკვირველია, ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ბაბახანი რუსების განდევნაზე უფრო ფიქრობდა, ვიდრე ქართველ ერის ბედნიერებაზე. ასეა თუ ისე, პოლიტიკური ვითარება სპარსეთისა და მის სულის ჩამდგმელ ინგლისისა მოითხოვდა რუსების გარეკას საქართველოდან. როგორ ასრულებდა აბზას-მირზა მამის ბრძანებას? აბზასი ფირმანებს უგზავნის ერევნის სარდარ ჰუსეინ-ყული-ხანს – დახმარება არ მოაკლო ტახტის მაძიებელ ლექსანდრე მირზასო და ატყობინებდა პტყელ-პტყელ სიტყვებით, აუარებელი ჯარით ამ დღეებში შემოვალ ერევნის სახანოშიო. მაშინდელი ერევნის სახანო მოსამზღვრე იყო საქართველოსი და მამასადამე აქ გაბატონებულ რუსის მხედრობისაც. თუ დახმარება იყო ჯარით, სწორედ ერევნიდან უნდა შემოსულიყო სპარსეთის ლაშქარი რუსებთან ომის ასატეხად. ერევნელ ჰუსეინ-ყული-ხანს-კი აგრე რიგად არ ეპრიანებოდა სპარსეთის „უძლეველ“ მხედრობის გაჩენა სახანოში, რადგან ასეთი სტუმრობა ხეირს

არ აყრიდა მის ქვეყანას. ჯერ ერთი შემოსეული ჯარი აამტუტებდა ქვეყანას და მეორე კიდეც ისა, რომ უფლება ხანისა შეიბღალეობდა, და, ვინ იცის, ეგება ჯარის სარდალს ხანი ტახტიდანაც გადაებძანებინა. ხომ მოგეხსენებათ, რომ თოფ-იარაღში ჩამჯდარი კაცი მუდამ მართალია და ხანის ორგულობის საბაბს იმდენს გამოსძებნიდა, რამდენიც მოენებებოდა. ასეთი თვისება აბჯარ-ასხმულ კაცისა მშვენივრად იცოდა ჰუსეინ-ყული-ხანმა და სულ იმის მეცადინეობაში იყო, რომ არც მწვადი დაეწვა და არც შამფური. ესე იგი თავიდან აეცილებინა სპარსეთის ლაშქრის მოსვლის საჭიროება სახანოში და თან ბატონიშვილისთვისაც არ ეწყენინებინა. ერთხელ ჰუსეინ-ყული-ხანმა გულ დამშვიდებით ჩაჯიბა ოციათასი მანეთი, შაჰმა რომ გამოუგზავნა ბატონიშვილს სახარჯოდ დასააგიტაციოთ კახეთში. ფული ვერ ჩავაბარე ალექსანდრე მირზას, შეატყობინა ჰუსეინმა ბაბა-ხანს, რადგან კაი ხანია რაც ალექსანდრე აქ აღარ იმყოფებაო, თითქოს ერევნის სარდარმა არ იცოდა, სადაც იყო წასული ალექსანდრე ¹⁾).

ქართველი კაცის უპირობა, მეზობლური შური და მტრობა, განკერძოებით მოქმედება და მამლა-ყინწობა, ვინაიდგან დარემუნებულია, რომ მხოლოდ იგია რჩეული და ქვეყნის მხსნელად მოვლენილი, რომ მხოლოდ მის თავსა და ტვინშია მოთავსებული ქვეყნის სიბრძნე, რომ იგია ერთად ერთი დიდებული სარდალი და მძლეეთა-მძლე, რომ მარტოდენ მისი აზრია მართალი და უცდომელი, ხომ კარგად მოგეხსენებათ. ეს ისტორიული სენი, ქართველ კაცის ძვალსა და სისხლში ღრმად გამჯდარი და ჩაკირული, დღესაც ხომ თვალსაჩინო მოვლენაა ჩვენს საზოგადო ცხოვრებაში და აბა ამ ასის წლის წინად რა იქნებოდა. დიდი კულტურული და შეგნებული შრომაა საჭირო ამ ისტორიულ შხა-

¹⁾ იხ. АКТЫ. ტ. V, გვ. 998. ეს ფული ბაბა-ხანმა გამოუგზავნა გოგია პატრელას ხელით (რუსულად: наъ грузинъ Гогія Патрела, აგრედვე ძღვნად შვიდი ჯორი დი რამდენიმე ცხენი. *ibidem*. ტ. V, გვ. 361.

მის ძირიან-ფესვიანად ამოსაგდებად, თორემ რა ყრია, გეთა-ყვაო, ზიზილ-პიპილა ფრაზებში ძმობა-ერთობაზე ყრმათა და ნორჩთა ასაპილპილებლად და გადასარევად.

სწორედ აქ დასახელებული ჩვენი პოლიტიკური გაუწვრთვნილობაა მიზეზი, რომ გამარჯვებით იმოსებოდა ისეთი ჩლატიანი გენერალიც კი, როგორც იყო რტიშჩევი. ამ მთავარ-მართებლის დროს 12 ოქტომბერს 1813 წელს რუსეთმა შეჰკრა სპარსეთთან შესანიშნავი ტრაკტატი გიულისტანისა, რომლის ძალით რუსეთს სამუდამოდ დაეთმო სახანონი: ყარაბაღისა, განჯისა, შაქისა, შირვანისა, დარუბანდისა, ყუზისა, ბაქოსი და თალიშისა, ესე იგი თითქმის მთელი დღევანდელი აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასია ერევნისა და ისტორიულ მესხეთის გარდა. ²⁾

ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევმა სამსახური დაიწყო დედოფალ ეკატერინე მეორეს დროს. საოცარი ხანა იყო ეს ხანა რუსეთის ისტორიისა. ნიჭიერი და უნიჭო საარაკო სისწრაფით მიფრინავდა სამსახურის მაღალ ფარდებში და მხოლოდ ნიკოლოზ რტიშჩევი ბაჯ-ბაჯით მიჩანჩალებდა წინ და მხოლოდ 20 წლის სამსახურის შემდეგ ძლივს ეღირსა გენერალ-მაიორის ჩინს. ასტრახანს წასული კამენდანტად უკან დააბრუნეს იმპერატორ პავლეს ბრძანებით და სამსახურიდანაც სრულიად გამორიცხეს. პავლეს სძულდა დედოფალი ეკატერინე და უდიერად ეკიდებოდა დედის გამწესებულ მოხელეებს. მთელი ცხრა წელიწადი იყო რტიშჩევი დავიწყებული ამა ქვეყნის ძლიერთა მიერ და მხოლოდ, ოსმალეთთან ომი რომ იწყობოდა 1809 წ., მოაგონდათ პავლესაგან ექსორია-ქმნილი გენერალი, უბოძეს გენერალ-ლეიტენანტობა და ჩააბარეს დივიზია. 1811 წ. დანიშნეს კავკასიისა და ასტრახანის გუბერნატორად და ერთის წლის შემდეგ საქართველოს მთავარ-მართებლად. არ უნდოდა რტიშჩევს საქართველოში მოსვლა, როგორღაც გული ეთანადრებოდა, მაგრამ რას იზამდა, ალ-

²⁾ ibid. ტ. V, გვ. 111.

ქსანდრე პირველს როგორ აწყენინებდა უარის შეთვლით. ³⁾ წინაპარნი ნ. რტიშჩევისა თათრები ყოფილან.

ასეთი იყო ახალი მთავარმართველი საქართველოსი.

ტფილისში ჩამოსვლისათანავე, მესამე დღეს, ცუდი ამბები მოუვიდა რტიშჩევს. მარკიზ პაულუჩჩიმ პეტერბურგს შეატყობინა, რომ კახეთის ამბოხება დასრულდა და ხალხი დაწყნარდაო. როგორც ბევრი სხვა, ეს მოხსენებაც მართალი არ აღმოჩნდა. კახელობა სხვა და სხვა ადგილს იკრიბებოდა და რუსის მხედრობას თავს ესხმოდა. ფშავ-ხევსურნი თავისუფლად დათარეშობდნენ თიანეთის სამოურავოში, გადადიოდნენ ანანურის მაზრაში და ანანურიდან მოკიდებული ღართისკარამდე მგზავრებს თავს ესხმოდნენ და სმარცვავდნენ. ფშავლებსა და ხევსურებს მხარი დაუჭირეს ანანურელებმა და ცოტა რომ დასცლოდათ, საქართველოს სამხედრო გზას სრულიად დაუკეტავდნენ რუსეთს.

დალესტნის მთიდან ჩამოვიდნენ ლეკები დც მოედნენ კახეთის სოფლებს. თელავის კამენდანიტი მაიორი შმატოვი დაფაცურდა, ლეკების ჩამოსვლა რომ გაიგო მთიდან, ფიცხლავ გაქანდა ალაზნისკენ, სოფელ ტოგნიანთან გასტოპა ალაზნანი და შეება ლეკებს. ლეკები გაიფანტნენ. მაიორი შმატოვი კი ვითომც გამარჯვებული უკან დაბრუნდა. გზაში უცაბედად წააწყდა ჩასაფრებულ კახელებს და ისეთი დღე დაადგა, რომ ძლივს თავი დააღწია. ზარალი დიდი მოსვლია, თუმცა აკტებიდან არა სჩანს, რამდენი კაცი მოუკლეს და რამდენი დაუჭირეს.

ჯერ ისევ მარკიზ პაულუჩჩიმ კახელობას გამოუცხადა, წარსულ ცოდვებს გაპატიებთ, ოღონდ დაწყნარდით, თქვენ თქვენ საქმეს შეუდევით და ერთგულობის ფიცი მიიღეთო. მართალია ასეთი „პროკლამაცია“ გაგზავნა კახეთში მარკიზმა,

³⁾ Утв. Р. влад. На Кавказъ, т. II, гв. 381-382. რტიშჩევმა სამსახური დაიწყო ნავაგინის პოლკში, რომელიც კარგა ხანია ბინადრობს საქართველოში, სახელდობრ ქ. ახალქალაქში.

მაგრამ მაინც საჭიროდ დაინახა დაეარსებინა ტფილისში კამისია „ბუნტის“ მიზეზის გამოსაკვლევად. ⁴⁾

ეხლა რაა კამისია და ადმინისტრატიული გამოძიება და მაშინ რა იქნებოდა, ადვილი მოსახვედრია. ზოგი იმას ამბობდა, რომ მთავრობა ხაფანგს გვიგებს: მიგვიტყუებს ე რაღაც კამისიაა, გაგვთოკამენ და შემდეგ დაგვსჯიანო. ზოგი კიდევ კამისიის შემწეობით პირად ანგარიშების გასწორებას სცდილობდა. დაიწყო უაზრო დაბეზლება და ჯაშუშობა. ერთი სიტყვით ამბოხების მიზეზთა აღმოსაჩენელ კამისიამ გარიგებით ვერა გაარიგა-რა და გაფუჭებით-კი ბევრი გააფუჭა. ⁵⁾

გენერალ რტიშჩევმა იფიქრა, ალბად ეს კამისიაა მიზეზი, რომ ხალხი არა წყნარდებაო და შეაჩერა მისი მოქმედება. მთავარმართებელმა შეადგინა ახალი განცხადება, ამოარჩია ოთხი კახელი თავადიშვილი: დიმიტრი და მერაბ ანდრონიკაშვილები, ასლან ვაჩნაძე და როსებ ჯანდიერი და გაისტუმრა კახეთში მოსალაპარაკებლად და მეამბოხეთა დასაწყნარებლად. ⁶⁾

გენერალ რტიშჩევის მოციქულნი რომ მამაშვილურად არიგებდნენ მეამბოხე კახელებს და უქადაგებდნენ მორჩილებას, ამბოხების საუკეთესო მეთაურნი ივანე ჯორჯაძე და რაფაელ ერისთავი სოფლიდან სოფელში გადადიოდნენ და ხალხს აგულიანებდნენ ასაჯანყებლად. მოქადაგენი ზოგზე ტკბილის სიტყვით მოქმედებდნენ, ზოგს უმტკიცებდნენ ამბოხების საჭიროებას და ამგვარად თავიანთკენ იბირებდნენ და, სადაც არც ერთი ეს ხერხი არ ვარგობდა, ძალის მოხმარებასაც არ ერიდებოდნენ.

ყველაზე საწყენი რტიშჩევისათვის ის იყო, რომ თვით სიღნაღის მარშალი ნინია ანდრონიკაშვილი ღალატობდა მთავრობას. ნინიას თაოსნობით კახელებმა ელჩები გაუგზავნეს

⁴⁾ რუსულად: Комиссія по наследованію причини происшедшаго въ Грузіи бунта.

⁵⁾ об. Акты, ტ. V, გვ. 459-460; Ута. т. II, გვ. 386.

სპარსეთში ბატონიშვილ ალექსანდრეს და შეუთვალეს, მზადა ეართ, მოზმანდიო. მოციქულები გაგზავნეს აგრედვე დაღეს-ტანს და მოიწვიეს ლეკები საშველად. 7).

მოციქულების გაგზავნ-გამოგზავნა, დაპირება და „პროკლამაციები“, რა თქმა უნდა, კარგი საქმეა და ფასი აქვს, როდესაც სრული ნდობა არსებობს მთავრობასა და ერს შორის. მაგრამ თუ ამ ნდობის ძაფი ერთი გაწყდა და მთავრობას სახელი და ეხტიბარი გაუტყდა, წყლის ნაყვა გამოვა ახალ-ახალი დაპირების გამოაშკარავება. ვგონებთ, რომ თვით რტიშჩევიც ასეთისავე აზრისა იყო თავის „პროკლამაციებზე“ და ამის გამო კახეთს გაგზავნა გენერალ-მაიორი სტალი და დაავალა პირუთვნელად გამოიძიე ადგილობრივ მოქმედება თავად-აზნაურობისა, ქართველ და რუსის მოხელეთა და იღონე შესაფერი ღონისძიება წესიერების აღსადგენად მართვა-გამგეობაში და მშვიდობიანობის დასამყარებლად ქვეყანაშიო. 8).

მაისის ცხრას სტალი ჩავიდა სოფ. მულანლოს, მდინარე იორზე. თანა ჰყავდა ექვსი როტა ყაზარდოს პოლკისა და ორი ესკადრონი ქვედა ნოვგოროდელებისა. აქვე მოუვიდა ორი ესკადრონი ამავე პოლკისა ყარა-ალაჯიდან ყაზარდოელები სუდ 500 იყო იარაღიანი, დანარჩენი ასი ჯარისკაცი უიარაღო იყო, რადგან ბოდბისხეველებმა წარსულ თებერვალში იარაღი დააყრევინეს. ჯარის სიმცირეს არ მოერიდა სტალი და 13 მაისს ველისციხისაკენ გაემართა. სოფელი დააფიცა ერთგულობაზე და შემდეგ გამობრუნდა სიღნაღისაკენ. აქ გაფანტა მეამბოხენი, დაამშვიდა ხალხი და რაკი საქმე მოაწესრიგა, გაგზავნა თელავს მიტროპოლიტი ბოდბელი მთავარ-მართებლის პროკლამაციით. ბედკრულ და ძალაგამოლეულ პროკლამაციას ვერც არაფერი ბოდბელმა უშველა. აღარა სჭრიდა დაპირება მთავარ-მართებლისა. 9) ეს ამბავი მო-

---

7) ibid. ტ. V, გვ. 463.

⁸⁾ ibid. გვ. 457-460.

⁹⁾ უთბ. ტ. II, გვ. 383.

186

ახსენეს გენერალ სტალს, აიყარა სილნალიდან და 19 მაისს ავიდა თელავს და დაიჭირა ქალაქი. მეორე დღეს გომბორის გზით ჩავიდა თელავსავე გენერალ-მაიორი დიმიტრი ორბელიანი, რომელსაც დაავალა რტიშჩევმა მიეღო უფროსი, სარდლობა კახეთში დაბანაკებულ ჯარისა და ხელმძღვანელობა გაეწია ამბოხების ჩაქრობის დროს. ორბელიანმა თან მიიყვანა ერთი როტა ქართველ გრენადერთა პოლკისა, 150 ყაზახი და მეოცე დივიზიის პოლკებიდან აკრეფილ ჯარისკაცთა კამანდა, ასე რომ თელავში შეიკრიფა 1000-ზე მეტი მეომარი. ¹⁰⁾

კახელები ლოდინში იყვნენ, ჯერ პასუხი არ მოსვლოდათ სპარსეთში გაგზავნილ მოციქულებისაგან. ამიტომ აჯანყების მეთაურნი მიყურებული ისხდნენ და ამბოხების ნიშანს არ იძლეოდნენ. ზოგი მათგანი თვალის ასაბმელად კიდევაც ეახლა სტალს და მორჩილება გამოუცხადა. თუმცა გასაკეთებელი არაფერი ჰქონდა ორბელიანს, მაინც აიყარა ჯარით, გავიდა ალაზანს და ჩაუარა მარცხნივ ალაზნის პირს. ერთგულობის ფიცი მიაღებინა ხალხს და ცოდვა-დანაშაული შეუწოდო. ორბელიანი მარცხენა ნაპირიდან მარჯვნივ გამოვიდა, ჯარის უფროსობა სტალს ჩააბარა და თვითონ 30 მაისს სილნალის გზით ტფილისს დაბრუნდა.

გენერალ ორბელიანის ჩამოსვლამ კაი გუნებაზე დააყენა მთავრობა. უხაროდათ, რომ ასე მალე დაწყნარდა ხალხი და მთავრობამ სახელოვანად გაიმარჯვა. სიხარულმა ხომ გულუხვობა იცის და კახეთის საექსპედიციო კორპუსის სარდალი დიმიტრი ორბელიანი დააჯილდოვა მთავრობამ გენერალ-ლეიტენანტის ჩინით, მიტროპოლიტ ბოდბელს უბოძეს სისხლის ჯვარი (ანნასი) პირველის ხარისხისა. უხვი წყალობა და ჯილდოები უბოძეს ერთგულ თავადაზნაურებს და სასულიერო წოდების კაცთა.

III

რაკი ელჩებმა სასიამოვნო და გამამხნეველი ამბავი ჩაუტანეს ბატონიშვილ ალექსანდრეს კახეთიდან და მოახსენეს, მზადა ვართ სამშობლოს მტლედ დავუდოთ, მხოლოდ თქვენს მობძანებას ველითო, დახანება აღარ ივარგებდა და საქირო იყო საქართველოსკენ წამოსვლა. ალექსანდრეს გაწაზრახვა ჰქონდა, თვითონ რომ კახეთში ბრძოლას დაუწყებდა რუსებს, ერევნის სარდარს ჰუსეინ-ყული-ხანს ჯარით ყაზახისაკენ უნდა წამოეწია, რომ რუსის მხედრობას, ბორჩალოსა და სომხეთში მდგომს, დახმარება ვერ აღმოუჩინე კახეთის ჯარისათვის. ამავე დროს მთავარ-მართებელი რტიშჩევი ყარაბაღში იდგა ჯარის ერთი ნაწილით და აზბას-მირზასთან ლაპარაკი ჰქონდა გამართული შერიგებაზე, მაშასადამე ამ სიშორიდან კახეთში მყოფ რუსის მხედრობას დროზე ვერ მოეშველებოდა. ნაფიქრი და განძრასული კარგად იყო, მაგრამ რა ჰქნას კარგმა მონარდემა თუ დუშაში არ მოუვა. ერევნის სარდარი ყოყმანობდა და ზოზინობდა, ყაზახისაკენ არ იძროდა. ალექსანდრეს მოთმინება გამოილია, აღარ მოუცადა სარდარის დაუსრულებელ საომარ მზადებას, ადგა და გამოეშურა საქართველოსკენ, რომლისთვისაც პატრონობა და ხელმძღვანელობა უნდა გაეწია. ამაღა ბატონიშვილისა მცირე იყო, სულ რაღაც ასიოდე ქართველი და თათარი. რა გზით შემოვიდა ალექსანდრე ირაკლის ძე საქართველოში, დღესაც არ ვიცით, რადგან აკტებში არეულ-დარეულადაა ნაამბობი მისი შემოსვლის ამბავი.. გარკვეულს არც არაფერს მემატიაწე ბატონიშვილი დავით გვატყობიწებს.

გენერალი რტიშჩევი ყარაბაღს რომ მიდიოდა, საქართველოს სამზღვრებზე მდგარ ჯარის უფროსებს და ყაზახისა და შამშადილის მოურავებს სასტი კი ბრძანებანი დაუგზავნა – ფრთხილად იყავით, თვალ-ყური გეჭიროთ, რომ ბატონიშვი-

ლი ალექსანდრე არ შემოგეპაროთო. მარტო ბრძანებით არ დაკმაყოფილდა რტიშჩევი, შამშადილის მოურავს ესეც დაავალა გამოუცხადე შამშადილის დისტანციის მცხოვრებთ, რომ 2000 ბაჯალლო ოქროს მიიღებს საჩუქრად, ვინც ცოცხალს მომგვრის ალექსანდრეს, ამ საზოგადო მყუდროების დამარღვეველსაო. ¹¹⁾ დისტანციის მცხოვრებთა სასახელოდ უნდა ვსთქვათ, რომ ორმა ათასმა (6000 მ.) ბაჯალლო ოქრომ ვერავინ მოხიბლა და შამშადილელ თათართა შორის არ აღმოჩნდა მუხანათი და აღმასრულებელი მზაკვრულის ბრძანებისა.

ყაზახის მოურავმა, პოლკოვნიკ თ. იოსებ ბებუთაშვილმა აცნობა რტიშჩევს, ჯაშუშის პირით შევიტყე, რომ ბატონიშვილი ალექსანდრე ერევნიდან 25 აგვისტოს წამოვიდა საქართველოშიო. აპირებდა ყაზახზე გამოვლას, მაგრამ ვერ მოუხდაო, – რა არის იცოდეთ, რომ მუყათად ვასრულებ მოვალეობას და ჩემ ყარაულებს ვერ გამოეპარებოდაო. ჩემის ფიქრით, მოახსენებს ბებუთაშვილი რტიშჩევს, ალექსანდრეს ჰსურს გამოიაროს ბოლნისსა და ქვეშე ან არა და შევაქართლში ბორჯომის ხეობით, ან კიდევ ხოვლეს გზითო. ¹²⁾

მთავარ-მართველის მაგიერობას საქართველოში გენერალ-ლეიტენანტი თავადი დიმიტრი ორბელიანი ეწეოდა. ბევრს ეცადა ორბელიანი, რომ ალექსანდრე არ შემოპარულიყო საქართველოში, ყველა შემოსასვლელ გზის პირები შეჰკრა ძლიერის ყარაულებით, მაგრამ ვერას გახდა, ბატონიშვილი გაუსხლტა ყარაულებს და, ორბელიანის სიტყვით, ვითომც 6 სექტემბერს გავიდა მტკვარში მცხეთის ზემოდ და თიანეთში ავიდა. ¹³⁾

¹¹⁾ Акты. ტ. V, გვ. 361-362.

¹²⁾ ibid. ტ. V, გვ. 361.

¹³⁾ Утв., ტ. II, გვ. 391. რუსულად რაპორტის ეს ადგილი უაზრობას წარმოადგენს... Переправился через Куру, выше Мцхета, и, дорогами въ ущельях горъ находящимися, пробрался через деревню Кавтисхери въ Тианеты. ს. კავთისხევი მტკვრის მარჯვნივა და რა კი ადამიანი მარჯვნიდან მარცხნივ გადავა, კავთისხევეზე როგორღა გაივლის?

უფრო სარწმუნო და დასაჯერებელია მემატინე ბატონიშვილ დავითის მოთხრობა. აი როგორ აგვიწერს მემკვიდრე ტახტისა თავის ბიძის შემოსვლას ქართლში: რაკი ალუთქვეს კახთა პირი მტკიცე, რათა ჰყონ მეფედ თვისსა ზედან, ალექსანდრე წარმოემართა ერევნით რაოდენითამე კაცითა, გარდმოვლო მთა თრიალეთისა და ჩამოვიდა ქსილისის მთა-ზედ. მუნ მიეგებნენ კავთისხეველნი და მოურავი მათი ივანე შატბერაშვილი და განიყვანეს მტკვარსა კოწახურის ფონზედ, განვლო მუხრანი, მივიდა ბულაჩაურს და აღვიდა თიანეთს თვესა აგვისტოს 10-სა. ¹⁴⁾

ადვილი მისახვედრია, თუ რადაა არეულ-დარეული ბატონიშვილის ქართლში შემოსვლის დრო. პოლკოვნიკი ბეთაშვილი იწერებოდა, რომ ალექსანდრე 25 აგვისტოს წამოვიდა ერევნიდანაო. მაშასადამე ტფილისში ეგონებოდათ, რომ სექტემბერზე ადრე ვერ გაჩნდებოდა მტკვრის ნაპირას. ორბელიანი იმასაც ჰფიქრობდა, რომ ბატონიშვილი სომხეთში იმალება და ავჭალაზე ამოივლისო და ალბად აქ აპირობდა მის დაჭერას. ეტყობა, ორბელიანმა ექვს სექტემბერს გაიგო ალექსანდრეს შემოსვლა და ამავე დღეს რაპორტით მოახსენა რტიშჩევს ეს სავალალო ამბავი. რადგან ბ-ნი ანოსოვი დიდად ენდობოდა რაპორტებს, აიღო იმანაც და ექვსი სექტემბერი უჩვენა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ქართლში შემოსვლის დღედ.

ელვასავით მოედო კახეთს, ქიზიყს, მთას და ოსეთს ბატონიშვილ ალექსანდრეს მოსვლის ამბავი თიანეთში. ჯერ წინადვე ჩამოსულ გოჯასპირ ნათანიშვილმა და პაპუა აბელიშვილმა მთელი საქართველო შესძრეს, დღე-დღეზე მობძანდებდა ალექსანდრე და იარაღი აისხით რუსების გასაწყვეტადაო. რაკი ხმა გავარდა, რომ ალექსანდრე თიანეთშიაო, დაიძრა იარაღ-ასხმული ერი და გაემართა თიანეთისკენ. იმედიანად

¹⁴⁾ იხ. მოთხრობი ახალი, შედგენილი ქართლის ცხოვრებისად. დაბეჭდილი მ. ჯანაშვილის მიერ. გვ. 172.

იყვნენ კახელები. იცოდნენ, რომ ნაპოლეონ პირველი ნაფო-ტივით ამხვრევდა რუსის მხედრობას, რომ მოსკოვი უკვე დაიპყრო მტერმა და რიღას შიში ჰქონდათ. უძლეველია ქრის-ტეს მოყვარე რუსის მხედრობაო, რომ ამბობდნენ, ცარიელი თვალთმაქცობა და საბავშვო ზღაპარი ყოფილაო. აკლებული და აოხრებული მოსკოვი იმის მომასწავებლად მიიღეს, რომ რუსეთის ბუმბერაზობა ცარიელი გაბერილი ტიკჭორააო.

14 სექტემბერს ალავერდობა იცის. მთელი კახეთი, აქაუ-რი სომხობა, თუშ-ფშავ-ხევსურეთი და ლეკები ერთად იყრის თავს ალავერდობას 13-14 სექტემბერს. ალექსანდრემაც ეს ხალხისაგან სათაყვანებელი დღესასწაული აირჩია, რომ თავის თავი მეფედ გამოეცხადებინა და ერისაგან ერთგულობის ფიცი მიეღოვო, მოახსენებს უქვეშევრდომილესად გენერალი რტი-შჩევი იმპერატორ ალექსანდრე პირველს. მემატთანე დავით არაფერს ამბობს იმის გამო, ჰქონდა თუ არა ბატონიშვილ აღ1ექსანდრეს ასეთი განზრახვა. იგი მოკლედ ასე სჭრის სიტყვას: თიანეთს მოერთვნენ ფშავ-ხევსურნი და კახთა თავადნი სრულიად და გლეხნი. შთავიდა მატანს, მუნით შთავიდა შილდას, მუნ მოერთვა სრულიად გაღმა მხარი და ანწუხელნი ლეკნი და ქიზიყელნიცა სრულიად.

ჩვენც იმ აზრისა ვართ, რომ ალექსანდრე მეფობის აღდგე-ნის გამოცხადებას მოერიდებოდა ალავერდობას. ღვინო არ-სად იყო, ეშმაკები ტიკებს ალბობდნენო, სწორედ ის გამო-ვიდოდა .ჯერ მტერი არ დაემარცხებინა და რას ეგვანებოდა მეფობის გამოცხადება? წინდახედული და ჭირნახული ბატონი-შვილი ასეთს ბავშვურ შეცდომას არ ჩაიდენდა.

ალექსანდრე ირაკლის ძე რომ ძალას იკრებდა და საომ-რად ემზადებოდა, არც მთავარ-მართველ რტიშჩევის მაგიერი გენერალი დიმიტრი ორბელიანი იჯდა გულზე ხელდაკრე-ფილი.

ორბელიანი იმასა სცდილობდა შეეჩერებინა პატარა მანძილზე აჯანყება, რომ სრულიად საქართველოს არ მოსდე-

ბოდა. პოლკოვნიკ პეჩორსკის ებრძნა, ქართლიდან გადახულიყო არაგვის ხეობაზე, დაეჭირა სოფ. ბულაჩაური და შეეკრა გზა ანანურიდან თიანეთს მიმავლისთვის და აგრედვე იმათთვის, ვინც თიანეთიდან ანანურს დააპირებდა ჩასვლას. ამგვარად ჰეჩორსკი სამხედრო საქართველოს გზასაც უპატრონებდა და ერთი ადგილიდან მეორე ადგილს მოხეტიალე მაშფოთართაც მისვლა-მოსვლის გზასაც მოუსპობდა, თუ საჭირო იქნებოდა, მაშველ რაზმსაც მიაშველებდა პოლკოვნიკი თიანეთის მიდამოებში მომქმედ რუსის მხედრობას. პეჩორსკის ჰყავდა სამოქმედოდ ერთი ბატალიონი მეთხუთმეტე ეგერთა პოლკისა.

მეორე პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი 8 სექტემბერს დაიძრა სიღნაღიდან თელავისაკენ. თანა ჰყავდა ხუთი როტა ყაბარდოელებისა. სოფ. ველისციხიდან აიყვანა ერთი როტა, თელავიდან ერთი ბატალიონი და ფეხაკრებით გაემართა ალავერდისაკენ. რადგან ორბელიანის ბრძანება იყო, რომ ტიხანოვსკი უსათუოდ ალავერდს ასულიყო 13 სექტემბერს და ხელი შეეშალა ბატონიშვილ ალექსანდრესთვის თავის თავი მეფედ გამოეცხადებინა, ტიხანოვსკი თითქმის უსვენებლივ მიემშურებოდა ალავერდობას. 14 სექტემბერს პოლკოვნიკი ეწვია მონასტერს ჯარით და ზარბაზნებით, მაგრამ ალექსანდრე არსად იყო. ამ დროს ალექსანდრე ს. შილდაში იდგა. ტიხანოვსკი გამოტრიალდა ალავერდის მონასტრიდან და 20 სექტემბერს შილდას მიადგა. აქ სოფელ შილდას მოხდა პირველი ძლიერი შეტაკება. ტიხანოვსკი იერიშით მივიდა შილდაზე, დაამარცხა და გაჰვანტა მემამოხენი, თვით ალექსანდრე იძულებული გახდაო თავი შეეფარებინა ვიწრო ხეობაში, საიდანაც გადავიდა სოფელ საბუეს. აკტების მოწმობით, ტიხანოვსკის მომეტებული ნაწილი შილდისა დაუწვავს, ბანი ანოსოვი-კი ამბობს, რომ შილდა სრულიად დასწვა ტიხანოვსკიძეაო.¹⁶⁾ შილდიდან პოლკოვნიკი მივიდა ყვარლის ცი-

¹⁶⁾ Ауты, т. V. гв. 365. Утв. т. II, гв. 398.

ხეში, აქ დასტოვა ავადმყოფი ჯარის-კაცნი და 35 დაჭრილი და ალაზანზე დაბანაკდა ფაშაანის ფონზე, რომ გზა არ მოეჭრათ თელავისაკენ.

ასე მოკლედ მოახსენებს გენერალი რტიშჩევი ხელმწიფეს შილდის ბრძოლის ამბავს. მოკლულთა რაოდენობაც არაა ნაჩვენები. დიდად განსხვავდება ამ ამბისაგან მემატთანე დავითის მოთხრობა. აი თვით დავითის სიტყვები, მცირედად ჩვენ მიერ შეცვლილი: „ტიხანოვცკი ღიანარალი განვიდა პოლკითა ერთითა ჭინჭრიანის ფონზე ალაზანში და მივიდა შილდის ბოლოს. მაშინ შილდა განამაგრეს კახთა. მივიდა ტიხანოვცკი ვენახების ორღობით და რა შიგ შევიდა ორღობეთა, ეკვეთნენ კახნი ვენახებიდან. იქმნა ბრძოლა ძლიერი, იძლივნენ რუსნი და მოსწყდნენ ორასამდე სალდათნი და მოკლეს კაპიტანი ერთი და აფიცარი ოთხი. იხილა-რა ესე ტიხანოვცკიმ უკუნქეცვაი მხედრობისა თვისისა, განფიცხნა ფრიად, რამეთუ იყო ესე რუსთა შორის ყოველთა უმამაცესი, მოიკრიბნა კვალად მასვე დღესა მხედრობანი თვისნი და ეკვეთა კვალად კახთა მუნვე შილდას. იძლივნენ კახნი და ლეკნი. მოკლეს რუსთა ლეკთა მძღვანი მიხაილ ბელადი და დასჭრეს ერასტიშვილი ალექსანდრე მუხლში, აღიღეს შილდა და მოსწვეს სრულიად, ხოლო ალექსანდრე ძლეული მივიდა საბუეს და დადგა მუნ. ტიხანოვცკიცა განვიდა შილდით მხედრობითა თვისითა, მივიდა და დადგა ყვარელში. ვინაიდგან კახნი იქმნენ ფრიად განძვინებულ დაწვისათვის შილდისა, ვერღარა იკადრა ტონინოვცკიმ ბრძოლაი, რამეთუ უვიდოდა მცირე მხედრობაი.¹⁸⁾

ამ მოთხრობიდან ცხადადა სჩანს. რომ პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის შესამჩნევი ზარალი მოსვლია შილდის ბოლოს ბრძოლაში და ისე დასუსტებულა, რომ განძრევის თავი აღარა ჰქონია, ვიდრე მაშველი ჯარი არ მოუვიდოდა.

¹⁸⁾ მოთხრობა ახალი... ვვ. 142-143.

ასე თუ ისე, პოლკოვნიკმა ტიხანოვსკიმ ძალზე დააზარალა ქართველები შილდის ბოლოს და თვით სარდალი მემოხეთა. ბატონიშვილი ალექსანდრე იძულებულ გახდა დაეტოვებინა ბრძოლის ველი. პოლკოვნიკი პეჩორსკი რაღას აკეთებდა ამ ხანებში? სექტემბრის გასულს მემოხეები სრულიად გაბატონდნენ საქართველოს სამხედრო გზაზე და რუსის მხედრობას მოუჭრეს რუსეთის გზა. ხიდები დაანგრიეს, ხერგები დააკეთეს და რუსეთიდან საქართველოსკენ არავის უშვებდნენ. კაიშაურსა და დუშეთ შორის გზას ყარაულობდა მაიორი ნიკოლსკი. გზის დასათვალიერებლად წამოსულ მაიორს ფასანაურთან დახვდნენ მემოხენი და ტყვედ წაიყვანეს. ნიკოლსკის თანა ჰყავდა სულ ოცი ჯარისკაცი. ამთგანი ზოგი მოჰკლეს და ზოგიც დაატყვევეს. ტყვედ წაიყვანეს აგრედვე ხორუნჟი მილლერი, რომელსაც პეტერბურგს მიჰქონდა მთავარ-მართველის მოხსენებანი. ¹⁷⁾

პოლკოვნიკი პეჩორსკი თავის ბატალიონით გაეშურა ფასანაურს ნიკოლსკის საშველად და დასახსნელად. სამი დღე უტრიალა ფასანაურს, მაგრამ ნიკოლსკი განსაცდელისაგან ვერ იხსნა. მართალია, მთელი ოთხი საათი ებრძოდა პეჩორსკი აჯანყებულთ, კიდევ მოახერხა თვით ფასანაურის ფოსტის დაჭერა, მაგრამ რა გამოვიდა. პეჩორსკი მოემწყვრა ფასანაურში, სამხედრო გზა ვერ გახსნა, მემოხენი ვერ გაჰფანტა და თვითონაც დიდ განსაცდელში ჩავარდა. თუ მალე მაშველი ჯარი არ მოუვიდოდა ტფილისიდან, ცუდი საქმე დაემართებოდა.

კახეთში წასულ ორბელიანის მაგიერ ტფილისის გარნიზონს უფროსობდა იმერეთიდან გამოწვეული გენერალ-მაიორი სიმონოვიჩი. შეიტყო თუ არა პოლკოვნიკ პეჩორსკის გაჭირვება, სიმონოვიჩმა გაუგზავნა მაშველი ჯარი ბორჩალოს დისტანციიდან სულ ერთი ბატალიონი პოლკოვნიკ ფონ კრაბბეს უფროსობით. ამავე დროს კავკავიდან დაიძრა

---

¹⁷⁾ Ак. ტ. V. გვ. 365. утв. ტ. II. გვ. 394.

მაშველი ჯარი, ორი როტა მეთექვსმეტე ეგერთა პოლკისა მაიორ გურლებუმის უფროსობით.

ფასანაურში მომწყვდეულ პეჩორსკის ბატალიონს სურსათი შემოაკლდა. ძნელი იყო ბანაკიდან შორს სადმე წასვლა პურის საშოვნად, რადგან სამხედრო გზა ღართისკარამდე აჯანყებულთ ეჭირათ, მაგრამ მეტი ჩარა არ იყო, და პეჩორსკიმ უბრძანა კაპიტან კურილას გასულიყო. ფასანაურიდან მცირე რაზმით და ანანურიდან სურსათი მოეტანა. კურილამ წამოიყვანა 90 კაცი და გაუდგა სახიფათო გზას. ორჯელ ეტაკნენ მემბოხენი კურილას. ჩახერგილ ადგილებში უხვდებოდნენ, ანანურამდე სროლით აწუხებდნენ, მაგრამ კურილამ მაინც მოახერხა და ანანურს მშვიდობით მივიდა. რა ზარალი მოუვიდა ჯიუტს და მხნე კურილას, არა სჩანს აფიციალურ წყაროდან¹⁸).

17 სექტემბერს გენერალი დიმიტრი ორბელიანი შეუდგა მზადებას კახეთში წასასვლელად. ტფილისსა და მის მიდამოებში დაბანაკებულ ჯარის უფროსობა ჩააბარა გენერალ სიმონოვიჩს და გაუდგა გზას 18 სექტემბერს ღამით. ორბელიანი, გენერალ პოტტოს მიერ „კახელების ღვთის რისხვად წოდებული (რუსულად *дичь*), სიღნაღს მივიდა 20 სექტემბერს, საღამოს პირზე. თანა ჰყვანდა სამი როტა მეცხრე ეგერთა პოლკისა, ერთი ზარბაზანი და 70 ყაზახი. აქ შეიტყო ორბელიანმა, რომ პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის ხმას ვერ მიაწვდენს, რადგან კახელებს გზები შეეკრათ. ვერ გაბედა ღვთის „რისხვა“ გენერალმა მცირედის მხედრობით ფაშანს ასვლა და ტფილისიდან დაიბარა ერთი ბატალიონი ხერსონის პოლკისა, ერთი როტა ყაზარდოელებისა და 75 ყაზახი. ჯარი ავიდა სიღნაღს მხოლოდ 26 სექტემბერს და მეორე დღესვე, 27-ს სექტემბერს, ორბელიანი დაადგა გზას. სიღნაღიდან 12 ვერსზე დახვდნენ მემბოხენი და ბრძოლა აუტეხეს. მთელი სამი დღე არ შეწყვეტილა თოფის გრიალი. კახელები მოსვენებას არ აძლევდნენ გენერალს არც დღე, არც ღამე.

---

¹⁸) Акты, т. V. გვ. 367.

პირველ ოქტომბერს ორბელიანი შეუერთდა ტიხანოვსკის ფაშანის ფონთან. რაკი შეერთება ჯარისა უზიფათოდ მოხდა, ორბელიანმა თვითონ იკისრა შეერთებულ მხედრობის უფროსობა და სარდლობა და გაემზადა მტრის ამოსაგდებად. ორბელიანს ძალიანაც რომ გასჭირვებოდა, მომეტებულ ჯარს ვეღარ მოიშველიებდა, რადგან საკუჭნაოში მეტი აღარ მოიპოვებოდა. სხვა-და-სხვა ალაგას გაბნეულ მცირე გარნიზონებს ხელს ვერ ახლებდა. ერთის სიტყვით, რის მოკრეფაც შეიძლებოდა, მოჰკრიფა და დანარჩენი მის უნარზე ეკიდა¹⁹).

IV

აკტებსა და კაპიტან ანოსოვს მოკლედ აქვთ აწერილი გენერალ დიმიტრი ორბელიანის ლაშქრობა სიღნაღიდან ფაშანის ფონამდე. მოხსენებული იყო მხოლოდ, რომ ორბელიანი სამ დღეს მოუნდა სიარულს და განუწყვეტელი სროლა ჰქონდა მტერთანაო. მემატთანე დავითი სულ სხვანაირად აგვიწერს ამ ლაშქრობასაც. მართლაც, რა დასაჯერებელია, რომ კახელები მართო შორიდან სროლას დასაჯერებოდნენ. ცხადია, დიდად ეცდებოდნენ, რომ გენერალი არ შეერთებოდა პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის და სათითაოდ, ცალ-ცალკე დაემარცხებინათ.

ბატონიშვილ დავითის სიტყვით, გენერალი დიმიტრი ყაფლანისშვილი (ორბელიანი) ათ დღეს იდგა ნუკრიანსა. უსაქმოდ არ დამაშვრალა ათ დღეს ორბელიანი ნუკრიანში. ეზრახა კახელებს და სთხოვა ზავი, მოსთხოვა აგრედვე თვით ბატონიშვილი ალექსანდრე. რადგან არც კახელებმა და არც ქიზიყელებმა არ ინებეს ღალატი და მიცემა ალექსანდრესი, აიყარა ორბელიანი ნუკრიანიდან და წავიდა შიგნით კახეთში ალექსანდრესთან საბრძოლველად. გურჯაანის ბოლოს, ნორ-

¹⁹) УТВ. ტ. II. გვ. 393-394.

ჩებში, დაუხვდნენ კახნი და ეკვეთნენ ძლიერად ხოლო ქიზი-ყელეზმა უკანიდან მოუარეს რუსის მხედრობას და იერიში მიიტანეს. ამ ბრძოლაში რუსის ჯარს დიდი ზარალი მოსვლია, რადგან ორასამდე ჯარის-კაცი დაჰკლეს ორბელიანს და რადგან ათასზე მეტი კაცი არ ეყოლებოდა, გამოდის რომ რუსის სარდალს ნორჩებში მეხუთედი ჯარისა დაუღუპავს.

დიმიტრი ორბელიანმა პირველად გურჯაანის ბოლოს, ნორჩებში, ისახელა თავი სისასტიკით. რუსებს შეეპყროთ ბრძოლის დროს ტყვედ ქიზიყელი იოსებ მამანიშვილი, ქედურად წოდებული. წარუდგინეს დიმიტრის ქედური. დიმიტრი ყაფლანისშვილმა, ამბობს მემატთანე, ჩამოჰკიდა ქედური ბოძზე პირის-პირ კახთა და ჩამოახრჩობინა. ცოფი მოერიათ კახელებს და განძვინდნენო, ბოძზე ჩამოკონწიალებული იოსებ მამანიშვილი რომ იხილეს და შეემზადნენ ხელ-ახლა ბრძოლისათვის. გამწარებულ კახელებს რომ ხედავდა ორბელიანი, ვეღარ შესძლო ნორჩებში გაჩერება, აიყარა და წავიდა ტყე-ტყე ველისციხისკენ. შავ-ტყეში დაუხვდნენ კახელები და შეეტაკნენ. აქაც, მემატთანეს სიტყვითა რუსებს მოუკლეს და დაუკოდეს უმეტეს ასისა სალდათისა. რაკი ვერ მოახერხა ორბელიანმა ტყის გზით გასხლტომა, გამოვიდა ტყიდან მინდორზე და მიადგა ველისციხეს, წაუკიდა. სოფელს ცეცხლი და გადასწვა სრულიად. ღამე აქ გაათია და მეორე დღეს გაემართა შიგნით კახეთსა ზედა. მუნცა მრავალ გზის დახვდნენ კახნი და ავნეს ფრიად რუსთა. უღონოდ ქმნილი დიმიტრი მივიდა ალაზანზე და გავიდა ფაშაანთან, რათა შეურთდეს პოლკოვნიკ ტიხანოვსკის, ხოლო სოფელი ფაშაანი სრულიად დასწვა. კუის წყაროზე გაჩერდა ორბელიანი და აქ ელოდდა ტიხანოვსკის, რომელიც თავის მხედრობით მალე მოვიდა ყვარლიდან. კუის წყაროსთან შეერთებული ჯარი აიყარა და ავიდა შილდის ბოლოს. ამ დროს ალექსანდრე სოფ. საბუეს იდგა, მაგრამ რაღაც მიზეზის წყალობით აქ ბრძოლ არ მოხდა.

ბატონიშვილი ალექსანდრე საბუედან შაქრიანს მივიდა, შაქრიანიდან კალაურს და აქედან ველისციხეში ჩავიდა, სადაც ერთ კვირას გაჩერდა. ორბელიანი ფეხდაფეხ დასდევდა ბატონიშვილს და დაწვევით-კი ვერ მოეწია. მწუხარე კილოთი მოახსენებს ორბელიანი მთავარმართებელს რტიშჩევს ამ უაზრო და უნაყოფო ხეტიალის ამბავს ერთი სოფლიდან მეორე სოფლამდის. ერთ ადგილს საქმეს რომ გავათავებ და ხალხს მორჩილების გზაზე დავაყენებ, გადავდივარ მეორე ადგილს, მაგრამ ბატონიშვილი გაჩნდება დამორჩილებულ სოფელში და ხელახლა გაკეთებულ საქმეს მიწეწავს და მიფუჭებსო²⁰).

ასე ზოზინით მიდიოდა კახეთის დაწყნარების საქმე რტიშჩევი რომ დაბრუნდა ყარაბაღიდან ტფილისში ოქტომბრის პირველ რიცხვებში. ჩამოსვლისთანავე რტიშჩევმა თვით გენერალი სიმონოვიჩი აფრინა საქართველოს სამხედრო გზის გასახსნელად. თან გაატანა სამი ბატალიონი და უბრძანა, რაც გზაზე ჯარია, შენთვის ჩამიბარებია და გასწმინდე გზა მემამ ბოხეთაგან თვით ქალაქ კავკავამდეო. ანანურში რომ ავიდა სიმონოვიჩი, გასაკეთებელი აღარა დახვდა რა. პოლკოვნიკმა პეჩორსკიმ, კრაბბემ და მაიორ გურლებუმმა მემამბოხენი დაიმორჩილეს, გზა უშიშარი ჰყვეს და მისვლა-მოსვლა განაახლეს. გუდამაყრელებმა და მთიულეებმა ქედი მოიხარეს და ნიშნად მორჩილებისა თავი კაცები გაგზავნეს რუსის მხედრობის სარდლებთან. ჩვეულებისამებრ თავმა კაცებმა კისერზე ხმლები ჩამოიკიდეს და წარსდგნენ წინაშე რუსის სარდლებისა. ითხოვეს შენდობა-პატივება. ერთგულების ფიცი მიიღეს და ამანათები გადასცეს. რაკი ასეთი ამბები დახვდა სიმონოვიჩს ანანურში, გამობრუნდა ფასანაურიდან უკან, ვინც-კი შეხვდა გზაში მოხეტიალე, ზურგზე ბოლი აადინა და პირდაპირ საგურამოს გზით, მარტყოფით, ხაშმით, პატარძეულით და საგარეჯოთი გასწია კახეთისაკენ გენერალ ორბელიანის საშველად²¹).

---

²⁰) იხ. უთვ. ტ. II, გვ. 359.

²¹) *ibid*, გვ. 395.

ველისციხიდან ალექსანდრე გადავიდა ჩალაუბანს, სადაც მოერთვა დაღესტნის მხედრობით ალისკანტი, დიდი ჩინებული ლეკთა მძღვანი. ხუთი ათასი საუკეთესო ლეკი მოიყვანა ალისკანტიმ თანა. ²²⁾ კაპიტანი ანოსოვი ამბობს, ვინ იცის, რამდენ ხანს გაგრძელდებოდა სოფლიდან სოფლად სიარული ალექსანდრესი და უკან დევნა ორბელიანისა, რომლის დროს იღუპებოდა ორივე მხრიდან მრავალი ხალხი, იწოდა და იბუგებოდა სოფლები და ვენახები და რომლის დროს აყვავებული კუთხე იქცეოდა ერთ დაუსრულებელ და თვალუწვდენელ ცეცხლის კოცონად, – მოუფიქრებელი აზრი რომ არ მოსვლოდა ბატონიშვილს თავშიო. ეს წინდაუხედავი აზრი, ანოსოვის სიტყვით, ისაა, რომ ალექსანდრემ თავი მიანება მაგარ პოზიციების რაიონს – საბუე, შილდა, ყვარელს და სიღნაღისაკენ დაიძრაო.

ორბელიანმა რომ შეიტყო ალექსანდრეს დაბანაკება ჩალაუბანს და ალისკანტის მოსვლა დაღესტნის მხედრობით, აიყარა კახეთიდან და ჩამოვიდა ს. ანაგას ტიხანოვსკი და ორბელიანი გაჩერდნენ ანაგის ბოლოზე, კოდაზედ.

სიღნაღის კამენდანტად ამ დროს იყო მაიორი ორბელიანი, ძმა გენერალ დიმიტრისა. კაპიტან ანოსოვის სიტყვით, სიღნაღის მეციხოვნეთა რაზმი შესდგებოდა ორას სალდათისაგან, მემატიანე დავით-კი ჰმოწმობს, რომ მაიორ ყაფლან ორბელიანს ჰყავდა რვაასი სალდათიო. ყაფლანთანვე იყვნენ ქიზიყის მოურავი იოსებ ანდრონიკაშვილი და ნინია აფხაზიშვილი და სხვანი თავადნიცა მცირენი კახეთისანი. სიღნაღის ციხეს გარს ერტყა კახელობა და ლეკობა და სრულიად მოეწყვიტათ იგი როგორც ტფილისს, აგრედვე კახეთს.

კაპიტან ანოსოვს უკვირს, ალექსანდრემ როგორ დაანება თავი მაგარ პოზიციებს და სიღნაღისაკენ რად დაიძრაო. ჩვენის ფიქრით, აქ საკვირველი არაფერია. სიღნაღის აღებით და მეციხოვნეთა ამოწყვეტით ტფილისი მოსწყდებოდა

---

²²⁾ იხ. მოთხრობა ახალი, გვ. 1131-114.

კახეთს და ორბელიანი ღვთის ანაბარად დარჩებოდა. – ამ განძრახვის სისრულეში მოსაყვანად ალექსანდრე წამოვიდა ჩალაუბნიდან და დადგა მალაროს. მაშინ ორბელიანმა გაიარა წინა მხარი, ამოვიდა ზურგით პრასიანზე, ააოხრა მირზაან-მაჩხაანი და გაემართა მალაროსაკენ. ქიზიყელებმა გზა შეუკრეს დიმიტრი ორბელიანს, მაგრამ ვერას გახდნენ, რუსებმა აჯობეს.

ალისკანტის ლეკები მხნედ ებრძოდნენ სიღნაღის მეციხსოვნეთ და კინალამ დაიპყრეს ციხე. ორბელიანს ასეთი გეგმა ჰქონდა სიღნაღის გამოხსნისა. დანიშნულ დროს სიღნაღიდან მეციხოვნენი უნდა გამოსულიყვნენ და აეტეხათ ბრძოლა ალექსანდრესთვის. ამავე დროს თვით ორბელიანი ზურგიდან, ს. პრასიანიდან და ზემო მაჩხაანიდან შეუტევდა მტერსა. გეგმა მოხერხებულად აღმოჩნდა შედგენილი და სანაქებოდ შეასრულეს რუსებმა. მომწყვდეული ორის მხრით ალექსანდრე იძლია და დამარცხდა. ზარალი დიდი მოუვიდაო, სწერია აკტებში, მაგრამ რაოდენობა ზარალისა აღნუსხული არ არის ²³).

თვით გენერალი რტიშჩევი უქვეშევრდომილესად ასე აუწერს იმპერატორ ალექსანდრე პირველს ნოემბრის რიცხვით ბატონიშვილის დამარცხებას. ს. შილდასთან დამარცხებული ბატონიშვილი ქიზიყში ჩაიპარა, სადაც ხელახლა შეკრიფა მეამბოხეთა ბრზონიო. ორბელიანი უკან დაედევნა და გზაში შეიტყო, რომ მეამბოხენი და ლეკები თვრამეტ ოქტომბრიდან მოყოლებული ოცდა ერთამდე გარს არტყიან სიღნაღის ციხეს და თოფებს უშენენო. ამის გამო გენერალი ორბელიანი გაემურა სიღნაღისაკენ დახმარების აღმოსაჩენად, ხოლო ალექსანდრე მალაროში დაბანაკდაო. ამ დროს სიღნაღის კამენდანტი მაიორი ორბელიანი ციხიდან გამოვიდა, გადასწვა ს. ვაქირი და შეატყობინა ეს ამბავი გენერალ ორბელიანს. 23 ოქტომბერს გენერალი ორბელიანი სუბუქი მხე-

²³) АКТЫ, V. გვ. 367. УТВ. გვ. 396.

დრობით ს. პრასიანზე და ზემო მაჩხაანზე წავიდა იმ განზრახვით, რომ ბატონიშვილისთვის უკანიდან ეყელა და რაკი სროლას აუტეხდა მეამბოხეებს, მაშინვე მაიორი ორბელიანიც უნდა გამოსულიყო ციხიდან და დასცემოდა ალექსანდრეს მეორე მხრიდან, ესე იგი პირისპირ. ახლო მდებარე სოფლებიდან ზოგიერთნი მიეგებნენ გენერალ ორბელიანს, მორჩილება მოახსენეს და სთქვეს, შიშმა გვაიძულა და ავჯანყდით, თორემ ამბოხების გუნებაზე არა ვართო. ორბელიანი გორაკს რომ მიუახლოვდა, რომელზედაც ს. პრასიანია დაფენილი, მეამბოხეებმა სროლა დაუწყეს, მაგრამ რუსის მხედრობამ დაუბრკოლებლივ დაიჭირა გორაკიც და თვით სოფელიცაო. მაშინათვე მაიორი ორბელიანი გამოვიდა ციხიდან ქვეითა ჯარით და სომხებით, და მარდად და მარჯვედ აიჭრა გორაზე. მაღაროს პირთან რომაა. რაკი ორივე მხრივ მტერი მოადგა და საშიშო შეიქმნა აქ გაჩერება, ალექსანდრე აიყარა და გაიქცა. სომხები სამი ვერსის მანძილზე უკან მისდევდნენ გაქცეულ ბატონიშვილს, რომელსაც დიდი ზარალი მოუვიდაო.

ყველა ეს რომ გაითვალისწინა ქიზიყელობამ და იხილა თვისი დაღუპვა და მოტყუება ბატონიშვილის მიერ, რომელმაც ათასი სიკეთე აღუთქვა ქიზიყსაო, სთხოვა გენერალ ორბელიანს, ცოდვები შეგვინდეო. ამის გამო ორბელიანი, როგორმე რომ დააცხროს თავხედობა და სიშმაგე ქიზიყელები-სა, სცდილობს და აქეზებს ქიზიყელებს ბატონიშვილის მომხრეების და ლეკების წინააღმდეგ, ვინაიდან ლეკთა დაუხმარებლივ ალექსანდრე ვერას გახდებო²⁴).

სიღნაღთან დამარცხებული ალექსანდრე მივიდა ჩალაუბანს და იქ გაჩერდა. ბატონიშვილ დავითის სიტყვით, ჩალაუბანი ფრიად მაგარი ადგილი ყოფილა.

ვიდრე აქაურ ამბებს მოუთხრობდეთ მკითხველს, საჭიროდ მიგვაჩნია დაუბრუნდეთ შილდას და რამდენიმე ეპიზოდი მო-

---

²⁴) АКТЫ, т. V. гв. 347. რუსულად თავხედობა და სიშმაგე ქიზიყელები-სა – буйство.

ვიხსენიოთ. თავის თავად ეს ეპიზოდები ბევრს არაფერს წარმოადგენს, მაგრამ შესამჩნევად ახასიათებს თითო-ოროლა ქართველს, რომელთაც რუსთაგან დიდი წყალობა, ჯილდო და ჩინები გაიკრეს გვიკვირს, უყურადღებოდ რად დასტოვეს პოლკოვნიკ თ. ერისთავის ვაჟკაცობა მემატთანე დავითმა და კაპიტანმა ანოსოვმა.

ზემოდ დასახელებულ უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში მთავარმართებელი ასე აუწერს იმპერატორს შილდის მეორედ აკლების ამბავს. ცხრა ოქტომბრამდე არაფერი არ იცოდა ტფილისში მყოფმა გენერალ სიმონოვიჩმა, თუ რად კეთდებოდა და რა ხდებოდა კახეთშიო. ცხრა ოქტომბერს კი ორბელიანიდან მოუვიდა ცნობა სიმონოვიჩს ჯაშუშების პირით ²⁵⁾, რომ შილდასთან დამარცხებული ალექსანდრე ველის ცახესთან გაჩერდაო. აქ შეიკრიფა ლეკთა ოცი დროშაო. სუზდალის პოლკის შეფი პოლკოვნიკი ერისთავი ²⁶⁾ უფროსობდა მოწინავე რაზმს და ეკვეთა ალექსანდრეს, რომელსაც 2000 მებრძოლი ჰყავდაო. იერიში ერისთავმა ხიშტით მიიტანა, დაამარცხა ბატონიშვილი, ბევრი მეომარი გაუჟღიბა და წაართვა ბარგი, იარაღი და რვა დროშა. ასეთი დამარცხების შემდეგ ორბელიანი აპირობდა თელავში ჩასვლას და იქ დატოვებას მომეტებულ ბარგისას და დაჭრილ სალდათებისას, მაგრამ განძრახვა შეიცვალა და შილდას წავიდა, რადგან ცნობა მოუვიდა, რომ ალექსანდრე იქ არისო. შილდისაკენ ჯარი სამ რაზმად დაეწყო და გაემართა. ორს უფროსობდნენ თ. ერისთავი და პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი. ორბელიანმა ხიშტით მიიტანა იერიში ისეთის სისწრაფით, რომ ლეკები აირივნენ, დაიბნენ და სროლას თავი მიაწებეს. შილ-

²⁵⁾ ცხადია, რომ ეს ჯაშუშები ქართველები იქნებოდნენ.

²⁶⁾ თავ. ერისთავის პოლკი კავკასიის ლინიაზე იდგა, ხოლო ვრთი ბატალიონი ამ პოლკისა ჩვენში. ამ ბატალიონის დასახელებად ჩამოსულიყო ერისთავი და თავად ორბელიანს წაჰყოლია კახეთის ექსპედიციაში. იქნება ერისთავი კახეთს თავის სურვილით წავიდა ამზობების ჩაქრობაში მონაწილეობის მისაღებად, ან შეიძლება, ეხლა რომ იტყვიან, ორბელიანთან პრიკამანდიროვანიეში იყო (при-командированъ)

დამი ბატონიშვილს ეყოლებოდა 6.000 კაცი, მათ შორის 2000 ლუკიო. რადგან შილდელებმა ორჯერ მიიღეს ბატონიშვილი და ორჯერ აისხეს იარაღი მათის იმპერატორობითის უდიდებულესობის მხედრობის წინააღმდეგ, ორბელიანმა სასტიკად და ულმობელად დასაჯა სოფელი. დასწვა სრულიად იგი, რაც რამ სახლი და ვენახი იყო, სულ ერთიან გაანადგურა, ²⁷⁾ ხოლო პური ხაზინის სასარგებლოდ ჩარიცხა.

11 ოქტომბერს ორბელიანმა შენიშნა რომ ტყეებიდან და სოფლებიდან ხალხი გამოდის და ბატონიშვილისაკენ მიდის საბუესა და ენისელის ახლო-მახლო. გზის მოსაჭრელად ორბელიანმა გაგზავნა ყაზახთა პოლკოვნიკი მილლერი ყაზახებით და 50 სალდათით. მოხერხებულ ალაგას ჩაუსაფრდა მილლერი და ელოდა ბატონიშვილისაკენ წამსვლელთ. აგერ გამოჩნდა პატარა რაზმი, ასე 54 კაცი. ისე სწრაფად ეცა მილლერი მოახლოვებულ რაზმელებს, რომ ერთი თოფის დაცლაც ვერ მოასწრეს. ნახევარი რაზმელებისა დაიხოცა. მეორე ნახევარი რაზმისა ტყისაკენ გაიქცა და ტყის პირში ჩამალულ ქვეითა ჯარს წააწყდა და სულ ყველანი ხიშტებზე იქმნენ აგებულნი. რუსებს ერთი ჯარისკაციც არ დაჰკვლეს.

ცამეტ ოქტომბერს ბატონიშვილს მოუვიდა 2000 ლეკი და დააპირა თავს დასხმოდა საკვების მოსაგროვებლად გასულ რაზმსა, რომელსაც დარაჯობდა და იცავდა პოლკოვნიკ ერისთავის კამანდა. სროლა ისმოდა დილიდან დაწყობილი შუადღის პირველ საათამდე. ორბელიანმა მაშველი ჯარი გაუგზავნა ერისთავს. სწორედ იმ დროს, ჯარი რომ ბანაკიდან დაიძრა, ალექსანდრე დაეცა ერისთავს სამის მხრით. ერისთავი მაგრად იდგა და ფეხს არ იცვლიდა, თავდამსხმელთ მხნედ უმასპინძლდებოდა ხიშტით და ზარბაზნის საფანტით. რაკი მაშველი ჯარი მოუვიდა, ეკვეთა ერისთავი ბატონიშვილის მხედრობას. ბევრი მათგანი ხიშტების წვერებზე ააგო და და-

²⁷⁾ რუსულად: Селение предано огню. Всѣ дома и сады встрелены до основанія, у хлѣбъ vybrанъ въ казную

მარცხებულნი ალალა სოფლის თავში. გზა-გზა ორი ჩახერ-
გილი ადგილი აიღო და მრავალი ხიშტით დაკოდა. ამ გვა-
რად პოლკოვნიკმა ერისთავმა დაამარცხა მუამბოხენი და დაი-
ჭირა შილდის ციხე.

ასეთი თვალსაჩინო იყო პოლკოვნიკ ერისთავის მონა-
წილეობა კახეთის ამბოხების ჩაქრობის საქმეებში და რად
უგულვებელ ჰყო იგი კაპიტან ანოსოვმა, არ გვესმის.

სიღნაღთან დამარცხებული ალექსანდრე ჩალაუბანს
დადგა.²⁸⁾ ექვსი ათასი მეომარი ჰყავდა ბატონიშვილს შეგ-
როვილი ჩალაუბნის ხეობაში. ჩალაუბნის ხეობა, როგორც
ბ-ნი ანოსოვიც ეთანხმება მემატთანე დავითს, ბუნებით ძლიერ
მაგარი ადგილი ყოფილა. ვიწრო, ტყით დაფენილი ხეობა,
მრავალ შტოდ იყოფებოდა და აქ გამაგრებულ მებრძოლს
დიდ ხანს შეეძლო თავდამსხმელ მტრის მოგერება. იერიშით
აღება რომ მოგვენდომა ჩალაუბნისა, დიდი მსხვერპლის შე-
წირვა დასჭირდებოდა რუსის მხედრობასაო. საბედნიეროდ
ორბელიანისა, ამბობს ანოსოვი, ალექსანდრე აიყარა და მან-
ავისაკენ გაემართა, რადგან შეიტყო, რომ არაგვიდან და
საგურამოდან წამოსული სიმონოვიჩი საგარეჯოს მოსულაო.
ალბად შეეშინდა ალექსანდრეს, როგორც სიღნაღს, აქაც
ორივ მხრიდან არ მომიარონ რუსებმა და შუაში არ გამსრი-
სონო. ამის გულისათვის დასტოვა ბუნებით მაგარი ჩალა-
უბანი და მანავს გაემურა, რათა ჯერ სიმონოვიჩი დაემარ-
ცხებინა და შემდეგ ორბელიანს მობრუნებოდაო. ორბელი-
ანმა რომ შეიტყო ალექსანდრეს წასვლა მანავს, ტიხანოვსკი

²⁸⁾ რტიშჩევი ბრძანებს, რომ სიღნაღიდან გაქცეულ ბატონიშვილს სამი ვერ-
სის მანძილზე სომხები მისდევდნენო. ბატონიშვილის ცხენოსან ჯარს სიღნაღის მო-
ქალაქენი ფეხით როგორ გამოევიდნენ, აკტებიდან არა სჩანს. ისიც შეუძლებელია,
რომ მოქალაქელთ იმოდენა ცხენები ჰყოლოდათ, რომ დიდი ცხენოსანი რაზმი დაე-
დევნებინათ. პატარა კიდევ დევნას ვერ გაბედავდა. სიღნაღელ სომხების ორგულობის
შესახებ ბატონიშვილი დავით კრინტს არა სძრავს. შემდეგ დავინახავთ, როგორ
გამოიყენა რტიშჩევმა სომხების ვითომ და ორგულობა ალექსანდრესადმი და ერთ-
გულობა რუსებისა.

გაგზავნა ველისციხეს და თვითონ 26 ნოემბერს 1812 წელს 450 სალდათით გაეშურა მანავს²⁹⁾.

გამოდის, რომ ჩალაუბანში ბრძოლა არა ყოფილა, ალექსანდრეს დაუცლია ბუნებით მაგარი ადგილი უომრად და მანავს წასულა. ბატონიშვილი დავით-კი აგვიწერს ჩალაუბანში მომხდარ ამბავს. რითი ავხსნათ ასეთი უთანხმოება? ვფიქრობთ, ალბად, შერცხვა ორბელიანს და არაფერი მისწერა რტიშჩევს. რაკი შესაფერი რაპორტი არ დაიწერა თავის დროზე, ისტორიაც ცალმხრივი გამოდის, რუსებისთვის საამო და ქართველთა წარსულ თავგანწირულობისთვის სათაკილო.

მალაროსა, ქედელისა და ნუკრიანის დაწვის შემდეგ ორბელიანისა და ტიხანოვსკის მიერ, ალექსანდრე კვალად ჩალაუბანს დადგა, ამბობს დავითი. მხილველი ამისი დიმიტრიცა უკან შეუდგა. მისრულმან ჩალაუბნის ბოოს, გაჰყვნა მხედრობანი თვისნი ორად, წინა მხრით წარავლინა ღიანარალ ტოხანოვცკი მხედრობითა თვისითა, რათა უყოს ზედა დასხმაი ალექსანდრეს ჩალაუბანს, ხოლო თვით დიმიტრი მივიდა უკანა მხრით. ეკვეთნენ ლეკნი კახითურთ და იქმნა ბრძოლა ძლიერი. თუმცაღა მხნედ უყვეს ზედა დასხმაი რუსთა, გარნა იძლივნენ მუნ რუსნი ორსავე მხარესა და მოსწყდნენ უმეტეს სამასისა რუსნი, ხოლო დიმიტრი, ვერა რუსა მყოფელი, უკუნიქცა და მოვიდა კულმეჭურს და დადგა ლაკბეზედან.²⁹⁾

ასე გათავებულა ჩალაუბნის ხეობაში ბრძოლა.

²⁹⁾ УТБ. ტ. II, გვ. 396-397.

³⁰⁾ იხ. ახალი მოთხრობა. გვ. 114. ამ მოთხრობაში ხშირად გვხვდება ისტორიული სახელები: ლაკბე, შავი-ტყე, კუის-წყარო, კელმეჭური, კოდ, ნორჩე-ბი, კოწახურის ფონი, ფაფრის მინდორი და მრავალი სხვა. სამხედრო ოლქის შტაბის რუკას არავინ გვათხოვებს, ქართული არა გვაქვს და ამის გამო არ შეგვიძლიან დანამდვილებით აღვნიშნოთ მაგ ადგილების მდებარეობა. ადგილობრივ მყოფ ისტორიის მოყვარულნი კარგს იზამენ, აღწერონ გეოგრაფიული მდებარეობა მათი და გამოგზავნონ ჩვენ სახვლზე. ლაკბეს აღწერა უკვე გამოგვიგზავნა მღვ. ნათიძემ.

V

ს. მანავი გაშენებულია ტიტველა კლდიან ხის ძირო-
ბაზე. სიმაღლე მთისა სჭარბობს სამი ათას ფუტსა, თითქმის
აღარა აკლია-რა ერთ ვერსსა. ძველის-ძველად მანავის კლდიან
მთის წვეროზე აუგიათ ციხე-სიმაგრე, ამბობენ თამარ-დედო-
ფლის ნაშენია ციხეო. შეურყეველ ბურჯად და დარაჯად
ედგა მანავის ციხე წამებულ საქართველოს, ბევრჯელ შეხე-
თქებია მის კლდესა და კალთებს მტრის მკერდი მრავლად
დაღვრილა ქართველის სისხლიც მანავის ციხის უბე-კალთაში.
მინგრეულ-მონგრეული, დაშლილი და უპატრონობისაგან გა-
ოხრებული და ხავს-მოკიდებული ეხლაც აპირობდა უკანას-
კნელად პატრონობა გაეწია წამებულ ქართველთათვის. ბა-
ტონიშვილ ალექსანდრეს დიდ ხანს შეეძლო აქ გამაგრე,
და ბრძოლა მტერთან, მაგრამ როგორ, ან რითი? ზარბაზ-
ნები ალექსანდრეს არა ჰქონდა, საკმაო სურსათის აზიდვა
დარღვეულ ციხეში შეუძლებელი იყო, რადგან ზურგიდან
ფეხდაფეხ მოსდევდა ორბელიანი და წინიდან ელობებოდა
სიმონოვიჩი.

რუსის გენერლები შეიყარნენ მანავის არე-მარეს 28 ნო-
ემბერს 1812 წელს. მაშინდელ დროის მიხედვით დიდი ჯარი
ჰყავდათ რუსებს, არა ნაკლებ ორი ათასი სალდათისა. მარ-
თალია, რაოდენობა არც აგრე დიდია, მაგრამ ნუ დაგვავი-
წყდება, რომ ჯარი გაწვრთნილი ჰყავდა მტერსა და სამხე-
დრო დისციპლინით შებოჭილ-გამაგრებული. მემბოხეთა უბე-
დურება უფრო ის იყო, რომ რუსებს ზარბაზნები ჰქონდათ
და ქართველებს არა. საერთოდ მილიციას ღონე ვერ შესწევს
დიდ ხანს ებრძოლოს რეგულიარულ ჯარს და არტილერიას.
მარტო ვაჟკაცობა და მამულისშვილობა მილიციონერისა
ხშირად ვერას აწყობს სამხედრო წესზე გაწვრთნილ ჯართან.

ბატონიშვილმა ალექსანდრემ მიაწვია თავი მანავის ცი-
ხეს და გადავიდა ჩაილურს, იქვე მანავის ახლოს. აქ მოხდა

ძლიერი ბრძოლა რუსთა და ქართველთა შორის. პატონიშვილ დავითის სიტყვით, ამ ბრძოლაში მოსწყდნენ რუსნი ვიდრე ორასამდე და განიყარნენ ღამესა მას თვის თვისად. მთავარ-მართებელი რტიშჩევი კი ატყობინებს გრაფ რუმიანცევს, რომ ალექსანდრეს ზურგზე მტვერი ავადინოთო ³¹⁾.

მანავის მიდამოებში მომხდარ ბრძოლას გენერალი რტიშჩევიჩი დიდ მნიშვნელობას აძლევს და ამ სიტყვებით აღნიშნავს მის სიდიადეს. დავბრუნდი თუ არა საქართველოში, მაშველი ჯარი გაუგზავნე ორბელიანს. ჯარი სხვა და სხვა მხრიდან მიესია ბატონიშვილს, რომ მეამბოხეთა ძალა გაყოფილიყო და დაქსაქსულიყო ამით. ისარგებლა სამსახურში მუყაითობით განთქმულმა გენერალ-ლეიტენანტ ორბელიანმა (32), მკვეთრად და სწრაფად ესხმოდა მეამბოხეთა უმთავრეს ძალას, მრავალჯერ ამარცხებდა და ბოლოს, სოფ. მანავთან, ბატონიშვილს ზურგზე ბოლი აადინაო. ორბელიანმა გაუფანტა ალექსანდრეს მოზიარენი, რომელთაც თავი მიანებებს და თავიანთვის წავიდ-წამოვიდნენო. ამ გვარად გენერალ ორბელიანმა ბოლო მოუღო უსასტიკეს რევოლიუციას, თუმცა ისიც სათქმელია, რომ თვით გენერალ ორბელიანმა თავის ხელქვეით მყოფ მამაცი ჯარით მთელი ოთხი თვის განმავლობაში საშინელი დაბრკოლება, ტანჯვა და მწუხარება გამოიარა მტრის დევნით და დაუსრულებელ ბრძოლით მთებსა, ხეობებში და ტყეებში და მერე ისიც შემოდგომის სამაგელ ტაროსის დროსაო. ერთის სიტყვით, ყოველი საქმე ორბელიანისა ამ ექსპედიციაში დაგვირგვინდა გამარჯვებით. მისმა საქციელმა ნათლად დაამტკიცა, რომ იგი თავგამოდებულია სამსახურის სარგებლობისა და მათის იმპერატორების დიდებულების იარაღის სახელისათვის, რომ იგი მოქმედობდა და მოღვაწეობდა როგორც შეჭვერის სამშობლოსა და ხელმწიფე იმპერატორის განუსაზღვრელ ერთგულ შვილსაო. ³³⁾

---

³¹⁾ რუსულად: Разбить въ прахъ.

³²⁾ რუსულად: отлично-усердный къ службѣ.

³³⁾ იხ. Акт. V. გვ. 463-484.

პირისპირ ბრძოლა, ვაჟკაცურად, იარაღით ხელში, დასრულდა ჩაილურთან. გამარჯვება ორბელიანისა რტიშევ-მა ფერად-ფერადი სიტყვებით შეატყობინა გრაფ რუმინაცევს ხელმწიფის მოსახსენებლად, მაგრამ ის კი აღარ მოახსენა რტიშევმა რუმინაცევს, თუ რა სადაგლობა და ვერაგობა ჩაიდინეს რუსებმა და მოლაღატე ქართველებმა ჩაილურში. აბა ამას რად დასწერდნენ, თავის მტერი ვინაა?

როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, ძრიელი ბრძოლა ჩაილურთან დასრულდა საღამოს. ბატონიშვილ დავითის სიტყვით, ღამესა ამას შეუჩინეს რუსებმა კაცი ალისკანტის ბელადსა და მისცეს ქრთამი დიდი და აღუთქვეს უვნებლად მხედრობითა თვისითა განტვეება, რათა წარვიდეს იგი შინა. ხოლო ალისკანტიმაც დაუტევა ალექსანდრე და განიპარა ღამესა მას მხედრობითა თვისითა. მხილველთა კახთა ამისთა იწყეს განზნევა თვის თვისად სახლთა შინა. მაშინ ორგულ ექმნა ალექსანდრეს ბარძიმ ჩერქეზიშვილი, მოვიდა დიმიტრისათანა და უთხრა, უკეთუ მომცემთ ჯილდოსა, მიგიყვანთ ტყე-ტყე და ხელთ ვიგდებთ ალექსანდრეს. მსმენელმან დიმიტრიმ მისცა როტა ერთი და ზარბაზანი ორი. გაუძღვა ბარძიმ, მისრულთა უკანით, უყვეს ზედა დასხმაი კახთა და განაზნენეს კახთა მხედრობანი, ხოლო დანაშთთაცა ლეკთა გარდავლეს მთა ჭერამისა. შთასრულთ ფაფრისა მინდორსა შინა მუნ დახვდა ტიხანოვცკი რუსთა მხედრობითა და მოსწყვიტა მრავალნი ლეკნი. ხოლო კახთაცა, **ურცხვინობის სამოსლისა შემოსელთა**, ამათაცა მოსწყვიტეს ლეკნი იგი, რომელნიცა გამოხსნისათვის კახეთისა სისხლსა აქცევდნენ. მხილველი ამისი, უღონო ქმნილი კახთაგან ალექსანდრე წარვიდა მთის გზით და აღვიდა ფშავშია, ხოლო იქიდან ხევსურეთს და იყო ჟამი რაოდენიმე მუნ.

აღშფოთებული დავით ასე განაგრძობს ჩვენის ზნეობის დაცემის და სიწამხდრის ამბავს. მყოფობასა დიმიტრისასა მანავსა შინა, მაშინ ორნი მეცხვარენი თუშნი, მომავალნი,

იორის პირით, იხილა ერმილ მუხრან ბატონიშვილმან, ძემან სვიმონ ნასახჩიბაშისამან, რომელთა აქვნდათ იარალი თუშთა მათ კეთილი, შემკული ვერცხლითა. მიზეზისა ამისთვის შეიპყრნა იგინი და მოგვარა დიმიტრის და შეჰსწამა ტყუილად ფიცითა, ვითარმედ ესენი იყვნენო ალექსანდრესთან და გვესროდნენ თოფსაო, რომელსაცა ერმის არა ეხილვა ბრძოლა იგი. **ოი უსჯულო სვინიდისი მისი!** ხოლო ჰკილავს რა თუშთა მათ, იწყეს ფიცილი, რომელ იგინი თვინიერ ცხვრისა თვისისა არაოდეს სადმე ყოფილან, გარნა არა უსმინა დიმიტრი ტირანმან, და მოაშთვა იგინი და მერმე დაწვნა ცეცხლსა შიგან მანავს ³⁴).

მანავ-ჩაილურს დაბანაკებულ ალექსანდრეს მოერთვა ძირობა საგარეჯოდან დაწყებული ვიდრე მარტყოფამდე. ეს კუთხე საქართველოსი შიდა კახეთსავით ამზოხების ქარცეცხლში იყო გახვეული. ალექსანდრე მოელოდა დადესტნიდან მაშველ ჯარსაც. სწორედ 28 ნოემბერს, როდესაც ჩაილურთან ბრძოლამ დილიდან საღამომდინ გასტანა და მეზრძოლნი ბინდმა განაშორა, ველისციხესთან მოხდა მეორე ბრძოლა. კახეთში დატოვებული პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი გადაეღობა დადესტნიდან წამოსულ ლეკების რაზმს და გაფანტა. მაშველი ჯარის მოუსვლელობამ, ბელად ალისკანტის და ბარძიმ ჩერქეზიშვილის დალატმა განსაცდელში ჩააგდო ალექსანდრე და იძულებული გახდა მოშორებოდა მანავ-ჩაილურის არემარეს. ალექსანდრე აიყარა და გომზორის გზით გადავიდა კახეთში და დადგა კისისხევს. აქედან წავიდა სოფელ ფშაველს და შემდეგ ავიდა თიანეთს.

დიდხანს არც ორბელიანი გაჩერებულა მანავს. რაკი ბატონიშვილი კახეთს დაბრუნდა, აიყარა მანავიდან ორბელიანი სვიმონოვიჩითურთ და დადგა ლაკბეზე. ლაკბეზე ორბელიანმა ხელახლა გამოიჩინა ვერაგობა. დაარწმუნა ფიცით

---

³⁴) იხ. ახალ მოთხრობა. გვ. 115-116.

კახელი თავადიშვილები, ვინც ალექსანდრეს ემხრობოდა, რომ ოღონდ მოდით ჩემთან და უვნებელი იქნებითო.

ბევრმა ირწმუნა ფიცი ორბელიანისა და გამოცხადდა მასთან. ორბელიანმა შეიპყრო მოტყუებით მოწვეულნი, გა-
თოკა და გაუგზავნა ტფილისში მთავარ-მართებელს, რომელ-
მაც იგინი გაისტუმრა ციმბირს.

ლაკბედან აიყარა ორბელიანი და შევიდა ქიზიყში. აქ ორბელიანმა შეიპყრა ჯალია ჯალიაშვილი, უმამაცესი ყოვე-
ლთა ქიზიყელთა შორის და ჩამოადრჩო სიღნაღს. ქიზიყიდან ორბელიანი შევიდა შიდა კახეთს და იავარ ჰყო ყოველნივე
ნაქონებნი თავადთა და აზნაურთანი. ბატონიშვილ ალექსან-
დრეს მომხრე თავად-აზნაურობას არბევდა ორბელიანი ქიზი-
ყის მოურავის იოსებ ანდრონიკაშვილის და ნინია ერასტი-
შვილის რჩევითა. მემატთანე დავითის სიტყვით, იოსებმა და
ნინიამ უფრო მეტად აიკლეს კახეთი, ვირე ორბელიანმა და
რუსებმაო. დასამტკიცებლად თავისის აზრისა სწორედ რომ
შემადრწუნებელ ამბავს გვიამბობს ბატონიშვილი. სიტყვა სი-
ტყვით მოვიყვანთ ბატონიშვილის ნათქვამს, რათა გადაჭარ-
ბება არავინ დაგვწამოს. „ნინია ერასტიშვილმან ძმისა თვი-
სისა ცოლი, რძალი თვისი სალომე, ესრე სირცხვილეულ ჰყო,
რომელ ჩახადა ნიფხავი და განუჩხრიკა, უკეთუ აქვს რაიმე
დამალული მას შინა ნივთი, რათა მოსტაცოს მას. ეგრეთვე
მოურავმან ქიზიყისამან იოსებმაც უყო ცოლსა ნინია ზურა-
ბიშვილისასა, ქალსა დავით სარდლისასა ბარბარეს.“

ეტყობა, მემატთანე შეწუხებულა და აღშფოთებულა ამ
სამაგლობის მაგალითით და სიტყვას მოკლედ მოსჭრის: „რო-
მელთაცა არა შვენოდათ ძმათა თვისთა ესე ვითარისა უგვა-
ნისა ქმნაი და უკეთუ წვრილად აღმეწერა მათ მიერ ტირა-
ნობაი, დაკლებაი კახთა თავადთა სახლთასა და გლეხთა,
ფრიად გავრცელდებოდა ისტორია ესე და სიგრძისათვის და-
ვიდუმეო“.

დამარცხებულ კახელობას, რაღა თქმა უნდა, არც კა-
რის წინამძღვარი არქიმანდრიტი ელევთერ ზუკაკიშვილი და-

აყრიდა ხეირსა. ელევთერმა დაიჭირა რაოდენიმე მღვდელნი და დიაკონნი უბრალონი, რომელთაც ხელითა თვისითა ჰსცემდა და აგლეჯდა წვერთა. ნაცემ-ნაგვებნი გაგზავნა ქალაქს მიტროპოლიტ ვარლამ ერისთვიშვილთან, რომელმაც გაკრიქნა და წარგზავნა ციმბირს სრულიად უდანაშაულონი. ხოლო უკეთუ მღვდელმან რომელმამე მისცეს ასი თუმანი მიტროპოლიტ ვარლამს ქრთამი, იგი განტევებულ იქმნებოდა ისო. რადგან მაშინდელ მღვდელთაგან ძვირად თუ ვინმე ქრთამად მოახერხებდა ასის თუმნის გაღებას, ცხადია, რომ გაკრეჭილი მღვდელ-დიაკონნი ციმბირს თავიდან ვერ აიცილდნენ.

ასე და ამ გვარად, რუსეთს ნაპოლეონი იკლებდა და აოხრებდა, აქ, ჩვენში-კი საკუთარი მთავრობა ტურფა კახეთს აწიოკებდა და ავერანებდა. 1812 წლის განმავლობაში დამშეული კახეთი სამჯერ აჯანყდა და უკეთესის მომავლის მომლოდინე იარალით სცდილობდა ბედნიერების დამყარებას, მაგრამ ცდამ ცუდად ჩაუარა. მთავრობამ, ჯარმა და მეზობელმა შეერთებული იერიში მიიტანა კახეთზე, მთელი წელიწადი სწიწვნა და საკუთარი ხორცი საკუთარის კბილით აგლეჯინა.

განცხრობაში არც ბატონიშვილი ალექსანდრე გახლდათ. მანავთან ბრძოლის შემდეგ, რომელსაც რტიშჩევი ისე უყურებს, როგორც ალექსანდრეს ბედის სამუდამოდ გადამწყვეტ ბრძოლას, ლტოლვილი მხლებლების მცირე რიცხვით გაიქცაო, სწერს მთავარმართებელი გრაფ რუმიანცევს. ფეხდაფეხ დასდევენ გაქცეულს ორბელიანი და სიმონოვიჩი და მოსვენებას არ აძლევენ. მოზიარენი სულ შემოეფანტნენ და ამის გამო იძულებული გახლა ფშავ-ხევსურეთში გადასულიყო. ხევსურებიო, ბრძანებს რტიშჩევი, თითქმის კერპთმსახურნი არიან; ვაჟკაცი და მეომარი ხალხია. ნაწილი ხევსურეთისა სრულებით არ ემორჩილება ჩვენ მთავრობას, ხოლო მეორე ნაწილი, მართალია ექვემდებარება საქართველოს, მაგრამ რა მორჩი-

ლოდან მიაქვთ ხევსურებს, ამის გამო იძულებულნი არიან ურთიერთობა არ გასწყვიტონ ქართველებთან. აი, ეს ხევსურები გაუმასპინძლდნენ გაქცეულ ბატონიშვილს და ბინა გაუჩინესო.

მშვიდობა და მყუდროება ჩამოვარდა კახეთში, რომელიც უსიტყვოდ დაემორჩილა მთავრობას. მომეტებულმა ნაწილმა ცოდვები მოინანია, ტყეში გახიზნულები დაუბრუნდნენ თავთავიანთ ოჯახს და ხმის ამოუღებლივ იხდიან ზომიერ კონტრიბუციას, მე რომ დავადეო. ბევრი გაბოროტებული და გაალმასებული მეამბოხე შევიპყარით გენერალ ორბელიანის წყალობით და მაგრადა მყავს დამწყვდეულნი და სამხედრო სამართალს მივეეციო. ზოგი-კი გადიხვწა სამშობლოდან, ზოგი სპარსეთს, ზოგი ლეკეთს და ზოგიც ტყეებში იმალებაო.

ფშავ-ხევსურეთიდან კახეთში გამოსასვლელი გზები შეკვარი ჯარით, ასე რომ ალექსანდრე აქეთ ვედარ იკადრებს წამოსვლას. რადგან ხევსურებმა და ფშავლებმა ბინა მისცეს საქართველოს მშვიდობისა და მყუდროების დამარღვეველს, ამისათვის აუკრძალე საქართველოში სიარული, საიდანაც ყოველ სანოვაგეს და პურს ეზიდებიან. ამას გარდა ჩამოვართვი საზამთრო საძოვრები დაბლობ ადგილებში, სადაც ფშავ-ხევსურნი ჰკვებავენ ხოლმე დიდძალ საქონელსა და ცხვარსა. დავემუქრე, თუ ბატონიშვილს არ დაიჭერენ და არ მომიყვანებენ, გაზაფხულზე იმათ საქონელს ბარში არ გამოუშვებ. ასეთი ღონისძიება იმოდენათ საგრძნობელია ფშავ-ხევსურებისთვის, რომ იმედი მაქვს, შიმშილის მოლოდინით და ცოლშვილის გაწყვეტილ ლტოლვილ ალექსანდრეს ჩამაბარებენო.

გენერალ ორბელიანმა დაარხია ამბავი, თუ ბატონიშვილი ცოდვებს შეინანიებს და თავის სურვილით დამორჩილდება მთავრობას, წარსულ ცოდვებს მიუტევებენ და ისეთ-

სავე ულუფას გაუჩინენ, როგორც დანარჩენ ბაგრატიონთა, რუსეთში რომ გადაასახლეს. ბატონიშვილი ამბობს, წერი-

ლობითი საბუთი უნდა მეჭიროს მთავარმართველისაგან, რომ ვირწმუნო მთავრობის სიტყვა და დაპირებაო. ამის გამო წერილი მივწერე ბატონიშვილს, ოღონც მოდი ჩემთან, შფოთზე ხელი აიღე და ცოდვები შეინანიე და გაძღვე სიტყვას, შრომას და მეცადინეობას არ დავზოგავ, რომ იმპერატორმა შეგიწყალოს და უხვად დაგაჯილდოვოსო. ³⁵⁾

მართალია, გენერალი რტიშჩევი ტკბილად ესაუბრებოდა ალექსანდრეს, წერილებს უგზავნიდა ორბელიანის ხელით, მაგრამ ამავე დროს ყოველ ღონეს ღონობდა, რომ ხელში როგორმე ჩაეგდო, ან წუთისოფლისთვის გამოესალმებინა (რუს. *постребить*) ბატონიშვილი. მისი დაღუპვა საჭიროა საზოგადო სიკეთისათვის და აქაურ ქვეყნის დასაწყნარებლად, ჰფიქრობდა რტიშჩევი. გრაფ რუმინცევს ისიც მისწერა რტიშჩევმა, გაიხსნება თუ არა გზა ³⁶⁾, ჯარს გავგზავნი ხევსურეთს, თუ მანამდე თავის სურვილით არ გამოცხადდა ჩემთანაო და მოსვენებას არ მიცემო. ან კი რა ცხოვრებაა ალექსანდრესი, ბრძანებს მთავარ-მართველი დასასრულ თავის რაპორტისა, ენით არ ითქმის და სიტყვით არ აიწერება ის მწუხარება და უნუგემობა, რასაც ბატონიშვილი ითმენს. მეგობრებმა უღალატეს და თავი მიანებეს. სიცივესა და შიმშილში ატარებს სიცოცხლესაო.

მთავარ-მართველი რტიშჩევი ისე უყურებდა კახელებს, როგორც მეომარ მოწინააღმდეგეს, ესე იგი სხვა სახელმწიფოს მკვიდრს და რაკი გაიმარჯვა, ადგა და კონტრიბუცია დაადო კახელებს, თითო კომლს შეაწერა სამი კოდი პური, ერთი კოდი ქერი და სამი მანათი. სოფლის ნაცვლებს ორჯელ და სამჯერ მეტი. ხალხს გადაახდევინა აგრედვე დანაკლისის ჯარისა. აკრეფილი ფულით შეავსო ხაზინის ზარალი,

³⁵⁾ იხ. *Акты*, ტ. V. გვ. 464.

³⁶⁾ რაპორტი რტიშჩევისა დაწერილია 5 იანვარს 1813 წელს.

მარკიზ პაულუჩჩის დროს ბეები რომ დაურიგეს პურის ფასში, პური და ქერი კი ჯარს გადასცა ღვინისა და პურის კე-

რძის გასაუმჯობესებლად, თითქოს ვინმე უშლიდა ჯარს ღვინის სმას და პურის წაღებას, სოფლებს რომ იკლებდნენ და სწვავდნენ. ამავე 1812 წელს რტიშჩევმა გადაახდევინა კახეთს ამ წლის ხვედრი პური.

ადვილად წარმოიდგენს ადამიანი, რა მწუხარებას მიეცემოდა ერი ამ კონტრიბუციის გამო. ჯერ იყო და წინა წლის შიმშილით შეწუხდა კახეთი, მერმე აუტანელმა ბეგარამ საქონლისაგან გააჩანაგა, მთელი წლის აჯანყებამ ხომ სულ გააოხრა და გაავერანა ქვეყანა და სწორედ ამისთანა დროს კონტრიბუცია მიაყენეს კარსა. ერთ ჟამად ოთხი კოდი ხორბლის გაღება და სამი მანათის გამოტანა კომლზე ადვილი არ იყო მაშინდელ დროს, მაგრამ უცხო მთავრობა რას დაგიდევს, რა ენაღვლება სხვისა აკლება და აწიოკება. მართალია, არც თავისიანსა ზოგავს გაწუწკებული მოხელე, მაგრამ სხვისა ტანჯვაში უფლებით გასიებული კაცი ხშირად ავადმყოფურ ნეტარებას გრძნობს ხოლმე.

იმპერატორმა ალექსანდრემ არ მოუწონა რტიშჩევს-კონტრიბუციით დასჯა კახეთისა. კონტრიბუცია გააღატაკებს ხალხსა, სწერდა იმპერატორი რტიშჩევს, უფრო გააბოროტებს და ხელახლა ააჯანყებსო. ამისათვის გიბრძანებ კვლავ აღარ მიმართო კონტრიბუციასაო.

იმპერატორის ბრძანება მაშინ მოვიდა საქართველოში, როცა კონტრიბუციად დადებული ხორბალი და ფული უკვე შეკრებილი და კახეთი ტყავ-გამძვრალი იყო.³⁷⁾

VI

უსასტიკესი რევოლიუცია, ლტოლვილ ალექსანდრე ბატონიშვილმა რომ ასტეხა კახეთში, მადლობა უფალსა, ჩაქრაო. ასე მისწერა გენერალმა რტიშჩევმა გრაფ რუმიანცევს

---

³⁷⁾ Акты, т. V. გვ. 465.

მიდგა. ღვთის მოყვარე და უფლის მმოსავ რტიშჩევმა არ იკმარა კონტრიბუციის აღება და ახალ-ახალ რეპრესიებზე ჰფიქრობდა.

ქვეყანაზე ასეა მიღებული, ურემი რომ გადაბრუნდება, გზა მაშინ გამოჩნდება ხოლმე. კახეთის ამბოხებამ ნათლად გამოაჩინა, რა საძაგელი და აუტანელი მართვა-გამგეობის წესი იყო გამეფებული ჩვენში, რა უდიერად იტანჯებოდა გარყვნილ და ბილწ მოხელეებისაგან ერი, რა გესლიანი ბოროტებით და ზიზღით ეპყრობოდა უცხო თესლის მოხელეობა ჩვენებურ კაცსა. ასე გასინჯეთ, პირუტყვი რა არის, იმასაც კი არ ინდობდნენ და შებრალება არა ჰქონდათ. დიახ, ყველა ეს სიკეთე ვარდის გულივით გადაშალა კახეთის ამბოხებამ და მარტო ბრმა თუ ვერ დაინახავდა, თორემ ხილულს არ გაუჭირდებოდა დანახვა იმ აზიურის ბარბაროსობისა, რასაც სჩადიოდა ახალი მთავრობა და ქრისტეს მოყვარე მართლმადიდებელი მხედრობა მართლმადიდებელსავე ქვეყანაში.

პირველ აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ელამმა მარკიზ პაულუჩჩიმ მოისურვა გაეგო მიზეზი კახელების გამწარებისა და დააწესა კამისია, რომელსაც დაავალა – დაწვრილებით გამოეძია და გამოეკვლია, თუ რამ გააბოროტა კახეთი იქამდისინ:, რომ გასტეხა ერთგულობის ფიცი და იარალი იხმარა მათის იმპერატორებით უდიდებულესობის უძლეველ მხედრობის წინააღმდეგ. გენერალმა რტიშჩევმა ესეც კი არ ინება. სხვაგან თუ გადაბრუნებული ურემი გზას გამოაჩენს ხოლმე, ეს სხვაგანაა და არა ჩვენში. აქ, საქართველოში, ასის წლის განმავლობაში, ჯერ მაგალითი არა ყოფილა, რომ მთავრობას ერის გაჭირვების ნამდვილი მიზეზი შეეტყოს და შემდეგ გამოძიებული დაედოს თავის მოქმედებისა და მოღვაწეობის საფუძვლად.

მარკიზის კამისიის ნამოქმედარმა უნაყოფოდ ჩაიარა რტიშჩევისათვის, ზედაც არ შეხედა იმ ჯოჯოხეთურ ყოფას,

კახეთი და სრულიად საქართველო რომ ჩავარდა, და სამოქმედოდ გზა თელილი აირჩია. ასე გამინჯეთ, კრავივით უვნე-

ბელი დაწესებულება, როგორცაა ჩვენებური მაზრების და გუბერნიის მარშლობა, დროებით გააუქმა. არ იფიქროთ, რომ საბაბი ამ უკანონო განკარგულებისა ახალს რამეს წარმოადგენდეს. უკანონობას ამ ასის წლის წინადაც ისე ასაბუთებდნენ, როგორც დღეს. ვიდრე კახეთში, უბრძანებს მთავარმართებელი რტიშჩევი საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას, არ ჩამოვარდება სრული სიმშვიდე და ვიდრე მართვა-გამგეობაში არ გამეფდება ძველებურად საჭირო წესი და რიგი, და განა მარტო კახეთში, თვით სრულიად საქართველოში, მანამდის თავად-აზნაურთა არჩევნები არ უნდა მოახდინოთო³⁴). სწორედ თილისმიან და ჯადოიან ჯურღმულს მოაგონებს ადამიანს მთავრობის კაცის ასეთი მსჯელობა და აზროვნობა. არა, რა გააჩერებს და დააწყნარებს კუდ-აზზევილ ბოჩოლას, ბევრიც რომ ეხვეწო და ულოლიავო, ვიდრე ტანიდან არ მოაცლი სისხლის მწოველა კრაზანას?

ღიახ, იმის მაგიერ, რომ კრაზანა მოეცილებინა ქვეყნისათვის, და ამ სახით დაეწყნარებინა აზობოქრებული და გატყავებული კახეთი, გენერალი რტიშჩევი რეპრესიების გამოგონება-გაძლიერებას შეუდგა. მრავალი თავადი და აზნაური, აჯანყებაში მონაწილეობა რომ მიიღეს, უკვე ტფილისში ჰყავდა დამწყვდეული, ზოგი კიდევ გზაში იყვნენ და ყარაულებს მოჰყავდათ ტფილისისაკენ. აი მათი სახელი და გვარები: სიღნაღის მარშლად ნამყოფი ივანე ანდრონიკაშვილი შვილითურთ; ზურაბ ანდრონიკაშვილი ძმითურთ; რევაზ, აბელ, დინიტრო, სიმონ და დავით მზეჭაბუკის ძე ანდრონი-

---

³⁸) იხ. Акты, т. V. გვ. 466-467. რუსულად ასეა: пока въ Кахетіи не водворится совершенно спокойствіе и не возстановится въ управленіи ко прежнему должный порядокъ, на и по всѣмъ частямъ Грузіи, до того времени выборовъ дворянскихъ производить не слѣдуетъ.

კაშვილები; კაკაბეთის მოურავად ნამყოფი ნინია ჩერქეზიშვილი; ნინია ნიკოლოზის ძე ჩერქეზიშვილი; ბარძიმ ჩერქე-

ზიშვილი; სოლომონ და პეტრე ავალიშვილები; დიმიტრი გლახასძე თარხნიშვილი; ნიკოლოზ აბაშიძე; ნინია ონანოშვილი; დიმიტრი გურგენიძის ძე ვაჩნაძე; გორჯასპი ალათოშვილი; სარიდან ალათოშვილი; ერასტი ანდრონიკაშვილი; ნინია მაღალაშვილი; გიორგი თუხარელი; დიმიტრი საგინაშვილი; ზებედე მღვდლის ძმა ფილიპე შატბერაშვილი; დავით ჩოკაშვილი; დიმიტრი ჩოლაყაშვილი კალაურიდან; კოლეჟსკი ასესორი ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი; იოსებ და ომან ჩოლაყაშვილები; გრიგოლ, სიმონ, ნინია, ჭანდარ და ედიშერ ჯანდიერნი; დიმიტრი ქობულაშვილი; დიმიტრი ჭავჭავაძე; პაატა ჭავჭავაძე; ნოდარ, დიმიტრი და დავით ჯორჯაძე; არსენა მაცაშვილი; იოსებ მაცაშვილი; რევაზ ვახვახიშვილი; ნოშრევან ჯორჯაძე; ივანე ჯორჯაძე; ენისლელი მოურავი; ნინია რუსიშვილი; დიმიტრი აბელაშვილი; პაატა აბულაშვილი; დავით აბაშიძე, სახელმწიფო ექსპედიციის სოვეტნიკად ნამყოფი; ასლან ონანოშვილი; ერასტი ანდრონიკაშვილი; ნინია გურგენიძე და თადია ჩოლაყაშვილი (ესენი გაქცეულან სპარსეთს); დავით კალატოზიშვილი; ჩერქეზ ჩერქეზიშვილი; ეკატერინე ჩოლაყაშვილი ყარაბულაღელი; ლტოლვილ გორჯასპი ნათალაშვილის მეუღლე გუქა.

ამ სიას მოსდევს მეორე დამატებითი: იოსებ ერისთავი; რევაზ საგინაშვილი; იასე მაცაშვილი; ომან მაცაშვილი; სიმონ ჭავჭავაძე; გლახა საგინაშვილი; დიმიტრი ჯანდიერი; დიმიტრი ჭავჭავაძე; ედიშერ ამილახვარი; ნინია ალათოშვილი; დიმიტრი ვახვახიშვილი; პაატა სულხანიშვილი; გოგია მუშრებიშვილი; პაატა ტუსიშვილი; სიმონ ნათალაშვილი; გლახა სულხანიშვილი; ტაპია ნინია ჩაპარაძე³⁹⁾; გლახა

³⁹⁾ სახელი დამახინჯებულია. ვგონებთ არც გვარია სწორად მოხსენებული აკტებში.

აბულაშვილი; პაატა მგალობლიშვილი; გორჯასპი ნათალაშვილი; იოსებ კოდოლაშვილი; ზებედე შატბერაშვილი.

ეს ამოდენა წარჩინებულ გვარის თავად-აზნაურნი გა-

დახვეწილთ გარდა მსწრაფლ სამხედრო სასამართლოს მისცეს, რომელმაც სხვა და სხვა ვადით ციმბირში უკრა თავი.

მათი დანაშაულის ამბავი ამ ნაირად შეჰკრიბა გენერალმა რტიშჩევმა. კახეთში მყოფ გენერლებს თ. ორბელიანს და სიმონოვიჩს უბრძანა: – აქ ჩამოთვლილ თავად-აზნაურთა მოღალატობის მოწმობანი ჩამოართვით იმათ, ვინც უერთგულესად ითვლება რუსის მთავრობისაო. თელავის მეამბოხეებისა – თელავის მარშალს და მოურავსა; სიღნაღის მეამბოხეებისა, სიღნაღის მოურავსა და სიღნაღის კამენდანტ მაიორ ორბელიანს, ქიზიყში დაბანაკებულ ჯარს რომ უფროსობდა. რა მიუდგომლობას გამოიჩენდნენ ეს პატიოსანი მოხელენი, მოწმობების წერას რომ შეუდგებოდნენ ორბელიანისა და სიმონოვიჩის ბრძანებით, ადვილი მისახვედრია.

მეამბოხეებს ციმბირი არ აკმარეს სასჯელად. საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებამ რტიშჩევის ბრძანებით მამულ-დედული ჩამოართვა და სახაზინოდ ჩარიცხა. ვისაც მამული გაუყოფელი ჰქონდა სახლიკაცობაში, რტიშჩევისავე ბრძანებით გაჰყვეს მამული და მეამბოხეთა წილი ხაზინამ ჩაიბარა.

ბოლოს აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთი სამხედრო სამართალს მიცემული, უდანაშაულო ყოფილა და ამბოხებაში მონაწილეობა არ მიუღიათ. მეზობლურ შურისა და მტრობის გამო გულისხეთქა და ვარამი ბევრი ნახეს, მაგრამ ამას ვიღა ინაღვლიდა, რაკი ციმბირი აიცდინეს თავიდან და მამული დაიბრუნეს. აი დაბეზდებისა და ჯაშუშობის წყალობათ ტანჯულთა სახელი და გვარები: დიმიტრი ქობულაშვილი; პაატა ჭავჭავაძე; ნოდარ, დიმიტრი და დავით ჯორჯაძენი; იოსებ მაყაშვილი; რევაზ ვახვახიშვილი; ნოშრევან ჯორჯაძე; ნინია რუსიშვილი; ასლან, ყაფლან, ნინია, ზაქარია და ქაიხოსრო

218

ვაჩნაძენი; ზაალ აბაშიძე; ნიკოლოზ, მერაბ, ესტატე და მიხეილ ანდრონიკაშვილები; გოგია ქობულაშვილი; ჩერქეზ ჩერქეზიშვილი; თავადნი ბებურიშვილები სავსებით.

საქმის გარჩევის დროს ბრალდებულებმა დაასახელეს

მეზობლები, ესენიც მონაწილეობას იღებდნენ აჯანყებაში. სიმონოვიჩსა და ორბელიანს ებრძანა ამათი დაჭერა და ტფილისში გამოგზავნა. დიდ ხანს იმალებოდნენ, მაგრამ მაინც შეიპყრეს. ესენი ყოფილან ასლანი, ყაფლანი, ნინია, ზაქარია და ქაიხოსრო ვაჩნაძენი; ზაალ, ნიკოლოზ, მერაბ, მიხეილ, ანდრონიკ და ალექსანდრე ანდრონიკაშვილები; გოგია ქობულაშვილი. როგოც მეორე სიიდანა სჩანს, ბევრი მათგანი უდანაშაულო აღმოჩენილა და გაანთავისუფლეს სასჯელისაგან. თურმე ზოგიერთ მათგანს შიშის გამო მიუღია მონაწილეობა ამბოხებაში, ან ისეთ გარემოებაში ჩავარდნილა, რომ მონაწილეობა რომ არ მიეღო, შეუძლებელი იქნებოდა.

ვისაც საბოლოოდ გადაუწყვიტეს ციმბირი, ისინი რტიშჩევმა გაისტუმრა ცივ ქვეყანაში. სად დააბინავეს ჩვენი, ეს პირველი შეგნებული პოლიტიკური დამნაშავენი, ანუ განათავისუფლებელ მოძრაობის მოღვაწენი, რომელთაც სიცოცხლე და ქონება არ დაიშურეს დღეს ათვალწუნებულ და მაშინ კი სანეტარო სამშობლოს გულისათვის, იმ სამშობლოსა, რომელსაც უწყალოდ და მხეცურად აოხრებდა და აჩანაგებდა შემოსეული მტერი, არ ვიცით. არც ის ვიცით, თუ როგორ ეპყრობოდა მთავრობა გაციმბირებულ მოღვაწეთ, როგორ ექცეოდნენ ტუსალებს გზაში, ან ბინაზე, რას აჭმევდნენ და ასმევდნენ, ბორკილით, თუ უბორკილოთ მიჰყავდათ, ეტლით თუ ფეხით. მართალია, საბუთები და მასალა არაა ყველა ამის გასაგებად და შესატყობად, მაგრამ გონების თვალთ ადვილად წარმოვიდგენთ სამშობლოსათვის თავდადებულთა მწუხარებას და ტანჯვა-ვაებას. დღევანდელი პოლიტიკური დამნაშავენი კიდევაც თაკილობენ ქართველობას, რუსული ზედ-

მიწევნით და შესამჩნევად მიეჩვივნენ რუსულ სასმელ-საჭმელს და ტანსაცმელს. ამის გამო საფიქრებელია, რომ ადვილად უნდა შესძლონ ატანა ციმბირის ჰავისა და ბუნებისა, მაგრამ ასე არ არის ნამდვილად. დღევანდელელებიც დიდად იტანჯებიან ნარიმისა და ტურუხანის ქვეყნებში,

შიმშილი და სიცივე მალე უმოკლებს სიცოცხლეს და ელუპება სმშობლოს მრავალი სიცოცხლით სავესე და იდეით აღფრთოვანებული ახალგაზდობა.

თუ ასეთია დღევანდელ პოლიტიკურ დამნაშავის ბედი, აბა რა იქნებოდა მაშინდელის ყოფა, ადვილად შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ. მარტო ის გარემოება, რომ რუსული არავინ იცოდას, ერთი-ათად გაუმწარებდა ისედაც ძალღუმადურ ბედსა...

ოთხმა წელიწადმა განვლო და მხოლოდ მაშინ მოუღბა გული იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, რომელმაც 12 სექტემბერს 1801 მანიფესტით ანუგეშა ქართველობა. ⁴⁰⁾ 16 აგვისტოს 1816 წ. იმპერატორმა უბრძანა უმართებულეს სენატს, გაარჩიე – ვის რა დანაშაული აქვსო. ვისაც მონაწილეობა მიუღია ორსა, ან სამ აჯანყებაში, დასტოვეთ ციმბირში, ხოლო თავისუფლება მიეცითო, დანარჩენებივი დააბრუნეთ საქართველოშიო. ამათ ეპატიათ დანაშაული და მიენიჭათ თავისუფლება.

დარჩა ციმბირს თვრამეტი კაცი: იორამ თარხნიშვილი ⁴¹⁾, პეტრე ავალიშვილი, ნინია ალექსიშვილი, სამსონ ნათალაშვილი, იპპოლიტე ყურბალი თუხარელი, სიმონ ციმაკურიძე, ივანე ჩერქეზიშვილი, შვილი ალადაგისა (?); ივანე აღათოშვილი, დიმიტრი ჩოლოყაშვილი, დავით ჩოკაშვილი, იოსებ ერასტიშვილი, პაპუა აბელიშვილი, არსენ მაყაშვილი,

---

⁴⁰⁾ პრივატ-დოცენტი ა. ჯავახიშვილი საქართველოს შეერთების მანიფესტს „თეატრალურს“ ემახის. იხ. Полит. и социальное движение въ Грузіи въ XIX и., გვ. 9. ოღონდაც რომ ზედ გამოჭრილია ეს კობტა სახელი.

⁴¹⁾ თარხნიშვილი, პეტრე ავალიშვილი, ამილახვარი, შატბერაშვილი, ციმაკურიძე და თუხარელი ქართლიდან არიან.

220

პაატა მგალობლიშვილი, გრიგოლ ჯანდიერი, ვარდან ჯანდიერი და ივანე ვაჩნაძე.

სრული ამნისტია ამ თვრამეტმა კაცმა მიიღო მხოლოდ 1 დეკემბერს 1820 წ. ამ რიცხვით ავსტრიის ქალაქ ტროპაუში მოწერილია უმაღლესი ბრძანება სენატისადმი. მოწ-

ყაღების თვალი ამ ქართველებსაც (:რუსულად: Грузинцы) მივაპყართო, ნათქვამია ბრძანებაში და თანახმად მთავარ-მართებელ ინფანტერიის გენერალ ერმოლოვის ვედრებისაო (რუსულად: ходатайство), უმაღლესად ვბრძანებთ – ეპატოთ სასჯელი და დაბრუნებულ იქმნენ სამშობლოშიო; მიგვინიჭებია თავისუფლება და დაგვიბრუნებთ მამულ-დედული, სახაზინოდ რომ იყო შერიცხულიო ⁴²⁾. ასე გათავდა ერთგულ მამულიშვილთა საქმე. ნამდვილად მოინანიეს ცოდვანი, თუ არა, არაფერი ვიცით. ეს კია, რომ ციმბირისა და „მსწრაფლ“ (რუსულად: скорый) სამხედრო სასამართლოებისა ბევრს არ შეშინებია. გენერალი რტიშჩევი 18 თებერვალს 1813 წ., როდესაც ჯერ კიდევ დაჭერილების საქმე წარმოებაში იყო, სწერს თუმ-ფშავ-ხევსურეთის მოურავ თ. გრიგოლ ჩოლაყაშვილს, თვალ-ყური გეჭიროს, თორემ ათი ჯამუში დაწრწის და ლტოლვილ ბატონიშვილ ალექსანდრეს წერილებს უზიდავს შაჰ-ზადეს, მირზა ბეზიურგს, ერევნის სარდარს და ხუდად-ბეგს. წერილებიდან სჩანს, რომ ბატონიშვილი თებერვალში აპირებს „ბუნტის“ მოხდენასო. ჯამუშთა შორის ურევია თ. იოსებ ბარათაშვილი და ეს იცოდეო.

ფრთხილად იყავ, დროზე ყველაფერი მაცნობე და პოლკოვნიკ ყაზბეგსაც შეატყობინე ხოლმე, რასაც გაიგებ, რადგან მემამბოხენი ყაზბეგსა და საქართველოს სამხედრო გზას უპირობენ თავზე დასხმასაო. ⁴³⁾

აქედანა სჩანს, რომ მებრძოლთ ჯერ კიდევ გული არა ჰქონდათ გატეხილი.

---

⁴²⁾ იხ. АКТЫ, ტ. VI. ნაწ. I, გვ. 115.

⁴³⁾ ibid. ტ. V, გვ. 467.

VII

მთავარმართებელ რტიშჩევმა საიდღანაც წარმოიდგინა, რომ კახეთის აჯანყების და სრულიად საქართველოს არევდარევის თავი მიზეზი სოფლის მოურავები იყვნენო. ცხენს

რომ ვერა დააკლეს რა და კეხსა სწვდნენ, სწორედ ასე დაემართა გენერალ რტიშჩევს. როგორც დღეს, ისე მაშინ, ამ ასის წლის წინად, მეისრე აღმოჩნდა დამნაშავე. დაბალი ლობე იმის დაბალია, რომ ყველა ვიგინდარამ ადვილად გადააბიჯოს ფეხი. მართალია, რუსის მთავარ-მართველები დიდ ბოზოლებსაც არ ინდობდნენ, მაგრამ წვრილფეხა ქართველ მოხელეებს, სოფლის მოურავებს სინსილა გაუქრო რტიშჩევმა და მათი გასაგისი ძირიან-ფესვიანად ამოაგდო.

ჯერ ისევ მთავარ-მართველ თ. პავლე ციციშვილის დროს გამოვიდა ბრძანება 29 იანვარს 1804 წ. ხელმოწერილი იმპერატორ ალექსანდრე პირველის მიერ, რომ საქართველოში სოფლის სამოურავოები მოისპოსო. გარდაცვალებულ სოფლის მოურავის შემდეგ აღარავინ უნდა დაენიშნათ, ან კიდევ გლეხის საჩივრის გამო თუ ვისმეს გადააყენებდნენ, მოადგილე არ უნდა გაემწესებინათ. აგრედვე აღარ უნდა დაეყენებინათ მოურავი იმ შემთხვევაშიც, უკეთუ სიყალბეს და უკანონობას შეამჩნევდნენ სამსახურის ასრულების დროს და შენიშნულ მოურავს სამსახურიდან გადააყენებდნენ.

ხელმწიფის ბრძანება საქართველოს უმაღლეს მთავრობას სისრულეში არ მოეყვანა და ახლა გენერალი რტიშჩევი შეუდგა იმპერატორის ბრძანების აღსრულებას. ვინაიდან უმაღლესი ბრძანება აუსრულებელიაო, სწერს გენერალი რტიშჩევი ორბელიანს და სიმონოვიჩს, და რადგან სოფლის მოურავები აჯანყების თავი და თავი მიზეზები არიან, გლეხ-კაცობას ტყავს ამრობენ, ავიწროებენ და თვითნებობენ, ამ ბოროტების აღმოსაფხვრელად, გიბრძანებთ მოურავები აღარ გაამწესოთ იმ სოფლებში, რომელთაც ამბოხებაში მონაწი-

222

ლეობა მიიღეს. ამ გვარ სოფლებში მთავრობის ბრძანებათა და განკარგულებათა ასასრულებლად დააყენეთ ზედამხედველები თავად-აზნაურთაგანი, კაცნი ღირსეულნი და მთავრობის სამსახურის ერთგულობაში განთქმულნი და გამოცდილნიო. ნუ მიხედავთ იმას, თუ ზედამხედველი სხვა მაზრიდან იქნება, რადგან ზედამხედველი ინიშნება მთავრობისაგან მემ-

კვიდრობის ძალით კი არა, არამედ დამსახურების მიხედვითო. ზედამხედველები უნდა მოქმედობდნენ ისე კი არა, როგორც იქცეოდნენ მოურავები მეფეების დროს და საქმესა სჭრიდნენ ჩვეულებისამებრ, არა, იგინი მოვალენი არიან პირდაპირ და კაფიოდ აასრულონ ხოლმე ბრძანებანი მთავარ-მართებლისა და კახეთში დაბანაკებულ ჯარის გამგე გენერლებისაო.

ამით არ დაკმაყოფილდა მთავარ-მართებელი და მოისურვა მოხელეთა ძველი ინსტიტუტის ამოგდება სრულიად საქართველოში და თათრების დისტანციებში. ჩვეულება და კანონი დიდმა და პატარამ ზედმიწევნით იცოდა. ასეთი ცოდნა მეტის-მეტად უადვილებდა ერსა სამართლის პოვნას. მოურავების მაგიერ გამწესებული ზედამხედველნი, თუმცა ქართველები იყვნენ, ყურმოჭრილ ყმებად უნდა გამხდარიყვნენ მთავრობისა და აესრულებინათ შორიდან მოსული ბრძანება, ხშირად გაუგებარი და ზნესა და ერის ხასიათს შეუფერებელი. ისიც ხომ საფიქრებელია, რომ ბევრჯელ თვით ახლად გამოჩევილო მოხელეები ვერც თავს გაუგებდნენ და ვერც ბოლოს უვიც გენერლების ბრძანება-განკარგულებას. რა სამართლიანობა დატრიალდებოდა ამის შემდეგ სოფლად, ადვილი გამოსაცნობია, მაგრამ გენერალი რტიშჩევი რისთვის შეიწუხებდა თავსა. კახეთის აჯანყებამ საბაზი გაუჩინა მოესპო სოფლის მოურავები და დანარჩენს აღარას დასდევდა,

საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას წინადადება გადასცა – მტკიცედ აასრულე ასეთი ჩემი განკარგულებაო. სადაც კი შეამჩნიოთ, რომ რაიმე დანაშაული ჩაიდინა მოურავმა, ან არ აასრულა ბრძანება და განკარგუ-

223

ლება სათემო პოლიციისა, ან ტახტის მოურავისა დისტანციაში (რუსულად: коронный муравь), ასეთი მოურავი სამსახურიდან გადააყენეთ და კანონისამებრ მოეპყარით, ხოლო მის ადგილზე ნულარავის გაამწესებთო. მთელ საქართველოს მოჰფინეთ ეს ამბავი და შეატყობინეთ ყველას, რომ რომელი სოფლის მოურავიც არ შეასრულებს ოლქის უფროსის, ან ტახტის მოურავის ბრძანება-განკარგულებას, რაც უნდა დი-

დი გვარის შვილი ბრძანდებოდეს, სასჯელს ვერ ასცდებოდა. თვით ოლქის უფროსები და ტახტის მოურავები სასტიკად დაისჯებიან, თუ გაჰბედეს და სიმრუდე გამოიჩინეს ამ ჩემს განკარგულების აღსრულებაში, იმუქრება გენერალი რტიშჩევი. უმაღლეს საქართველოს მთავრობას ვავალებ, ბრძანებს რტიშჩევი, სასტიკი ყურადღება ეჭიროს, რომ ნამდვილად აღსრულდეს ეს დადგენილება. უკეთუ სიმრუდე შემამჩნიე, არ დავინდობ უმაღლეს საქართველოს მთავრობას და განსაკუთრებით აღმასრულებელ ექსპედიციას და ჯეროვან პასუხს მოვსთხოვო.

სჩანს, დიდსა და უაღრეს მნიშვნელობას აძლევდა მთავარ-მართებული რტიშჩევი მოურავების მოსპობას სოფლად, ასე რომ გაწიწმატებულა და ყოველი თავაზიანობა და ზრდილობა დაჰკარგა. საქართველოს უმაღლეს მთავრობის საზოგადო კრებას ისეთი კილოთი ელაპარაკება და ისე ემუქრება, თითქოს ეს დაწესებულება ქვეყნის უპირველესი გამგე და ბატონი კი არ იყვეს, არამედ უბრალო ვიღაც ვიგინდარა სოფლის გზირი, ან იასაული.

მიზეზი ასეთის უზომო გაცხარებისა და გაბრაზებისა, ალბად, ის თუა, რომ სოფლის მოურავობა ძველი, მეფეთა დროის, ინსტიტუტი იყო და სოფელს უვლიდა თანახმად ძველისავე ჩვეულებისა და ქართულ კანონებისა. რტიშჩევმა ალლო აიღო, რომ ეს დაწესებულება მტრულად ეპყრობა რუსის მთავრობის მიერ ახლად შემოღებულ პოლიციურ წესსა, რომელიც დღესაც იმითია სახელოვან-განთქმული, რომ

224

სულ თავისკენ ითლის ხეჩოსავით და ერის კეთილდღეობას აინუნშიაც არ იგდებს. დამახასიათებელი თვისება პოლიციურ წესის მართვა-გამგეობისა ისაა, რომ ერის დარდსა და ვარამს უგულბებელ ჰყოფს და მარტო უმაღლეს მთავრობის ნებასურვილითა ხელმძღვანელობს და არსებობს.

დიახ, ვამბობთ, რომ რტიშჩევმა არ იცოდა, რა ხილი იყო სოფლის მოურავობა, შიგ რა ეყარა, რას აკეთებდა, ან რა კანონს ემორჩილებოდა. სწორედ ალლოთი თუ გრძნობ

და, რომ სოფელს ვერ გავტყუებ, თუ დღე არ დავუბნელებ რა-
ღაც მოურავობააო. რომ არაფერი იცოდა რტიშჩევმა ამ ინ-
სტიტუტისა, იქიდანა სჩანს, რომ საქართველოს უმაღლეს
მთავრობის საზოგადო კრებას საყვედურს უთვლის, წინადაც
მოვითხოვე ცნობანი შესახებ იმისა, თუ რა საფუძველზეა
აშენებული სოფლის მოურავობა, მაგრამ რადგან არაფერი
შემატყობინეთ, ვავალებ კრებას განიხილოს დაწვრილებით
საქმე და გამომიგზავნოს შემდეგი ცნობანიო. პირველი რა
და რა სოფელშია დაწესებული მოურავობა, და ვინაა იქ
მოურავად? მეორე, – ვისის ბრძანებით არიან იგინი დაყენე-
ბულნი, მთავრობამ იცის მათის არსებობის ამბავი და უგზავ-
ნის მათ რაიმე ბრძანებას, თუ არა; რაიმე საქმეს ანდობს
მოურავებს, თუ არა; ვის ემორჩილებიან მოურავები? მესა-
მე, – რა საფუძველით ატარებენ იგინი მოურავის სახელს, რა
უფლება აქვთ; აქვთ რამე შემოსავალი, თუ არა?

ეს ცნობანი მალე შემატყობინეთ, რადგან უქვეშევრდო-
მილესად უნდა მოვახსენო ხელმწიფე იმპერატორს სოფლის
მოურავების საქმეო, ასე ათავებს გენერალი რტიშჩევი თავის
წინადადების მეექვსე მუხლსა ⁴⁴⁾

საოცარი და თან სამწუხარო აქ ისაა, რომ რტიშჩევმა
ჯერ გაანადგურა სოფლის მოურავობა, მოსპო მისი სახსენე-
ბელი, დასწამა მოღალატობა, მოურავების მაგიერ გაამწესა სო-
ფლებში ზედამხედველები, ანუ ურიადნიკები და მხოლოდ

---

⁴⁴⁾ იხ. АКТЫ, ტ. V. გვ. 465-466.

ასეთ აწიოკების შემდეგ შეუდგა იმის გამოძიებას, თუ რა
მოხელენი არიან მოურავები, რა უფლება აქვთ, რას აკეთე-
ბენ, ან რა ჯამაგირს იღებენ. იმის გაგებაც კი არ მოისურვა
მთავარ-მართებელმა, თუ რამ დაუშალა თ. ციციშვილს სისრუ-
ლეში მოეყვანა იმპერატორის ბრძანება, ან რატომ არ მოს-
პეს სოფლის მოურავები ბულგაკოვმა, გუდოვიჩმა, ტორმა-
სოვმა და მარკიზ პაულუჩჩიმ.

ასე, ერთის ხელის მოქნევით ირღვეოდა და იფუშებო-

და ჩვენი საპოლიციო, საადმინისტრაციო და სამსჯავრო დაწესებულებანი და მათ მაგიერ შემოდოდა კამენდანტობა, კაპიტან-ისპრავნიკობა, სათემო პოლიცია და სამსაჯულო და მრავალი სხვა წესი და რიგი, ერთი-მეორეზე უმზგავსი და შეუფერებელი ხალხის ზნისა და ჩვეულებისა. ბუნებრივი მიმდინარეობა საქართველოს საზოგადო დაწესებულებათა ხელოვნურად შესწყდა. იმის მაგიერ, რომ შეეკეთებინათ და გაეუმჯობესებინათ დროსა და ჟამის მიხედვით ძველი დაწესებულებანი, ახალი კანონი და განკარგულება ჩამოესხათ ძველს ყალიბზე, გენერალმა რტიშჩევმა და იმის წინა მოადგილეებმა ამჯობინეს სარევოლიუციო გზა. მიანგრ-მოანგრიეს ძველი დაწესებულებანი, მკვიდრად დამარხეს საფლავში და მათ მაგიერ შემოიღეს ისეთი დაწესებულებანი, რომელთაც ერთი-ათად გაუმწარეს ბედი მრავალტანჯულ საქართველოს.

VIII

ომიანობა დასრულდა, ამბოხება ჩაქრა. მოღალატე და მუხანათნი სასტიკად დასაჯეს. ერთგულობის ფიცის გამტეხთ იგემეს მაშინდელ დროის რეპრესიების სუსხი. ვინც გადარჩა მათრახებს და ეგზილაციას, ან მშვიდობით გაუსხლტა ჩქარ სამხედრო სასამართლოს და სამხედრო ყარაულებს, სამშობლოდან გადიხვეწა სპარსეთსა და ოსმალეთში. სპარსეთი და ოსმალეთი გვერდზე ეკრა საქართველოს და ემიგრაცია მაშინ სახიფათოს არას წარმადგენდა თავის შენახვაც ადვი-

226

ლი იყო ქართველისთვის მეზობელ ქვეყნებში, რადგან ყიზილბაშები და ოსმალონი სიამოვნებით უმასპინძლებოდნენ მოუსვენარ ქართველებს. გადახვეწილთ მხოლოდ სამშობლოს დარდი უღრღნიდა გულს და მოსვენებას არ აძლევდა: ამ „სენით“ რომ არ ყოფილიყო შეპყრობილი მაშინდელი ქართველი, შენი მტერი, სამშობლო დაგვიცარიელდებოდა და დღეს თავში სამტვრევად აღარ გვექნებოდა ერის მოწყობის და შენახვის „წყეული საქმე“, რომ-

ლის ჩაქრობასაც ასე ერთგულად სცდილობს სხვის გემოვნე-
ბაზე აღზრდილი ერთი ჯგუფი ახალგაზდობისა. თანდაყოლი-
ლი გრძნობა სამშობლოს სიყვარულისა და დარდი, როცა
ფიზიკური ძალა აიძულებდა ხოლმე ქართველს დროებით გა-
დახვეწილიყო სადმე, მოსვენებას არ აძლევდა ემიგრანტს და
ბრუნდებოდა შინ ქურდულად. შემოპარული ემიგრანტები
ძილს უფრთხობდნენ მთავარ-მართველებს და მათ ძებნა-პოვ-
ნაში ცოტა დროს არა ჰკარგავდნენ ესენი.

მაგრამ ბოლონდელი ემიგრანტები აგრე მალე ვერ და-
ბრუნდებოდნენ და გენერალ რტიშჩევს შეეძლო მოსვენებით
ყოფილიყო და ვრცელი რაპორტები ეგზავნა პეტერბურგში.
კახეთის ამბოხებამ ნათლად დაანახვა რუსს მთავრობას, რომ
მას საქართველოში მეგობრები არა ჰყავს. მღვდელი და ბერი,
თავადი და აზნაური, გლეხი და მოხელე, თითქმის სრულიად
საქართველო თითო-ოროლა მუხანათს გარდა, ფეხზე დადგა,
იარაღს წაავლო ხელი და მთელი წელიწადი ებრძოდა გა-
წვრთნილ რუსის მხედრობას სამშობლოს თავისუფლებისათვის
და უცხო ტომის ტლანქ ბატონობის თავიდან ასაცილებლად.
ასეთმა აღმოჩენამ რტიშჩევის მთავრობა დიდ საგონებელში
ჩააგდო. გადაკარგულ, ცენტრზე სამი ათასი ვერსით დაშო-
რებულ ქვეყანაში უმეგობროდ ცხოვრება ძნელია. თუ ერთ-
გული მოკეთე არა გყავს გვერდზე, თუ არავის ენდობი,
ტკბილად ერთ ღამესაც ვერ გაათევ. შეუძლებელი იქნებოდა,
რომ ჯარი მუდამ თოფ-იარაღში ყოფილიყო და გამვლელ-

227

გამომვლელისთვის თვალ-წარბში ეცქირა, ჩემს სამტროდ ხომ
არაფერს აპირობსო. უსათუოდ რუსის მართვა-გამგეობის ბა-
ტონობას მალე ბოლო მოეღებოდა, უკეთუ რტიშჩევი და
მისი მთავრობა მეგობარს ვერ იშოვნოდა. რა-კი ეს აზრი გა-
მთარკვია გენერალ-ლეიტენანტ რტიშჩევმა და ჭეშმარიტებად
აღიარა, საშუალებაც მალე გამოსძებნა მარტოდ დარჩენის
მოსასპობად. ამ საშუალების პოვნას არც დიდი ჰკუა უნდა.
არც დიდი ადმინისტრატიული ნიჭი, რადგან ძველის-ძველადვე
ნაცადია და ხმარებული, როგორც უებარი წამალი. მთავარ-

მართებელი რტიშჩევი დიდის სწავლა-განათლებით განთქმული არ იყო, მაგრამ ის მაინც ეცოდინებოდა, რომ რომაელები დაპყრობილ ქვეყნებს უვლიდნენ იმ ხერხით, რომელსაც მოკლედ უწოდეს: „დივიდე ეტ იმპერა“, ესე იგი ადგილობრივ მკვიდრთა ინტერესი გაჰყავი და ისე იბატონეო. რადგან ქართველებს ერთი ინტერესი ჰქონდათ და გლეხი და თავადაზნაურობა ერთის აზრით გაიმსჭვალა 1811-1812 წლებში, მათი გამოწვევა და ერთმანეთის შეჯახება იმ ჟამად არა ხერხდებოდა. ამის გამო რტიშჩევმა გამოსძებნა საქართველოში ძველიდანვე დაბინავებული სომხობა, იფიქრა, რომ ესენი ქართველების მტრები არიანო და გადასწყვიტა – ვისარგებლებ ამ მტრობითაო. ქართველების დაჩაგვრა „ბუნტის“ შემდეგ და სომხების წაქეზება სხვა-და-სხვა წყალობის დაპირებით სამუდამოდ გადაჰკიდებს მეზობლებს და რუსის მთავრობას გაუადვილებს ამ სამტრო ქვეყანაში ბატონობასო.

გესლიანი აზრი რტიშჩევმა მალე მოიყვანა სისრულეში. სომხების ერთგულობის საბუთი სუსტი ჰქონდა რტიშჩევს, მაგრამ საბუთის სისუსტემ არ შეაჩერა იგი. აბა რა ერთგულობის ნიშანია, გეთაყვათ, ისა, რომ გაჭირვების დროს ტფილისის სომხებმა რვაასი „ჩეტვერტი“ ხორბალი ჩააბარეს სასურსათო მაღაზიას! მაშინდელი ტფილისის სომხები ვაჭრობით და ხელოსნობით სცხოვრობდნენ, ხორბლის ყიდვა და

228

მაღაზიაში მიტანა მაშასადამე ჩვეულებრივი საქმე იყო მათი და განა ამ ფაქტით რა უნდა დამტკიცდეს იმის მეტი, რომ ვაჭარმა სასურსათო მაღაზიაში ხორბალი მიიტანა და ხვედრი ფული მიიღო. ვსთქვათ, რომ სახეირო ფასებში ჩააბარეს პური ხაზინას. ვინ იცის ეგები ასე რომ არ მოქცეულიყვნენ, ძალა დაეტანებინათ და ძალას ნებაყოფლობა არჩიეს.

მაინც და მაინც ორიოდე ამისთანა საქციელი მაშინდელ სომხობისა საბუთს არ აძლევდა გენერალ რტიშჩევს ქება-დიდებით მოეხსენიებინა საერთოდ მაშინდელი სომხობა და განსაკუთრებული წყალობა გამოეთხოვა იმპერატორისაგან. თუ ერთგულობაზე მივარდებოდა საქმე, განა თი-

თო ოროლა ქართველმა უფრო სამაგალითო ერთგულობა არ გამოიჩინა რუსის მთავრობისა, აი თუნდ გენერალ ორბელიანმა და არქიმანდრიტ ელევთერმა? არც ისაა მართალი, ვითომც სომეხთაგანი არავინ ერია ამბოხებაში. სომეხს კაცო ოხანოვს მთელი ჯგუფი ჰყავდა და ებრძოდა რუსობას ქართველებთან ერთად. ავეტიქ-ბეგი, ტომით სომეხი, დიდ სამსახურს უწევდა ალექსანდრე ბატონიშვილს და ელჩის საპატიო თანამდებობას ასრულებდა. მართალია სიღნაღთან დამარცხებულ ბატონიშვილ ალექსანდრეს გამოეკიდნენ სიღნაღის სომეხები, მაგრამეს ამბავი იმას გვიჩვენებს მხოლოდ, რომ თუ მოღალატობა გამოიჩინა სომხობის ერთმა ნაწილმა, მეორემ ქართველების და სამშობლოს ერთგულობით ისახელა თავი. ასევე იყო ქართველებშიც. მორჩა და გათავდა.

ნამდვილი სახელმწიფო მოღვაწე სწორედ ასე მოიქცეოდა და ორიოდე მცირე ამბავს არ გაჰბერავდა, მაგრამ მაშინ რტიშქევი საწადელს ვეღარ მიაღწევდა და ბოროტების თესლს ვეღარ დასთესდა. ასეა თუ ისე მთავარ-მართველმა ცამდის ასწია სომეხების ერთგულობა ქართველების ამბოხების დროს და სთხოვა იმპერატორ ალექსანდრეს, ჩინებულად და სამაგალითოდ დააჯილდოვე ეს ერთად ერთი ჩვენი მეგობრებიო.

229

თვით დღევანდელი აფიციალური ისტორიკოსი კაპიტანი ანოსოვი მოხიბლულია რტიშქევის უქვეშევრდომილეს რაპორტით და სავსებით ეთანხმება იქ გამოთქმულ აზრსა.

აი რა სიტყვებით აღნიშნავს ბ-ნი ანოსოვი თავის სიხარულს. მთავარ-მართველი რომ სჯიდა მოღალატესა და მუხანათს, ამავე დროს აჯილდოვებდა იმათ, ვინც ჩვენი ერთგული იყო და თვის შეურყეველ ერთგულობით ხელს უწყობდა ჩვენის ჯარის გამარჯვებას. სხვათა შორის რტიშქემა გამოსთხოვა იმპერატორს უმაღლესი ღრამატა საქართველოში სრულიად სომხის ხალხისათვისო (რუსულად: всему армянскому населению Грузии).

ნუ გაგიკვირდებათ, რომ სომეხები დიდად აფასებდნენ

ჩვენის მართვა-გამგეობის უპირატესობას. ეს მართვა-გამგეობა საშუალებას აძლევდა სომხობას უვნებლად და თავისუფლად ეწარმოებინათ ვაჭრობა და გულდამშვიდებით განეგრძოთ მყუდრო, მშვიდობიანი ხელობა და ამიტომ ჩვენ მხარეზე იყვენო. რადგანაც სომხები შიშობდნენ, ვაი თუ ძველი საქართველოს დრო დაბრუნდეს და თან მოჰყვეს აურზაურიო, ყოველ ღონის ძიებას ხმარობდნენ და მეცადინეობდნენ, რომ მალე ჩაგვექრო აჯანყებაო. ⁴⁵⁾

უქვეშევრდომილესი მოხსენება რტიშჩევისა 1813 წ. 13 მაისისა იმდენად საყურადღებია, რომ საჭიროდ მიგვაჩნია მისი სავსებით თარგმნა და აქ მოყვანა ⁴⁶⁾.

„ბედნიერადა ვსთვლი ჩემს თავსა, მოახსენებს რტიშჩევი იმპერატორს უქვეშევრდომილესად, რადგან საბუთი მეძლევა გაცნობით, რომ სომხის ერი, რომელიც საქართველოს მკვიდრთა შესამჩნევ ნაწილს შეადგენს, ყელთამდე სავსეა ერთგულ უქვეშევრდომილეს მადლობით იმ უმაღლეს მფარველობისა და ენით გამოუთქმელ სიუხვე-წყალობისათვის, რომელიც ევლინება თქვენის უდიდებულესობისაგან სომხობას (დედანში

---

⁴⁵⁾ იხ. უთვ. ტ. II, გვ. 300-400.

⁴⁶⁾ ibid. გვ. 400-401. АКТЫ, ტ. V. გვ. 221-222.

на всю Націю) ამის გამო სომხობა რუსეთის იმპერიისათვის უმაგალითოდ თავდადებულია და შეურყეველ ერთგულობას იჩენსო. თავიდანვე, დაიწყო თუ არა მოქმედობა საქართველოში რუსის მთავრობამ, სომხის საზოგადოება თვალსაჩინოდ ააშკარავებდა მთავრობის ერთგულობას. მრავალჯერ უფეთქნია საქართველოში ბოროტ განძრახვას, მრავალჯერ სამეფოს სახლის წევრნი ასისიანებდნენ და აგულიანებდნენ ბრბოებს მთავრობის საწინააღმდეგოდ; აქაური თავად-აზნაურობა, გატაცებული ამო იმედით, ჰღელავდა და სცდილობდა აღედგინა წარსული დაწესებულებანი ხალხის საკეთილოდ, თვით ქარაფშუტა ერი ხშირად ასდევდა ხოლმე სხვის ფეხის ხმასა, მაგრამ სომხის ერთგულობა მთავრობისადმი სალის კლდესა-

ვით უცვლელი დი გაუტეხელი იყოვო. ვერავითარი დაპირება-მოხიბვლით (რუსულად: обильщение) სომხის ერთგულობას ვერა სტეხდნენ და აქაური სომხები თავდადებით უწევდნენ სამსახურს თქვენის უდიდებულესობის საქმესაო. მაგრამ ყველაზე დიდად თავი ისახელეს წარსულ კახეთის ამბოხების დროს. როდესაც მთელ საქართველოში კაცი აღარ დარჩა ჩვენი ერთგული, მარტო სომხებმა არა თუ არ მიიღეს არავითარი მონაწილეობა ამბოხებაში, არამედ სიცოცხლესა და ქონებასაც არა ზოგავდნენ. ჩვენ ჯარებთან ერთგულ და ერთსულ იყვნენ, ამხედრდნენ მეამბოხეთა წინააღმდეგ და რუსის მხედრობასთან ერთად იბრძოდნენ მაშფოთართა გასაწყვეტად. სომხებმა ბრძოლაში გამოიჩინეს სამაგალითო ვაჟკაცობა და გულწრფელი თავდადება თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობისადმი. ამას გარდა აქაური მთავრობა სომხებს უნდა უმადლიდეს, რომ დროზე და წინდაწინ იტყობდა, რას აპირობდნენ მეამბოხენი და სადა ჰქონდათ ბინა. კახეთის სხვა და სხვა კუთხეს გაბნეული, ერთმანეთს მოწყვეტილი ჯარი თუ რამეს იგებდა ერთმანეთისას, ეს სულ სომხების წყალობითა, რომელნიც სიამოვნებით და ხალისით ასრულებდნენ ასეთ სახიფათო მინდობილებას და ხშირადაც სიცოცხლეს ესალმებოდნენ სამსახურის ერთგულობის გამოვო.

231

არ შემიძლიან არ გავხადო თქვენის იმპერატორების უდიდებულესობის უმაღლეს ყურთა სმენის ღირსად შემდეგიც. ყველაზე ძრიელ რომ გავვიჭირდა ამბოხების დროს და ტფილისში სრულიად აღარ შემოდოდა პური შარშანდელ მოუსავლობის გამო და როდესაც თქვენის დიდებულების ტფილისში დაბანაკებულ ჯარს შიმშილი მოელოდა, სწორედ მაშინ ტფილისის სომხის საპატოო მოქალაქეთ გაჭირვებისაგან დაგვიხსნეს. იმ დროის მიხედვით ასეთი სამსახური უდიდებულეს სამსახურად უნდა ჩაითვალოს. ერთი კი უთხარი და მაშინვე გააჩინეს 800 ჩეტვერტი პური (ჩეტვერტი 7-8 ფუთია). ფასიც პურისა დიდად სახიერო იყო მთავრობისათვის. ამგვარად თავიდან მოვაშორეთ დიდი გაჭირვება ტფილისში

დაბანაკებულ ჯარს და პირველ ხანს მაინც იოლად წავე-
დით.

რადგან ყოველ საქმის აღსრულების დროს, რომელიც
კი თქვენმა უდიდებულესობამ დამაკისრა, ვხელმძღვანელობ
წმიდა ჭემმარტებით, აუცილებელ მოვალეობად მივიჩნიე
ვაუწყო თქვენს უდიდებულესობას, თუ რაოდენ ერთგულნი,
თავდადებულნი და მოტრფიალენი არიან საქართველოში
მცხოვრები სომეხნი თქვენის უდიდებულესობისა. დარწმუ-
ნებული ვარ, რომ ყოველ გვარი წაქეზება და წათამამება
სომეხებისა მოუტანს უფრო მეტს სარგებლობას როგორც
აქაურ ქვეყანას, ისე სამსახურსა, რადგანაც ასეთი წაქეზება
გააორკვევებს სომეხთა ერთგულობას და თავდადებას და თვით
ქართველთა ტომის ხალხებში დაჰბადებს ჯიბრსა და გამოი-
წვევს წაბადვას. ამის გამო მოვმართავ თქვენის უდიდებულე-
სობის გულკეთილობას და უქვეშევრდომილესად გთხოვთ –
გააბედნიერეთ საქართველოში მყოფ სომხის ერის ყველა
წოდებათა საზოგადოება თქვენის უდიდებულესობის მონარ-
ქულის წყალობით, რომელიც გამოიხატება ამ საზოგადოების
სახელზე ბოძებულის უმაღლესის ღრამატიით.

ბედნიერად ვსთვლი ჩემს თავს, რომ თქვენის უდიდე-

232

ბულესობის მოწყალე ყურადღების ღირსად ვხდი ჩემის თხო-
ვნის ბედსაო“.

სწორედ საოცარია ეს ბიზანტიურის კილოთი და ბი-
ზანტიელების გემოვნებაზე დაწერილი ქებათა-ქება, რომლის
გადმოქართულებამ სული კბილით გვაგვლეჯინა. მთელი რა-
პორტი მხოლოდ ექვსი წინადადებისაგან შესდგება და აბა
ეხლანდელი ლიტერატურული ქართული როგორ გამოიხატავს
ამ დაუსრულებელ და სიტყვა მრავალ ხოტბა-შესხმას ექვსი-
სავე წინადადებით. ენად რომ გაიკრიფა გენერალი რტიშჩევი
და მტრედივით აღულუდა, მაინც და მაინც რა ნახა ისეთი
სომეხების საქციელში, რომ რაჭულ ჭიანურსავით გააბა და
ველარ გაათავა თავისი ლოცვა-კურთხევა. საქართველომ მთე-
ლი ქვეყანა მიართვა საიმპერატორო ტახტსა და უბრალო

მადლობის ღირსიც ვერ გახადა. მადლობას ვინა სჩივის, დღესაც საყვედურით გვახრჩობენ: ჩვენ რომ არ ვიყვეთ, თქვე ქეციანებო, წყალი წაგიღებთო. მაშ რამ მოუღებო გული რტიშჩევსა?

დღევანდელი სომხები, განათლებული და გაუნათლებელი, უსათუოდ შეუკურთხებენ რტიშჩევს, რომ საქართველოში დაბინავებულ სომხებს ჯაშუშის დამლა დააკრა და სათაკილო სახელით შეაცურა ისტორიაში.

მიზეზი სწორედ ისაა, რომელიც ამ კარის დასაწყისშივე აღვნიშნეთ. ქართველების მიერ ათვალწუნებულ მართვა-გამგეობას მეგობარი ეჭირვებოდა და რტიშჩევმაც ჯოხი სომხებს მიაყუდა, რადგან იმათზე მეტი სხვა აღარავინ იყო. არხეინად ბატონობისათვის საჭირო იყო მეზობლების ინტერესის გაცალკეება და რტიშჩევმაც არ იუკადრისა დაეთესა განხეთქილება, თუმცა წყნარი და ღვთის მოსავი ადამიანი იყო. მუდამ ძნელი იყო და დღესაც ადვილი არაა გაუმადლარ პოლიტიკის დაპურება. სამწუხარო მხოლოდ ისაა, რომ მაშინდელი სომხები ვერას მიხვდნენ, ან არ მოისურვეს მიხვედრა და ოსტატურად დაგებულ კაკანათში გაებნენ.

233

IX

გულითადი სურვილი აუსრულდა რტიშჩევსა. იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა უბოძა სომხის ერს უმაღლესი ღრამატა. ღრამატა ხელმოწერილია 15 სექტემბერს 1813 წ., უმთავრეს სამხედრო ბანაკში, ბოჰემიის ქალაქ ტეჰლიცას. ხელს აწერს აგრედვე ღრამატას სახელმწიფო კანცლერი გრაფი რუმიანცევი.

აი თვით ღრამატა: „წყალობითა ღვთისათა, ჩვენ ალექსანდრე I, იმპერატორი და თვითმპყრობელი სრულიად რუსეთისა და სხვათა, და სხვათა, და სხვათა. სასურველ და ერთგულ ქვეშევრდომ, სრულიად სომხის ერს და საერთოდ ამ ერის ყველა წოდებას, ჩვენი იმპერატორებითი წყალობა.

„საქართველოს მთავარ-მართველის მოხსენებიდან გულ-

წრფელის სიამოვნებით ვიხილეთ ჩვენთვის ფრიად სასიამოვნო ახალი დამტკიცება იმისი, რომ საქართველოში დაბინავებულ სომეხთა ყველა წოდება მუდამ აღვსილი იყო მადლობითა და ერთგულობის მგრძნობელობით (чувствование) იმ მაღალ მფარველობისა და მამაშვილურ მზრუნველობისათვის, რომელთაც ჩვენ ვუჩენდით მანდაურ ხალხსა. მრავალ გზით დაამტკიცეს იმათ თავიანთი გრძნობა და შეურყეველი ერთგულობა. განთქმულნი იყვნენ სამაგალითო პირიანობით და სიმტკიცით და თავი ისახელეს ერთგულობით იმ დროს, ოდეს ქარაფშუტა და არა კეთილის მოსურნენი ამაოდ ცდილობდნენ შეერყიათ ჩვენ მიერ დამკვიდრებული მყუდროება საქართველოში. შფოთიან და მღელვარებით სავსე დროს გული არ შეიცვალეს და კლდესავით მაგრად იდგნენ ჩვენის ტახტის და ჩვენს ერთგულობაზე. არამც თუ ქონება და საცხოვრებელს, სიცოცხლესაც არა ზოგავდნენ ჩვენს სამსახურში და საერთო სარგებლობისათვის. ამგვარი ერთგულობა და თავგანწირულობა სრულიად სომხის ერისა საქართველოში და სრულიად ამ ერის წოდებათა გარჯილობა და ღვაწლი

234

მიზეზია იმისი, რომ სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია წინაშე მთელის ქვეყნისა შევამოწმოთ მათი სამსახური და ერთგულობა და გამოუცხადოთ იმათ მადლობა და წყალობა (признательность и благоволение) და დარჩეს ესე მოწმობა ჩამომავალთა ხსოვნაში მათ სასახელოდ და სადიდებლად.

„საიმპერატორო წყალობითა ჩვენიტა დავემთებით მწყალობელი მათი“⁴⁷⁾

ენატანიაობა რომ მაინცა და მაინც დიდად არაა საქებური, ეს ამ უმაღლეს ღრამატიდანაც სჩანს. იმპერატორმა ალექსანდრემ და სახელმწიფო კანცლერმა რუმინანცევმა უხერხულად მიიჩნიეს ამ თვისების საჯაროდ აღნიშვნა. დარჩა მარტო რტიშჩევის მოხსენებიდან 800 ჩეტვერტი პურის მიზიდვა და სიღნაღიდან გაქცეულ ბატონიშვილ ალექსანდრეს უკან დევნა. გულწრფელად მოახსენებთ, სწორედ ვერ გაგვიგია ეს ორი მცირედი სამსახური რა ისეთი ბედ-

ნაა, რომ მაგის გამო ბოჰემიის ქ. ტეპლიცაში, შესანიშნავ ნაპოლეონ პირველთან ბრძოლის დროს, ხელი მოაწერინეს იმპერატორს რესკრიპტზე და აუწყეს მთელ ქვეყანას საქართველოში მყოფ სომხების ერთგულობა. მოხსენებული გვექონდა უკვე, რომ წელიწადში ქართლ-კახეთს ჯარის საჭიროებისათვის გამოჰყავდა 112,154 ხარ-კამეჩიანი ურემი და 99,780 სასაპალნე ცხენი, მაგრამ მადლობის მაგიერ სახლებში დრაგუნები ჩაუყენეს, რომელნიც ქმრების თვალწინ დედა-კაცებს ნამუსსა ჰხდიდნენ. ისტორიული საბუთები ბევრი ვჭხრიკეთ, მაგრამ ვერაფერი აღმოვაჩინეთ ისეთი რამ, რომელსაც შესძლებოდა ასე უზომოდ მოეხიბლა რტიშჩევი-რუმიანცევი და თვით იმპერატორი ალექსანდრე I. ძაღლის თავი, ალბად, იმ „დივიდე ეტ იმპერაში“ ჰმარხია, რომელიც ზემოდ მოვიხსენიეთ. სხვა ჩვეულებრივი ლოდიკა და ისტორიული კრიტიკა არ უდგება ამ გაუგებარ ქებათა-ქებას რტიშჩევისას და იმპერატორ ალექსანდრესას.

---

⁴⁷⁾ იხ. АКТЫ, ტ. V. გვ. 945.

გენერალ რტიშჩევი მეტისმეტად იყო ნასიამოვნები და გახარებული, ღრამატა რომ ჩამოიტანეს ტფილისში. არ ვიცით, რა უფრო უხაროდა მთავარმართებელს, ისა, რომ ხელმწიფემ მისი ვედრება და მუდარა შეისმინა, ღრამატა უბოძა სომხებს და ამით პირადი ნდობა გამოუცხადა თვით-მპყრობელმა, თუ ისა, რომ სომხები და ქართველები გადაჰკიდა და სამეზობლო შურსა და გესლს ფართო გზა გაუხსნა. გრაფ რუმიანცევს გაუგზავნა იანვრის ორს 1814 წ. რტიშჩევი მოხსენება და დიდი მადლობა გადაუხადა მეცადინეობისა და გარჯისათვის. ღრამატის ბოძება ნიშანია იმისი, სწერდა გენერალი რტიშჩევი რუმიანცევს, რომ თქვენნი ბრწყინვალეობა მოწყალე თვალთ უცქერის აქაურ საქმეებს. ასეთი გარემოება მავალეებს გამოუცხადო თქვენს ბრწყინვალეობას გულწრფელი მადლობა იმ დიდ შუამდგომლობისათვის, რომელიც თქვენ იხმარეთ იმპერატორის ყოელად მოწ-

ყალბ ტახტის წინაშე. აქედან სჩანს, რომ სახელმწიფო კანცლერიც დიდად გარჯილა და ხელი შეუწყვია, რომ ღრამატა ებოძებინათ ქართველ სომხებისათვის.

უმალესი ღრამატა, 15 სექტემბერს ხელმოწერილი ქ. ტეპლიცაში, ტფილისში მოვიდა 11 ნოემბერს. ტფილისის სომხები სიხარულით ცას დაეწივნენ და აღარ იცოდნენ, როგორ გამოეხატათ თავიანთი სიხარული და აღტაცება. ღრამატა მთავარ-მართველის სასახლიდან ისეთის ამბითა, ზეიმითა და ცერემონიით გადიტანეს ვანქის ტაძარში, რომ უცხო და შორეულ მაყურებელს ეგონებოდა, ალბად სომხობას უდიდებულესი ხარტია მიაქვთ სამღვთო ტაძარში სამშობლოს პოლიტიკურად აღდგომისაო და არა ბოხოლა მოხელე გრაფ რუმინანცევის მიერ გაშალაშინებული რაპორტი რტიშჩევისა, რაპორტი, რომელიც აშკარად ჩირქსა სცხებდა სომხობის ეროვნულ თავმოყვარეობას და სახელს უტეხდა ისტორიულ და კულტუროსან ერს.

გენერალი რტიშჩევი ამ გვარად აგვიწერს ღრამატის ჩა-

236

ბარების და გამოცხადების ამბავს, რომელსაც სიტყვა სიტყვით ვთარგმნით, ვინაიდგან საყურადღებოდ მიგვაჩნია მკითხველებისათვის ღრამატის ჩაბარების ცერემონიალი. ⁴⁸⁾

„საქართველოს სამხედრო და სამოქალაქო გუბერნატორმა გენერალ-მაიორმა სიმონოვიჩმა პოლიციის პირით აუწყა ტფილისელ სომხებს, რომ ღრამატა გადაეცემა მათ 22 ნოემბერს. დილის 8 საათზე შეიკრიბნენ გუბერნატორის სახლში სომხის თავადნი ⁴⁹⁾ და საპატიო მოქალაქენი. აქედან პროცესსია დაიძრა და გაემართა მთავარ-მართველის სასახლისაკენ. წინ მიუძღვოდნენ სამოქალაქო გუბერნატორის კანცელარიის მოხელენი. მთავარ-მართველი დახვდა პროცესსიას სასახლეში და შესაფერი სიტყვა უთხრა. სიტყვის შემდეგ რტიშჩევმა გადასცა ღრამატა სომხის ერთ უპირველეს თავადთაგანს. არჩეულ კაცის პირით საზოგადოებამ მოახსენა ენით გამოუთქმელი მადლობა სომხის ყველა წოდებათა სახელით უავგუსტოესს მონარქს, რომელმაც ასე თვალსაჩინოდ და სამაგალი-

თოდ გააბედნიერა სომხის ხალხი თვის ყოვლად მოწყალე წყალობით. ამის შემდეგ უმაღლესი ღრამატა დასდეს მდიდრად ნაკერ ფარჩის ბალიშზე, რომელიც ეჭირათ ოთხ საპატიო სომხის თავადს და ორ უპირველესს მოქალაქეს. ბალიშის მჭერელნი, რომელთაც წინ მიუძღვოდა პოლიცემისტერი და პოლიციის მოხელენი, ცერემონიალის მსვლელობით გაემართნენ ვანქის ტაძრისაკენ. პროცესიას უკან მისდევდა მთავარ-მართებელი რტიშჩევი მთელის თავის შტატით და სამხედრო მოხელეობით და აგრედვე გუბერნატორი სამოქალაქო მოხელეებით. მთავარ-მართებლის სასახლის ყარაულმა, გამოჩნდა თუ არა უმაღლესი ღრამატა, სამხედრო პატივი სცა.

⁴⁸⁾ ibid. ტ. V, გვ. 231, 232. утв... ტ. II, გვ. 402-404.

⁴⁹⁾ რუსულად: армянские князья. ეს შეცდომაა. ბეგთაბეგიანი, ბეგუთი-შვილინი, თუმანიშვილინი, ისე როგორც იედიგაროვი, ქართველი თავად-აზნაურნი არიან. ასეც არიან შეტანილინი ჰეროლდიში. სომხის თავადი ისტორიული ტერმინია და რტიშჩევის დროს სომხის თავადები არა სცხოვრობდნენ საქართველოში.

აუარებელი ხალხი მისდევდა უკან პროცესიას. ვანქის მონასტრის ზღუდესთან ღრამატას შეეგება შემოსილი სომხის არქიეპისკოპოსი მინასა მრავალრიცხოვან სამღვდელოებით, ჯვრებით და წმიდა ხატებით. მინასამ ჩამოართვა თავადებს და მოქალაქეთ უმაღლესი ღრამატა, დაიღო თავზე და ასე გაემართა სობოროსაკენ. მომხიბლავი და ცრემლების მომგვრული სურათი იყო. სობოროსაკენ მსვლელობის დროს გაისმოდა შესაფერ საგალობელთა გალობა, ზართა რეკვა და სასიხარულო განცვიფრება ხალხისა. სობოროს შესავალ კართან ღრამატას მოეგება შემოსილი უპირველესი სომხის არქიეპისკოპოსი ასტვაცატური მრავალ-საეკლესიო მოსამსახურეებით და შესაფერის საეკლესიო წესითა, მიიღო ღრამატა არქიეპისკოპოს მინასასაგან, დაიდვა თავზე და ამ გვარად განვლო ეკლესია და მივიდა სამღვთო ტრაპეზამდე, მუხლი მოიყარა წინაშე ტრაპეზისა და დასდო ღრამატა განსაკუთრებულად მისთვის მომზადებულ ადგილზე. შემდეგ არქიეპისკო-

პოსმა ასტვაცატურმა შესაფერი სიტყვით მიმართა სომხის ხალხს. შემდეგ ამისა გადაიხადა მუხლმოდრეკით სამადლობელი პარაკლისი საბედნიეროდ მათის იმპერატორების დიდებულებისა და სრულიად უავგუსტოესის გვარეულობისა. გულწრფელი მოწიწება და სულიერ ღმობიერობის ცრემლნი სომხის ერის ყველა წოდებისა სწორედ რომ ნამდვილი გამომხატველია გულითად გრძნობისა და მადლობისა მათის უდიდებულესობისადმი. ამის შემდეგ უპირველესმა არქიეპისკოპოსმა ასტვაცატურმა გადაიხადა თავიანთ წესისამებრ სამღვთო ლიტურგია. მე ჩემის შტატით და უპირველესი არქიეპისკოპოსი ასტვაცატური მიგვიპატიჟეს სადილად, აგრედვე რუსის მოხელეობა და საპატიო ქართველი თავადიშვილნი. დაპატიჟებული იყო სადილად აგრედვე საქართველოს ეგზარხოსი ვარლამი (ერისთავი), რომელიც დაესწრო ვანქის ტაძარში სამადლობელ პარაკლისსა. ეგზარხოსი ვარლამი კეთილმსახურებით და ნამდვილ ერთგულობით მათის იმპერატორების

238

უდიდებულესობისადმი მაგალითს აძლევს ქართველ საზოგადოებას. სამადლობელ პარაკლისსაც იმისთვის დაესწრო, რომ პარაკლისზე დასწრებით პატივი ეცა სომხებზე მოვლენილ მონარქის სიუხვისათვის.

ამავე საღამოს სომხის საზოგადოებამ გამართა ბალი. მიწვეულნი იყვნენ საპატიო რუსის მოხელენი სახლობით და ქართველი თავადიშვილნი. ბალს მოჰყვა აქაურ მხარეს იშვიათი და საუცხოვო ვახშამი (ужинный стол). ვახშამს დაესწრო ორასზე მეტი გვამი ორთავე სქესისა. ის სახლი, სადაც ბალი და ვახშამი იყო გამართული, მშვენივრად გააჩაღეს. სახლს ამშვენებდა გამჭვირვალი სურათი, რომელიც წარმოადგენდა ჯავარიან კლდის პირამიდას. პირამიდაზე იყო დამკვიდრებული ვენწელიანი სახელი მათის იმპერატორებითის უდიდებულესობისა. ვენწელიან სახელს ასხივოსნებდა დიდება, რომელიც ყოველ კუთხეს ჰფენდა რუსეთის ძლევამოსილობას და ბუმბერაზობას და ჰმოწმობდა, რომ ყველას გული და სული მადლობელია დიდებულის მონარქისა. ქალაქის

ყოველი ნაწილი, სადაც სომხები სცხოვრობენ, შესანიშნავად იყო გაჩირადდებული, აგრედვე ციხის ზოგიერთი ადგილი. შუაგულ ქალაქის დუქან-ბაზარი, მორთული საუკეთესო ფარჩითა და იშვიათის ნივთებით, გაანათეს დიდებულად და თვალწარმტაცად.

ხალსი გათენებამდის ქეიფობდა და სეირნობდა. ცხადად ეტყობოდა, რომ სომხის ხალხის სიხარული გულწრფელი იყო. ასეთს სიხარულს თანა სდევდა გულწრფელივე მადლობა მათის უდიდებულესობის მფარველისადმი.

ესეც უნდა მოგახსენოთ, სწერს რტიშჩევი რუმინანცევს, რომ სომხობა არ დაკმაყოფილდა თავის გრძნობის გარეგანის გამოხატვით და თავის სიუხვისაგან შესწირა ჯერ-ჯერობით 4000 მანათი ასიგნაცია სამადლო სახლს ღარიბ-დატაკთა სასარგებლოდ და მოსახმარად, რათა საქმით დაუმტკიცონ უავგუსტოეს მონარქს თავისი უღრმესი მოწიწება და მადლო-

239

ბა ენით გამოუთქმელ თესვისათვის. კურიერსაც, რომელმაც უმაღლესი ღრამატა ჩამოიტანა, ფეშქაშად მიართვეს 1000 მანათი ასიგნაცია.

ასე იდღესასწაულეს ტფილისის სომხებმა რუსის მთავრობისადმი თავიანთ ერთგულობის ატესტატის მიღება. ასე თეატრალურად თავიანთ გრძნობის გამოხატვა ტფილისის მოქალაქეთ და სომხის სამღვდელოებას რაღაც სენად გადაექცათ. ათის წლის წინად, გენერალ კნორრინგის დროსაც, ასეთისავე „ცერემონიალის სიარულით“ მიიღეს უმაღლესი ღრამატა. თუ კნორრინგის დროინდელ საქციელს რაიმე გასამართლებელ საბუთს უპოვნით, რადგან ვინ იცოდა, ახალი მთავრობა რას მოიტანდა, ცამეტი წლის შემდეგ ცხადზედ უცხადესი შეიქნა კაპიტან-ისპრავნიკების სუსხიანი რეჟიმი და ამის გამო 22 ნოემბრის მატაოცობა სრულიად გაუგებარი ხდება.

ეს კიდევ არაფერი. რაც ეპატივება მაშინდელ დროის პოლიტიკურ განუვითარებლობას, ის როგორ უნდა ვაპატიოთ დღევანდელ ისტორიკოსს? ცნობილმა ჩვენებურმა ისტორიკოსმა ა. დ. ერიცოვმა სავსებით შეიტანა თავის წიგნში 15

სექტემბრის ღრამატა და თითქოს სომხის ერს შარავანდედს ადგამსო, უკრიტიკოდ დასტოვა ⁵⁰⁾

ჩვენის ფიქრით, რაც მალე დაივიწყებს რტიშჩევის ატესტაციას სომხოზა, ისა სჯობიან. განმეორება მისი სწორედ რომ სათაკილოა.

---

⁵⁰⁾ იხ. Патриархъ всѣхъ Армянъ Нерсесъ. ტფილისი, 1898. გვ. 117-129.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ნაწილი პირველი

შესავალი 1-6

კარი პირველი. ქვეყნის მოვლა-პატრონობის სიძნელე. მთავრობამ მრუდე გზა აირჩია. წარსულის უარყოფა. რუსული მართვა-გამგეობის შემოღება უცვლელად. უხეირო კანონი და სამაგელი მოხელენი. რა თვალთ უცქეროდნენ მოხელეობას ციციშვილი, პაულუჩი და ტონმასოვი. ანოსოვის აზრი. „До Бога высоко, до царя далеко“. „ტუზემცები“. დახასიათება მოხელისა. ფელდალ:ურ-არისტოკრატიული წესწყობილება. მოხელე-ბიუროკრატი 7-16

კარი მეორე. ღვთის რისხვა და თავლაფ დასხმული სასურსათო მოხელენი. დარბევა ქვეყნისა. შიმშილი 1811-1812 წ. პურის ასაკრეფად სოფლად ეგზეკუციას აყენებენ. სამხედრო კამანდები. ანოსოვის აზრი. როგორი უნდგა იყვეს ერის მმართველი. გენერალ სტალმა მარკიზი მახეში გააბა. ტანჯვა-ვაება ერისა. ხორბლის მაგიერ კახელები ძეთა და ასულთ აძლევდნენ კამანდებს. ჯარი ულმოზებლად და სასტიკად ეპყრობოდა მკვიდრსა, ზნეობა შეზღალა სიბილწე შეიტანა სოფლად. ხალხი კვნესოდა. გამკითხავი არავინ იყო. 16-25

კარი მესამე. სასამართლოს რეფორმა კახეთში. მოსამართ-

ლე ამორჩეული უნდა ყოფილიყო. სურვილი ამბოხების პირდაპირ მიზეზის გაგებისა. კამისია ამბოხების მიზეზთა გამოსაკვლევად. ბოდბისხვევლთა მოხსენება – უსამართლობამ სული ამოგვხადა, ლეკთა, ყიზილბაშთა და ოსმალთა ბატონობის დროსაც არ

II

გვიხილავს ამდენი შავი დღენიო. ბეგარაზე გვერეკებოდნენ ფოთს, ერევანს, გუმბრს, განჯას და სხვაგან. მოხელეთა მოქრთამეობა. ბავშვებს პირიდან პურსა ჰგლეჯდნენ, დედა-კაცებს კისერზე ქვებსა ჰკიდებდნენ. მოხსენება პრასიანელებისა. სალდათები მეურმეებს ურმებში აბამდნენ. ბეგარაზე შიმშილით ხოცავდნენ. საჭმელს რომ მოსთხოვდნენ, დედა-მიწაზე უთითებდნენ – სჭამეთო. ცოლ-შვილის გაუპატიურება და ნამუსის ახდა. განძრას დავის ატეხა და სოფლების გადაკიდება მამულის გამო. სიღნაღელთა ტირანობა 26-34

კარი მეოთხე. მირზაანელების მოხსენება. ცოლების მოტაცება. მაჟაროვის ავკაცობა. სასტიკი ბეგარა. სიმრუდე ზომისა. ქრთამი. მოხსენება არქიეპისკოპოს რუსთველისა. ჯარის სასტიკობა. ხალხის დარბევა. კამისონერების ოინები. მიტროპოლიტ ბოდბელის მოხსენება. მოხელეთა ალღირ ახსნილი საქციელი. უსამართლობამ სასოება დაუკარგა ხალხს. დიდი ხანია ხალხს ცეცხლი წაეკიდა, მაგრამ მის ჩაქრობას და განელებას არავინ ფიქრობდა. გუბერნიის მარშალ თ. თამაზ ორბელიანის მოხსენება. ტორმასოვი ხალხის კვნესას ფურს არ უგდებდა, ერთი რაღაც მიუკარებელი ადამიანი იყოვო 34-44

კარი მეხუთე. თ. თამაზ ორბელიანის ნაობახტში ჩადება. ორბელიანის გლეხ-კაცობას დარჩენილი სასურსათო გადასახადი მოსთხოვა მარკიზმა. დატუქსვა თ. კონსტანტინე მოხრაბატონისა. პროკურორი პლახოტინი, მეჭიანურე და მეთარე . 44-53

კარი მეექვსე. ჟამი. ქურდ-ბაცაცა ყაზახები. მცირე ჯამაგირი ყაზახისა. კარანტინები. თ. დარჩია ბებუთაშვილი და მცხოვრებთა ჯანმრთელობაზე მზრუნავი კამიტეტი. კარანტინებმა ხალხი დიდათ შეაწუხა 53-63

კარი მეშვიდე. საერთო უკმაყოფილება. სამღვდელოება

და საეკლესიო აზნაურები. ერთობა-სიმტკიცის უქონლობა. ინ-
გლისის ხრიკები. ბატონიშვილი ალექსანდრე. მისი სააგიტაციო
წერილები. ძლიერი გავლენა წერილებისა. წერილების თავაზიანი
კილო და რუსის მოხელეთა სიტყვა-პასუხი. მათი შედარება 63-72

კარი მერვე. გაბრიელ ყაზბეგი და საქართველოს სამხედ-
რო გზა. წერილები ბატ. ალექსანდრესი მთიულეებისადმი. ავე-
ტიქას წერილი. წერილი ალექსანდრესი თელავს ზევით თემისად-
მი. აზრი ბატონიშვილისა რუსებზე. გენერალი ერმილოვი და
მისი აზრი ალექსანდრეზე. ერევნის სარდარ ჰუსეინ-ყული-ხანი. 72-81

III

კარი მეცხრე. უზომო ბეგარაა. პაულუჩჩიმ ამბოხების
ატეხა არა საიმედო კაცებს მოახვია. ბიოგრაფია მარკიზისა. პაუ-
ლუჩჩი, როგორც ქვეყნის გამგე. ერეკლესა და გიორგის ძეგლები.
თ. პ. ციციშვილის გვამის მოსვენება . . . 81-91

კარი მეათე. თიანეთი და ფშავ-ხევსურეთი. სოფ. ახმეტა.
„ზეკუცია“. აჯანყება. თიანეთში კამანდის ამოწყვეტა. თელავის-
კენ დაიდრა ჯარი საშველად. ტფილისი შეჰკრთა. ვრონსკისა და
ესიპოვის კამანდები ძალზე დაზარალდნენ. ტფილისიდან კიდევ
გაგზავნეს მამველი ჯარი. თელაველ სომხებმა მიიღეს მონაწი-
ლეობა „რევოლიუციაში“. თელავის ალყა. ლეკები მოეშველნენ
ქართველებს. ბატ. გრიგოლ მეფედ დაადგინეს . . . 91-100

კარი მეთერთმეტე. აჯანყება კახეთს მოედო და გადავიდა
ივრის ხეობაზე. აზბას-მირზას პროკლამაცია. თელაველ მეციხოვნე-
თა გაჭირვება. კამენდანტის და მემბოხეთა მიწერ-მოწერა.
ქართლიდან და ბამბაკიდან მამველი ჯარი წამოვიდა. შეტაკება
ანაგაში და კაკაბეთში. კრიტიკული მომენტი. პურის აკრეფა
შეაჩერეს. ერთგული ქართველები აფრინეს სოფლად. ენატანიებს
მზეს უზნელებენ მემბოხენი . . . 100-110

კარი მეთორმეტე. ქიზიყი. სიღნაღის აკლება. ბარბარო-
სობა აჯანყებულთა. ყაბარდოს პოლკის ერთის ბატალიონის და-
მარცხება ს. ბოდბისხევს. ჯარის ნაშთი თავს ივრის ყარა-აღაჯის
ციხეში. სიკვდილი სვიმონ ბებურიშვილისა და ოთარ ონანოშვი-
ლსა. გაჭირვება ყარა-აღაჯისა. ოთარ ქობულაშვილმა შეუტია

საგარეჯოში გამაგრებულ გენერალ პორტნიაგინს. გენერალი ტფილისის წავიდა. კახეთმა გაიმარჯვა. ახლად არჩეული მეფე სიმონე-ვეს იჩენს და ყაზახ-ბორჩალოს ატყობინებს – დადგა ჟამი რუსების გარეკისაო 110-118

კარი მეცამეტე. პორტნიაგინი ტფილისის გამაგრებას შეუდგა. პოლკოვნიკმა ტიხანოვსკიმ ს. ხაშთან დიდად დაამარცხა მეამბოხენი. დარიალის ვიწრო ხეობა. მთა აჯანყდა, ფასანაურის პოსტზე რუსები გაჟლიტეს. ანანურის ამბები. ქართლიდან პოდ-პოლკოვნიკი უშაკოვი დაიმძრა ანანურის საშველად. რუსებს ეხმარება კოსტანტინე მუხრან-ბატონი და თორნიკე ერისთავი. უშაკოვმა დუშეთი აიღო იერიშით. კაპიტან საგინაშვილის გაჭირვება. ღართის კარს დაბრუნდა, რადგან დუშეთის გზა ვერ გაარღვია. მუხრან-ბატონის ვერაგობა 118-127

IV

კარი მეთოთხმეტე. გაბრიელ ყაზბეგის დაუფასებელი ღვაწლი. უშაკოვმა ანანური დაიხსნა. 70 ქართველის ამოწყვეტა. საქართველოს სამხედრო გზის გახსნა. პაულუჩჩის დაბრუნება ტფილისს. გენერალი პორტნიაგინი სამსახურიდან გავიდა. საექსპედიციო ჯარის უფროსობა თვით მარკიზმა იკისრა. უშაკოვმა დიდად დაამარცხა მეამბოხენი საშაბუროსთან. ქართლმა მხარი არ დაუჭირა კახეთს. ფეოდალებმა დიდი ერთგულობა გამოიჩინეს ახალის მთავრობისა 127-136

კარი მეთხუთმეტე. პაულუჩჩიმ მოუწოდა კახელებს – ჭკუაზე მოდით, იარაღი დაჰყარეთ და დამორჩილდით მთავრობასო. კახელების პასუხი. მარკიზის მეორე პროკლამაცია. მოციქულები: ნინოწმინდელი, პატრი ონოფრე და სოლომონ ავალიშვილი. არქიმანდრიტი ელევთერ ზუკაკიშვილი. ღვაწლი და მოქალაქობა ელევთერ ბერისა 136-148

კარი მეთექვსმეტე. მარკიზი ს. ხაშმს წავიდა. ახალციხელი შერიფ-ფაშა და კარელი აბდულა-ფაშა. რუსებმა შერიფ-ფაშა დაამარცხეს ახალქალაქთან. მაიორ სავარსამიძემ სასტიკად დაამარცხა კარელი ფაშა აბდულა. მარკიზმა მონასტერ სამებასთან დაამარცხა კახელები. ტყვედ აყვანილი ორი მეამბოხე ბრძოლის ველზე ჩამოადრჩეს. ხაშმის აკლება. ხიშტით მოიკლა 80 წლის

მონაზონი მარიამ აბაშიძე, დედიდაშვილი მეფე ირაკლისა. საგარე-
ჯომ ქედი მოიხარა. მაიორ ორბელიანის გამარჯვება ყარა-
ალაჯთან. ქართველებს წაართვა ერთად-ერთი ზარბაზანი რომ
ჰქონდათ. ქართლის სამხლვარს მიადგა იმერეთიდან წამოსული
ყაზარდოს პოლკის ერთი ბატალიონი. მარკიზი ქიზიყისაკენ გაე-
მართა. უშაკოვი თიანეთისაკენ წავიდა. ტიხანოვსკიმ დაიხსნა
ქოდალოს ციხეში გამომწყვდეული 80 რუსის ჯარის-კაცი. ორი
მეამბოხე ჩამოაღრჩეს. ქიზიყმა მორჩილება გამოაცხადა. პაუ-
ლუჩჩი პირველ მარტს თელავისაკენ მიდის. მეფე გრიგოლის
წერილები. ბატონიშვილ დავითის მოთხრობა შესახებ მარკიზის
ექსპედიციისა ქიზიყში. ღვაწლი იოსებ ანდრონიკაშვილისა მთავ-
რობის წინაშე. ბრძოლა ს. ჩუმლაყთან. სიკვდილი პოლკოვნიკ
თ. ვახტანგ ორბელიანისა. დაიჭრა პოეტი თ. ალექსანდრე ჭავ-
ჭავაძე. ტყვეთა ჩამოღრჩობა. უბედურობა მეფე გრიგოლისა.
ბევრმა თავადიშვილმა უღალატა. ჩენი ეროვნული სენი 148-164

კარი მეჩვიდმეტე. უშაკოვის გამარჯვება. რვა თიანე-
ლის ჩამოღრჩობა. არტანის დაწვა. რუსების ზარალი. პაულუ-

V

ჩჩის მაგიერ გენერალი რტიშჩევი. თავადაზნაურობა თხოულობს
მარკიზის საქართველოში დარჩენას. თავგადასავალი არქიმანდრიტ
ელევთერისა. ბატონიშვილი გრიგოლი ანწუხს გაიქცა. თ. ვ. ი.
ბებუთაშვილმა და პრაპორშჩიკ თ. ბარათაშვილმა წაიყვანეს სა-
ქართველოდან რუსეთს დატყვევებული გრიგოლ პეტრეზავო-
დის ციხეში ერთი წელიწადი დაჰყო . . . 164-175

ნაწილი მეორე.

კარი პირველი. საზოგადო მიმოხილვა . . . 176-179

კარი მეორე. გენერალი რტიშჩევი. სპარსეთის პოლიტიკა.
შფოთი განახლდა. ჯორჯაძე და ერისთავი ხალხს აჯანყებენ.
კახელები ელჩებს გზავნიან ბატ. ალექსანდრესთან სპარსეთს. გე-
ნერალი სტალი კახეთში. აჯანყების ჩასაქრობად კახეთს წავიდა
გენერალი დიმიტრი ორბელიანი და მალე დაბრუნდა . . . 179-186

კარი მესამე. რტიშჩევი ყარაბაღს წავიდა. ბატონი-შვილი ალექსანდრე შემოდგომის პირზე კახეთში გაჩნდა. აჯანყებამ ხელ-ახლა იფეთქა. ტიხანოვსკი გამოევიდა ალექსანდრეს. ძლიერი შეტაკება ს.შილდაში. ფასანაური მემზობეებმა დაიჭირეს. მოადგილე რტიშჩევისა ორბელიანი კახეთს წავიდა. პირველ ოქტომბერს ორბელიანი ტიხანოვსკის შეუერთდა ფაშანის ფონთან 187-195

კარი მეოთხე. ბრძოლა ნორჩებში, გურჯაანის ბოლოს. ორბელიანმა ჩამოაღრჩობინა ქიზიყელი იოსებ მამანაშვილი, ქედური. ბრძოლა შავ-ტყეში. რტიშჩევი ტფილისს ჩამოვიდა. სიმონოვიჩი ანანურს წავიდა, აქედან საგურამოს გზით კახეთს გაემართა. ლეკთა ბელადი ალისკანტი ეახლა ალექსანდრეს. ტიხანოვსკი და ორბელიანი დადგნენ კოდაზე, ანაგის ბოლოს. კახელებმა სიღნაღს ალყა შემოარტყეს. ალექსანდრეს დამარცხება სიღნაღთან. ალექსანდრე ჩალაუბანს დადგა. შილდის მეორედ აკლება. პოლკოვნიკი ერისთავი. ორბელიანმა დააწვა მადარო, ქედელი და ნუკრიანი. დიდი ბრძოლა ჩალაუბნის ხეობაში. ორბელიანი მივიდა კელმეჩურს და დადგა ლაკბეზე 195-205

კარი მეხუთე. მანავის ციხე. ჩაილურის ბრძოლა. ალისკანტის ღალატი და ალესანდრეს დამარცხება. ღალატი ბარძიმ

VI

ჩერქეზიშვილისა. ფაფრის მინდორზე ტიხანოვსკიმ ამოწყვიტა ლეკები. ხეირი არც კახელებმა დააყარეს შინ მიმავალ ლეკებს. ალექსანდრე ავიდა ფშავში. აქედან გადავიდა ხევსურეთს. გენერალ ორბელიანის სისასტიკე და ვერაგობა. ბიწიერება ნინია ერასტიშვილისა და იოსებ ანდრონიკაშვილისა. ბოროტება ელევეთრისა. ალექსანდრე და ხევსურები. კონტრიბუცია. 205-213

კარი მეექვსე. რეპრესიები. გაციმბირებულ თავად-აზნაურნი. დანაშაულის პატიება 213-220

კარი მეშვიდე. სოფლის მოურავების მოსპობს 221-225

კარი მერვე. „რევოლიუციამ“ აღმოაჩინა, რომ რუსებს

საქართველოში მეგობრები არა ჰყავთ. ძეგნა მეგობრებისა. რტიმ-
ჩევმა ქებათა-ქება შეასხა სომხობას და სთხოვა ხელმწიფეს უწ-
ყალობოს მათ ერთგულობისათვის ღრამატა. უზნეო და გაუმამ-
ღარი პოლიტიკა. 225-232

კარი მეცხრე. ღრამატა იმპერატორ ალექსანდრე პირვე-
ლისა სომხის ერის სახელობაზე. ღრამატის ჩაბარება „ცერე-
მონიალის მსვლელობით“. ბალი და ვახშამი. ჯავარიან კლდის
პირამიდა. სურათი-ემბლემა რუსეთის დიდებისა და ბუმბერაზო-
ბისა. სომხების მატაოცობა. ა. ერიცოვი. 233-239